

ISSN 1392–8295

mokslo darbai transactions

RESPECTUS PHILOLOGICUS

2012 Nr. 22 (27)

RESPECTUS PHILOLOGICUS Nr. 22 (27)

MOKSLINIS TĘSTINIS LEIDINYS

Leidžia Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas ir Jano Kochanovskio universiteto Humanitarinis fakultetas Kielcuose du kartus per metus (balandžio 25 d. ir spalio 25 d.).

Mokslo kryptis: filologija (04H). Mokslo sritys: gramatika, semantika, semiotika, sintaksė (H 352), bendroji ir lyginamoji literatūra, literatūros kritika, literatūros teorija (H 390).

Pagrindinės kalbos: lietuvių, lenkų, anglų, rusų.

CZASOPISMO NAUKOWE

Wydawcy: Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie oraz Uniwersytet Jana Kochanowskiego – Wydział Humanistyczny w Kielcach. Ukazuje się dwa razy w roku: 25 kwietnia i 25 października.

Kierunek naukowy: filologia (04H). Dyscypliny naukowe: gramatyka, semiotyka, semantyka, syntaktyka (H 352), literatura ogólna i porównawcza, krytyka literacka, teoria literatury (H 390).

Podstawowe języki: polski, litewski, angielski i rosyjski.

ONGOING ACADEMIC PUBLICATION

Published twice a year (April 25, October 25) by Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities and Jan Kochanowski University Faculty of Humanities in Kielce.

Scientific field: philology (04H). Research areas: grammar, semantics, semiotics, syntax (H 352), general and comparative literature, literary criticism, literary theory (H 390).

The journal accepts articles and correspondence written in English, Lithuanian, Polish and Russian.

Įregistruotas tarptautinėse duomenų bazėse / Indeksowane w międzynarodowych bazach danych / Abstracted and indexed by the international databases

Balcan Rusistics (2004)

Russian Language, Literature and Cultural Studies

<http://www.russian.slavica.org>

CEEOL (2005)

Central and Eastern European Online Library

<http://www.ceeol.com>

EBSO (2006)

Humanities International Complete

<http://www.ebsco.com>

Current Abstracts

Humanities International Index

TOC Premier

MLA (2007)

Modern Language Association International Bibliography

<http://www.mla.org/>

Index Copernicus (2008)

Index Copernicus

<http://www.indexcopernicus.com>

Lituanistika (2011)

[http://www/minfolit.lt](http://www.minfolit.lt)

Redakcijos adresas / Adres redakcji / Address of the editorial board

Žurnalas „Respectus Philologicus“

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva

Tel. +370 37 750 536

El. paštas / E-mail respectus@gmail.com

Interneto svetainė / Strona internetowa / Homepage <http://filologija.vukhf.lt>

Moksliniai ir kalbos redaktoriai / Redakcja naukowa i językowa / Scientific editors

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (lietuvių kalba / język litewski / Lithuanian language)

Kazimierz Luciński, Beata Piasecka (lenkų kalba / język polski / Polish language)

Algis Braun (anglų kalba / język angielski / English language)

Eleonora Lassan, Viktorija Makarova (rusų kalba / język rosyjski / Russian language)

Pagrindinė redaktorė / Redaktor prowadzący / Publishing editor

Viktorija Makarova

ISSN 1392–8295

© Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2012

© Uniwersytet Jana Kochanowskiego – Wydział Humanistyczny w Kielcach, 2012

 REDAKTORIŲ KOLEGIJA – KOLEGIUM REDAKCYJNE

- Eleonora Lissan** VUKHF profesorė, habil. dr. (04H), Lietuva, *vyriausioji redaktorė*
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny
 w Kownie, dr hab. (04H), Litwa, *redaktor naczelny*
- Kazimierz Luciński** Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose
 profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija, *vyriausiosios*
redaktorės pavaduotojas
 Profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach,
 dr hab. (04H), Polska, *zastępcza redaktora naczelnego*
- Irina Oukhvanova-Shmygova** Baltarusijos valstybinio universiteto profesorė, dr. (04H),
 Baltarusija, *vyriausiosios redaktorės pavaduotoja*
 Profesor Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego, dr (04H),
 Białoruś, *zastępcza redaktora naczelnego*
- Gabija Bankauskaitė-Sereikienė** VU KHF profesorė, dr. (04H), Lietuva, *atsakingoji sekretorė*
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny
 w Kownie, dr (04H), Litwa, *sekretarz kolegium*
- Daiva Aliūkaitė** VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva
 Docent Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny
 w Kownie, dr (04H), Litwa
- Danutė Balšaitytė** VU Užsienio kalbų instituto profesorė, dr. (04H), Lietuva
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Instytut Języków Obcych,
 dr (04H), Litwa
- Wiesław Caban** Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose
 profesorius, habil. dr. (05H), Lenkija
 Profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach,
 dr hab. (05H), Polska
- Renato Corsetti** Romos universiteto „La Sapienza“ profesorius, habil. dr. (04H),
 Italija
 Profesor Uniwersytetu Rzymskiego „La Sapienza“,
 dr hab. (04H), Włochy
- Anatolij Chudinov** Uralo valstybinio pedagoginio universiteto profesorius, dr.
 (04H), Rusija
 Profesor Uralskiego Państwowego Uniwersytetu Pedago-
 gicznego, dr (04H), Rosja
- Hans-Jürgen Diller** Bochumo Ruhro universiteto profesorius, habil. dr. (04H),
 Vokietija
 Profesor Uniwersytetu Ruhry w Bochum, dr hab. (04H), Niemcy
- Aloyzas Gudavičius** Šiaulių universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
 Profesor Uniwersytetu w Šiauliai, dr hab. (04H), Litwa
- Laima Kalėdienė** Lietuvių kalbos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja,
 profesorė, dr. (04H), Lietuva
 Starszy pracownik naukowy, profesor w Instytucie Języka
 Litewskiego, dr (04H), Litwa

Juris Kastinš	Latvijos universiteto profesorijs, habil. dr. (04H), Latvija Profesor Uniwersytetu Łotewskiego w Rydze, dr hab. (04H), Łotwa
Asta Kazlauskienė	Vytauto Didžiojo universiteto profesorė, dr. (04H), Lietuva Profesor Uniwersytetu Witolda Wielkiego, dr (04H), Litwa
Jurij Kleiner	Sankt Peterburgo universiteto profesorijs, habil. dr. (04H), Rusija Profesor Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, dr hab. (04H), Rosja
Aleksandras Krasnovas	VU KHF profesorijs, dr. (04H), Lietuva Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
Jadvyga Krūminienė	VU KHF profesorė, dr. (04H), Lietuva Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
Jurgita Mikėlionienė	Kauno technologijos universiteto docentė, dr. (04H), Lietuva Docent Uniwersytetu Technologicznego w Kownie, dr (04H), Litwa
Gerald E. Mikkelson	Kanzaso universiteto profesorijs, dr. (04H), JAV Profesor Uniwersytetu w Kansas, dr (04H), USA
Olegas Poliakovas	VU KHF profesorijs, habil. dr. (04H), Lietuva Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr hab. (04H), Litwa
Marek Ruszkowski	Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose profesorijs, habil. dr. (04H), Lenkija Profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (04H), Polska
Yuri Stulov	Minsko valstybinio lingvistikos universiteto profesorijs, dr. (04H), Europos „Amerikos studijų asociacijos“ Baltarusijos filialo prezidentas, Baltarusija Profesor Państwowego Uniwersytetu Lingwistycznego w Mińsku, dr (04H), prezes białoruskiej filii Europejskiego Stowarzyszenia Studiów Amerykanistycznych, Białoruś
Leona Toker	Jeruzalės Žydų universiteto profesorė, habil. dr. (04H), Izraelis Profesor Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie, dr hab. (04H), Izrael

EDITORIAL BOARD

Eleonora Lassan	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>editor-in-chief</i>
Kazimierz Luciński	Professor (04H), Jan Kochanowski University in Kielce, Poland, <i>deputy editor-in-chief</i>
Irina Oukhvanova-Shmygova	Professor (04H), Belarusian State University, Belarus, <i>deputy editor-in-chief</i>
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>managing secretary</i>
Daiva Aliūkaitė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Danutė Balšaitytė	Professor (04H), Vilnius University (Institute of Foreign Languages), Lithuania
Wiesław Caban	Professor (05H), Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
Renato Corsetti	Professor (04H), University of Rome “La Sapienza”, Italy
Anatolij Chudinov	Professor (04H), Ural State Pedagogical University, Russia
Hans-Jürgen Diller	Professor (04H), Ruhr University Bochum, Germany
Alojas Gudavičius	Professor (04H), Šiauliai University, Lithuania
Laima Kalėdienė	Professor (04H), Senior Researcher, Institute of Lithuanian Language, Lithuania
Juris Kastinš	Professor (04H), Latvian University, Latvia
Asta Kazlauskienė	Professor (04H), Vytautas Magnus University, Lithuania
Jurij Kleiner	Professor (04H), St. Petersburg University, Russia
Aleksandras Krasnovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Jadvyga Krūminienė	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Jurgita Mikelionienė	Associate Professor (04H), Kaunas University of Technology, Lithuania
Gerald E. Mikkelson	Professor (04H), the University of Kansas, USA
Olegas Poliakovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Marek Ruszkowski	Professor (04H), Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
Yuri Stulov	Professor (04H), Minsk State Linguistic University, President of European Association for American Studies in Belarus, Belarus
Leona Toker	Professor (04H), The Hebrew University of Jerusalem, Izrael

TURINYS / SPIS TREŚCI

I. PROBLEMOS IR SPRENDIMAI / PROBLEMY I ICH ROZWIĄZANIA

Wojciech Majka (Lenkija / Polska). Truth and the Phenomenological Landscape of Perception	11
Элеонора Лассан (Lietuva / Litwa). Культурные сценарии мышления и этикетные интернет-жанры (об интернет-поздравлениях в четырех культурах)	21
Vladimir Ozyumenko (Rusija / Rosja). Modality in English and Russian Legislative Discourse: A Comparative Study.....	37

II. FAKTAI IR APMĀSTYMAI / FAKTY I ROZWAŻANIA

Michał Mazurkiewicz (Lenkija / Polska). Rodzaje, interpretacje i funkcje mitu	45
Сауле Алтыбаева (Kazachstanas / Kazachstan). Нарративные модели современного казахского исторического романа	57
Наталья Ковтун (Rusija / Rosja). Интертекстуальная игра в романе Л. Улицкой «Медея и ее дети»	70
Mindaugas Grigaitis (Lietuva / Litwa). Transgrediencijos raiška Broniaus Radzevičiaus novelių rinktinėje <i>Link Debesijos</i>	87
Ewa Anna Piasta (Lenkija / Polska). Aspekty metafizyczne w poezji Rose Ausländer	103
Artūras Cechanovičius, Jadvyga Krūminienė (Lietuva / Litwa). Vladimir Nabokov's Self-Translated <i>Lolita</i> : Revisiting the Original Alliterative Modes	115
Лара Синельникова (Ukraina / Ukraina). Нанолингвистика: реальность существования	130
Skirmantė Biržietienė (Lietuva / Litwa). Lietuviškos socialinės reklamos retorika: įtikinimo būdai.....	144
Jurga Cibulskienė (Lietuva / Litwa). Metaphors of Economic and Financial Crisis: Identified, Interpreted and Explained	156
Saulė Juzelėnienė, Viktorija Seredžiūtė, Skirmantė Šarkauskienė (Lietuva / Litwa). Antropomorfinės laiko metaforos šiuolaikinėje lietuvių poezijoje.....	167
Lina Buividavičiūtė (Lietuva / Litwa). Egzistencijos tipai Ričardo Gavelio romane <i>Vilniaus pokeris</i>	180
Michał Łuczyński (Lenkija / Polska). Czesko-polskie stosunki językowe w zakresie słownictwa kultury duchowej (przeszłość i stan obecny)	190
Anna Korycka (Lenkija / Polska). Analiza wybranych cech fonetycznych i morfologicznych występujących w polskich pieśniach ludowych z Wileńszczyzny	197

III. NUOMONĖ / OPINIE I POGLĄDY

Jacek Szajewski (Lenkija / Polska). On “Politeness” and “Polite Lies” in Everyday Discourse.....	205
---	-----

IV. KONFERENCIJŲ MEDŽIAGA / MATERIAŁY KONFERENCYJNE

- Vilija Ragaišienė** (Lietuva / Litwa). Daiktavardžių kirčiavimo polinkiai XX a.
6–7 dešimtmečio pietų aukštaičių šnektų rankraštiniuose šaltiniuose.....219
- Dalia Sviderskienė** (Lietuva / Litwa). Tarpukariu užrašytų Marijampolės apskrities
vietovardžių tyrimo pradiniai rezultatai ir perspektyvos.....232

V. MŪSŲ VERTIMAI / NASZE PRZEKLADY

- Patrick Sériot** (Šveicarija / Szwajcaria). Kalba, valdžia ir kūnas. II dalis. *Vertė / Tłum.*
Vilhelmina Vitkauskienė.....244

VI. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO

Konferencijų apžvalgos / Konferencje

- Tatiana Larina** (Rusija / Rosja). Transdisciplinary Dialogue about the Wider Europe:
Europeanization, Multiculturalism, Plurilingualism and Other Issues.....254
- Anatolij Kruglashov** (Ukraina, Lietuva / Ukraina, Litwa). Discussing the Role and Future
of the Humanities Education Worldwide.....260

Knygų recenzijos / Recenzje książek

- Дануге Балшайтите** (Lietuva / Litwa). *Словарь-тезаурус прилагательных русского
языка*. 2012. Под общ. ред. Л. Г. Бабенко262
- Jolanta Chwastyk-Kowalczyk** (Lenkija / Polska). PYŁAT, J., 2012.
Friends of Poland 1982–2009271
- Anonsai / Zapowiedzi**274

VII. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMIS / ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI275

VIII. MŪSŲ AUTORIAI / NASI AUTORZY285

CONTENTS

I. PROBLEMS AND SOLUTIONS

Wojciech Majka (Poland). Truth and the Phenomenological Landscape of Perception.....	11
Eleonora Lissan (Lithuania). The Mental Scenarios and Internet Genre Etiquette of Different Cultures (Based on Online Greetings in Four Languages).....	21
Vladimir Ozyumenko (Russia). Modality in English and Russian Legislative Discourse: A Comparative Study.....	37

II. FACTS AND REFLECTIONS

Michał Mazurkiewicz (Poland). The Types, Interpretations and Functions of Myth.....	45
Saulė Altybayeva (Kazachstan). The Narrative Models of the Modern Kazakh Historical Novel.....	57
Natalia Kovtun (Russia). The Intertextual Game in Ulitskaya's Novel <i>Medea and Her Children</i>	70
Mindaugas Grigaitis (Lithuania). Transgredience in <i>Toward Debesija</i> by Bronius Radzevičius.....	87
Ewa Anna Piasta (Poland). Metaphysical Aspects of Rose Ausländer's Poetry.....	103
Artūras Cechanovičius, Jadvyga Krūminienė (Lithuania). Vladimir Nabokov's Self-Translated <i>Lolita</i> : Revisiting the Original Alliterative Modes.....	115
Lara Sinelnikova (Ukraine). Nanolinguistics: Reality of Existence.....	130
Skirmantė Biržietienė (Lithuania). Rhetoric of Lithuanian Social Advertising: The Ways to Persuade.....	144
Jurga Cibulskienė (Lithuania). Metaphors of Economic and Financial Crisis: Identified, Interpreted and Explained.....	156
Saulė Juzelėnienė, Viktorija Seredžiūtė, Skirmantė Šarkauskienė (Lithuania). Anthropomorphic Metaphors of TIME in Modern Lithuanian Poetry.....	167
Lina Buividavičiūtė (Lithuania). Types of Existence in the Romance <i>Vilnius Poker</i> by Ričardas Gavelis.....	180
Michał Łuczyński (Poland). Czech and Polish Linguistic Relations in the Vocabulary of Spiritual Culture (Past and Present).....	190
Anna Korycka (Poland). Analysis of Chosen Phonetic and Morphological Features Present in Polish Folk Songs in the Vilnius Region.....	197

III. OPINION

Jacek Szajewski (Poland). On “Politeness” and “Polite Lies” in Everyday Discourse.....	205
---	-----

IV. CONFERENCE MATERIAL

Vilija Ragaišienė (Lithuania). Tendencies in Noun Stress in the Southern Aukštaitian Subdialects in Handwritten Sources of the 1950s and 1960s.....	219
Dalia Sviderskienė (Lithuania). Marijampolė County Place-Names Recorded during the Interwar Period: Initial Survey Results and Prospects	232

V. OUR TRANSLATIONS

Patrick Sériot (Switzerland). Language, Government and Body. Part II. <i>Trans. Vilhelmina Vitkauskienė</i>	244
---	-----

VI. SCIENTIFIC LIFE CHRONICLE

Conferences

Tatiana Larina (Russia). Transdisciplinary Dialogue about the Wider Europe: Europeanization, Multiculturalism, Plurilingualism and Other Issues.....	254
Anatoliy Kruglashov (Ukraine, Lithuania). Discussing the Role and Future of the Humanities Education Worldwide.....	260

Book reviews

Danutė Balšaitytė (Lithuania). <i>Dictionary of Adjectives of the Russian Language</i> . Ed. L. G. Babenko: <i>Словарь-тезаурус прилагательных русского языка</i> . 2012. Под общ. ред. Л. Г. Бабенко	262
Jolanta Chwastyk-Kowalczyk (Poland). PYŁAT, J., 2012. <i>Friends of Poland 1982–2009</i>	271
Announcements	274

VII. REQUIREMENTS FOR PUBLICATION 275

VIII. OUR AUTHORS..... 285

I. PROBLEMAS IR SPRENDIMAI / PROBLEMY I ICH ROZWIĄZANIA

Wojciech Majka

*Pedagogical University of Cracow
Institute of Modern Languages
Karmelicka 41; 31-128 Cracow, Poland
Tel.: +48 126 626 205
E-mail: wojciech-majka@wp.pl*

Research interests: history of British literature, history of American literature, phenomenology in literary and cultural studies, psychology and literature, the European intellectual tradition

TRUTH AND THE PHENOMENOLOGICAL LANDSCAPE OF PERCEPTION

The main objective of the article is to present the phenomenological understanding of the idea of truth (alētheia). In the Heideggerian sense, alētheia is not limited to the traditional rendering of truth as coherence or correspondence. In other words, truth is not restricted to the appropriate or inappropriate ways of the representation of given aspects of cognitive experience. Instead, truth comes close to the notion of perception in the sense that it refers to the general way in which the world is unconcealed to human understanding. Of course, the adopted approach asks us to bracket the subject/object division that stands behind traditional metaphysical thinking ever since the time of Plato. In other words, the subject is not the starting point of experience; rather, the subject is a passive recipient of the kind of being-in-the-world—to use Merleau-Pontyian terminology—that is extending around it. Accounting for the phenomenological understanding of truth obliges us also to look at language not in the representative sense, but rather to regard it as the essencing of the vocabulary of being through which the world is revealed. This means that language is not just an abstract sign system based on the relation of signified—signifier in the Saussurian sense, but the ontological position from which we perceive the world and our existence in it.

KEY WORDS: Merleau-Ponty, Heidegger, language, disclosure, truth, accordance, freedom, essence, perception, idea.

Introduction

From a typically hermeneutical perspective, the understanding of the notion of truth is silhouetted against the Greek term *alētheia*. However, the term possesses a much deeper epistemological dimension. In point of fact we need to understand *alētheia* similarly to Heidegger, and therefore, take it to designate a phenomenon called *disclosure* or *unconcealment*.

Concealment deprives *alētheia* of disclosure yet does not render it *sterēsis* (privation); rather, concealment preserves what is most proper to *alētheia* as its own. Considered with respect to truth as disclosedness, concealment is then undisclosedness and accordingly the untruth that is most proper to the essence of truth. The concealment of beings as a whole does not first show up subsequently as a consequence of the fact that knowledge of beings is always

fragmentary. The concealment of beings as a whole, untruth proper, is older than every openedness of this or that being (Heidegger 1993, p. 130).

Thus, truth as *alētheia* refers generally to the conditions in which the world unfolds in our comportment and understanding, and therefore, it comes closer to the idea of perception than to the conventional rendering of the phenomenon of truth (understood as correspondence or coherence). For our purposes, we will divide the notion of truth into two different classes. First, we will look at the idea of propositional truth which came to dominate in the onto-theological tradition. The propositional dimension of truth can be said to open up the theoretical landscape of meaning, where things are reducible to the idea of correctness of representation. Secondly, our understanding of truth will take into account its ontic landscape, i.e., ontic truth as the uncoveredness of entities within the phenomenological field of experience. The ontic aspect of truth discloses the practical dimension of truth that has been disregarded by the onto-theological tradition which sought to reduce human experience to the notions of rationality and consciousness. Taken together what these notions make possible is representative forms of cognition.

The Propositional Landscape of Truth

The propositional understanding of truth is reducible, as we have mentioned above, to the idea of correctness of representation. Truth, therefore, is the effect of what the Greeks called *homoiosis*, i.e., correspondence. Another understanding of truth as correctness of representation is encapsu-

lated in the dictum, *veritas est adaequatio intellectus ad rem*. Thus, truth as adequation is based on the belief that there is a correspondence between a physical entity or condition and its direct representation in the mind. Therefore, truth as well as knowledge is what we achieve when we learn to find the necessary links between the transcendental ego (the subject) and the physical thing or experience (the object).

Needless to say, this is a typically Cartesian understanding of knowledge, since its foundation is rooted in dualism—recall Descartes’s famous example of two separate notions of reality that exist side by side and need to be attuned for any meaningful experiences to take place. These two monadic landscapes of experience are the mind and the body, which, as we have mentioned before, must be attuned—for, as Descartes declares, “the nature of the intelligence is distinct from that of the body” (1969, p. 129). Nevertheless, the epistemological consequences of this thinking ask us to go further than that, i.e., not only seek the connections between the mind and the body. Instead, we should see the whole of human experience to be rooted in the subject’s correspondence to objective reality or vice versa, as the essence of Cartesianism dwells in deductionism according to which the world is a phenomenon that appears in human deductions and, therefore, it must correspond to them. However, we may never know if the propositions that we have formed about the world are correct, or if they were fallaciously inspired by the Cartesian demon at whose behest we misperceive reality and all our knowledge. The propositional understanding of truth, therefore, discloses the theoretical landscape of the *cogito*, the royal chamber of subjectivity that sees the

world and the experiences that it makes possible through the veil of representation. In other words, the propositions themselves are believed to be the ultimate source of the subject's assumptions connected with the world and all possible experiences.

The Ontic Landscape of Truth

What the propositional understanding of truth takes for granted—or what it simply fails to comprehend—is that consciousness, and therefore, rationality do not constitute the fundamental way in which we are. In other words, without denying the value of conscious experiences, we must signal at this point that the conscious experiences in question are not the basic way in which we find ourselves involved in the world. Therefore, we need to abandon the “ghost in the machine” point of view criticized, for example, by Gilbert Ryle (2001, p. 353) which opens up the theoretical (in the sense of representative) landscape of meaning in favour of our practical involvement in reality; this is what Merleau-Ponty understands through the expression “the flesh of the world” (1964, p. 16). Thus, before we get to be conscious, and therefore, before we are in a position to formulate any propositions about the world that would exemplify the all-pervasive influence of representative consciousness, we are always and already in the world, managing our way in it and coping with things on a transparent basis. This is how Dreyfus addresses the issue:

...the natural situation of everyday activities is meant to show that the traditional epistemic situation of a mind distinct from objects, whether observing or acting upon them, is a deficient mode of being-in-the-world and cannot, therefore, have the braced philosophical implications modern

philosophers of mind have supposed (Dreyfus 1991, p. 54).

Our automatic attunement to reality, which is that of being-in-the-world, is characterized by all the actions that we commit ourselves to that are not beshadowed by intentionality, and therefore, consciousness. The pre-intentional functions constitute the dimensions of our reflexive or instinctive behaviours. All of this really amounts to the idea that our basic way of being is that of automatic know-how and not conscious deliberation. Therefore, when we speak of human experience and the field of knowledge which opens to it, we should first of all give priority to our practical involvement in the world, to the automatic know-how which constitutes the essence of our attunement to the world which thereby creates the landscape for the experience called being-in-the-world, for it is being-in-the-world that obliges us to reformulate our basic beliefs about the importance of rationality and consciousness in human experience.

We can try to come to terms with our practical involvement in the world, in which we transparently cope with things, if we look closely at the notion of *comportment*:

Comportment (*Verhalten*) is a very broad term that is meant to include every instance in which we experience something, and everything that we do... [c]omportment is broader than the class of deliberate actions (although naturally it includes them), because comportment involves things I do or experience without an occurrent mental state in which I intend to do it or register the experience. Thus, comportment includes automatic actions, for example, which reflect a responsiveness to the meaning of a situation (Wrathall 2008, pp. 345–46).

Comportments can be subdivided into two types: authentic and inauthentic. An

inauthentic comportment is most conspicuously illustrated by the fact that our actions are based on an impersonal mode of being, which only means that comportments are not really ours in the sense of subjects; instead, they function as public ways of proceeding. What this means is that there really is no inner, or subjective, dimension of experience. Our identities or selfhoods exist in the actions that we perform and the things that we find ourselves using, but we are in no way entitled to look for a subject outside the context of being-in-the-world. Our being is *in toto* determined by and depends upon being-in-the-world.

Therefore, to comport oneself authentically does not mean to be a non-conformist, who happily announces to the world that “to be great is to be misunderstood” (Emerson 1981, p. 146), or who warns us that “[s]ociety everywhere is in conspiracy against the manhood of every one of its members” (ibid., p. 141). To be authentic means to bracket the world and to question the existential modes of being. It also means that we have to take responsibility for our being and yet still remember that who we are and what we do is nothing more than a borrowing from the public existential paradigms which we find already operating and in which we, as the particular individuals that we are, are absorbed. Thus, there is no subject outside the object; there is only our social way of being—that we have called being-in-the-world—which obliges us, at the same time, to be with one another.

The ontic dimension of truth which is uncovered in our practical involvement (as manifested in transparent coping) does not completely reject consciousness as a dimension of the human experience.

It simply prevents reductionism, which sees consciousness as the epistemological landscape that enframes the fullness of our experience of the world. Yet consciousness as a mode of experience does not exist under a thingly aspect; rather, consciousness is attentive as Merleau-Ponty has it, and it determines and plays a very important role in our involvement in the world (2002, p. 31). Nevertheless, the view of consciousness from the perspective that we are proposing here is epiphenomenal. Thus, consciousness is secondary to being-in-the-world. Of course, the epiphenomenal character of consciousness was already presupposed by psychology. For example, Jung sees consciousness as a being that emerges from complexes and unconscious archetypal content (1990, p. 42). Yet in the phenomenological sense consciousness is to be derived from our practical coping with things. Dreyfus observes that, “[w]hen there is a serious disturbance and even deliberate activity is blocked, Dasein is forced into still another stance, deliberation. This involves reflective planning. In deliberation one stops and considers what is going on and plans what to do, all in a context of involved activity” (1991, p. 72).

It follows from the above that consciousness emerges as a side-effect of the breakdown of equipment and the comportments that were said to accompany it. In other words, our basic way of being is transparent coping. Yet when a thing breaks, transparent coping is no longer possible, and we then become conscious, deliberate entities. To illustrate this, let us take as an example (following Dreyfus) the basic way in which we deal with an everyday object like the door. In usual circumstances we

do not stand before the door as conscious subjects deliberating about how to open it, how to turn the doorknob, whether to pull or to push it, etc. This kind of action is performed automatically. It is only when we can't get the door to open that it becomes an object of concern, since its functionality has broken down and together with it our comportment. In this way, consciousness comes to be seen as a mechanism or process that we employ to restore the functionality of things, and therefore, to reinstate the automatic transparent coping which has been disrupted. To avoid being as pessimistic as Schopenhauer (R. Taylor 1985, p. 371), who believed that life is a mistake, we can, on this understanding, come to see subjectivity—the landscape of consciousness—as a mistake, since in itself it is the effect of the totality of breakdowns that we have experienced: not as subjects, of course, but as entities that find themselves living in the public world according to certain cultural and existential paradigms.

On a more speculative note, we could come to see consciousness as nothing more than the memorization of breakdowns which we call concepts. The memorization of breakdowns accords well with Freud's understanding of consciousness as developing from traumatic experiences which, because of their traumatism, were simply remembered (1995, pp. 607–608). The view that we are here advocating is that consciousness is nothing more than a conceptual amplification (memorization) of the failures of our transparent coping. Thus, there is no need to set the theoretical against the pragmatic; rather, we should see theory as the continuation of practice, if by practice we mean transparent coping. If we

follow this thinking, we will free ourselves from all sorts of dualisms which speak of two alternative realities, one real, the other merely illusory. Alternatively, we will come to understand the forgetfulness of being that Heidegger spoke of (1996, p. 1). What he meant is that we as a culture have stopped questioning being in the ontological sense, instead accepting our place amongst the ontic beings already present in the world.

From this point on onto-theology has tried to put human beings in the seat of subjectivity by assuming that human nature is dissociated from the world. Onto-theology has committed itself to the cult of power, whose purpose is to keep human beings in the centre of all experience. In this way onto-theology has tried to make human being the measure of all things. Thus, ontotheology can be read as a way of thinking that grounds the division of subjectivity and objectivity. Yet this can be considered as a simple mistake, since onto-theology erroneously assumes that the concepts which make it possible exist independently of reality, though as we have come to see, the concepts themselves are nothing more than the memorizations of breakdowns of our transparent coping. We can, therefore, abandon all dualistic forms of thinking and understand our experience as extending between transparent coping and conscious deliberation. Both of these modes of being are contextualised by the same existential landscape, and there is no need to see them as paths to two contraposed realities that can be experienced in two different ways. Rather, our being as being-in-the-world can be loosely compared to the phenomenon of culture, which is the ultimate context of all our comportments. Geertz, for example,

maintains that, “[c]ulture is the fabric of meaning in terms of which human beings interpret their experience and guide their action” (1973, p. 145).

The Landscapes of Language

If we reject the onto-theological estimation of the notion of truth, then what status do we assign to language? In the conventional sense, language was the instrument at the disposal of a fixed consciousness that connected the subjective *cogito* with the presupposed objective existence of the world. Accepting truth as *alētheia* obliges us to bracket the subjective—objective division in favour of truth as the landscape of being-in-the-world, where the world is the reality of language, since it is language that reveals it by opening up a certain locus where the world can be said to take place. In this light, we are obliged to agree with Derrida when he says that, “[t]here is nothing outside of the text [there is no outside text; *il n’y a pas de hors-texte*]” (1997, p. 158).

What needs to be clear from the very start is that our understanding of language will be the poet’s understanding, not the linguist’s. We, therefore, reject the instrumental view of language that sees it as nothing more than a tool in the hands of subjectivity, a tool most necessary for the phenomenon we might refer to as subjective imperialism. We have a rough representation of this very phenomenon in the Bible where both God and Adam describe things in linguistic terms opening up in this way a new dimension for experience.

The instrumental understanding of language, as observed by C. Taylor, can be found in thinkers like Locke, Descartes, Hobbes and Condillac, and it roughly amounts to the subject’s ability to use language

as a tool for the classification of things and experiences (2008, p. 435). All that the subject has to do is link the word or idea to the thing or experience in question. What emerges in this light is a vision of the world as an atomistic organization of the classifications we have learnt to make. Needless to say, the instrumental view presupposes that the world is always and already there, waiting for the subject to divide it according to its scale of interests and concerns. Steiner presents us with an instrumental understanding of language when he makes the observation that:

[t]he classic and the Christian sense of the world strive to order reality within the governance of language. Literature, philosophy, theology, law, the arts of history, are endeavours to enclose within the bounds of rational discourse the sum of human experience, its recorded past, its present condition and future expectations. The code of Justinian, the Summa of Aquinas, the world chronicles and compendia of medieval literature, the Divina Commedia, are attempts at total containment. They bear solemn witness to the belief that all truth and realness—with the exception of a small, queer margin at the very top—can be inside the walls of language (1998, pp. 13–14).

Steiner’s assumption, therefore, is that reality stands in opposition to or outside linguistic experience. Against this line of reason we have the expressive-constitutive theory of language introduced by Herder—a member of the *Sturm und Drang* (C. Taylor 2008, p. 438). What this theory does is claim that language is much more than a referencing device, as is clearly the case in the instrumental view. Of course, no one is denying the fact that language expresses meanings in the sense that it offers descriptions of things and experiences; however, language also creates the landscapes within which the existence of things makes sense:

For the speaker no less than for the listener, language is definitely something other than a technique for ciphering or deciphering ready-made significations. Before there can be such ready-made significations, language must first make significations exist as guideposts by establishing them at the intersection of linguistic gestures as that which, by common consent, the gestures reveal. Our analysis of thought gives us the impression that before it finds the words which express it, it is already a sort of ideal text that our sentences attempt to translate. But the author himself has no text to which he can compare his writing, and no language prior to language.... Language is much more like a sort of being than a means, and that is why it can present something to us so well (Merleau-Ponty 1964, pp. 42–43).

At this point what we really need to do is perform a phenomenological *epoché* and bracket our view of language; what we should ask of ourselves is to come to grips with the type of spatiality that language makes possible. The instrumental view works with the typical Newtonian model which treats space as a container in which things, including us, happen. From this perspective, we find ourselves existing within an objective reality that is antecedent to our being. The expressive-constitutive theory, on the other hand, states that space is not an objective phenomenon into which we are thrown and from which, with our demise, we are extracted. Language opens up the space of the in-between in the sense that it emerges from speech. In conversation, a certain kind of space is opened up which is neither subjective nor objective; it is the space of our mutual interests and concerns. Thus, what language opens up is this common space of the lived experience that we have earlier referred to as the world, which we have argued to be the effect of a cultural paradigm rather than the onto-theological supposition that holds reality to be something independent of us.

If language does open up a space of the in-between, and if the things that appear in this space are predetermined by the disclosure of language, then we can clearly state that things do not exist as we have thought conventionally, i.e., in the sense of a collection of properties. The properties that characterise a thing are not really the thing's, but the language's, since it is language which makes the thing possible. In other words, we always see reality from the perspective of the kind of language that shows it to us. In fact, we come to realize that there really is nothing like a thing in the sense of an object with a fixed configuration of properties.

Language discloses things in the space of the in-between, which we will now call *Geviert*, i.e., the Fourfold as understood by Heidegger (C. Taylor 2008, p. 451). For the present purposes it is enough to see the Fourfold as the landscape of language. In itself it consists of mortals, divinities, the earth and the sky. These four elements are the fundamental contours of the horizon of meanings opened up by language, or to put it differently, the Fourfold is what language must produce for anything like disclosure to happen. Thus, what we have earlier referred to as a thing is really a product of the Fourfold, i.e., of the relations that obtain between mortals, divinities, the earth and the sky. To illustrate this, let us try to understand the notion of thingness and its relation to the Fourfold on the basis of a poem by Wallace Stevens:

I placed a jar in Tennessee,
And round it was, upon a hill.
It made the slovenly wilderness
Surround that hill.

The wilderness rose up to it,
And sprawled around, no longer wild.

The jar was round upon the ground
And tall and of a port in air.

It took dominion every where.
The jar was gray and bare.
It did not give of bird or bush,
Like nothing else in Tennessee.

(Stevens 1998, p. 1151)

We can try to understand the jar's thingness by seeing it as nothing more than an effect of the configuration of and the relations that hold between the four constituents. First of all, the jar in its instrumental sense fits into the arena of human interests and concerns, in this way referring to the sphere of the mortals. At the same time, however, the jar can be much more than a mere instrument. It can have the idea of transcendence about itself, and therefore, it can be said to possess a moral or religious dimension—this being the jar's relation to the divinities. Additionally, the jar must be made of something; the material which constitutes its nature is the earth which does not only refer to ground or soil, but rather it needs to be understood as unformed matter. Lastly, the notion of the sky roughly refers to our understanding of nature in both its creative as well as destructive senses.

A creative view of nature can be found, for example, in the views of American transcendentalists who urge us to become transparent eyeballs and seek communion between man and *natura naturata* / *natura naturans* (Emerson 1981, p. 11). On the other hand, the destructive Darwinian view of nature is reflected in Stephen Crane's short story *The Open Boat*, where we are told that "[s]hipwrecks are apropos of nothing" (1994, p. 790)—a metaphor that considers the meaning of existence which from this point of view is quite vain.

Generally speaking, what we, following Heidegger, have called a *thing* is the effect of the relations that hold between the four constituents of the Fourfold. In other words, the thing appears in its instrumentality to mortals. Its transcendent nature is understood on the basis of the deities that exist within a cultural paradigm, the same applies to the earth as the material from which a thing is made; and lastly, the sky or nature is the idea which both preserves as well as threatens the jar's being—it is the *élan* that allows it to be, but at the same time, it is the force that will one day annihilate it. Thus, the understanding of a thing depends on the understanding of nature within a given cultural paradigm and during a particular historical period.

Conclusion

We should abandon the view that holds that there exists some kind of theoretical "masterplan" to everyday reality. The Platonic belief that theory is the refined status of practice is untrue; rather, it is quite the reverse. *Prima facie*, we are practical beings that cope with things on a transparent basis only to later discover that the breakdowns of practical involvement are the seeds sown on the soil of a new landscape that we call consciousness, which is connected with the instrumental application of language.

Perhaps, if we take into consideration what was mentioned above about language and *alētheia*, we will finally be in a position to understand such mysterious sayings as language is "the house of being" (Heidegger 1971, p. 22), since it is from the perspective of language that we come to see the world. Taylor observes that "language, through its *telos*, dictates a certain mode of expression, a way of formulating matters which can help

to restore thingness. It tells us what to say, dictates the poetic, or thinkerly word..." (2008, p. 451). Additionally, what emerges from this stance is the view that it is not we that speak, but language—and therefore,

language is not a tool at the disposal of the subject, but rather, it creates the subject's self-experience by bringing the Fourfold into being and allowing for things to appear as mattering in a certain historical way.

References

- CRANE, S., [1897] 1994. The Open Boat. In: N. BAYM *et al.*, eds. *The Norton Anthology of American Literature* (Vol. II). New York: W. W. Norton & Company.
- DERRIDA, J., [1967] 1997. *Of Grammatology*. Trans. G. C. SPIVAK. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- DESCARTES, R., [1637] 1969. Discourse on Method. In: M. D. WILSON, ed. *The Essential Descartes*. New York: A Mentor Book.
- DREYFUS, H., 1991. *Being-in-the-World*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology.
- EMERSON, R. W., [1836] 1981. Nature. In: C. BODE and M. COWLEY, eds. *The Portable Emerson*, New York: Penguin Group.
- EMERSON, R. W., [1841] 1981. Self-Reliance. In: C. BODE and M. COWLEY, eds. *The Portable Emerson*. New York: Penguin Books.
- FREUD, S., [1920] 1995. Beyond the Pleasure Principle. In: P. GAY, ed. *The Freud Reader*. London: Vintage.
- GEERTZ, C., 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- HEIDEGGER, M., [1927] 1996. *Being and Time*. Trans. J. STAMBAUGH. Albany: State University of New York Press.
- HEIDEGGER, M., [1930] 1993. The Essence of Truth. In: D. F. KRELL, ed. *Martin Heidegger: Basic Writings*. Trans. D. F. KRELL. San Francisco: Harper Publishers.
- HEIDEGGER, M., [1959] 1971. *On the Way to Language*. Trans. P. D. HERTZ. New York: Harper Collins Publishers.
- JUNG, C. G., [1959] 1990. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. Princeton: Princeton University Press.
- MERLEAU-PONTY, M., [1960] 1964. Indirect Language and the Voices of Silence. In: J. WILD, ed. *Signs*. Trans. R. C. MCCLEARY. Evanston: Northwestern University Press.
- MERLEAU-PONTY, M., [1945] 2002. *Phenomenology of Perception*. Trans. C. SMITH. London: Routledge Classics.
- RYLE, G., [1949] 2001. Exorcizing Descartes' "Ghost in the Machine." In: L. P. POJMAN, ed. *Classics of Philosophy: The Twentieth Century Tradition*. Oxford: Oxford University Press.
- STEINER, G., [1967] 1998. *Language and Silence*. New Haven: Yale University Press.
- STEVENS, W., [1919] 1994. Anecdote of the Jar. In: N. BAYM *et al.*, eds. *The Norton Anthology of American Literature* (Vol. II). New York: W. W. Norton & Company.
- TAYLOR, C., 2008. Heidegger on Language. In: H. DREYFUS and M. WRATHALL, eds. *A Companion to Heidegger*. Malden: Blackwell Publishing.
- TAYLOR, R., 1985. Schopenhauer. In: D. J. O'CONNOR, ed. *A Critical History of Western Philosophy*. New York: The Free Press.
- WRATHALL, M., 2008. Unconcealment. In: H. DREYFUS and M. WRATHALL, eds. *A Companion to Heidegger*. Malden: Blackwell Publishing.

Wojciech Majka

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska

Zainteresowania naukowe: historia literatury brytyjskiej, historia literatury amerykańskiej, fenomenologia w teorii literatury i studiach kulturowych, psychologia a literatura, europejska tradycja intelektualna

PRAWDA JAKO FENOMENOLOGICZNY PEJZAŻ PERCEPCJI

Streszczenie

W głównej mierze artykuł skupia się na przedstawieniu istoty prawdy (*alatheia*) rozumianej z perspektywy typowo fenomenologicznej. Heidegger bowiem uważał, że istota prawdy nie powinna być ograniczana do rozumienia jej jako przynależności i zgodności, jak to tradycyjnie robiono. Innymi słowy, prawda nie powinna być ograniczona do odpowiednich lub też nieodpowiednich sposobów przedstawienia doświadczenia kognitywnego. W gruncie rzeczy pojęcie prawdy powinno być porównywane z istotą percepcji, w której mamy do czynienia z tym, jak świat odsłania się w ludzkim doświadczeniu. Przyjęta perspektywa zawiesza przeciwstawność podmiotowości i przedmiotowości, które stanowią podstawę myślenia metafizycznego już od czasów Platona. Inaczej mówiąc, podmiot nie jest załącznikiem doświadczenia, lecz biernym odbiorcą bycia-w-świecie – odnosząc się do terminologii Merleau-Ponty'ego – rozprzestrzeniającego się wokół niego. Fenomenologiczne ujęcie prawdy zobowiązuje nas jednocześnie do traktowania samej istoty języka w sposób nie symboliczny, to znaczy język nie tyle biernie odzwierciedla rzeczywistość, co poprzez wystaczanie słowa odsłania cały świat. Inaczej rzecz ujmując, język nie stanowi jedynie abstrakcyjnego systemu znaków, opartego na relacji znaczonego i znaczącego (jak u Saussure'a), ale jest ontologicznym punktem wyjścia, z którego postrzegamy świat i nasze istnienie w świecie.

SŁOWA KLUCZOWE: Merleau-Ponty, Heidegger, język, odsłonięcie, prawda, zgodność, *parousia*, wolność, istota, percepcja, idea.

Wojciech Majka

Pedagoginis Krokuvos universitetas, Lenkija

Moksliniai interesai: britų literatūros istorija, amerikiečių literatūros istorija, literatūros ir kultūros studijų fenomenologija, psichologija ir literatūra, intelektualinės Europos tradicijos

TIESA IR FENOMENOLOGINIS SUVOKIMAS

Santrauka

Straipsnio tikslas yra pateikti fenomenologinį tiesos idėjos (*alētheia*) supratimą. Pasak M. Heideggerio, tiesa nėra apribota tradiciniu tiesos perteikimu, tokiu kaip koherentiškumas ar analogija. Kitaip tariant, tiesa nėra ribojama tinkamomis arba netinkamomis tam tikro kognityviosios patirties aspekto reprezentacijos formomis. Tiesa artimesnė suvokimo sąvokai, kalbančiai apie bendrąjį kelią, kur pasaulis yra atviras žmogaus supratimui.

Žinoma, toks požiūris reikalauja suskliausti subjekto-objekto padalijimą, kuris nuo Platono laikų yra už tradicinio metafizinio mąstymo ribų. Kitaip tariant, objektas nėra patirties atspirties taškas, bet gana pasyvus Pasaulio–Būties tipo recipientas. Fenomenologinis tiesos supratimo aiškinimas mus įpareigoja taip pat pažvelgti į kalbą ne reprezentatyviaja prasme, bet greičiau kaip į esminį būties žodyną, per kurį atsiskleidžiamas pasaulis. Kitaip tariant, kalba yra ne tik abstrakti ženklų sistema, pagrįsta F. de Saussure'o signifikatu–signifikantu. Tai yra ontologinė pozicija, iš kurios taško mes suvokiame pasaulį ir mūsų egzistavimą jame.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Merleau-Ponty, Heideggeris, kalba, atskleidimas, tiesa, atitikimas, *laisvė*, esmė, suvokimas, idėja.

Gauta 2012 05 20

Priimta publikuoti 2012 07 20

Элеонора Лассан

Вильнюсский университет

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

Тел.: +370 5 271 11 12

E-mail: eleonora.lassan@ff.vu.lt

Область научных интересов автора: политическая лингвистика, когнитивная лингвистика, риторика, прагматика, семантика

КУЛЬТУРНЫЕ СЦЕНАРИИ МЫШЛЕНИЯ И ЭТИКЕТНЫЕ ИНТЕРНЕТ-ЖАНРЫ (ОБ ИНТЕРНЕТ-ПОЗДРАВЛЕНИЯХ В ЧЕТЫРЕХ КУЛЬТУРАХ)

Предметом анализа в данной статье являются интернет-поздравления как явление глобализирующей культуры, с одной стороны, и как феномен современного фольклорного жанра, с другой. На примере анализа интернет-поздравлений русской, немецкой, польской и литовской культур автор показывает отличительные черты «минималистского» жанра, который в силу своей краткости должен в концентрированной форме продемонстрировать особенности национально-культурного типа мышления, если они существуют. Автор приходит к выводу, что существуют настолько значительные различия как в композиции поздравлений, так и в способе представленности субъекта поздравления, набора объектов пожелания, что носителю другой культуры весьма трудно освоить инокультурные сценарии дискурсивного поведения в рамках названного жанра.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: речевые жанры, культурные сценарии, интернет-продукция, композиция, ключевые концепты

Столь распространенное явление, как «изготовление» поздравлений и их бытование в Сети приводит и к новому объекту исследовательских интересов, формулируемому как жанр поздравлений: «Гипержанр «поздравление» составляют такие жанры как поздравительная открытка, валентинка, поздравительная записка, поздравительный альбом, поздравительный плакат и др. «Поздравление» как разновидность естественной письменной русской речи представляет собой многоплановый объект, который может быть исследован в различных аспектах, одним из которых

является лингвокультурологический... а также рассмотрение особенностей жанра как явления народной культуры» (Сухотерина 2007: <http://www.dslib.net/russkij-jazyk/suhoterina.html>).

Автор интересной, и как представляется, пионерской работы Т. П. Сухотерина относит поздравления к явлениям народной культуры на том основании, что они являются одним из проявлений «живой разговорной устной и письменной речи» (Сухотерина 2007). Добавлю: сегодня интернет-поздравления могут с полным основанием быть отнесены к «народной культуре» и на том осно-

вании, что их тексты творятся не профессионалами, а очень широким слоем носителей языка и культуры. Поводом для поздравления становятся события, существующие в жизни каждого человека, независимо от его социального статуса, возраста, пола - отсюда столь широк круг творцов и потребителей поздравительного жанра. Такая востребованность и продуктивность этого жанра делают его, соответственно, и объектом научных интересов лингвистов. Так, С. В. Шаталова относит поздравления к современным эпидейктическим жанрам речи: «Эпидейктическая речь – это речь показательная, обращенная к внеязыковой действительности, дающая представление о морали и антиморали, в основе которой лежит ритуал и правила речевого этикета. Результаты когнитивного анализа, полученные методом направленного ассоциативного эксперимента ... свидетельствуют, что современная эпидейктика, представленная жанром поздравления, следует общим традициям: поздравление должно согласовываться с праздником и включать пожелание здоровья; поздравляя, адресант должен быть искренним, должен проявить индивидуальность, сделать поздравление запоминающимся; доставить адресату радость, вызвать эмоциональную реакцию» (Шаталова 2009). Думается, что подобная характеристика присуща поздравлениям различных культур, но вот сами поздравления при их клишированности или стремлению к оригинальности, «красивости» могут дать ценный материал, с одной стороны, небезынтересный в прикладных целях обучения иностранным языкам,

с другой – позволяющий судить о том, как и какие ценности культуры (морали и антиморали), ее ключевые понятия отражаются в этом жанре. Сразу нужно оговориться, что отсутствие эксплицированного автора текстов в интернет-поздравлениях, их переходы с сайта на сайт, ориентация на широкий круг адресатов и широкий круг потребителей, избирающих предлагаемый текст на основе вкусовых предпочтений, делает этот жанр действительно очень близким фольклорным благопожеланиям. [«Тексты Благопожеланий очень сходны в разных славянских традициях, главным образом благодаря единству основных их структурных типов. Среди них побудительные формулы со словом “пусть” (“Пусть у вас будет полная кошара овец”), пожелания, вводимые союзом “чтобы” (“Чтобы сваты и свахи не выходили из хаты!”), и императивные формулы (“Будь здоров, как вода, расти, как верба”)]» (Агапкина, Виноградов 1994, с. 169)]. Сказанное позволяет современным лингвистам характеризовать интернет-поздравления как «жанр постфольклора» (Власова 2009, с. 302). Устанавливая тематическую общность поздравлений, композиционное единство актов письменных поздравлений и клишированные речевые формулы, мы действительно можем говорить о существовании целостного жанра. Однако близость к фольклору побуждает размышлять о сложности этого жанра – одновременно как устного, так и письменного творчества. К какого рода жанрам – первичным или вторичным – относится поздравление? «Крайнюю разнородность речевых жанров и связанную с этим трудность определения общей природы высказывания никак не следует

преуменьшать. Особенно важно обратить здесь внимание на очень существенное различие между первичными (простыми) и вторичными (сложными) речевыми жанрами (это не функциональное различие). Вторичные (сложные) речевые жанры – романы, драмы, научные исследования всякого рода, большие публицистические жанры и т. п. – возникают в условиях более сложного и относительно высоко-развитого и организованного культурного общения (преимущественно письменного): художественного, научного, общественно-политического и т. п. В процессе своего формирования они вбирают в себя и перерабатывают различные первичные (простые) жанры, сложившиеся в условиях непосредственного речевого общения. Эти первичные жанры, входящие в состав сложных, трансформируются в них и приобретают особый характер: утрачивают непосредственное отношение к реальной действительности и к реальным чужим высказываниям» (Бахтин 1996, с. 159). Естественно, поздравление есть первичный речевой жанр, так как он представляет собой явление устной речи, элемент речевого этикета: *Поздравляю с днем рождения. Желаю...* (например, поздравление по телефону). С другой стороны, поздравление есть и письменный жанр, ведущий свое происхождение в русской культуре, как отмечает Г. И. Власова, со времен Феофана Прокоповича. Он сам по себе может стать сложным жанром, включая интертекстуальные отсылки к другим текстам:

Итак, она звалась Светлана.
Умом и красотой своей,
Она затмила бы Татьяну –
Став героиней наших дней.

Сложность этого жанра побуждает внимательно всмотреться в характеристические признаки жанра как такового: тематическую наполненность, композицию, языковое исполнение (Бахтин 1996, с. 159). «Поздравление приобрело “твердые формы”: при стереотипной тематике оно имеет жесткую структуру (обращение, поздравление по поводу, пожелания, подпись) и набор клишированных языковых средств. Задачей говорящего обычно представляется создание вариаций известного образца, а сверхзадачей – импровизации на заданную тему с использованием набора условных риторических приемов (гипербола, антитеза, метафора и др.) и традиционных языковых средств» (Карпова 2002, с. 63). Нужно сказать, что стихотворные интернет-поздравления нарушают эту структуру, и, что особенно важно, она может не быть единой для разных лингвокультур (что и будет показано ниже).

В силу сложности определения жанра поздравлений, являющегося синтезом первичного жанра как явления непосредственного общения и жанра риторического, письменного, автор предпочитает говорить о речевом акте поздравления, который можно определить так: **этикетный речевой акт напоминания адресанта о себе и о своем хорошем отношении к адресату, переживающему знаменательное событие, радость от которого разделяет и адресант.** Значение имеет не столько текст (локуция), сколько подтверждение того, что знакомые и близкие помнят о знаменательном для человека дне, хотят сделать для него приятное и свидетельствуют об этом актом поздравления и пожеланий.

Вместе с тем строки могут запоминаться, адресат может находить в них отражение его интересов, пожелание может стать «компасом», выполняющим функцию жизненной ориентации адресата.

Внимание автора этой статьи сосредоточено на текстах поздравительных открыток и текстах, предлагаемых в качестве «готовых» для отправки адресатам – виновникам торжества, помещенных на русских (www.pozdrav.ru/hb.shtml, www.stost.ru/cat/h-16html), немецких (<http://www.festgestaltung.de/geburtstag/gratulation/kurz/>), польских (zokazji.pl) и литовских (<http://www.cards.lt/sveikinimu-kategorija/3/1/gimtadieniai>) сайтах. Автор полагает, что при унификации поздравительного речевого акта в самих текстах поздравлений должны отражаться в концентрированной форме (в силу их краткости) культурные сценарии, с одной стороны, обуславливающие форму и языковое исполнение поздравления, а с другой – позволяющие, возможно, увидеть более глубокие пласты культуры, вызвавшие к жизни эти сценарии.

Итак, приступим к рассмотрению стихотворных текстов русской интернет-культуры на фоне аналогичных текстов немецкой, польской и литовской интернет-продукции. Приведем совершенно простенькое поздравление:

Тебе, любимая, родная,
Здоровья, счастья мы желаем.
Позволь в строках стихотворенья
В любви большой к тебе признаться!
Мы поздравляем с днем рождения!
Душе твоей всегда семнадцать!

В этом небольшом тексте отражены многие типичные элементы русских поздравлений. Отметим вначале такую

особенность композиции, как обозначение субъекта поздравления в начальных строках (*мы желаем*). Это – характерная черта русских поздравительных текстов: *Я тебя от души поздравляю* (первая строка); *С днем рождения поздравляю // И от всей души желаю...* (первые строки). Субъект обозначен или личным местоимением, или глаголом в форме первого лица, указывающей на наличие конкретного субъекта, идентифицируемого по подписи. Интересно, что в немецких и польских поздравлениях эта особенность композиции так ярко не выражена (см. ниже). Далее обратим внимание на обращение *родная*, также достаточно употребительное в русских поздравлениях: *И пусть будет жизнь твоя, родная...; С днем рождения тебя, родная!; Счастлив будь, родной человек!* и т.п. Нужно сказать, что в русском языке весьма частотными являются словосочетания с этим словом, относящиеся к сфере явлений, составляющих некий ценностный фонд нации: *родная земля, родной язык, родная культура, «родная партия»*. Выражение *родной и любимый* побуждает различать содержания стоящих за этими словами понятий следующим образом: *родной* – ставший своим, принадлежащий к своему кругу. *Любимый* – тот, на кого обращено чувство любви. Для того чтобы именоваться родным, нужна большая степень близости, длительное нахождение рядом, принадлежность или ощущение принадлежности к одному роду, к одной «крови», говоря словами героев Киплинга (ср. по словарю Ефремовой: 1. Находящийся в кровном родстве по прямой линии. 2. (переносн.) Свой, близкий по духу и привычкам). Синонимом к слову *родной*

в словаре синонимов русского языка приводится и слово *кровный*. Возможно, употребление этого слова по отношению к людям, осознаваемым как близкие, есть проявление древнейшей универсальной оппозиции культуры «свой – чужой», которая реализуется и в русских поздравлениях. Говоря о ценностях, отметим такие, как *здоровье и счастье* (счастье – понятие неопределенное, видимо, существующее автономно от здоровья). К числу ценностей, несомненно, относится *любовь* – это слово весьма часто встречается в поздравительных текстах: *И чтобы жизнь одаривала всем: здоровьем, счастьем, дружбой и любовью; Ты – мой лучик солнца и цветочек нежный. И любовь, и вера, и моя надежда!; В сей день сбываются мечты, любви Вам, радости, весны!; Мы тебя любим. С этой мыслью прими наш дар тебе, юнец!* Хотелось бы обратить внимание на то обстоятельство, что, говоря о любви, адресант говорит о своем чувстве к поздравляемому, то есть говорит о себе. И это самовыражение еще раз акцентирует его фигуру. Таким образом, в поздравительных русских текстах очень существенно присутствие говорящего. Отметим еще один характерный элемент русских пожеланий: имплицитно выражена ценность *молодости*: *душе твоей всегда семнадцать*. Видимо, имеет место противопоставление биологического и психологического возраста.

Приведем небольшой фрагмент следующего поздравления, в котором читатель увидит уже отмеченные выше моменты (выражение субъекта поздравления в первых строках, молодость как ценность):

Я тебя от души поздравляю.
Юность сердца храни для людей.
Нежным взглядом своим освещая,
Атмосферой душевной согрей!

Мы отметим здесь выражение *от души*, являющееся производным от имени концепта *душа*, ключевого для русской культуры, где душа мыслится как сосуд, вмещающий чувства и порывы страстей. Внимание автора обратил на себя еще один момент поздравлений: повелительное наклонение глагола, выражающее побуждение адресата к определенной модели поведения. Побуждение обычно выражает тот, кто знает, что имеет на это право. Давать жизненные советы, соответственно, может только тот, кто считает себя более сведущим, кто ощущает свой более высокий эпистемический статус: *Люби веселые гулянки, люби прогулки под луной; Не грусти и накрывай поляну, и друзей хороших созовай!; И помни, что года идут, так проживи как можно лучше!* Таким образом, говорящий еще раз напоминает не только о себе, но о себе как опытном и знающем, как жить, человеку. Позволю себе назвать такой характер поздравления, где неоднократно подчеркивается фигура говорящего, **Я-поздравлением**, ориентированным не только на адресата, но и на самого адресанта.

С днем рожденья тебя поздравляю,
Ты прочти поздравленья мои,
От души всей тебе я желаю
В жизни счастья, добра и любви!
Жизнь несет тебе радость и счастье,
Пусть они не пройдут без следа,
Пусть твою красоту, твою нежность
Не изменят года никогда!

Как видим, и это поздравление содержит все те же элементы: субъект поздравления, означенный в начале

текста, ценности счастья, любви, вечной молодости. Но в этом тексте мы наблюдаем еще одну очень характерную черту русских поздравлений – выражение пожелания посредством повелительного наклонения с частицей *пусть*. Здесь побуждение направлено не на адресата, а на некую безличную силу, которая может исполнить пожелание: *Пусть не будет у тебя ненастья, только радость, только солнца свет; Пусть каждый день твой будет светлым; В морозы и в ненастье пусть расцветает счастье!* При этом пожелания отличаются таким безудержным оптимизмом, словно их авторы не знают о том, что жизнь несет не только радость: *Пусть счастье Вас не покидает, здоровье пусть не убывает; Пусть дни вашей жизни текут безмятежно, пусть счастье сверкает, как солнечный луч; Пусть звезды светятся в глазах твоих, пусть счастье, как шампанское, искрится.* Этот мотив – мотив ничем не омраченного и вечного счастья – присутствует во многих пожеланиях. Трудно сказать, как назвать такую безудержную установку адресантов на вечное счастье – может быть, «опустошенным клишированным дискурсом»? Ведь сам субъект поздравления вряд ли мог адресовать такое себе, поскольку человек прекрасно осознает нереальность подобных пожеланий. Впрочем, есть один жанр, в котором *Я* может желать себе такое – это фольклорный жанр заклинаний, пользующийся также частицей *пусть*. *Пусть мои силы будут благословенны (заклинание, умножающее силы в три раза); Пусть перервется вечный сон, Пусть недуг уходит вон (заклинание, чтобы пробудить кого-либо); Пусть*

*правда будет сказана, А наша жизнь повернется вспять, То, что может быть пересказано, Пусть к нам вернется опять (заклинание для оживления воспоминаний) (<http://magichistory.ucoz.ru/fogum/65-265-1>). Осмелюсь высказать мысль, что пожелания в русских стихотворных текстах напоминают магические заклинания. Если бы субъект поздравления адресовал эти пожелания себе, то они бы и носили характер заклинания: *Пусть сила растет моя день ото дня, пусть сила моя не покинет меня (заклинание на счастье).* Сказанное позволяет, с одной стороны, подтвердить идею близости интернет-поздравлений к фольклорным жанрам, а с другой – увидеть в них отражение той неактивности носителей русской культуры, которая побуждает их видеть источник исполнения пожеланий не в человеке-деятеле, а в некоей могущественной и безличной силе (вспомним тезис А. Вежбицкой об иррациональности русской культуры).*

Итак, на данном этапе анализа мы выделили такие черты русских интернет-поздравлений ко дню рождения, как ***ориентированность на говорящего (Я-поздравления), акцентуация счастья, здоровья, любви, молодости как основных объектов пожелания, заклинательный характер поздравлений.***

Перейдем к рассмотрению немецких поздравительных интернет-текстов, на фоне которых, вполне возможно, откроются и иные черты русской культуры, незаметные ее носителю при отсутствии сравнения с другими культурно обусловленными сценариями мышления.

Heute ist ein besonderer Tag für Sie. Ein Tag an dem man gerne das vergangene Jahr Revue

passieren lässt, sich fragt, ob alles so gekommen ist, wie man dachte oder ob man Entscheidungen wieder genau so treffen würde.

Vor allem ist es aber ein Tag der Freude.

Wir gratulieren Ihnen besonders herzlich zu Ihrem Geburtstag!

Und wir wünschen Ihnen neben viel Glück und vor allem Gesundheit, dass Sie das richtige Händchen haben und heute in einem Jahr sagen können, alles richtig gemacht zu haben.

Aber jetzt gehört dieser Tag erst einmal ganz allein Ihnen und Ihrer Familie.¹

В этом поздравительном тексте, хоть и не стихотворном, отразились многие черты немецких поздравлений. Укажем на них. Прежде всего отметим, что русские пожелания *от души* замещаются немецкими «сердечными» *herzlich*. Меняются и акценты в поздравлениях: бросается в глаза то, что внимание фокусируется прежде всего на самом дне рождения: *Heute ist ein besonderer Tag für Sie; Heut feiern wir Deinen Runden, Geburtstag ist ganz ohne Frage der schönste aller Ehrentage*. При этом пожелания адресованы не будущему, как это имеет место в русских текстах, а настоящему – тому, как должен быть проведен этот день: это день радости (*Vor allem ist es aber ein Tag der Freude*), когда желательно наслаждаться, смеяться и танцевать до ночи (*Genießen die schöne Stunden Wolln' lachen und auch tanzen; Wolln' tanzen und singen bis in die Nacht*). Немецкий адресант склонен об-

ращаться к прошлому и желать адресату того, чтобы при анализе совершенных действий юбиляр мог убедиться в их правильности: *Ein Tag an dem man gerne das vergangene Jahr Revue passieren lässt, sich fragt, ob alles so gekommen ist, wie man dachte oder ob man Entscheidungen wieder genau so treffen würde*. Субъект текста часто оглядывается назад: *Ein neues Jahr steht vor der Tür, das alte lässt Du hinter Dir Schlechte Gedanken vertreiben wir, nur Gute Dinge bleiben hier* – Новый год стоит у дверей, старый ты оставляешь позади, и вместе с этим мы прогоним плохие мысли (новым годом именуется следующий год жизни юбиляра). Такое построение текста заставляет думать об отношении ко времени в немецкой и русской культурах. Немецкая культура относится обычно к монохронной (Г. Хофстеде): время линейно, и определенный отрезок времени посвящен одному виду деятельности, он не прерывается другими действиями (например, не стоит пить кофе, пока ты не закончил работу). Возможно, монохронность определяет то, что носители культуры сосредоточены в большей степени на настоящем моменте деятельности, а не на будущем, который планировать труднее. Когда говорят об отношении ко времени с точки зрения того, куда устремлены взоры носителей культуры – в будущее или прошлое, обычно не находят значительных расхождений между немецкой и русской культурами. И все-таки думается, разница есть. Если судить по анализируемым текстам, то носители русской культуры в большей степени устремлены в будущее, носители немецкой – в настоящее и даже в прошлое: в текстах

¹ Сегодня у Вас особенный день. День, когда прошедший год охотно проходит перед Вашим взором, чтобы Вы могли спросить себя, все ли было так, как Вы задумывали, приняли бы Вы снова те же решения. Но прежде всего сегодня день радости. Мы поздравляем Вас особенно сердечно с Вашим днем рождения. И желаем, наряду со счастьем и прежде всего здоровьем, чтобы через год в этот день вы смогли сказать себе, что сделали все правильно. Но сегодня этот день принадлежит только Вам и Вашей семье (перевод авт.).

нередки упоминания о том, что прошло (*Auf viele Jahre blickst du nun zurück, auf manche Sorgen, manches Glück; Denkst du ___ Jahr zurück*), и достаточно часто встречается слово *zurück* – ‘назад’. Впервые эта мысль показалась автору статьи возможной, когда он сравнил выражение побуждения к несовершению действия в русском и немецком языках. *He sturвай с доски* и *Laß alles an der Tafel stehen* – эти фразы различаются тем, что в русском языке запрещается возможное будущее действие, а в немецком предлагается оставить положение таким, каким оно является на данный момент: *Оставьте все на доске. Не открывайте книг* – по-немецки: *Оставьте книги закрытыми* (*Laßt die Bücher geschlossen*); *Не бери книгу со стола – Оставь книгу лежать на столе*. Тезис о различной направленности культур в отношении времени здесь высказывается только в качестве гипотезы, однако мне представляется, что и грамматические категории (русский совершенный вид, не имеющий настоящего времени), и лексическое наполнение текстов находятся в отношении корреляции друг к другу. Более того, дерзну предположить, что это связано и с интерпретациями мира в русской и немецкой мысли. Н. Бердяев писал о том, что эсхатологическая идея, ожидание Царства Божия, конца мира неправды гораздо сильнее в русском христианстве, чем в западном (Бердяев 2008, с. 195). Сказанное позволяет предположить, что носители русской культуры смотрят именно в будущее, ожидая от его прихода того, что сегодня для счастья у них отсутствует. Что же касается немецкой культуры, то здесь хотелось бы в качест-

ве подтверждения высказанного предположения о сосредоточенности немецкой культуры на настоящем привести мысль Ф. Ницше: «Истинный мир не может быть изменчивым и становящимся, а только *сущим*» (Ницше 1994, с. 69).

Ценности, реализуемые в немецких пожеланиях, в целом не отличаются от русских, это любовь, здоровье, счастье, молодость. Внимания заслуживают пожелания, связанные с правильным счастьем: *Ich wünsche dir das rechte Glück* (*Я желаю тебе правильного счастья*). Что входит в правильное счастье? Учиться у времени (буквально: складывать у затылка мгновения – *pack beim Genick den Augenblick*), иметь мужество и размах. Как представляется, в немецких пожеланиях акцентируется действие, деятельность – *gemeinsam/ Tun und lassen/ Sachen machen/ Was Dir gefällt/ Auf dieser Welt* (Вместе действовать и иметь возможность делать то, что нравится тебе в этом мире); *Und nun mit frischem, frohem Mute ins neue Lebensjahr – hinein!* (С новым, свежим мужеством – в новый год жизни!). Побуждения в немецких текстах существуют, но это не столько побуждения к определенным действиям (как это было с русскими пожеланиями в форме повелительного наклонения: *делай то-то и то-то*), сколько призыв иметь позитивное состояние духа и стремиться вперед. Можно сказать, что они в меньшей степени напоминают поучения, и говорящий не выступает более опытным и знающим, нежели адресат.

Die Jahre sind vorbei,
nicht alle waren sorgenfrei.
Doch mit Lebensmut und Kraft
hast du alles gut geschafft!

Здесь нет того, что выше мы назвали безудержным заклинанием счастья, пожелания вполне реальны, они связаны с деятельностью самого адресата: в приведенном выше поздравительном тексте говорится о том, что прошедшие годы не были беззаботными, но все, что создано с жизненным мужеством и силой, создано хорошо. В русских текстах не встретилось упоминания о мужестве: возможно, концепт *Mut* специфичен для немецкой культуры (вспомним выражение Гегеля: «Мужество правды есть обязанность философских штудий» – *Der Mut der Wahrheit ist die erste Bedingung des philosophischen Studiums*), возможно, это слово не является точным эквивалентом русского *мужества*. (В немецкой Википедии есть замечание о том, что в современной словарной сокровищнице немецкого языка это слово занимает позицию слова *оптимизм*.) На данном этапе мы ограничимся констатацией встречаемости этого слова в поздравительных текстах, слова, которое означает внутреннее состояние человека-деятеля, а носителям другой культуры напоминает о воинственном германском духе. Сказанное совершенно органично сочетается с многочисленными пассажами в научной литературе, посвященными активности носителей англосаксонской культуры и пассивности носителей русской. Интернет-поздравления как явление современного фольклора показывают, как проявляется эта черта культуры в анализируемом жанре.

Из различий в композиции поздравительных открыток можно отметить, что само слово *gratulieren* – ‘поздравляем’ в стихотворных текстах находится,

как правило, в заключительной части, равно как и обозначение субъекта поздравления не всегда имеет место в начале текста. Субъект поздравления обозначает себя в немецких текстах, однако, как показывает беглый обзор немецких сайтов, делает это гораздо реже, чем русский адресант. Так, на сайте “Glückwünsche Geburtstag – kurz” (http://www.festgestaltung.de/geburtstag/gratulation/kurz/#ich_gratuliere_und_ich_freue_mich_sehr) читателю предлагается около 50 поздравительных текстов – из них только в пятнадцати слово *Ich* встречается в первых строках стихотворений. На российском сайте Grant-Vip.ru (http://grant-vip.ru/text/den_rojdenya/) из 90 представленных текстов поздравлений (именно поздравлений, а не пожеланий) 51 послание содержит в первых двух строках слова *я/мы*. Таким образом, мы можем сказать, что принципиальное отличие немецких поздравлений от русских заключается **в сосредоточенности на самом дне рождения, с празднованием которого и связаны пожелания**. Если пожелания касаются будущего (прежде всего это следующий год жизни), **то они адресованы не безличной силе, а человеку-деятелю, которому желают мужества и силы, для того чтобы исполнить задуманное и через год с удовлетворением осознать, что все было сделано правильно**. Вряд ли немецкие интернет-поздравления можно отнести к Я-поздравлениям – все-таки говорящий в меньшей степени обозначает себя, чем это делает русский адресант.

Возможно, анализ немецких поздравлений позволяет подтвердить мысль о германском практицизме, сосредото-

ченности на переживаемом моменте как черте национального характера, противопоставляемой в историографии славянской веселости и легкомыслию (Лескинен 2011, с. 217–218). Перейдем к краткому обзору польских интернет-поздравлений с днем рождения и именинами. Польский национальный характер противопоставляется в историографии как германскому (отмечено выше), так и русскому национальному характеру. Не будем вдаваться в очень обширную и проблемную историографическую литературу, но отметим, что в ней сложился образ «веселого поляка», для которого характерны как страстность, пылкость, веселость, любовь к удовольствиям, восторженность, воодушевленность, так и увлеченность, порывы, непостоянство (Лескинен 2011, с. 222). Посмотрим, можно ли говорить об отражении этих черт в интернет-поздравлениях.

Droga dorosłego życia.
 Niech będzie bez wielkiego picia.
 By marzenia się spełniały.
 I z kacem nie odpływały.
 By rodzice oparcie w Tobie mieli.
 Bo wiesz jak bardzo Ciebie pragnęli.
 Ty ucz się byś doszedł do celu.
 Nie zboczył jak robi zbyt wielu.²

(Пожелания по случаю восемнадцатилетия)

Интересно, что в первых строках существует предупреждение относительно опасности алкоголя – жизнь

должна пройти без «большого питья», и похмелье не должно унести мечты. Трудно представить себе подобное пожелание в русских поздравлениях, хотя намеки на опасность питья существуют (например, пожелания *не упасть лицом в салат*). Это не единичный случай говорения в поздравлениях о «питии» с использованием слова *kieliszek* (рюмка): *Rośnij duża, dzielna, zdrowa. Nie zaglądaj do kieliszka* (Не заглядывай в рюмку) – пожелание женщине(!); *Urodziny to jak wypicie kolejnego kieliszka... Lepiej się czujesz, gdy nie liczysz ile ich już masz na swoim koncie* (День рождения как выпивание очередной рюмки... Лучше себя чувствуешь, когда их не считаешь). Возможно, напоминание об этом моменте празднования коррелирует с представлением о бесшабашности и легкомыслии польского характера, отмечаемого историографами. С другой стороны, такие пожелания могут позволить себе только близкие люди, осведомленные об опасностях, подстерегающих адресата. В поздравлениях создается атмосфера некоей фамильярности, семейственной близости, в общем-то, не требующей изысканных этикетных форм – так ощущает тональность этих поздравлений носитель русской культуры (автор говорит о своих ощущениях и ощущениях своих коллег, познакомившихся на этапе написания статьи с анализируемыми текстами). Можно сказать, что и любовь к удовольствиям находит свой коррелят в частых пожеланиях, включающих слово *śladkui*: *śladziutka jak szarlotka, Niech życie śladko płynie. Dużo zdrówka i miłości, moc uśmiechu i śladkości*. Думается, что в русских пожеланиях вряд ли

² Дорога взрослой жизни.
 Пусть будет без большого питья.
 Чтобы мечты осуществлялись.
 И с похмельем не отплывали.
 Чтобы родители опору в Тебе имели.
 Потому что Ты знаешь, как страстно
 Тебя хотели.
 Ты учись, чтобы дойти до цели.
 Не сбиться с пути, как делают слишком
 многие.

возможно такое, как *будь сладкой, как шарлотка*. Отметим, что и в польских пожеланиях мы не нашли побуждений-поучений, служащих усилению фигуры говорящего, что сближает польские тексты с немецкими

И еще одно слово встречается в польских поздравлениях, отличаясь по частоте употребления от русских, это слово улыбка: *moc uśmiechu, dużo uśmiechu, uśmiech stale miej na twarzy* (пусть всегда на лице будет улыбка), *śmiej się dużo* (много смейся), *dużo uśmiechów, dużo radości*. Конечно, и в русских текстах желают улыбок, но «польские улыбки» отличаются количеством и силой. Пожелание улыбок можно назвать клишированным элементом польских стихотворных интернет-поздравлений. Столь же клишированными элементами пожеланий являются высказывания со словом *мечта (marzenie)*. Мечты должны исполняться, нужно найти таких друзей, о которых мечтаешь, и наиболее частым местом является пожелание, чтобы исполнились самые *потаенные* мечты: *By marzenia się spełniały; Życzę Ci znalezienia takiej pracy, takich przyjaciół i takich możliwości, o jakich marzysz; Pomyślności i zdrowia, by realizować marzenia; Spełnienia marzeń; spełnienia wszystkich najskrytszych marzeń*. Значит ли это, что поляки – народ, склонный к мечтательности? Русские тоже желают исполнения мечты, но в качестве объекта мечты вряд ли выступают друзья или возможности. Думается, что существуют некоторые различия между русской *мечтой* и польским словом *marzenie*. Польская мечта, как представляется, (если опираться на словарные толкования),

энергичнее русской мечты. Так, одним из ее синонимичных определений является толкование через слово *ambicja*, которое, в свою очередь, толкуется как: *chęć bycia lepszym* (желание быть лучшим), *chęć osiągnięcia czegoś*. (желание добиться чего-то). Польские тексты включают обычно, наряду с пожеланием исполнения мечтаний и такое пожелание, как *Pomyślności!* Польско-русские словари переводят это слово как ‘удача, благополучие’. И тем не менее, полного соответствия между пожеланием *pomyślności* и *удачи*, как представляется, нет. “Inny słownik języka polskiego” (2000) толкует значение польского слова как ‘состояние действительности, когда ожидания и реальность совпадают’. Русская *удача* связана, напротив, с неожиданным благоприятным стечением обстоятельств. Отсюда польский адресат представляется более склонным к планированию, нежели русский, в силу чего его мечта может больше напоминать план.

Тот, кто мечтает, смотрит в будущее. В этом отношении можно сказать, что польская культура, как и русская, устремлена в будущее. В русской культуре отношение к мечте и свойству мечтательности двоякое: с одной стороны, мечта рассматривается как залог движения вперед, как фактор успеха (<http://www.ysnex.ru/dreampurpose.php>), с другой – русский язык знает выражения *пустые мечты, юношеские мечты*, «что же делать, если обманула та мечта, как всякая мечта» (А. Блок). На русских веб-страницах можно найти множество высказываний в защиту мечты, – но если нужно защищать право на мечтательность, значит, в обществе сущест-

вует и противоположный взгляд на это свойство человеческого характера. Как представляется автору этой статьи, для носителя русской культуры мечтать дозволительно в юности (юношеские мечты), мечтающий человек средних лет превращается в пассивного неудачника, не выстраивающего рациональных путей для достижения цели.

Итак, если говорить о ценностях, которые являются объектом пожелания в польских текстах, то они несколько отличаются от русских и немецких. Здоровье, счастье, любовь – ценности совпадающие. *Улыбки, смех, мечта* – слова, реже встречающиеся как в русских поздравлениях, так и немецких. Интересно, что мы не отметили случаев пожелания оставаться таким (такой), как есть. Значит ли это, что молодость не входит в число главных ценностей польских субъектов поздравлений? В немецких текстах такое пожелание есть, но оно прочитывается неоднозначно: и как пожелание психологической молодости, и как утверждение того, что адресат не должен меняться как человек, так как он все делает правильно.

Как и в русских поздравлениях, в польских используется форма повелительного наклонения с частицей *niech* – ‘пусть’ для выражения пожеланий. Они адресованы не имеющей обозначения безличной силе: *Niech życie słodko płynie, a wszystko, co złe niech szybko minie; Niechaj będą szczęśliwe i pełne uroku; Zdrowie wiecznie niech Ci służy, niech się spełni o czym marzys; Niechaj los Tobie sprzyja, niosąc powodzenie.* В русской культуре мы определяли такое построение пожеланий как имеющее заклинательный характер. Возможно, в польских

поздравлениях частота встречаемости частицы *niech* несколько меньше, чем в русских текстах ее аналога. Речь идет о том, что в польских пожеланиях она встречается в тексте один раз, в то время как русский текст имеет практически анафорическое построение фраз-пожеланий, где повторяется частица *niech*:

Пусть не будет у тебя ненастья
Только радость, только солнца свет!
Пусть любовь придет к тебе большая,
Не на год – на вечность, навсегда,
И пусть будет жизнь твоя, родная,
Светлой, словно родниковая вода!

Поэтому мы не будем здесь говорить о заклинательном характере польских пожеланий, но отметим ту общую для славян пассивность, о которой говорил еще Адам Мицкевич, усмотревший в ней «не проявление подчинения и слабости, а доказательство внутренней силы, скрытой до времени воли» (Лескинен 2011, с. 220).

То, что отличает русские пожелания от польских, связано с акцентуацией внимания в польских открытках на ценности мгновения, моментов жизни, каждый из которых должен быть счастливым: *Niech twe życie słodko płynie, w tej chwili i o każdej godzinie; A zdrowie i szczęście niech Cię nie mija; By w Twym dorosłym życiu ważna była każda chwila.* С одной стороны, здесь можно увидеть тягу к наслаждению каждой минутой, что соотносится с указанными выше свойствами польского характера (любовь к удовольствию), с другой – возможно, иное, более дробное ощущение времени у носителей польской культуры. Но это, безусловно, тема отдельного исследования.

Нужно сказать, что и композиция польских поздравлений отличается

от русских: в польских поздравлениях не принято употреблять глагол *pogratulować* – ‘поздравлять’ ни в начальной, ни в заключительной части поздравлений – *gratulacij*. Таким образом, субъект поздравления эксплицируется слабее, чем в русских пожеланиях – только лицом глагола *życzę Ci* – ‘желаю тебе’, которое выступает в неразрывной связке с местоимением второго лица – *Ja składam Ci życzenia; Dzień urodzin się już zbliża;/ Więc życzenia Tobie śle; W dniu Twojego święta/ Jest ktoś kto o Tobie pamięta/ Pamięta o Tobie/ I śle Ci życzenia*. Отметим здесь вообще отсутствие конкретного субъекта поздравления: *есть кто-то, кто о тебе помнит*. В этом отношении польские поздравления ближе к немецким, чем к русским, хотя в немецких субъект обозначается личными местоимениями, которые чаще располагаются, как было сказано, не в начальной части поздравления. Позволю высказать мысль о том, что в подобной композиции отражается значимость *Другого, Ты*, в то время как в русских *Я* стремится занять то же место, что и *Ты*. Нужно сказать, что этот вывод стал неожиданностью для автора статьи, не предполагающего, что русский текст предоставляет субъекту такие возможности для выражения *эго*. Возможно, такое дискурсивное поведение носителя русской культуры можно объяснить тем, что игнорирование личности государством на протяжении веков побуждает субъекта текста заявлять о себе иным (дискурсивным) образом.

Приступим к краткому описанию литовских поздравительных текстов. Сразу хочу оговориться: они показались мне самыми «непохожими», не имеющими

почти ничего общего, кроме пожелания счастья, с разобранными выше текстами трех культур. Эта «непохожесть» связана прежде всего с отсутствием праздничной ликующей интонации – перед нами скорее некие философские напутствия: человек должен помнить о преходящности счастья, бытия: *Laimė ateina pas žmogų tik akimirksniui,... paskui virsta paprastu akmeniui; Ko palinkėti – viskas nyksta: Patsai gyvenimas, linkėjimai; Laimė ateina pas žmogų tik akimirksniui, kaip meteoro šviesa*.

Gal būt keista, kad gyveni vieną kartą,
kad turi vieną vaikystę, vieną pirmąją meilę...
Ir iš tikrųjų gyvenimas brangus todėl,
kad jame niekas nepasikartoja, kad niekad
nesugrįžta tai, kas buvo.

Эти напоминания о бренности бытия окрашивают поздравительные тексты оттенком лирической меланхолии, отмечаемой в ряде работ в качестве национальной черты (<http://nordblut.livejournal.com/24712.html>)

Субъект литовского поздравительного текста практически нигде не эксплицируется: ни разу не встретилось местоимение *aš*, и только в редких случаях используется глагол первого лица *linkim* – ‘желаем’. Иногда субъект поздравления означивается в заключительной части, говоря о себе в третьем лице: *gimimo dienos proga Tau linki*. Адресат поздравления в литовских поздравительных текстах обозначен, однако чаще не прямо местоимением *tu* – ‘ты’, а косвенным падежом: *tau, tave, kokia brangi tau ši dienele*. Нужно сказать, что при чтении литовских поздравительных текстов носителем другой культуры возникает ощущение, что конкретного адресата поздравления также нет: поже-

лания, связанные с этическими моделями поведения или вписывание поздравиемого в мир природы (о чем будет сказано ниже) могут быть адресованы каждому, независимо от возраста и пола. Так, и в пожеланиях детям выражается та же философская идея быстротечности бытия:

Juokis, kol tavo vaikystė
Dar žaidžia už lango rytai
Žinok, tos dienos negrįžta,
Lyg upėm nuplaukę ledai.

Таким образом, в литовских поздравительных текстах нет ни русского эгоцентризма *Я*-поздравлений, ни польской акцентуации адресата поздравления. Личность как будто бы нивелируется, растворяется в генерализованных истинах, адресованных любому потенциальному субъекту. Вместе с тем можно говорить о некоем философском стоицизме, проповедуемом в поздравительных текстах, равно как и о скептицизме относительно существования счастья и других радостей: *Jei likimas nepasiųs Tau laimės žvaigždės, / Būk pati žvaigžde;*

Gyvenimas – audringas šokis,
Dažnai širdis skausmų pilna,
Bet Tu pro ašaras šypsokis,
Sakyk, gyvenimas – daina.

В литовских текстах существует призыв к улыбкам (не пожелание улыбок, как это было в польских текстах, а именно призыв), но и он сопровождается все тем же философским напутствием: помнить, что люди «маленькие», и они пришли в мир только на одну жизнь

Tu šypsokis linksmai,
nes jaunystė šviesi.
Ir neleiski jos vėjams kedent.
Ir atmink, kad visi
esam žmonės maži,
vieną kartą atėję gyventi.

Этот постоянный мотив бренности жизни лишает поздравительные тексты и русской безмерности в пожелании счастья, и польского гедонизма, и немецкой деловитости. Чего же желают в литовских текстах? Набор объектов пожелания уже, чем в анализируемых выше, – здесь мало пожеланий радости, не встретилось и пожеланий осуществить мечты, стать богатым, быть любимым. Обычным элементов поздравительных текстов является пожелание счастья:

Linkiu daug laimės –
šviesios, kaip saulė,
didelės, kaip žemė,
nepakartojamos kaip žmogus.

И здесь хотелось бы обратить внимание на еще один характерный момент литовских поздравлений, отличающий их от всех рассмотренных выше, – постоянное обращение к миру природы:

Būk pavasario vėjas
Būk tamsaus miško auksinė gėlė
Būk tu gyvenimo gėris
Būk mėlynos jūros baltąja puta.

Трудно представить русский поздравительный текст, в котором бы адресат призывался к тому, чтобы быть весенним ветром, золотым цветком или морской пеной. Позволю высказать мысль о том, что в таком слиянии с миром природы сказались языческие мотивы литовской культуры и тот романтизм, который питал А. Мицкевича, видевшего в Литве, как и другие поэты-романтики, своеобразный хронотоп, символическое пространство лесов и озер, пропитанное духовными потоками и непосредственно граничащее с миром иным (Венцлова 2007). В литовских поздравительных текстах есть ветра, сосны, капли росы, но особенно много цветов: *O šiandien*

gėlės pražydės / Ant melsvo kovo sniego; Tavo šventė –/ Gražiausi žiedai. Интересно, что в литовских текстах достаточно часто встречается пожелания того, чтобы путь жизни был усыпан цветами: *Tekloja takus balti rožių žiedai; Linkiu Jums laimės, didelės sveikatos./ Ir kelio, klotu pavasario žiedais.*

Вообще мотив жизненного пути коррелирует с идеей движения по жизни как по дороге, некогда заканчивающейся (см. выше), люди приходят в мир и уходят из него: *Laimingas tas, kas moka atvira širdim/ Gyvenimą praeiti ir mylėti žmones* (ср. *Esam žmonės maži,/ Vieną kartą atėję gyventi*). И эта идея движения по жизненному пути сопряжена не с русской жаждой счастья, не с польским желанием наслаждаться жизнью и не с немецким намерением действовать правильно, а с психологической установкой жить, даря тепло людям: *Ir saugok širdį, kad galėtum pakelti, paguosti, sušildyti...*

Būk pati kitų drauge.
Jei meilės žiburys užges,
Suliepsnoki žiburiu nauju pati.
Jei nebus aplink gerų žmonių,
Būk pati geru žmogumi.

Таким образом, отличительной чертой литовских текстов является отсутствие (с точки зрения носителя другой культуры) интонаций ликования, меланхоличность, обращение к миру природы и достаточно сильная морализирующая струя.

Возможно, такое построение литовских поздравительных текстов связано с тем типом ментальности, который сформировался в особых географических и исторических условиях. Из эзотериче-

ской литературы, наследующей идеи общепланетарной цивилизации Даниила Андреева: «Согласно традиционным представлениям о проекции небесной сферы на земную поверхность, на территорию современной Литвы проецируется средняя часть или «пояс» созвездия Ориона. <...> В частности, проживание на данной территории ставит перед людьми задачу построения «правильного» или «идеального» мира в той степени, насколько это вообще возможно на земле. В результате данная территория очень тонко реагирует на любые действия людей, награждая за праведную жизнь благодатью, удачей и богатством, и карая неурожаями, нашествиями врагов и бедностью. Поэтому проживание на данной территории требует от людей постоянно поддерживать равновесие с окружающей средой, бережно к ней относиться и обеспечивать ее чистоту всеми возможными средствами» (религиозно-философский портал «Аримойя»). Возможно, стоит прислушаться к голосу из дискурса, который не признается научным.

Подводя итог проведенному анализу, можно сказать, что при всей тенденции к глобализации и стандартизации чувств и форм выражения национальный дух, культурные сценарии мышления сохраняют себя в этой универсализирующейся среде. Оказывается, написать поздравление носителю другой культуры, на другом языке – дело весьма непростое, так как именно в таких минималистских жанрах становится очевидным, насколько по-разному мы видим и чувствуем в, казалось бы, общих ситуациях бытия.

Литература

АГАПКИНА, Т.; ВИНОГРАДОВА, Л., 1994. Благопожелание: ритуал и текст. *In: Славянский и балканский фольклор: Верования. Текст. Ритуал*. Москва: Наука, 168–208.

БАХТИН, М., 1996. Проблема речевых жанров. *In: М. БАХТИН. Собр. соч.* Москва: Русские словари, Т. 5: Работы 1940-1960 гг., 159–206.

БЕРДЯЕВ, Н., 2008. *Русская идея*. Санкт-Петербург: Азбука-классика.

ВЛАСОВА, Г., 2009. Интернет-поздравления как жанр постфольклора. *In: Интернет и фольклор. Сборник научных статей*. Москва: Государственный республиканский центр русского фольклора, 302–308.

ВЕНЦЛОВА, Т., 2007. Еще раз о родном отечестве: Литва Мицкевича и Мицкевич в Литве. *Неприкосновенный запас*, № 6 (56). Режим

доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2007/6/ve11.html> [См. 12.06.2012].

КАРПОВА, Н., 2002. Речевой жанр поздравление: на границе культуры и масс-культуры. *Русская словесность*, № 3, 62–67.

ЛЕСКИНЕН, М., 2011. Стереотип «веселого поляка» в описаниях польского национального характера эпохи просвещения и романтизма. *Вестник ННГУ*, № 2, 216–223.

НИЦШЕ, Ф., 1994. *Воля к власти*. Москва: REFL-book.

СУХОТЕРИНА, Т., 2007. «Поздравление» как гипержанр естественной письменной русской речи. Диссертация ... кандидата филологических наук. Барнаул. Режим доступа: <http://www.dslib.net/russkij-jazyk/suhoterina.html> [См. 12.06.2012].

ШАТАЛОВА, С., 2009. *Эпидейктические жанры речи*. Диссертация ... кандидата филологических наук. Ярославль.

Eleonora Lassan

Vilnius University, Lithuania

Research interests: political linguistics, cognitive linguistics, rhetoric, pragmatics, semantics

THE MENTAL SCENARIOS AND INTERNET GENRE ETIQUETTE OF DIFFERENT CULTURES (BASED ON ONLINE GREETINGS IN FOUR LANGUAGES)

Summary

This article analyses online greetings in the Russian, Polish, Lithuanian and German languages. The author treats greetings as a speech act which helps the addresser to remind the addressee of his/her good attitude towards him/her on the basis of a particular occasion—the addressee's birthday. The author analyses this speech act in relation to the specific communicative and mental scenarios of the culture to which the speaker belongs. The entirety of standard speech acts and the combination of intentions of the speakers form a genre. The genre of modern online greetings seems contiguous to folklore genres, because most of the texts do not have authors. Moreover, these texts move from one Internet site to another, resulting in a wide circle of “implementers”—users.

The author distinguishes some typical characteristics of online greetings among the four cultures. An emphasis on the figure of the speaker and an incantatory character are typical of Russian greeting texts. Happiness, health and eternal youth are the key objects of these Russian texts. Russian greetings are related to the future. German greetings are mainly related to the birthday celebration itself. Greetings are often related to a review of life: on this occasion the addressee is encouraged to reflect on whether s/he has lived the past year appropriately. The word *courage (Mut)* is constantly repeated in German greetings, whereas this word is absent from the Russian greetings. The figure of the speaker is marginally expressed in Polish greetings. The sweetness of life is present in Polish greetings, whereas it is observed neither in German nor in Russian texts. *May all your dreams come true* is a cliché element of Polish greeting texts. Lithuanian greetings distinguish themselves by their melancholic tone.

The author relates the detected specific features of online greetings to the ideas of philosophers and historians on the unique means of expressing one's national character.

KEY WORDS: online greetings, folklore, genre, composition, cultural scenarios, key conceptions.

Vladimir Ozyumenko

Peoples' Friendship University of Russia

Miklukho-Maklaya 6, Moscow, Russia

E-mail: vladimir@ozyumenko.ru

Research interests: pragmatics, discourse analysis, translation, intercultural communication

MODALITY IN ENGLISH AND RUSSIAN LEGISLATIVE DISCOURSE: A COMPARATIVE STUDY

This paper deals with the verbalization and functioning of modality in English and Russian legislative discourse. By comparing the means of modality in English and Russian legislative texts, both in their qualitative and quantitative aspects, it makes an attempt to explain the revealed differences. The data were collected through a comparative study of the English and Russian versions of the UN Charter and the Consolidated Version of the Treaty on European Union. The quantitative results confirm that the English language, as compared to Russian, has a more sophisticated set of modals which are used more regularly. The qualitative findings show some differences in the choices of linguistic forms and communicative strategies. Sociolinguistic and cognitive analyses were then conducted, suggesting that these differences are rooted in culture; that is, in social organization, cultural values, the concept of self, and the relations between authority and individuals. The results advocate the idea that grammar is an ideological instrument for the categorization and classification of things that happen in the world (Thornborrow 2002). Alongside other aspects of language, it provides a lot of sociocultural information. The results are relevant to the study of translation and intercultural communication, as well as to ESL teaching.

KEY WORDS: modality, English language, Russian language, legislative discourse, social organization, cultural values.

Introduction

Modality is a category which expresses different types of relations and attitudes between the utterance and reality, the speaker and the hearer. Being a universal linguistic category, modality has its culture-specific characteristics (see, e.g., Bybee et al. 1994, de Haan 2007): the concept of self, as well as the relations between individuals and their worldview, differ across cultures.

Comparative studies reveal that some languages have a more variable system

of modals compared with others, and the demand for them in different cultures also varies. As this paper will show, the English language has a larger repertoire of linguistic means of modality than Russian, and the category of modality plays a more significant role in the English language in different types of discourse—including legislative discourse. The paper will also demonstrate that there is no direct correspondence between sentences containing modals in English and Russian legislative texts.

Types of modality

There are different classifications of modality, and different ways to categorize it. Traditionally, it falls into three basic modal categories: dynamic, deontic and epistemic (Palmer 1979). Later, Palmer (2001) re-organized the categories of modality to distinguish between *propositional modality*, which is concerned with the speaker's attitude to the truth value or factual status of the proposition, and *event modality*, which refers to events that are not actualized, events that have not taken place but are merely potential (Palmer 2001, p. 8). Propositional modality encompasses epistemic and evidential modality, and event modality encompasses deontic and dynamic modality.

Fowler (1985) proposes five categories of modality which indicate the speaker's or writer's attitude(s) to the propositions they make. The attitudes fall into the areas of *validity*—the speaker expresses greater or lesser confidence in the truth of the proposition; *predictability*—the future events referred to are more or less likely to happen; *desirability*—the speaker makes practical, moral, or aesthetic judgments; *obligation*—the speaker judges that another person is obliged to perform some action; and *permission*—the speaker allows the addressee to perform some action (Fowler 1985, p. 72). While validity and predictability refer to epistemic modality, desirability, obligation and permission refer to deontic modality.

Deontic modality indicates how the world ought to be, according to certain norms, expectations, speaker desires, etc. In other words, deontic modals indicate that the state of the world does not meet some standard or ideal, whether that standard be personal (desires, wishes) or social (laws).

It indicates some action aimed at changing the world to make it closer to the standard or ideal. Deontic modality also connotes the speaker's degree of requirement of, desire for, or commitment to the realization of the proposition expressed by the utterance. The point is that the degree to which speakers tend to sound directive or prefer to soften the requirement varies across cultures.

Modality in English vs. Russian

The linguistic study of modality is carried out within the fields of different disciplines, which study their own aspects of modality. Morphology describes the lexical forms in which modality is manifested; syntax is focused on the complex syntactic configurations by which modality may be expressed; semantics identifies modal meanings and explores the ways these meanings may be expressed; and discourse analysis concerns the speaker's or writer's attitude towards the proposition or confidence in the proposition being presented. Modality is primarily located in the interpersonal component of the grammar, and choices in this component are independent of grammatical choices in other components (Halliday 2002, p. 200).

Modals have a wide variety of interpretations which depend not only on the particular modal used, but also on the meaning of the sentence independent of the modal—the conversational context, including to a great extent the cultural context. The modal verb *must*, for example, can be used to perform different speech acts, as in the utterances which follow: *You must do it immediately* (order) / *You must see this film* (advice) / *You must come for lunch tomorrow* (invitation) / *You must have a piece of my cake* (offer) / *You must not touch it* (prohibition).

Modality can be expressed by different linguistic devices. In the English language they are: modal auxiliary verbs (*may, shall, must, need, etc.*), adjectives (*necessary, evident, unfortunate, certain*), nouns (*obligation, likelihood, desirability*), adverbs (*probably, certainly, regrettably*), modal verb phrases (*had better, would rather, have got to, be going to*), and modal expressions with *be* (*be about to, be due to, be obliged to, be supposed to, be meant to, etc.*) (Fawler 1985, p. 73; Carter and McCarthy 2006, pp. 638–417). The same is true of Russian. But as for the possibility of conveying different shades of modal meanings—as well as the regularity of the use of means of modality—significant differences between the two languages can be observed.

The English language is abundant in modals, as compared to Russian. It has a more elaborated set of modals, which allows speakers to express subtle shades of meaning, including different degrees of requirement, obligation or desire. This is primarily evident in the modal verbs. In English, for example, there is a variety of ways of expressing obligation in different contexts: *You must do it / You have to do it / You are to do it / You should do it / You are supposed to do it*. Compare the examples which follow: *You must stay here* (as this is an order) / *You have to pass a test before you can get a driving license* (there is no other way of getting it) / *You are to be at the station at 10* (as we have agreed) / *You are supposed to be on time for class* (this is a rule); etc. All these sentences can be rendered into Russian with just one modal word—*dolzhen* (должен)—which is the closest equivalent of the English *must*.

I am not saying that Russian speakers always give orders. In different contexts, the

pragmatic meaning of *dolzhen* is the same as in the English sentences with *must / should / have to / is (are) to / is supposed to*. But for the English, who are individualists and value personal autonomy, it is very important to avoid being too direct and imposing on the hearer and to have various means for expressing impositions of different force and explicitness. For representatives of the collectivist Russian culture, this is not so important; because their culture lets interlocutors be more direct and demanding, the language does not provide them with a big choice of linguistic tools for softening imposition. As they are not used to bothering themselves about expressing different shades of obligation, they often find it difficult to perceive English modals and distinguish the differences between them—which affects understanding, translation and communication in intercultural contexts. To choose a proper modal while speaking in English is even a bigger problem.

Thus, among the reasons causing impediments in understanding, translating and using English modality by Russian speakers there should be mentioned:

- 1) the lack of coincidence of the means of modality in the two languages,
- 2) the polysemy of modal verbs,
- 3) the differences in their illocutionary force, and
- 4) sociocultural differences which impact the choice of modals.

In everyday interaction, these differences may cause communicative failures (see Larina 2009, 2012), whereas in judicial practice, which disapproves of any ambiguity or double meaning, the consequences of such drawbacks may be even more serious.

It should be emphasized that modal verbs have specific meanings in legal documents. For example, the verb *shall*, in texts of laws, orders, and charters, when used with the second or third person, still has the meaning of obligation which the ancient English verb *sceal* had. *McMillan's Dictionary for Advanced Learners* (MED, p. 1304) points out this fact: “**Shall** (legal) is used in instructions and legal documents for saying that something **must be done**: *The court shall have authority to demand the presence of a witness.*” In this meaning it is normally used in official writing to show a promise, command or law, e.g.: *Payment shall be made by cheque and the terms shall be as follows...* (LDELIC, p. 1235). It is used to say that something certainly will or must happen, or that you are determined that something will happen: *The school rules state that no child shall be allowed out of the school during the day, unless accompanied by an adult* (CALD). The verb *shall* in this meaning does not have a proper equivalent in the Russian language. It can be translated either as *dolzhen* ~ “must” or it can be omitted, as in the examples given by ERLD:

1. *The fine shall not exceed \$100 / Штраф не должен превышать 100 \$* (lit. “*The fine must not exceed \$100*”).
2. *It shall be unlawful to carry arms / Закон запрещает ношение оружия* (lit. “*The law prohibits carrying arms*”).
3. *The Senate shall be composed of two senators from each state / В сенат вводят по два сенатора от каждого штата* (lit. “*The Senate is composed of two senators from each state*”).

As we can see, the first Russian sentence contains the strong modal word *dolzhen* ~ “must”, which makes it sound directive

and unequivocal. Interestingly, although the second Russian sentence does not have this word, there is the verb *zapreschat'* (запрещать) ~ “prohibit” instead, which seems to compensate the illocutionary force of *ne dolzhen* (не должен) ~ “must not”. Compare: *It shall be unlawful* vs. *The law prohibits*. It is also worth paying attention to the fact that in the Russian sentence, the word *law* is the subject, while the English one has no subject which makes *stating the act of prohibition a general rule*. According to Brown and Levinson (1987), this is one of the negative politeness strategies used to soften imposition. The word *law* (закон) as the subject in the Russian version of this sentence (Закон запрещает) emphasizes the strong power of the law and the dominating role of the state over individuals. The third example at first sight seems to be neutral, as it has neither *dolzhen* nor any other imposing lexemes. Nevertheless, its tone is rather categorical, as it states a fact, emphasizing that there are no other options. It might be supposed that the illocutionary force of the verb *shall* is weaker than that of *must*, which is translated into Russian as *dolzhen*; perhaps for that reason it is often omitted in the Russian texts.

Hardly any English textbook pays any attention to the mentioned meaning of the verb *shall*. Meanwhile, most of the English legal texts are filled with it. In the English text of *Consolidated Version of the Treaty on European Union*, for example, the verb *shall* is used 487 times. Compare this with the uses of *may* (102 times), *should* (6), *will* (8), *must* (3), and *cannot* (2).

The data analysis

In order to obtain new data and to objectify the differences observed in the use of

modals in English and Russian legislative texts, I have undertaken a comparative analysis of the English and Russian versions of the *Charter of the United Nations* (both qualitative and quantitative). This analysis aimed to reveal the differences in the two versions of the document concerning the use of modals, their pragmatic meanings, illocutionary force, and their impact on the style. The English text was taken as the basis for comparison. To explain the differences revealed in my study, I have used contrastive analysis based on Hofstede's Cultural Dimensions (Hofstede 1984) and on Politeness Theory (Brown and Levinson 1987).

The data confirmed the arguments presented in the previous section.

Firstly, it confirmed the larger variety of modals in the English text as compared to the Russian one. While the English text contained such modals as *shall*, *may*, *should*, *must*, *can*, and *be able to*, in the Russian text only *moch* (мочь) ~ "can" (in its forms *mozhet* [может] and *mogut* [могут]) and *dolzhen* (должен) ~ "must" were found.

Secondly, it showed some significant differences in the frequencies of the modals in the English and Russian texts. The quantitative analysis showed that the abovementioned verb *shall* turned out to be the most frequent in the English text, being used 179 times, with the verb *may* in second place (85 uses). Other modals were rather scarce: *should* (5), *might* (3), with *must*, *can*, and *be able to* being used only once each. The quantitative analysis of the Russian text gave different results: *moch* was used 56 times, while *dolzhen* was used 30 times.

Thus, on the whole, modals in the English text appeared to be more diverse and frequent compared with the Russian

one. In total, 276 English modals and 86 Russian modals were found, giving a ratio of 3 to 1. The most frequent English modal verbs were *shall* and *may*; the Russian text contained only the modal words *moch* and *dolzhen*.

The analysis showed that there were no true equivalents of English modals in the Russian text. As a result, the Russian text demonstrated a great variety of translations. The most frequent translation "equivalents" were as follows:

1. *Shall* → no modal:

Each member of the Security Council shall have one vote (article 27) / Каждый член Совета Безопасности имеет один голос (lit. "Each member of the Security Council **has** one vote").

The Security Council shall be so organized as to be able to function continuously (article 28) / Совет Безопасности организуется таким образом, чтобы он мог функционировать непрерывно (lit. "The Security Council **is so organized** as to be able to function continuously").

2. *Shall* → *mozhet* (может) ~ "can":

...the General Assembly shall not make any recommendation with regard to that dispute or situation unless the Security Council so requests (article 12) / ...Ассамблея не может делать какие-либо рекомендации, касающиеся данного спора или ситуации, если Совет Безопасности не запросит об этом (lit. "...the General Assembly **cannot** make any recommendation with regard to that dispute or situation unless the Security Council so requests").

3. *Shall* → *dolzhen* (должен) ~ "must":

...party to a dispute shall abstain from voting (article 27) / ...сторона, участвующая в споре, должна воздержаться

от голосования (lit. "...party to a dispute **must** abstain from voting").

Each member of the Security Council shall for this purpose be represented at all times at the seat of the Organization (article 28) / Для этой цели каждый член Совета Безопасности должен быть всегда представлен в месте пребывания Организации Объединенных Наций (lit. "Each member of the Security Council **must** for this purpose be represented at all times at the seat of the Organization").

It is interesting to note that *shall* was rendered as *dolzhen* in 27 sentences containing *shall* out of 179. Another curious fact is that Russian *dolzhen*, which was used in the Russian version 30 times, corresponded to English *must* only once. One time it corresponded to the verb *should*: *...legal disputes should as a general rule be referred by the parties to the International Court of Justice in accordance with the provisions of the Statute of the Court* (article 36) / ...споры юридического характера должны, как общее правило, передаваться сторонами в Международный Суд в соответствии с положениями Статута Суда (lit. "...legal disputes **must** as a general rule be referred by the parties to the International Court of Justice in accordance with the provisions of the Statute of the Court"). As the verb *should* has a meaning of recommendation rather than direction, the two sentences have a different tonality. The Russian sentence sounds more prescriptive, while the English one is more recommending and soft.

The fact that there is no direct correspondence between the English verb *shall* (in the meaning of *must*) and the Russian modal word *dolzhen* enhances our assumption that the illocutionary force of *shall* is weaker.

If that is true, then English sentences with *shall* sound less prescriptive than Russian sentences with *dolzhen*.

Conclusions

The results of my study confirm the fact that the English language has a more numerous set of modals than Russian, and uses them more regularly. This peculiarity is characteristic of different types of discourse, including legislative, and it affects the style. Due to the great number of modals used in the English texts, which soften obligation and prescription, it sounds more neutral—while the Russian text, which in general has less modals and, instead of softeners, contains a considerable number of modals with semantics of obligation, sounds more instructive and directive.

It is known that obligation is connected with power (Fowler 1985, p. 72), and power is considered to be one of the main dimensions of culture (Hofstede 1987). Thus, the reason for the differences revealed is rooted in culture, that is, in social organization, cultural values, the concept of self, and the categorization of sociocultural reality. In the individualistic English culture, where the power index is very low, the individual and his independence are the main values. On the contrary, in the collectivist Russian culture with its higher power index, the individual is subordinated to the state and the language shows this inequality in power. Perhaps that is the reason why English legislative texts sound less directive and prescriptive than Russian ones.

For objective theoretical conclusions, deeper research is required. But it is quite obvious that there is no direct correspondence between the modals in the two

languages. They have a wide variety of interpretations, and the choice of modals in legislative documents greatly depends on the cultural context. The last thesis confirms Fairclough's statement that language is always shaped by the material and social conditions in which it is produced (1995), and corroborates his view that discourse is linked with power and social structure. This is especially typical of legislative discourse. On the other hand, "We communicate the world as our language structures the phe-

nomena of the world and categorizes them as entities, processes, actions, space, time, etc." (Dirven 1989, p. 57).

Thus, for mastering Legal English, it is essential to give students sociocultural knowledge and to use authentic texts, paying particular attention to modal verbs and their differences, both from their Russian equivalents and from each other. This approach will help to improve the skills of law students in the practical translation of legislative documents.

References

BROWN, P.; LEVINSON, S. D., 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

CARTER, R.; McCARTHY, M., 2006. *Cambridge Grammar of English. A Comprehensive Guide. Spoken and Written English Grammar and Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

BYBEE, J. L.; PERKINS, R.; PAGLIUCA, W., 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago & London: University of Chicago Press.

DE HAAN, F., 2007. Typological approaches to modality. In: W. FRAWLEY, ed. *The Expression of Modality*. Berlin: Mouton de Gruyter, 27–70.

DIRVEN, R., 1989. Cognitive Linguistics and Pedagogic Grammar. In: G. GRAUSTEIN, G. LEITNER, eds. *Reference Grammars and Modern Linguistic Theory*. Tübingen: Nienmeyer, 56–75.

FAIRCLOUGH, N., 1995. *Language and Power*. London: Longman.

FOWLER, R., 1985. Power. In: T. A. VAN DIJK, ed. *Handbook of Discourse Analysis*, Vol. 4. London: Academic Press, Inc., 61–82.

FRAWLEY, W., 2007. *The Expression of Modality*. Berlin: Mouton de Gruyter.

HALLIDAY, M. A. K., 2002. Modes of meaning and modes of expression: Types of grammatical structure and their determination by different semantic functions. In: J. WEBSTER, ed. *On Grammar*. London: Continuum, 219–260.

HOFSTEDE, G. H., 1984. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.

PALMER, F. R., 1979. *Modality and the English Modals*. London: Longman.

PALMER, F. R., 2001. *Mood and Modality*. 2nd Ed. Cambridge: Cambridge University Press.

THORNBORROW, J., 2002. *Power Talk: Language and Interaction in Institutional Discourse*. London: Longman.

ЛАРИНА, Т., 2009. *Категория вежливости и стиль коммуникации: сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций*. Москва: Языки славянских культур.

ЛАРИНА, Т., 2012. *Англичане и русские: язык, культура, коммуникация*. Москва: Языки славянских культур.

Dictionaries:

CALD, 2008. *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. 3rd Ed. Cambridge: Cambridge University Press. <<http://www.softportal.com/software-14505-cambridge-advanced-learners-dictionary.html>>

ERLD, 2003. S. N. ANRDIANOV, A. S. BERSON *et al.*, eds. *The English-Russian Law Dictionary*. <<http://booksence.ru/anglo-russkiy-yuridicheskiy-slovar-s-andrianov-a-berson/>>

MED, 2002. *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners: International Student Edition*. Oxford: Macmillan Publishers Limited.

LDELС, 1998. *Longman Dictionary of English Language and Culture*. Essex: Addison Wesley Longman.

Analyzed texts

Charter of the United Nations. <<http://www>

un.org/en/documents/charter> [March 2010]

Consolidated Version of the Treaty on European Union. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ>>

[March 2010]

Vladimir Ozyumenko

Rusijos Tautų draugystės universitetas, Rusija
Moksliniai interesai: pragmatika, diskurso analizė, vertimas, tarpkultūrinė komunikacija

Uniwersytet Przyjaźni Narodów w Rosji
Zainteresowania naukowe: pragmatyka, analiza dyskursu, translatoryka, komunikacja międzykulturowa

MODALUMAS ANGLŲ IR RUSŲ TEISĖKŪROS DISKURSE: LYGINAMOJI ANALIZĖ

MODALNOŚĆ W ANGIELSKIM I ROSYJSKIM DYSKURSIE PRAWNYM: STUDIUM PORÓWNAWCZE

Santrauka

Streszczenie

Straipsnyje aptariamas modalumas, jo verbalizacija ir funkcionavimas teisėkūros diskurse anglų ir rusų kalbomis. Dėmesys telkiamas į teisinių tekstų modalumo pienes, jos lyginamos tiek kokybiniu, tiek ir kiekybiniu aspektu, bandoma paaiškinti skirtumus. Duomenys buvo renkami atliekant anglų ir rusų kalbų JT chartijos ir Europos Sąjungos konsoliduotos sutarties versijos lyginamąją studiją. Kiekybiniai tyrimo rezultatai patvirtina, kad anglų kalba, palyginus su rusų, turi daugiau sudėtingų modalinių vienetų, kurie yra naudojami gana reguliariai. Kokybiniai duomenys rodo tam tikrų kalbinių formų ir bendravimo strategijų pasirinkimo skirtumus. Atlikti sociolingvistiniai ir kognityviniai tyrimai atskleidžia, kad šie skirtumai yra išsiskiriantys kultūroje, t. y. socialinėse organizacijose, kultūros vertybėse, savivokoje ir santykiuose tarp institucijų bei individo.

Niniešisis straipsnis yra dedėtas modalnošiai, šrodėkėm jėm vyraėania oraz ich funkėionovania v anglieskim i rosyjskim dyskursie pravny. Dokonano zestawienia šrodėkėm vyraėania modalnošiai v tekstach dokumentėv pravny, zarėwno v aspekcie ilošėciowym, jak i jakošėciowym. Podjėto prėbė wyėaėnienia zaobserwowanych rėznic. Material zostal zebnary podczasy analizy porėwnawczey anglieskich i rosyjskich wersji jėzykowych Karty Narodėv Zjednoczonych oraz skonsolidowanego tekstu Traktatu o Unii Europejskiej. Stwierdzono rėznicy zarėwno v wyborze jednostek jėzykowych, jak i strategii komunikacyjnych. Wyniki analizy ilošėciowej (statystycznej) po raz kolejny dowiodły, że jėzyk angielski, w porėwnaniu z rosyjskim, posiada bogatszy system šrodėkėm modalnošiai, ponadto sę one stosowane bardziej regularnie. Przeprowadzona analiza kognitywna i socjolingwistyczna pozwoliła wysunęć przypuszczenie, że przyczyny tych rėznic tkwię v kulturze, a mianowicie – w formie organizacji spėłczėstwa, w wartošėciach kulturowych, samošwiadomošiai oraz stosunkach miėdzy wladzę a jednostkę.

Rezultatai rodo, kad gramatika yra ideologinis instrumentas, leidžiantis pasaulio reiškinius klasifikuoti į kategorijas (Thornborrow 2002). Kartu su kitais kalbos aspektais ji suteikia daug sociokultūrinės informacijos. Tyrimo rezultatai yra susiję su vertimo ir tarpkultūrinės komunikacijos nagrinėjimu, taip pat ir su ESL (anglų kaip antrosios kalbos) mokymu.

Uzyskane wyniki potwierdzają tezę, że gramatyka jest ideologicznym narzędziem kategoryzacji i klasyfikacji zjawisk zachodzących w świecie (Thornborrow, 2000). Obok innych aspektów języka gramatyka dostarcza ważnych informacji o charakterze socjokulturowym. Wyniki badań mogą znaleźć zastosowanie w teorii i praktyce tłumaczenia, w komunikacji międzykulturowej, mogą być również wykorzystane na zajęciach praktycznych z języka angielskiego jako obcego.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: modalumas, anglų kalba, rusų kalba, teisėkūros diskursas, visuomeninė organizacija, kultūros vertybės.

SŁOWA KLUCZOWE: modalność, język angielski, język rosyjski, dyskurs prawny, organizacja społeczeństwa, wartości kulturowe.

Wladimir Oziumenko

II. FAKTAI IR APMĀSTYMAI / FAKTY I ROZWAŻANIA

Michał Mazurkiewicz

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Obcych

ul. Kościuszki 13, 25-310 Kielce, Poland

E-mail: michalmazurkiewicz@op.pl

Zainteresowania naukowe: kultura Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Polski

RODZAJE, INTERPRETACJE I FUNKCJE MITU

W niniejszym artykule autor dokonuje analizy mitu – niezwykle ważnego elementu kultury – prezentując rozmaite typy mitów towarzyszących człowiekowi od zarania dziejów aż do chwili obecnej, ich interpretacje z punktu widzenia np. filozofii czy psychoanalizy oraz funkcje mitów, ich oddziaływanie na człowieka we współczesnym świecie. Mit jest złożonym zjawiskiem kulturowym, trudnym w jednoznacznych ocenach. Nie jest to bowiem jedynie święta opowieść mająca tło religijne; możemy też mówić o mitach świeckich, np. w sztuce czy w sporcie. Jeśli chodzi o współczesny świat – przepelniony duchem „logos” – mity pozostają niejako w ukryciu, są często nieświadomym sposobem widzenia rzeczy. Od człowieka zależy, czy dostrzeże mądrości tkwiące gdzieś pod maską zindustrializowanego i przesiąkniętego beznamietną techniką świata. Mit spełnia wiele pozytywnych funkcji – jest źródłem mądrości, uczy pokory, daje nadzieję i siłę. Z pewnością nie jest – jak chcieliby niektórzy – reliktem zamierzchłej przeszłości. Może jednak występować w nieco zmienionych, uwspółcześnionych formach. Autor analizuje liczne prace autorów badających mit, takich jak, między innymi: Bronisław Malinowski, Mircea Eliade czy Zygmunt Freud.

SŁOWA KLUCZOWE: mit, mitologia, religia, psychoanaliza.

1. Kilka uwag wstępnych

Ludzka kultura obfituje w mity – opowieści o niezwykłych wydarzeniach z przeszłości i bohaterach, dokonujących nadzwyczajnych rzeczy, które z pewnych względów pozostały w pamięci żyjących.

Pierwotnie słowo mit (*mythos*) oznaczało w języku greckim po prostu formę narracji (przy czym na ogół nie stawiano sobie pytania, czy była ona prawdziwa, czy nie). Sam termin oznaczał jedynie „słowo”, szczególnie słowo wypowiedziane. Dopiero później jego podstawowe znaczenie uległo z jednej strony poszerzeniu – zaczęło bowiem obejmować cały proces komunikacji, a z

drugiej – sprecyzowaniu, gdyż oznaczało opowieść (Graves 1974, s. 27–39). Mit jest bardzo złożonym zjawiskiem kulturowym. Zaczniemy od samej definicji owego zjawiska, przy czym należy zauważyć, że ze względu na jego wszechobecność – ale też i utajoną egzystencję – w kulturze istnieje wielka różnorodność jego koncepcji.

Wartość semantyczna słowa „mit” nastęrcza wielu problemów z uwagi na jego wyraźną niejednoznaczność. Obecnie słowa „mit” często używa się w znaczeniu niemądrej opowieści lub wręcz cynicznej nieprawdy. Przyjmuje ono zatem w tym pojmowaniu zabarwienie pejoratywne,

określając nasz negatywny stosunek do wszystkiego tego, czemu nie dajemy wiary, w co powątpiewamy, co wydaje się nam nadużyciem – generalnie do wszystkiego, co dalekie jest od rzeczywistości. Z drugiej jednak strony, jeśli przyjrzeć się temu, co wiemy o społeczeństwach pierwotnych, uderza wielkie znaczenie mitu – pojmowanego jako opowieść święta, prawdziwa, sankcjonująca rzeczywistość, stanowiąca model (co akcentował Bronisław Malinowski¹) i będąca jedynym sposobem odkrycia prawdy o świecie. W XX stuleciu naukowcy zdecydowanie zwrócili się ku drugiemu sposobowi rozumienia mitu.

Jednym z największych zwolenników takiego traktowania mitów – jako źródła poznania, mądrości i wiedzy, a przez to stanowiących ogromną wartość ludzkości – był Mircea Eliade. Jego definicja mitu brzmi następująco:

Mit opowiada historię świętą, opisuje wydarzenie, które miało miejsce w okresie wyjściowym, legendarnym czasie „początków”. [...] Mit opowiada, w jaki sposób, za sprawą dokonania Istot Nadnaturalnych, zaistniała nasza rzeczywistość; bądź rzeczywistość globalna – Kosmos, bądź tylko pewien jej fragment: wyspa, gatunek roślin, ludzkie zachowania, instytucja. Tak więc zawsze jest to opowieść o stworzeniu, relacja o tym, jak coś zaczęło być (Eliade 1998a, s. 11).

2. Rodzaje mitów

Mity można pogrupować jako typowe dla danego regionu (np. śródziemnomorskie) lub powiązane tematyką (jak mity stworzenia). Większość mitologii – zespołów mitów należących do danej kultury – za-

wiera tematy i idee uniwersalne kulturowo, czyli wspólne dla wszystkich ludów, choć posiadają niekiedy pewne cechy, które są unikalne i charakterystyczne tylko dla określonej specyficznej kultury. Co warte odnotowania, dotyczy to wielu dziedzin życia, np. mitów ze świata sportu, mających wiele elementów wspólnych, ale niekiedy wyróżniających się czymś na tle pozostałych.

Uwzględniając ich tematykę, mity można podzielić na co najmniej kilka kategorii. Po pierwsze, przeanalizujmy mity pochodzenia – etiologiczne – opowieści mówiące o początkach pewnych miejsc lub zdarzeń. Choć często rozpoczynają się one od naszkicowania kosmogonii (czyli ogólnych etapów stwarzania świata)², według wielu z nich, świat istniał już od zawsze, więc opisują one tzw. „nowe stany”, czyli powstanie innych (dodatkowych, nowych) rzeczy. Tak więc istnienie świata jest dla nich punktem wyjścia, choć niektóre – mity kosmogoniczne – mówią o stworzeniu rzeczywistości, w której znalazł się człowiek, wspominają jej początki (np. tybetańskie mity narodziny kosmosu z jajka).

Mity ukazujące sposób, w jaki pojawili się ludzie – antropogeniczne – często kładą fundament pod organizację społeczną (np.

¹ Malinowski podkreślał, że mit funkcjonuje w społeczności jako „wzór moralnego lub religijnego zachowania”, nadaje więc moc rytuałowi, zachowaniom moralnym i organizacji społecznej (Malinowski 1990, s. 358).

² W społeczeństwach prymitywnych zarówno kosmologia, jak i wartości wyrażone są w jednym lub więcej mitach – zazwyczaj istnieje jeden główny mit o stworzeniu obok zbioru innych, jak np. mitów o bohaterach kulturowych. W cywilizacyjnie zaawansowanych społeczeństwach, gdzie mamy na ogół do czynienia z profesjonalnym klerem, istnieje kodyfikowana i oficjalna mitologia (Biblia, Koran), gdzie mity są opisem relacji istot nadprzyrodzonych z człowiekiem i wyjaśniają naturę rzeczywistości. Są także teksty pomocnicze (dotyczące teologii, metafizyki, historii, etyki itd.), które próbują zintegrować części składowe mitologii, aby powstał intelektualnie spójny i wszystko wyjaśniający system (Wallace 1966, s. 74).

podkreślając ważną rolę klanów). Wyjaśniając, czyi przodkowie jako pierwsi pojawili się na ziemi, gloryfikują one tym samym pewne grupy, co stanowi też uzasadnienie ich wysokiego statusu społecznego. Mity owe wzmacniają jedność lokalnej społeczności, której członkowie pochodzą od wspólnych przodków, i dają jej poczucie głębokiej więzi z ziemią przodków. Istnieje powszechne przekonanie, wypełniające treść mitów pochodzenia, o szczególnej ważności początków pewnego określonego zjawiska. Opinię tę ugruntowują rytuały, podczas których ma miejsce recytacja mitów kosmogonicznych. Naśladowanie przodków przynosi korzyści wszystkim członkom społeczności, która w ten sposób staje się odnowiona. A zatem, tym co ważne, jest wiedza na temat swoich chwalebnych początków, jak również samo przypomnienie owego momentu (Eliade 1998a, s. 27–30).

Mit kosmogoniczny recytuje się na przykład przy okazji zawierania małżeństw – gdzie służy jako wzorcowy model dla małżonków – ale również przy ceremoniach mających zapewnić uzdrowienie, płodność, szczęśliwy poród; innymi słowy, wszędzie tam, gdzie chodzi o przywrócenie integralnej pełni – kosmogonia bowiem wyobraża stworzenie w całym tego słowa znaczeniu (Eliade 1998, s. 36). Recytacja mitów kosmogonicznych to często stały element podczas uzdrawiania, np. u Navaho (Klah 1942, s. 19).

W większości prymitywnych kultur wiedza o powstaniu czegoś równa się posiadaniu władzy nad tą rzeczą, zatem mity pochodzenia mają niezwykłą wagę w wielu aspektach ludzkiego życia. Liczne społeczeństwa żywią silne przekonanie, że zastosowane lekarstwo będzie skuteczne

tylko wtedy, jeśli znamy jego pochodzenie i recytujemy historię jego stworzenia podczas modłów lub zaklęć. Deklamacja jest koniecznym elementem obrzędu, gdyż człowiek staje się wówczas współczesnym opowiadanych wydarzeń. W innym przypadku lekarstwo nie będzie działać. Szamani nie tylko zwieńczają dzieło kosmogonii, ale również proszą Boga o ponowne odnowienie. Kiedy rodzi się nowy członek społeczności, szaman przypomina w swojej opowieści historię stworzenia i początki ludzkości oraz wszystkich ważnych rzeczy. W ten sposób dziecku ukazywany jest cały szereg początków (Eliade 1998a, s. 30–34).

Taki sam cel, jak uzdrawianie człowieka pierwotnego, to jest uwolnienie człowieka od choroby jego wnętrza – bólu egzystencjalnego, przyświeca technikom ascetycznym i kontemplacyjnym Indii. Filozofia indyjska zakłada istnienie powszechnego bólu ontologicznego, lecz wypracowuje sposób rozwiązania problemu egzystencji właśnie poprzez wspomnianie i cofnięcie się myślą w czasie. W ten sposób umorzeniu ulegają popełnione w kolejnych wcieleniach grzechy (Eliade 1997, s. 27–28). Podobnie psychoanaliza opiera się na założeniu, że początki ludzkiego istnienia są szczęśliwe, będąc czymś na kształt Raju, a techniki psychoanalityczne umożliwiają indywidualny powrót wstecz, co daje szansę rozpoczęcia nowego życia, wolnego od traumatycznych przeżyć i katastrofalnych wydarzeń (do roli mitu w psychoanalizie jeszcze powrócimy).

Wagę powrotu do początków podkreślał wspomniany Eliade, szczególnie w swojej pracy *Mit wiecznego powrotu*. Do przestrzeni mitycznej, jego zdaniem, człowiek przenoszony jest podczas rytuałów, gdyż

następuje wówczas zniesienie czasu świeckiego, historii (Eliade 1998b, s. 47). Historia sama w sobie nie stanowi dla człowieka, szczególnie członka kultur prymitywnych, wielkiej wartości, albowiem wiąże się z cierpieniami, przez co człowiek ciężko ją znosi. Istnienie człowieka w Kosmosie jest przez wiele ludów uważane za upadek, a wspomnienie historycznej przeszłości – najczęściej złożonej z grzechów – jest nieznośne. Czas należy więc unieruchomić (Eliade 1998b, s. 87–88). Istnieje zatem tendencja do odzierania wydarzeń z autentyczności historycznej, niepozwalanie na przemianę czasu w historię, na to, by niszcząca działalność czasu mogła oddziaływać na człowieka przez objawianie nieodwracalności zjawisk. Następuje ucieczka w mit, który nadaje historii głębszy i bogatszy wydźwięk. Bohater nie jest zatem traktowany jako postać historyczna (choć może się od takiej wywodzić), lecz jest uważany za naśladowcę archetypu i odtwórcę gestów archetypowych (Eliade 1998b, s. 57–58).

Mity końca (eschatologiczne), jak i te relacjonujące początki świata, mają swoje źródło w tym, iż zniesienie historii zakłada konieczność periodycznego odnowienia, koniec jednego okresu i początek nowego – nowe stworzenie, nowe narodziny, a zatem odnowienie mitycznego czasu pierwotnego w najczystszej postaci, co ma miejsce w obchodzeniu Nowego Roku³. Ma to ogromne znaczenie we wszystkich kulturach i łączy

³ Pośród wielu narodów, także ceremonia koronacji władcy oznaczała odnowienie kosmogonii – było to nowe stworzenie świata, powrót do bezczasowej chwili mitycznej. Koronacja zazwyczaj miała miejsce pierwszego dnia Nowego Roku, choć różne ludy mają różne długości trwania „roku”; owym rytuałom towarzyszyły recytacje mitów stworzenia (Hocart 1927, s. 189–190).

się w wielu z nich z szeregiem ceremonialnych czynności symbolizujących eliminację minionego czasu, który w efekcie staje się pozbawionym większego znaczenia zbiorem wydarzeń historycznych. Czynnościami tymi są rytualne oczyszczenia, posty, palenie, gaszenie i rozniecanie na nowo ognia. Czas świecki ulega zawieszeniu, jest to zatem krótkotrwały okres chaosu, w którym mogą nastąpić nawet ekscesy seksualne, czy też nawiedzanie rodzin przez zmarłych z zaświatów; dokonuje się wypędzania „kozła ofiarnego”, demonów i chorób; mamy do czynienia z anulowaniem grzechów; ma miejsce szereg ceremonii inicjacyjnych młodzieńców (Eliade 1998b, s. 64–65). To oznacza, że dzieło stworzenia wyłania się z chaosu (co niekiedy jest efektem katastrof lub burzliwych wydarzeń historycznych), a całkowity koniec (zniszczenie) był niezbędny, aby mogła się rozpocząć nowa era, stary świat bowiem wyczerpał swoje możliwości. Większość prymitywnych – choć nie tylko – społeczeństw rozumie, że początek jest silnie związany z poprzedzającym go zakończeniem się jakiejś epoki. Początek niesie w sobie przekonanie, że pojawia się coś doskonałego, obdarzonego religijną bądź magiczną mocą. Jeśli chodzi o przebieg ceremonii „odnowy” świata, przykład jest często dany z góry, np. kalifornijscy Indianie przypisują jego autorstwo zamieszkującym Ziemię przed nimi istotom mitycznym. Wszystko dzieje się potem w sposób cykliczny (Kroeber 1925, s. 84–85).

Owo przejście od końca do nowego początku można podsumować zacytowaniem słów Eliadego:

Każda forma przez sam fakt istnienia jako taka osłabia się i zużywa; aby na nowo nabrać wigoru, musi zostać na powrót, choćby tylko na

jedną chwilę, wchłonięta w to, co bezpostaciowe; musi zostać ponownie włączona w jedność pierwotną, z której wyszła; innymi słowy – musi powrócić do „chaosu” (na planie kosmicznym), do „orgii” (na planie społecznym), do „ciemności” (dla nasion), do „wody” (chrzest na planie ludzkim, „Atlantyda” na planie historycznym itd.) (Eliade 1998, *Mit...*, s. 102).

Jak stwierdza Leszek Kołakowski, jest to

pragnienie unieruchomienia czasu fizycznego przez nałożenie nań mitycznej formy czasu, tj. takiej, która pozwala w przepływie rzeczy dopatrywać się nie przemiany tylko, lecz kumulacji, albo pozwala wierzyć, że to, co minione, przechowuje się – co do wartości – w tym, co trwa; że fakty nie są faktami tylko, lecz cegiełkami świata wartości, które można ocalić bez względu na nieodwracalność zdarzeń (Kołakowski 1994, s. 10–11).

Podsumowując, jakkolwiek innowacja, również w przypadku nowoczesnych społeczeństw, zawiera w sobie zwykle konieczność uprzedniego powrotu do źródeł, prapoczątków. Pragnienie, aby je zgłębić jest tak charakterystyczne dla większości społeczności, jak idea odnowy – w wielu dziedzinach życia: w sztuce, religii, sporcie (poprzez przywoływanie wspaniałych, poruszających wydarzeń z przeszłości i dążenie do doskonałości gdy tylko pojawiają się pewne oznaki pogorszenia), a nawet w psychoanalizie – gdzie tak możemy zinterpretować freudowskie szczęście początku. Tak więc, reformacja oznaczała powrót do źródeł w Biblii, a „aryjski” mit w Niemczech oznaczał powrót do domniemanej pierwotnej czystości rasy. Odnawianie (powrót do początków) historii Jezusa, to jest narracji Jego życia, śmierci i zmartwychwstania – w rytuałach i naśladowaniu tego wzorca, stanowi sedno chrześcijaństwa. W buddyzmie jedynym sposobem zniesienia czasu, rozbicia żelaznego kręgu egzystencji,

jest zniesienie kondycji ludzkiej i osiągnięcie nirwany.

Zapominanie mitycznych początków, ale i mitów jako takich, w wielu kulturach równa się ślepotcie i częstokroć traktowane jest jak ciężki grzech lub profanacja. Profanację taką można odpokutować poprzez przypomnienie sobie – to jest będące warunkiem nieśmiertelności przebudzenie się, które dotyczy przeszłości nie historycznej (autentyczne wojny czy inne wydarzenia), lecz mitycznej, o wiele ważniejszej. W greckich mitach zapominanie przeszłości jest równoznaczne ze śmiercią, więc martwymi są także ci, którzy stracili pamięć. Zapominanie jest jak sen, niewiedza; w greckiej mitologii śmierć i sen w sposób charakterystyczny są symbolizowane przez bliźnięta: Tanatosa – boga śmierci i Hypnosa – boga snu. Dlatego też Bóg, z miłości wobec ludzi, wysłał posłańca, aby zbudził ich ze snu ignorancji, zapomnienia, śmierci. Emisariusz daje człowiekowi życie i zbawienie.

Rytuály inicjacji zawierają w sobie element czuwania, będącego pragnieniem przewyciężenia snu. Warto nadmienić, że pewne australijskie plemiona uważają za wtajemniczonych (czyli tych, którzy przeszli proces włączenia) takie jednostki, którym udaje się nie zasnąć przez trzy dni. W ogrodzie Getsemani Jezus wciąż powtarzał swoim uczniom, aby czuwali z Nim.

Potem wrócił do uczniów [swoich] i znalazł ich śpiących. Rzekał więc do Piotra: ‘Tak to nie mogliście jednej godziny czuwać ze mną! Czuwajcie i módlcie się, abyście nie popadli w pokusę.’ (Ewangelia według Mateusza 1957, s. 75).

Towarzyszące mitom kosmogonicznym mity eschatologiczne dotyczą końca świata (zwykle będącego rezultatem klęsk żywio-

łowych – powodzi, trzęsień ziemi, epidemii, ognia), który jest często karą za grzechy ludzkości. W wielu tego typu mitach opisywane jest poczucie zagrożenia (co miało miejsce np. w przypadku Rzymian, którzy żyli w ciągłej obsesji „końca Rzymu” i szukali nieustannie nowych sposobów odnowienia (Eliade 1998b, s. 88–89), ocalenie małej garstki osób i nieunikniony, nowy początek świata. W niektórych mitach, np. w Ameryce Północnej, nie mamy do czynienia z powszechnym kataklizmem, lecz jedynie z zagładą wszystkich grzeszników w procesie odnowy. Mity te dotyczą głównie przeszłości – końca danego okresu – a nie przyszłości świata. Opis końca świata znajdujemy we wszystkich religiach. W toku historii mitów tego typu używano dla wspierania systemów totalitarnych, jak nazizm i komunizm, oba bowiem ogłaszały koniec świata i rozpoczęcie ery szczęścia i obfitości.

Mit bohaterski, którego przykładem może być grecki mit o Ikarze, stanowi naturalny łącznik między mitami początku a mitami eschatologicznymi. Początek wyprawy odpowiada mitom początku, zaś jej koniec wiąże się bezsprzecznie z wymiarem eschatologicznym. Mit bohaterski opowiada, w jaki sposób łączą się one ze sobą (Trzeciński 2006, s. 157). Bohaterski czyn stanowi jego treść, stając się lekcją moralności, wzorcową opowieścią godną naśladowania, inspiracją dla myślicieli i artystów.

Następnymi mitami, które należy omówić, są mity dotyczące śmierci i powtarzającego się cyklu życia. Zawierają one wierzenia, które odnoszą się do losów człowieka – choroby i śmierci – często, zdaniem wielu ludów, spowodowanych magią. Mity koncentrujące się na śmierci i życiu pośmiertnym korespondują z manife-

stacjami wierzeń i uczuć, które są próbami obcowania ze światem pozaziemskim. Mity te są pełne dramaturgii, co – zdaniem Bronisława Malinowskiego – „wynika z głębszych odniesień metafizycznych” (Malinowski 1990, s. 339), zawierają mocne przesłanie emocjonalne i wpływają na zachowanie człowieka w obliczu nieszczęść. Za egzemplifikację może tu posłużyć przywoływany przez Malinowskiego mit Trobriandczyków, w którym dusze zmarłych przenoszą się na wyspę Tuma, gdzie przyłączając się do grona duchów witane są przez zmarłych przyjaciół i krewnych, którym przekazują wiadomości ze świata ziemskiego (Malinowski 1990, s. 337) i gdzie „przez specjalny otwór wchodzi do ziemi, co stanowi jakby odwrócenie pierwotnego aktu wyłonienia się ludzi z ziemi”. Na owej wyspie ludzie starzeją się, siwieją i pokrywają się zmarszczkami, lecz co pewien czas odmładzają się poprzez zrzucanie skóry (Malinowski 1990, s. 330).

Ponadto mity o wygnaniu z Raju, utracie nieśmiertelności i przemijaniu Złotego Wieku są dość rozpowszechnione w większości kultur. Te tak zwane mity transformacyjne ukazują, jak jedna sytuacja przekształca się w inną, zwykle diametralnie odmienną. Złe rzeczy, których człowiek doświadcza – jak utrata czegoś cennego – następują zazwyczaj w wyniku ludzkiego błędu, winy lub nieszczęśliwego zbiegu okoliczności. Klasycznym przykładem mitu tego typu jest przedstawione na kartach Biblii wygnanie z Raju Adama i Ewy, które miało mieć tak duży wpływ na dalsze losy ludzkości.

3. Interpretacje mitów

Victor Turner zaproponował swoją interpretację mitów jako „zjawisk liminalnych”,

jako że odnoszą się one do krytycznych sytuacji, doniosłych przejść pomiędzy ważnymi etapami ludzkiej egzystencji, np. śmierć – narodziny, chaos – kosmos, natura – kultura (Turner 1995, s. 95–96).

W socjologii mit jest opowieścią, która jest ważna dla grupy. Mity zajmują się historią grup, ich religiami i bohaterami, i dają odpowiedzi ostateczne, których nie można podważać. Zespalają grupę ludzi za sprawą rytuałów (w większości religijnych, jako że w odróżnieniu od religii magia nie wiąże wyznawców i nie daje wskazówek moralnych). Ten proces integracji społecznej, na który duży nacisk położył Durkheim (postrzegając społeczeństwo jako źródło religii, a religię jako serce i duszę grupy), dokonuje się za sprawą świętych rzeczy, symboli i aktów religijnych i powszechnego kultu (Durkheim 2001).

Jak twierdzi Joseph Campbell, istnieją dwa całkowicie różne porządki mitologiczne:

Jeden wiąże cię ze swoją własną naturą i ze światem przyrody, którego jesteś częścią. Druga mitologia jest ściśle socjologiczna, wiąże cię z określoną społecznością. Bo przecież nie jesteś po prostu człowiekiem naturalnym, ale członkiem konkretnej grupy (Campbell 2007, s. 42).

Nawet każda mała społeczność – taka jak rodzina – posiada własne opowieści i rytuały, które zespala ją i nadają jej cechy odróżniające ją od innych rodzin. Pomagają one przetrwać niedostatek i tragedie, inspirować działania pomagające osiągnąć doskonałość. Zatem trzeba żyć zgodnie z obowiązującymi tam prawami, nie dając się jednak stłamsić. Przyszła mitologia powinna utożsamiać jednostkę nie z jej własną, lokalną grupą, lecz z całą planetą, ale sprawy, które będzie poruszać, będą dokładnie

te same jak we wszystkich mitach – oto wyobrażenie Campbella o przyszłym micie (Campbell 2007, s. 44).

Jeśli chodzi o miejsce mitu w filozofii, praktykujący tę dyscyplinę przez długi czas ignorowali problemy podnoszone przez myśl mityczną. Ernst Cassirer, który jako pierwszy w czasach nowożytnych dostrzegł wagę mitów dla filozofii, twierdził, że mit, zawsze zawierający akt lub wierzenie, powstaje z emocji. Jako wytwór umysłu jest wyrażeniem lub uprzedmiotowieniem tychże emocji. Jego zdaniem, mit jest fundamentalną formą symboliczną, która kreuje nasze postrzeganie świata. Nie jest zakorzeniony w sferze intelektu czy dyskursu, lecz opiera się na wyobrażeniu, przy czym należy pamiętać, że wyobrażenia mityczne nie reprezentują poszczególnych rzeczy – to one same są owymi rzeczami. W mitycznej świadomości nie ma przemyślanego podziału na to, co realne i to, co idealne. Dzięki mitom grupy ludzi otrzymują coś, co absolutne i niepodważalne (Cassirer 1953, s. 110). Ponadto, mity promują jedność wszystkich form życia (*Cassirer on Myth*). Ważną funkcją mitu jest więc zapewnienie integracji grup poprzez proces dokonujący się bez udziału „racjonalnej świadomości”, gdyż mity tworzą odrębny typ świadomości (Cassirer 1963, s. 120–130).

Uczennica Cassirera, Susanne Langer, uważa, że mity są opowieściami będącymi wytworem fantazji, tak jak marzenia. Jednakże mity, jej zdaniem, różnią się znacznie od bajek, ponieważ ich celem jest zrozumienie świata i znaczenia życia. Przesycone tragiczną świadomością ludzkiego losu, mity można uważać za coś w rodzaju prymitywnej filozofii:

Mity powstają w sposób dynamiczny, ale ich cel jest filozoficzny. Jest to prymitywna faza myśli

metafizycznej, pierwsze ujęcie idei ogólnych. [...] Kiedy forma ta (mityczna) wyczerpuje się, religię naturalną wypiera dyskursywna, bardziej dosłowna forma myśli, to znaczy filozofia (Langer 1976, s. 303).

Dla Georgesa Gusdorfa instynkt i mityczne myślenie są dwoma etapami sprzed epoki filozofowania; mit jest w gruncie rzeczy pierwszą kulturą (Gusdorf 1953). Według Gilberta Duranda i Gillo Dorflesa, mityczna myśl jest pierwotna i poprzedza jakkolwiek inny typ myślenia (Durand 1960; Dorfles 1965). Jest to, jak widać, przeciwieństwo poglądów opisującego mitologię życia codziennego Rolanda Barthesa, który uważał mit za wtórny system semiologiczny (Barthes 2000).

Interpretacji mitów nie ominęła również, co już zaznaczyliśmy, psychoanaliza. Zigmunt Freud i Carl Gustav Jung – których propozycje znajdują zastosowanie m.in. w psychologii mitu, psychologii religii czy psychologii literatury – wiedzieli, że mit zakorzeniony jest w nieświadomym. Jest to coś, co tkwi w każdym i czeka na ujawnienie (Campbell 2007, s. 77). Jednakże Freud uznawał nieświadomość za rezerwuuar tłumionego libido, a mity za znajdującą ujście w wyobraźni realizację tłumionego pragnienia, którego źródłem są odwieczne, mityczne zmagania między Edypem i Ojcem (Freud 1950, s. 156). Natomiast Jung nie uznaje tego poglądu, twierdząc, iż fantazyjne wyobrażenia i mityczne postacie nie mogły być tłumione, bowiem nigdy nie należały do sfery świadomości. W istocie, jego zdaniem, należą one do sfery zbiorowej, nie indywidualnej, nieświadomości (Jung, Kerényi 1949, s. 101)⁴.

⁴ Jung początkowo znajdował się pod dużym wpływem Freuda, czerpiąc z jego prac wiele idei, które wydawały mu się pomocne w jego własnej pracy. Od

Zdaniem szkoły psychoanalitycznej, mity są uzewnętrznieniem tkwiących w podświadomości tzw. praobrazów, czyli archetypów, jak np. dziewica, boskie dziecko, demon zniszczenia, itp. (Pietrzykowski 1978, s. 8). Archetyp zawsze zawiera w sobie potencjalnie całe bogactwo dziedziny, której dotyczy, np. archetyp matki ma charakter nadrzędny wobec każdego przejawu tego, co macierzyńskie. Archetypy stanowią ośrodki nieświadomości i mają – psychicznie i moralnie – stronę zarówno konstruktywną, jak i destruktywną; mogą zatem przynieść harmonię i ochronę, jeśli człowiek przyjmie wobec nich odpowiednio poważną postawę, natomiast w innym wypadku mogą spowodzić na jednostki i całe społeczeństwa katastrofę. Archetypy dostępne są świadomości w postaci symboli, które są obrazami wtórnymi posiadającymi duży ładunek nieświadomych treści. Symbole konkretyzują więc to, co niewyraźne i niejasne. Treść archetypowa jest zawsze wyrażana w formie przenośni, nie jest więc od razu znana, lecz może zostać sformułowana dopiero po pewnym namyśle (Jung 1981, s. 21–22). Mit, będąc produktem nieświadomego archetypu, wymaga interpretacji psychologicznej, jako że każdy przedmiot mógłby stać się fetyszem, a efekt ten nie wynika bynajmniej z właściwości tego przedmiotu, lecz jest produktem psychicznym (Jung 1981, s. 272).

Sen, który jest zjawiskiem niezależnym od świadomości – obok fantazji i wizji

roku 1907 datuje się okres współpracy obu naukowców, który trwał 6 lat. Należy nadmienić, że Jung, pomimo związku z psychoanalizą, nigdy nie uznał doktryny Freuda w całości, np. odrzucił psychoanalityczną teorię seksualności dziecięcej, krytykował wyłączenie doszukiwanie się genezy zaburzeń psychicznych w dzieciństwie, jak również osłabił nacisk, jaki Freud kładł na znaczenie kompleksu Edypa (zob. Jung 1981, s. 7–8).

(mistycznych, artystycznych itp.) – daje najlepszy dostęp do psychiki nieświadomej (Jacobi 1968, s. 95). Gdy śnimy, zapuszczamy się w wielki mitologiczny ocean, mitologia obecna jest więc w marzeniach sennych. Według Campbella sen to osobiste przeżycie głębokiego, mrocznego fundamentu naszego świadomego życia, gdy tymczasem mit to sen społeczności; stwierdza zatem wręcz: „Mit jest publicznym snem, a sen – prywatnym mitem” (Campbell 2007, s. 59). I dalej, „Mity i sny pochodzą z tej samej strony. Mają swoje źródło w pewnych wyobrażeniach, które potem szukają wyrazu w formie symbolicznej” (Campbell 2007, s. 52). Campbell przychyła się do zaproponowanego przez Junga podziału snów na sny osobiste i mityczne – sny będące czystymi mitami. W przypadku wielu wizjonerów i bohaterów, ich prywatne sny nie szły w parze ze snami społeczności, w którym przyszło im żyć – zбочyli oni ze ścieżki harmonijnego współżycia ze swoimi grupami, wybrali wyzwanie i przygodę (Campbell 2007, s. 57–60).

4. Funkcje i znaczenie mitów

Mit spełnia ważne funkcje psychologiczne: poznawcze, komunikacyjne, edukacyjne, kompensacyjne, integracyjne. Kształtuje on relacje społeczne, reguluje proces tworzenia się tożsamości indywidualnej i zbiorowej. W mitach, zdaniem Zenona W. Dudka, można wyróżnić następujące poziomy: skojarzeniowy (asocjacyjny), psychopatologiczny (podejście charakteryzujące Freuda, który w micie o Edypie odkrył głównie symptom neurotyczny i kazirodczy), literacki (metaforyczny), symboliczny (odnoszący się do tradycji kulturowej i religijnej) i archetypowy (koncentrujący się na

uniwersalnych formach, ponadkulturowych kodach znaczeniowych odpowiadających pierwotnym obrazom, które człowiek dziecięcy) (Dudek 2000, s. 23).

Mit ma niezwykle ważne i głębokie praktyczne znaczenie psychologiczne dla większej części ludzkości. Na przykład, jeśli jakaś jednostka zdołała osiągnąć coś w przeszłości, zawiera się w tym pociecha, że każdy może dokonać wszystkiego. W dodatku mityczne obrazy mają niezwykle silny przekaz: są zdolne wyzwalać w człowieku energię, która popycha go do akcji. Zatem mity niewątpliwie dają człowiekowi inspirację, motywację, siłę, zdolność tworzenia. Postrzegane z innej strony są zbiorem rad, które pomagają mu pokonać swoje słabości i ograniczenia. Mit o Nadczłowieku/Supermanie sprawia, że w słabej jednostce budzi się pragnienie zostania samemu bohaterem. Marzy o tym i marzenie owo tkwi w jego podświadomości przez długi czas, często przez całe życie.

Mit rozbudza marzenia w przyszłych bohaterach w wielu dziedzinach życia, dając nadzieję i motywując do pracy, mającej w perspektywie doprowadzić do bohaterskich czynów.

Niezwykle ważna jest funkcja edukacyjna mitów, bowiem mity ukazują ludzkie niedoskonałości, mówią nam, jak stawić czoło cierpieniom, znosić je i interpretować, pokazują, w jaki sposób inni urzeczywistniali przejście z jednego etapu w drugi, ale nie oferują łatwej pociechy, że w życiu nie może albo nie powinno być cierpienia, gdyż uznają za niezmienny fakt, iż ból jest częścią istnienia tego świata.

W ogólniejszej perspektywie mity uczą jak mieć współczujący udział w smutkach innych ludzi. W mitach na równi z młodość-

cią odnajdujemy starość – ceni się wiek, mądrzy starcy to postaci bardzo szanowane – oraz śmierć: myślenie w kategoriach mitologicznych pomaga nam dojść do zgody z tym, co nieuchronnie czeka nas na tym padole łez. Można rzec, iż człowiek uczy się rozpoznawać wartości pozytywne w tym, co na pierwszy rzut oka wydaje mu się negatywnym aspektem życia. Każda mitologia ma za przedmiot mądrość życiową odniesioną do konkretnej kultury.

Mit jest w dużym stopniu nieświadomym, nawykowym sposobem widzenia rzeczy. Znaczenie mitu jest w większości ukryte, leży pod powierzchnią świadomości tych, którzy tym mitem żyją, jego treść może więc pozostać zakryta dla szerszych kręgów, w efekcie sprawiając wrażenie historii pozornie bez większego sensu. W momencie jednakże odkrycia sensu jego

symboli, jego znaczenie archetypowe eksploduje. Właściwe odczytanie mitu może być procesem indywidualnym i zbiorowym i wymaga przestrzeni kulturowej, a więc rytuałów i całej sfery komunikacji kulturowej (Dudek 2000, s. 26). W dawnych czasach funkcję rozpoznawania mitu i komunikowania jego ukrytej warstwy znaczeniowej wypełniali szamani, wróżbicy, kapłani, astrologowie; natomiast współczesny człowiek również często korzysta z doświadczenia grupy lub jednostek „wtajemniczonych”.

Jeśli w danej grupie mit nie jest dostatecznie obecny, symbole archetypowe manifestują się drogą marzeń sennych lub doprowadzają do tworzenia się objawów z punktu widzenia psychiatrii chorobowych – obsesji, halucynacji, urojeń, zachowań autodestruktywnych itp. (Dudek 2000, s. 24).

Bibliografia

BARTHES, R., 2000. *Mitologie*. Tłum. A. Dziadek. Warszawa: Wydawnictwo KR.

CAMPBELL, J., 2007. *Potęga mitu*. Tłum. I. Kania. Kraków: Wydawnictwo Znak.

CASSIRER, E., 1953. *An Essay on Man*. New York: Doubleday.

Cassirer on Myth. Dostępne na stronie: <http://timboucher.com/journal/2004/11/cassirer-on-myth.html> [Od 10.08.2012].

CASSIRER, E., 1963. *The Individual and the Cosmos in Renaissance Philosophy*. Oxford: Basil Blackwell.

DORFLES, G., 1965. *Nuovi riti, nuovi miti*. Torino: Einaudi, cyt. za: *Dictionary of the History of Ideas*. Dostępne na stronie: <http://etext.lib.virginia.edu/cgi-local/DHI> [Od 10.08.2012].

DUDEK, Z. W., 2000. Od wyobrażenia do mitu. In: *Mity (wprowadzenie do psychologii i kultury)*. Red. A. Pankalla. Warszawa: Wydawnictwo ENETEIA.

DURAND, G., 1960. *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*. Paris: P.U.F., cyt. za: *Dictionary of the History of Ideas*. Dostępne na

stronie: <http://etext.lib.virginia.edu/cgi-local/DHI> [Od 10.08.2012].

DURKHEIM, É., 2001. *The Elementary Forms of Religious Life*. Tłum. C. Cosman. Oxford: Oxford University Press.

ELIADE, M., 1998a. *Aspekty mitu*. Tłum. P. Mrówczyński. Warszawa: Wydawnictwo KR.

ELIADE, M., 1998b. *Mit wiecznego powrotu*. Tłum. K. Kocjan. Warszawa: KR.

ELIADE, M., 1997. *Joga. Nieśmiertelność i wolność*. Tłum. B. Baranowski. Warszawa: PWN.

Ewangelia według Mateusza. 1957. In: *Pismo Święte Nowego Testamentu*. Tłum. S. Kowalski. Warszawa: PAX.

FREUD, S., 1950. *Totem and Taboo*. Tłum. J. Strachey. London: Routledge & Kegan.

GRAVES, R., 1974. *Mity greckie*. Tłum. H. Krzeczkowski. Warszawa: PIW.

GUSDORF, G., 1953. *Mythe et métaphysique*. Paris: Flammarion, cyt. za: *Dictionary of the History of Ideas*. Dostępne na stronie: <http://etext.lib.virginia.edu/cgi-local/DHI> [Od 10.08.2012].

HOCART, A. M., 1927. *Kingship*. London: Oxford University Press.

JACOBI, J., 1968. *Psychologia C. G. Junga*. Tłum. S. Ławicki. Warszawa: PAX.

JUNG, C. G., 1981. *Archetypy i symbole, pisma wybrane*. Tłum. J. Prokopiuk. Warszawa: Czytelnik.

JUNG, C. G., KERÉNYI, C., 1949. *Essays on a Science of Mythology. The Myth of the Divine Child and the Mysteries of Eleusis*. Tłum. R. F. C. Hull. New York: Pantheon Books.

KLAH, H., 1942. Navajo Creation Myth: The Story of the Emergence. In: *Navajo Religion Series*. Red. M. C. Wheelwright, Santa Fe: Museum of Navajo.

KOŁAKOWSKI, L., 1994. *Obecność mitu*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.

KROEBER, A. L., 1925. Handbook of the Indians of California. In: *Bulletin No. 78, Bureau of American Ethnology*. Washington: Smithsonian

Institution, cyt. za: ELIADE, M., 1998. *Mit wiecznego powrotu*. Tłum. K. Kocjan. Warszawa: KR.

LANGER, S. K., 1976. *Nowy sens filozofii*. Tłum. A. H. Bogucka. Warszawa: PIW.

MALINOWSKI, B., 1990. Mit, magia, religia. In: B. MALINOWSKI. *Dziela*, t. 7. Tłum. B. Leś, D. Praszalowicz. Warszawa: PWN.

PIETRZYKOWSKI, M., 1978. *Mitologia starożytnej Grecji*. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe.

TRZCIŃSKI, L., 2006. *Mit bohaterski w perspektywie antropologii filozoficznej i kulturowej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

TURNER, W., 1995. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. New York: Aldine de Gruyter.

WALLACE, A. F. C., 1966. *Religion, An Anthropological View*. New York: Random House.

Michał Mazurkiewicz

Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
Research interests: American, British and Polish culture

Michał Mazurkiewicz

Jano Kochanowskio universitetas Kielcuose, Lenkija
Moksliniai interesai: amerikiečių, britų ir lenkų kultūra

THE TYPES, INTERPRETATIONS AND FUNCTIONS OF MYTH

Summary

In this article, the author analyses the phenomenon of myth—a significant element of culture—by presenting miscellaneous types of myths that have accompanied human beings from the dawn of time to the present, interpreting them from the point of view of (for example) philosophy or psychoanalysis, the functions of myths, and their ways of influencing human beings in the contemporary world. Myths are complex cultural phenomena, difficult to assess unambiguously. One of the main reasons is the fact that they are not only holy tales having some religious background; we can also talk about secular myths, for example in art or in sport. As far as our contemporary world—brazenly hi-tech and filled with the spirit of *logos*—is concerned, it is an interesting fact that myths do not surface but remain hidden, as it were; they are in many cases a subconscious way of seeing things. It depends on the individual whether he or she somehow notices those wisdoms existing somewhere under the mask of the world, industrialized and perme-

MITO RŪŠYS, INTERPRETACIJOS IR FUNKCIJOS

Santrauka

Šiame straipsnyje analizuojamas mitas kaip itin svarbus kultūros elementas. Aptariami įvairūs mitų tipai, žinomi iki dabar, jų interpretacijos filosofijos, psichoanalizės požiūriu. Nagrinėjamos mitų funkcijos ir būdai, kuriais paveikiami šiuolaikiniai žmonės. Verta pažymėti, kad mitas yra nevienalytis kultūros reiškiny, kurį sudėtinga vertinti viena-reikšmiškai. Viena iš pagrindinių priežasčių yra ta, kad mitas yra ne tik šventa pasaka, turinti religinį pagrindą. Mes apie jį galime kalbėti ir kaip apie pasaulietinį mitą, pavyzdžiui, mene ar sporte. Šiuolaikiniame pasaulyje gausu aukštųjų technologijų ir logotipų – tai susiję su mitu. Įdomu analizuoti, kaip ir kodėl mitai neišnyra iš kultūros paviršių ir lieka tarsi nežinomi, nesikeičia. Daugeliu atvejų tai nesąmoningas būdas išvelgti tam tikrus dalykus. Jis priklauso nuo žmogaus – ar žmogus kažkaip pastebi tą išmintį, glūdinčią po pasaulio kauke – pramoninėmis ir bejausmėmis technologijomis. Be abejo, mitas atlieka daug svarbių funkcijų – tai puikus

ated by unemotional technology as it is. Without a shadow of a doubt, myths fulfil many important functions—they are a wonderful source of wisdom, teach people humility, and give hope and strength in difficult periods. Undoubtedly, they are not—as some people would probably prefer—mere relics of a distant past. The forms of myths may, however, evolve. Looking closely into this phenomenon, one can notice that myths may occur (in different realms of life) in somewhat changed, modernized forms. The author of this article has based his analysis on numerous works of a group of illustrious researchers who specialize in exploring the phenomenon of myth, e.g., among others: Bronisław Malinowski (a Polish anthropologist, one of the most important anthropologists of the 20th century), Mircea Eliade (a Romanian historian of religion, one of the leading interpreters of religious experience), and Sigmund Freud (an Austrian neurologist, founder of the discipline of psychoanalysis).

KEY WORDS: myth, mythology, religion, psychoanalysis.

išminties šaltinis, mokantis žmogų nuolankumo, suteikiantis vilties ir stiprybės sunkiais laikotarpiais. Tai nėra tik tolimos praeities reliktas.

Mito forma gali kisti. Atidžiai išanalizavus šį reiškinį, galima pastebėti, kad įvairiose gyvenimo sferose mitai gali rasti šiek tiek pakitę, modernesnių formų. Šio straipsnio autoriaus analizė grindžiama daugybės žymių mokslininkų, tiriančių mito fenomeną, darbais: Bronisławo Malinowskio (šiuolaikinis lenkų antropologas), Mircea Eliade (rumunų religijos istorikas, vienas iš geriausių religinės patirties interpretuotojų), Sigmundas Freudas (Austrijos neurologas, psichoanalizės kūrėjas).

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: mitas, mitologijos, religija, psichoanalizė.

Gauta 2012 04 24

Priimta publikuoti 2012 07 20

Сауле Алтыбаева

*Институт магистратуры и докторантуры PhD
Казахский национальный педагогический университет им. Абая
ул. Жамбыла, к. 43, 050010 Алматы, Республика Казахстан
Тел.: +7 701 343 57 35; +7 777147 15 47; +7 727 375 49 64
E-mail: asm2007@mail.ru*

Область научных интересов автора: теория и история мифологизма, неомифологизм, многоплановость, межвидовые связи литературы с другими видами искусства, дискурс, постмодернизм, полифония, интертекст, этнокультурная кодификация, нарратив

НАРРАТИВНЫЕ МОДЕЛИ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА

В статье рассматриваются различные нарративные модели современного казахского исторического романа. Выделяются повествовательные функции историко-культурного дискурса: репрезентация крупных исторических событий, «точечное» изображение отдельного события, реактуализация нематериального культурного наследия казахского народа. Введение широких этнокультурных пластов, художественная интерпретация реальных исторических событий, нацеленность на воссоздание подлинной истории казахского народа является одним из значимых трендов развития современной казахской исторической прозы. Исследуются вопросы художественного кодирования/декодирования этнокультурных концептов, заключенных в них глубоких мировоззренческих и онтологических смыслов. Выделяются образы легендарных исторических личностей как национальной – Томирис, Кабанбай батыр, Абылай хан, Бухар жырау, Толе би, так и инонациональной принадлежности – Кир, Крез, Дарий, Галден Церен и другие. В совокупности данные образы и связанные с ними события составляют панорамный историко-культурный портрет эпохи в авторской интерпретации. Исследуются этнокультурные концепты «тамга», «тулпар», выделяются возможные пути моделирования нарратива в казахской исторической прозе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: историко-культурный дискурс, этнокультурный код, концепт, историческая личность, нарративные модели и структуры.

Современная теория нарратива широко рассматривает проблемы повествовательных стратегий, выбора и моделирования сюжетно-композиционной структуры произведения, системы его персонажей, соотношения нарратора и автора и другие. В ряду важнейших категорий нарратологии особое место занимает событийность: «Нарратив –

не единственная форма сообщения о событиях <...> но один лишь нарратив помещает их в перспективу *начал*, откуда вытекают позднейшие – не обязательно сегодняшние – последствия. Понятно, почему нарратив генетически восходит к мифам о происхождении и почему в своем позднейшем литературном бытовании он столь тесно связан с эстетической

категорией интереса: в нарративе на события как бы навешены таблички “Продолжение следует”» (Зенкин 2003). Соотношение и взаимосвязь описываемого события с более поздним историческим событием, явившимся последствием первого, позволяет говорить о «двойной событийности» исторического повествования – в этом смысле, возможно, и следует понимать слова известного нарратолога В. Шмида о том, что «события категориально целиком предопределены историей» (Шмид 2001, с. 29).

Автор знаменитой книги «Нарративная логика» Ф. Анкерсмит полагает, что термин *narrative* должен быть присвоен прежде всего историографическому описанию событий, ближе всего к нарративу стоит роман и, конечно, роман исторический (Анкерсмит 2003, с. 29). Отсюда и проистекает возможность применить стратегии нарратологии к избранному нами объекту – казахскому историческому повествованию.

Отличительным свойством современной казахской исторической прозы является стремление представить национальную историю в максимально широком формате общего и частного движения различных народов, взаимодействия цивилизаций, последующих значимых геополитических изменений. «Непосредственное знание о событиях, как они есть (были), недостижимо. Между событием и сознанием всегда имеется некоторого рода призма коммуникативного акта вербализации, преломляющая коммуникативная среда изложения...» (Тюпа 2002). Автор приведенной цитаты, российский специалист в области нарратологии В. И. Тюпа, приводит важную

для нашего исследования мысль пионера нарратологических исследований А. Данто: понятие нарративности восходит к принятому кантовской философией гносеологическому предположению, что мы постигаем мир не таким, каким он существует сам по себе, а таким, каким он прошел через посредство некоего созерцающего ума (Тюпа 2002).

Говоря об «опосредующем созерцающем уме», запечатленном в казахском историческом художественном повествовании, можно выделить несколько повествовательных функций современного казахского исторического романа¹:

- 1) панорамная художественная репрезентация, осмысление и переосмысление известных исторических событий, имеющих большую временную и пространственную протяженность (напр., завоевание в VI веке до н.э. персидским царем Киром большинства могущественных держав Передней Азии, полный разгром его армии сакскими племенами во главе с царицей Томирис, – данные события отражены в романе «Саки» Булата Жандарбекова; в романе «Кабанбай батыр» Кабдеша Жумадилова представлены события XVIII века – освободительная война казахского народа против джунгаров);
- 2) «точечное» изображение отдельного

¹ В рамках данной статьи, для подтверждения своих научных выводов, мы рассматриваем две диалогии – «Саки» Булата Жандарбекова и «Кабанбай батыр» Кабдеша Жумадилова. Количество же казахских романов исторической проблематики ими, конечно же, не ограничивается. Их намного больше, что вызвано объективными процессами поиска национальной и этнокультурной идентификации, а также большой творческой свободой, полученной авторами после обретения Казахстаном суверенитета.

события, определение его философско=онтологической направленности (длительная осада и последующее полное разрушение войсками Чингисхана легендарного казахского города Отрар в X веке представлены в романе «Гибель Отрара» Хасена Адибаева);

- 3) реактуализация нематериального культурного наследия через возвращение знаковых для национальной культуры письменных памятников (трактат ««Құтадғұ білік» («Благодатное знание») XI века первого тюркского просветителя Жусупа Баласағуна в романе-эссе «Жүсіп Баласағұн» Аскара Егеубая).

Конечно, выбор нарративного повествования, его содержание и целеполагание связаны с «авторской системой моделирования мира» (Лотман http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotman/_01.php). В настоящей статье исследуются отдельные нарративные модели современного казахского исторического романа в тесной взаимосвязи с авторской концепцией, а также особенностями функционирования различных видов повествований (исторического, этнокультурного, религиозного и др.) в структуре художественного текста.

Отличительным свойством казахского исторического романа является исключительное сочетание в нем историко-культурного и философско-онтологического дискурсов, направленных на целостное постижение национальной идентичности, выведение исторической проблематики в плоскость общемировых цивилизационных процессов.

Репрезентация крупных исторических событий

Масштабная художественная реконструкция национальной истории и культуры, процесс осмысления и переосмысления известных исторических сюжетов, мифов, легенд, сказаний выступает сегодня мейнстримом казахской прозы. Конечно, историко-культурный дискурс в художественном произведении предполагает большую долю исторической фактографичности. С другой стороны, важна эстетическая составляющая такого дискурса: какие образные средства использует автор для создания выразительной картины далекого прошлого, какова композиция исторического повествования, подчиненная все той же цели художественной выразительности, какова форма идеологической нагрузки исторического художественного дискурса.

Нарратив романа-дилогии «Саки» Б. Жандарбекова (Жандарбеков 1993) включает значимый для постижения его концептосферы разветвленный историко-культурный дискурс. Мы отдаем себе отчет в сложности соотношения понятий «нарратив» и «дискурс». Для нашего исследования представляется уместным понятие нарратива, предложенное Е. И. Шейгал применительно к политическому дискурсу: «Под политическим нарративом понимается совокупность дискурсных образований разных жанров, сконцентрированных вокруг определенного политического события (Шейгал 2007, с. 87). Думается, что это определение можно отнести и к историческому роману – он может включать в себя разнотипные фрагменты (дневники, про-

токолы, письма, пейзажные и портретные зарисовки, батальные сцены и т. п.), объединенные вокруг центрального исторического события. В таком случае мы вправе говорить, что исторический нарратив включает в себя различные дискурсивные образования, или дискурсы.

Названное выше произведение, изданное почти двадцать лет назад, выдержало пресловутое испытание временем. Книга, помимо ее исключительной эстетической ценности, может служить достаточно правдивым источником этнокультурных сведений и не только древней истории казахской Степи, но и стран Передней Азии, Ближнего Востока, Кавказа.

В известном смысле роман нацелен на художественное воссоздание истории казахского народа, которое было бы свободно как от патерналистского, евроцентристского понимания истории тюркских народов, так и от изрядной доли мифологизации национальной истории. Кстати, последняя проблема, актуальная, как представляется, и для других стран, активно ставится казахскими историками, философами, культурологами. Литература как специфическая форма национального сознания также вносит свою лепту в демифологизацию исторических сюжетов. Яркий пример – анализируемая здесь диалогия «Саки», которая воспроизводит события в различных проекциях, представляя множество возможных точек зрения на него.

В центре повествования – исторические события VI века до н.э. Крупными штрихами, в панорамной историко-культурной перспективе, представлена история создания и развития могучего

номадического союза, объединившего множество сакских племен: массагетов, тиграухадов, скотов, дербиков, аланов, тохаров, абиев и других. Одновременно повествуется о войнах между сакскими племенами под предводительством царицы Томирис и объединенных войск во главе с персидскими царями Киром и Дарием. Обе войны закончились победой саков и сокрушительным поражением персов, стремящихся к порабощению независимых сакских племен.

Эпическое полотно диалогии охватывает в историко-культурной ретроспективе, помимо многочисленных сакских племен, все крупные ойкумены древнего Востока: страны Передней Азии и Серебряного Полумесяца (Мидия, Ассирия, Вавилон, Лидия, Персия, Египет, Иудея и многие другие).

Мастерски обыгрывается автором историософема «саки». Известно, что саки населяли пространство, значительная часть которого приходится на земли современного Казахстана. С. Акатаев отмечает, что «еще в недрах древнего Казахстана, в тысячелетней истории скотоводческо-кочевых племен создавалась «модель» своеобразного базиса будущего казахского кочевого общества, основа его материальной и духовной культуры» (Акатаев 1993, с. 5). Художественное декодирование указанной модели древнего сакского общества, осмысление принципов его организации, управления также составляет важный контент анализируемого произведения.

В каждой национальной культуре и истории есть легендарные образы=символы. Для казахского народа имя сакской царицы **Томирис**, победившей «царя

всех царей» – великого Кира, является, наряду с другими этнообразующими концептами, символом национального единения, силы и красоты. Первая книга рассматриваемой дилогии «Саки» так и называется «Томирис». Это сквозной, сюжетообразующий, насыщенный многими смыслами и значениями, многогранный художественный образ. Все значимые для развития многопланового сюжета персоналии романа прямо или косвенно притягиваются к центральному образу Томирис.

Вот ее красочное описание, данное в начале романа: «И вдруг на площадь для ристалища выехала Томирис. Вороной конь под ней блестел, как отполированный агат. Гордо переступая ногами и позванивая бронзовыми подвесками, он косил глазом, как бы приглашая полюбоваться всадницей. А всадница была действительно хороша! Тонкую гибкую талию стягивал широкий кожаный пояс наподобие сакских боевых, но золотые пластины с вычеканенными изображениями хищных птиц и причудливых зверей говорили о высоком положении владелицы, а подвешенное за рукоятку к поясу отполированное бронзовое зеркало – о том, что он принадлежит девушке. Этот наряд завершал шлем затейливой работы чужеземных мастеров, из-под которого выбивались распущенные волосы и, право, трудно было решить, чей блеск ярче – бронзового шлема или золотой россыпи волос. В левой руке у нее был щит, в правой – меч» (Жандарбеков 1993, с. 7). Использование экфрасиса (вербальной визуализации пластического образа) вызывает у читателя вполне осязаемый, яркий образ гордой сакской царицы,

гарцующей на великолепном вороном коне, осознающей свою силу и красоту.

Автору удалось в художественном решении этого центрального образа романа соединить две ипостаси: воссоздать уникальный, этнографически точный («звериный стиль» украшений на поясе, детали оружия, шлем) образ воительницы-царицы Томирис и одновременно подчеркнуть ее природное женское начало. Это динамический образ. Томирис предстает перед читателем не только отважной воительницей, мудрой царицей, но и любящей матерью и женщиной. Она способна и мудро править страной, искусно владеть воинским искусством, и любить, сострадать, прощать.

Реально-историческое время (VI век до н.э.) и степное пространство плавно, в эпическом ритме, перемежается с мифологическим хронотопом. Создается специфический историко-культурный фон развития последующих событий. Так, в повествование вставлена известная библейская мифологема «вавилонское пленение»: «С необычайной даже для тех времен жестокостью Навуходоносор обошелся с евреями. Иудейский царь со всей своей семьей и наиболее знатными лицами, совместно с тысячами военнопленных, ремесленников был отправлен на поселение в Вавилон, в т. н. «вавилонское пленение», отраженное в Библии. Знаменитый иерусалимский храм был разграблен дотла, вывезены священные сосуды – святыни еврейского народа» (Жандарбеков 1993, с. 18).

Отличительной константной особенностью романа является введение подробного описания легендарных древних сооружений мифологического контента

древнего Востока. С целью прояснения этимологии, например, мировой мифологемы «Вавилонская башня» введено красочное, детальное описание ее архитектурных особенностей: «Вавилонская башня, или зиккурат Этеменанки, что означает «Дом основания неба и земли», была лишь частью огромного храмового комплекса Эсагилы, расположенной на площади прямоугольника длиной в тысячу триста локтей и шириной в девятьсот. Основание же Этеменанки было 184х184 локтя²» (Жандарбеков 1993, с. 187).

Выделяется философско-онтологический аспект интерпретации данной универсальной мифологемы. «Вавилонская башня» – величественное архитектурное чудо древнего мира – трактуется автором как метафора скрытой виоленсии, насилия над духом человека. Ее грандиозные размеры и безупречные пропорции, роскошь обустройства лишь в очередной раз доказывали человеку его несовершенство и слабость: «И (путник. – А. С.) чувствовал себя перед ней ничтожным червем, а не гордым человеком – царем природы. Что колоссальное сооружение и создавалось для того, чтобы оно своими масштабами и великолепием подавляло волю и достоинство человека, вызывало у него трепет и покорность перед всемогуществом бога и его жрецов» (Жандарбеков 1993, с. 186).

Вообще в роман введен целый пантеон богов, священных существ, легендарных личностей (цари Крез, Кир, Дарий, Навуходоносор, Киаксар, фараон Псампетих и мн. др.), а также описание ритуалов и обрядов различных народов:

саков, вавилонян, мидян, египтян, персов, греков и других. Подобное представление этнокультурных, религиозных, культовых, обрядовых, ментальных особенностей как сакских племен, так и окружавших их народов, является характерной чертой поэтики анализируемого романа. Иными словами, нескованность жанровыми, стилевыми границами, в том числе в интерпретации известных мифологических и фольклорных сюжетов, описание специфики военной стратегии различных народов, ее художественная «апробация» через введение значительного числа батальных сцен позволили писателю создать поистине эпическое произведение, обладающее внутренним единством и сюжетно-событийным динамизмом. Фрагментное повествование (например, только история саков, сакской степи или отдельного события) такую задачу не решило бы.

Исходя из комплексного анализа романа-дилогии «Саки» Б. Жандарбекова, можно выделить несколько функций историко-этнокультурного дискурса в историческом повествовании:

- художественная реконструкция исторического (хроникального) времени и пространства;
- отражение этнокультурных особенностей народов, населявших Степь, Переднюю Азию, Ближний Восток;
- выявление цивилизационных различий между Степью, сопредельными и дальними странами древнего Востока;
- выход на философский уровень обобщений.

Для автора исторические события важны, на наш взгляд, и как правдивое отражение важных культурно-истори-

² Т.е. почти 5 км в высоту и ширину! 1 локоть – 26 м.

ческих событий, персоналий, но и, что более важно, как возможность выявить **спектральные проблемы общечеловеческого порядка, философские проблемы бытия человека вне строгой зависимости от реального исторического времени действия романа.**

Разные аспекты номадической культуры, эстетики, этики, философии достаточно изучены в отечественной и зарубежной науке. Эта воистину неисчерпаемая тема не является предметом данной статьи. Поэтому подробно мы не будем на ней останавливаться. Остановимся лишь на кратком анализе значимого для формирования этнокультурного и исторического дискурса романа сквозного концепта «тамга».

Национально-культурный концепт «тамга» связан со спецификой мировидения и хозяйствования саков. Исследователи отмечают: «Субстрат древнетюркской письменности – тамгабыл – вызван спецификой экономической основы: пространственной мобильностью как субъекта (кочевника-скотовода), так и объекта производства – скота, что настоятельно требовало наличия знака принадлежности и собственности. Этот вывод важен для освещения всей культурной жизни кочевников. Тамга – основа местного алфавита, как эмблема рода и племени, их символика, нередко художественная, проходит сквозь многовековую историю степи, сохраняя свою форму и семантику... Это лишний раз свидетельствует о самобытном развитии письменности и всей культуры древнего Казахстана, в которых доминировала местная социальная среда» (Акатаев 1993, с. 22–23).

Из эмблемы рода «тамга» превратился в этнокультурный концепт, архетипический элемент сознания древнего номада, имя которого связано с самоидентификацией сака, и он является важным элементом мифопоэтики романа Б. Жандарбекова. Он вводится автором неоднократно: «За сто лет до рождения Томирис у подножия Черных гор, близ святых могил предков, собрался совет вождей и старейшин всех сакских племен и родов... Наконец, после долгих интриг и раздоров, смертельно уставшие и охрипшие отцы сакских племен и родов согласились верховную власть над степью и **тамгу вождя вождей** – Ишпакаю, богатырю и великому воину» (Жандарбеков 1993, с. 10). Следует подчеркнуть, что *тамга* как символ верховной или племенной власти саков возникает в романе в большинстве переломных моментов сюжетно-событийной его канвы: при переходе Рустама через Кавказские горы, обсуждении военных планов Томирис и вождей племен, при описании интриг врагов царицы внутри союза и других.

Данный концепт, наряду с другими, реактуализирует вопросы исследования мифологических и историко-культурных параллелей в современной казахской исторической прозе, проблематику «философии мифологизма» как одного из трендов современного литературного творчества. Универсальные свойства мифологизма («игра с действительностью», создание «иной реальности», пластичность художественных форм) делают его наиболее привлекательным для современной литературы, в том числе в плане отражения национального самосознания и самосознания народа.

Интересные решения художественного образа другой легендарной исторической личности – **Кабанбая батыра** – даны в одноименном романе-дилогии Кабдеша Жумадилова (Жумадилов 2004). С новых позиций переосмысления истории казахского народа здесь представлены ее иные страницы: борьба казахов против джунгаров (XVIII век), начало присоединения казахских земель к Российской империи. Основу исторического нарратива романа составляют реальные события: освобождение казахской земли от джунгаров³, смерчем пронесшихся по плодородной обширной ойкумене. Эта горестная эпоха, названная народом «Ақтабан шұбырынды» – «Великим бедствием», нашла свое отражение в национальной литературе «Зар заман».

Автор привлекает ресурсы многопланового построения произведения, где реалистический план повествования дополняется глубокой национальной символикой. Эпический размах произведению придает множество батальных сцен, реконструкция боевых действий, оружия, репрезентация легендарных личностей: казахских ханов, султанов, батыров, биев⁴, жырау⁵, а также малоизвестных, но сыгравших значительную роль в борьбе против джунгаров,

³ Джунгария – юго-восточный сосед Казахского ханства в 1635–1757 гг. – была весьма активным и опасным государством. Джунгары длительное время проводили активную внешнюю политику в отношении России, Китая, Халхи, Тибета, Восточного и Западного Туркестана. Другими словами, Джунгарское ханство в период своего существования играло доминирующую роль в регионе (<http://www.kyrgyz.ru/?page=317>).

⁴ Би – судья. Известны и почитаемы в казахском народе имена трех великих биев – Толе би, Казыбек би, Айтеке би.

⁵ Жырау – поэт-сказитель.

казахских батыров. Связующим все многочисленные персоналии романа образом выступает исторический образ Кабанбая батыра.

Главный герой – идееноситель, в образе которого сконцентрированы все положительные черты, которыми должен обладать настоящий герой – батыр, защитник народа, благородный и отважный воин. В его описании преобладают такие дефиниции, как «богатырская стать», «великан», «сдержанный», «мудрый», «смелый» и другие, отвечающие национальным представлениям об описании народных героев.

Автор представляет данный образ в ретроспективной динамике: показан его духовный рост, начиная с детства, когда мальчик Ерасыл (впоследствии названный народом Кабанбаем батыром и Дарабозом), потеряв отца и брата, постепенно мужает. Через судьбу этого мальчика, ставшего впоследствии главнокомандующим объединенного казахского ополчения, прослеживается судьба всего народа: драматические коллизии разъединения казахских родов, борьбы за верховную власть среди казахских ханов трех жузов⁶ – Старшего, Среднего, Младшего, объединение казахов под властью дальновидного отважного хана Абылая, руководившего освободительной войной казахов против джунгар. Его судьба – метафора народной судьбы.

Отдельный нарративный план, опосредованно связанный с основной сюжетной канвой романа, составляет повествование о династийных проблемах послепетровской России, характере и

⁶ Жуз – крупное родоплеменное объединение. Различались Старший, Средний и Младший жузы.

направленности царской политики в отношении соседней Казахской Орды (Жумадилов 2004, с. 184–200). По мысли автора, российские царедворцы, занимались интригами против и так уже раздробленного Казахского ханства, ведя тайные переговоры о его присоединении к России с влиятельными казахскими правителями, в частности с Абылхаиром – ханом Младшего жуза, территориально близкого к России. Поддавшись на уговоры российских послов, Абылхаир тайно направил прошение о вхождении в подданство Российской империи, что было воспринято с большим воодушевлением в Петербурге: «Политика завоеваний восточных территорий во все времена оставалась неизменной. Как большую удачу, как неожиданный дар судьбы приняла Россия подданство Казахской орды» (Жумадилов 2004, с.196). Без промедления было начато строительство укреплений, крепостей на территории Казахской Орды. Опрометчивый поступок Абылхаира осудили и Ханская ставка, и батыры, и простой народ. Степная вольница (А. Кодар) не признавала власти иной, кроме исконной, передававшейся из поколения в поколение, родоплеменной власти ханов, являвшихся опорой и защитой всего народа.

Поэтому, по мысли автора, казахский народ не мог простить хану Абылхаиру его предательства, на многие годы закрепившего зависимость от российской империи. Так исторический нарратив приобретает идеологическую подоплеку и становится стимулом к проведению исторических параллелей.

Репрезентация большого исторического времени, эпохальных изменений в судьбе казахского народа в XVIII веке

включает в себя и историю взаимоотношений Казахской и Джунгарской Орды. Вводится значительное количество джунгарских исторических персонажей: в первую очередь хунтайджи, ноянов, а также этнографических деталей их быта и нравов, особенностей родоплеменной организации, начавшейся междоусобной смуты. При этом отсутствует однозначная оценочность в изображении «врагов» Казахского ханства – джунгаров: веками соседствующие народы не только враждовали, но и согласно неписаным законам Степи роднились: женили сыновей и выдавали замуж дочерей, гостевали друг у друга. По сути, оба народа находились в зоне государственных интересов двух империй: китайской и российской. В этом отношении примечателен метафорический диалог двух батыров – джунгара Банжыра и казаха Кабанбая: «Вот только не могу я понять: одних из нас (джугаров. – А. С.) прижимает китайский дракон, над другими (казахами. – А. С.), как лев, нависает русский царь, а мы, казахи и калмыки, продолжаем враждовать между собой. Чего же нам не хватает? Что принесли нам кровопролития? Ничего, кроме горя нашему и вашему народам. Вот и думаю: нам необходимо единение, нужно забыть про все обиды сорокалетней давности и помириться – раз и навсегда» (Жумадилов 2004, с. 152).

Важный план повествования составляют мировоззренческие размышления главного героя: «Что они выиграли в войне? – думал Кабанбай. – На этом ведь никто не разжился. **Ничего нет путного в насилии, самому же когда-то бедой обернется**» (Жумадилов 2004, с. 150)

Особенностью нарратива данного романа является сам принцип сюжетостроения. Так, одним из постоянных сюжетоорганизующих этноэлементов батальной стилистики романа является введение динамичных картин поединков между казахскими и джунгарскими воинами, предваряющих, согласно неписанной степной этике, сражение. Подобное состязание являлось важным ритуалом, которое отличало батыров, считалось почетным правом. Его удаивались только достойные воины, поэтому желающих проверить свою удаль и отвагу с обеих сторон всегда хватало.

Смысловую и эмоциональную нагрузку несет описание природы, введение этнонимов – казахских названий мест событий романа: Шынгыстау, Улытау, Баркытбель, Алаколь, Мынбулак, Нарын, Каракол и многие другие. Этот важный этнографический элемент поэтики произведения не случаен: помимо создания особой национально ориентированной тональности, происходит, учитывая бытование и джунгарских названий тех же мест, идентификация границ казахской Степи. То, что писатель называет исконные казахские земли казахскими же названиями, подчинено идеологической задаче обозначения их государственной принадлежности Казахской, а не Джунгарской Орде.

В нарративных стратегиях современной казахской исторической прозы находит оригинально развивается и традиционная мифо-фольклорная концептосфера. Так, используется концепт «**тулпар**», имеющий в качестве образной составляющей крылатого коня, верного друга настоящего батыра. Все кони Кабанбая были под стать ему самому:

могучие, выносливые, преданные. Введение этого концепта в художественный дискурс исторического повествования позволяет детализировать национальное мировидение: взгляд на коня как на соратника, боевого друга, спутника, имеющего прямое влияние на судьбу батыра: «А ведь настоящий тулпар особенно нужен в поединках. Будь ты трижды сильным и смелым, а если конь твой худосочен, не мудрено врагу проиграть, в беду попасть» (Жумадилов 2004, с. 118).

С данным концептом взаимосвязан концепт «**Дарабоз**», давший название книге⁷. «Посланный ему судьбой», «словно чувствуя намерения батыра, сивый его тулпар рванулся вдруг вперед, оставив сарбазов позади» (Жумадилов 2004, с. 120). Это был переломный момент сражения: «Вслед за Кабанбаем, лихо мчавшемся на своем сивом, хлынуло войско. А чуть позже, когда противник был вытеснен из узкого Шаганского ущелья и разбит, Абылай узнал, что отличившимся всадником на *белом коне* был Кабанбай.

– Вот она, моя надежда, мой острый стальной клинок! Так это ты, **дарабоз** мой, подарил нам победу, принес славу войску нашему! ... Прими ханский мой поклон и благодарность! Среди тысячи скакунов только один становится тулпаром, потому что он от природы – *дара, несравненный*. Вот и ты, Кабанбай батыр – *дара, воин-дара*. Так и буду называть тебя отныне – **Дарабоз!** – *провозгласил он и, обняв батыра, накиннул ему на плечи свою шубу ханскую*» (Жумадилов 2004, с. 120).

⁷ В оригинале название романа – «Дарабоз».

В присвоенном верховным ханом Абылаем Кабанбаю имени *Дарабоз* контаминируются два смысла: 1. *дара* – 1) отдельный (от других); особый (среди других); особо стоящий; не смешивающийся с другими, индивидуальный (Казахско-русский словарь 2001, с. 201); 2. *боз* – светло-серый; белый, сивый (о масти животных) (Казахско-русский словарь 2001, с. 151).

Имя героя семантически мотивировано: «несравненный (воин) на белом коне». Свойства коня – спутника героя – переносятся на его обладателя. Такое метонимическое образование имени еще раз подчеркивает отношение человека к его боевому соратнику, свойственное казахскому мироощущению.

В дискурсе рассматриваемого произведения концепт «тулпар» используется неоднократно: так, вводится повествование о долгом поиске для Кабанбая нового тулпара, поскольку конь, на котором Кабанбай совершил свой подвиг в описанном сражении, погиб в бою, как и подобает настоящему воину.

Один из сородичей батыра Боранбай бий отправляет письмо своему брату Куланбаю, владеющему многотысячными табунами лошадей с просьбой найти достойного тулпара для прославленного Кабанбая батыра. В соответствии со степной этикой обращение с такой просьбой являлось большой честью для тех, к кому оно направлено. В русле фольклорной традиции дается подробное яркое поэтическое детальное описание тулпара: «Высотой, как ты, пусть он будет, а весом напомнит меня. Ну, а мчится когда, вздымал бы вихря поток, а поступи шаг был твердым, как чеканное слово Казы-

бека (знаменитого бия. – А. С.). Уши – чуткий камыш, губа широка, ноздри трубой, а глаза с глазами верблюжонка схожи, да и зорок – беркуту чета... Словом, **красавец**: статью изящен, чтобы однажды увидевший его, уже не забыл такой красоты. **Должен быть создан он для батыра – пригодным к долгим погоням, погоням лихим, для победной битвы с врагом!**» (Жумадилов 2004, с. 122–123). Приведенное содержание письма Боранбая бия, с одной стороны, отражает, характерное для казахов мышление «образами», а с другой – традиционное казахское мировидение: в приведенном отрывке происходит вербальная визуализация пластического образа тулпара. Это описание также отражает феномен номадической культуры, в которой конь – и друг, и помощник, и священное животное.

Углубленный анализ романа «Кабанбай батыр» К. Жумадилова позволяет выделить гармоничное сочетание его нескольких структурных уровней (планов повествования):

- непосредственно сюжетно-событийная канва;
- исторические и историографические ретроспекции;
- поэтические интертекстуальные вставки;
- мифы, легенды, притчи, сны и другие. Все эти уровни взаимосвязаны, взаимообусловлены друг другом и составляют специфику и содержание нарратива книги.

Подведем итоги: к нарративным стратегиям казахского исторического романа следует отнести **широкое использование предыдущей мифофоль-**

кларной традиции, опора на которую способствует национальной самоидентификации носителей казахской культуры, мировоззренческие обобщения, несущие идеологическую нагрузку, интерпретацию исторических событий, побуждающую к проведению исторических параллелей. Безусловно,

историографический и художественный исторический нарративы имеют много общего, но в данном случае специфика казахского художественного нарратива состоит именно во введении мифофольклорного элемента, составляющего неотъемлемую часть культурного наследия нации.

Литература

АКАТАЕВ, С., 1993. О специфике культуры кочевья. *Ип*: Сост. М. М. АУЭЗОВ, 1993. *Кочевники. Эстетика. Познание мира традиционным казахским искусством*. Алматы: Ғылым, 5–31.

АНКЕРСМИТ, Ф., 2003. *Нарративная логика. Семантический анализ языка историков*. Москва: Идея-Пресс.

ЖАНДАРБЕКОВ, Б., 1993. Саки. Исторический роман-диалогия. *Ип*: Б. ЖАНДАРБЕКОВ. *Саки*. Алматы: Жазушы.

ЖУМАДИЛОВ, К., 2004. Кабанбай батыр. Исторический роман-диалогия. Книга первая. Перевод З. Булановой и Е. Сыздыкова. *Ип*: К. ЖУМАДИЛОВ, 2004. *Кабанбай батыр*. Астана: Аударма.

ЗЕНКИН, С., 2003. Критика нарративного разума. *Новое Литературное Обозре-*

ние. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2002/58/> [См. 15.06.2012].

Казахско-русский словарь. 2002. Сост. А. АБДРАХМАНОВ. Алматы: Дайк-пресс.

ЛЮТМАН, Ю., on-line. *Структура художественного текста*. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotman/_01.php [См. 15.06.2012].

ТЮПА, В., 2002. Очерк современной нарратологии. *Критика и семиотика*, вып. 5, 5–31.

ШЕЙГАЛ, Е. И., 2007. Многоликий нарратив. *Политическая лингвистика*, вып. (2) 22, 86–93.

ШМИД, В., 2009. Нарратология. *Ип*: Сост. Л. В. САФРОНОВА. *Мировое литературоведение*. Алматы: ҚазАқпарат, 54–58.

Saulé Altybayeva

Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan

Research interests: theory and history of mythologies, neomythologies, multidimensionality, interspecies relations of literature with other types of art, discourse, postmodernism, polyphony, intertextuality, ethnocultural codification, narrative

THE NARRATIVE MODELS OF THE MODERN KAZAKH HISTORICAL NOVEL

Summary

This article considers the various narrative models of the modern Kazakh historical novel and discusses the narrative functions of historical and cultural discourse—the representation of

important historical events, the presentation of separate events, the reactualization of the intangible cultural heritage of the Kazakh people. The separate aspects of the nomadic history, culture and philosophy reflected in modern Kazakh historical prose are considered. The inclusion of historical and ethnocultural discourse as the main narrative resource and its aiming at disclosure, an artistic interpretation of events, and the reconstruction of the true history of the Kazakh people—these are among the significant trends of the development of modern Kazakh historical prose. The questions of the artistic coding/decoding of ethnocultural codes and concepts, their deep world outlook, and ontological meanings are investigated. The subject-forming images of legendary historic figures of the nation—Tomiris, Kabanbay Batyr, Abylay Khan, Bukhar Zhyrau, and Tole Biy—as well

as those of other nations—Cyrus, Krez, Dariy, and Galden Tseren—are discussed. In aggregate, these images and the related events paint a panoramic historical and cultural portrait of an era in an author's interpretation. The ethnocultural concepts of *tamga* and *tulpar* are investigated, and possible ways of modeling the narrative of Kazakh historical prose are discussed.

For the Kazakh novelists, historical events are important both as a truthful reflection of important cultural and historical events and persons, but also, more importantly, as a possibility to reveal spectral problems of universal meaning, philosophical problems of the lives of people, without a strict dependence on the real historical time of action of the novel.

Today, the large-scale artistic reconstruction of the national history and culture, the process of the judgment and reconsideration of known historical plots, myths, and legends, are in the mainstream of Kazakh prose. The historical and cultural discourse in the novel assumes a great share of the historical reliability and, at the same time, its exclusive artistic value. The narrative strategies of the Kazakh historical novel assume the wide use of previous mythological and folk traditions, generalizations of the world outlook, and the artistic interpretation of both known and unknown historical events and persons.

KEY WORDS: modern historical novel, historical and cultural discourse, ethnocultural code, concept, narrative, historic figure, narrative models and structures.

Gauta 2012 05 09

Priimta publikuoti 2012 07 20

Наталья Ковтун

Сибирский Федеральный университет
пр. Свободный, 82, офис 2-44, 660041 Красноярск, Россия
Тел.: +7 391 206 26 87
E-mail: nkovtun@mail.ru

Область научных интересов автора: русская литература XX-XXI вв., поэтика, идеология утопического метажанра, проза современных традиционалистов

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНАЯ ИГРА В РОМАНЕ Л. УЛИЦКОЙ «МЕДЕЯ И ЕЕ ДЕТИ»

В работе сделана попытка прочитать роман Л. Улицкой как метатекст мировой художественной культуры, герменевтическую игру, в которой автор предлагает «проницательному читателю» разгадывать шифры дискурсов (от античных мифов до произведений эпохи постмодерна), чтобы обнаружить следы первосценария, предложенного человечеству Творцом. Идейной основой произведения стал миф о Софии Премудрости Божией, Художнице, раскрасившей первичный чертёж мироздания, приглашающей мастеров к сотворчеству (муза и художник). Роман – ироническая заявка и самой Л. Улицкой на вхождение в круг избранных – семью Медеи, чей образ подсвечен образом Софии. Типология героинь строится с учетом гендерных стереотипов эпохи fin de siècle: женщина как сексуальный объект (цыганка, блудница); роковая женщина-вамп (амазонка, Соломея); романтическая возлюбленная, муза (Мадонна, Вечная Женственность). Функции мужских персонажей ассоциируются с Орфеем, Персеем, Пигмалионом, Одиссеем, совершающими свои подвиги во имя Красоты. Миссия читателя – пройти инициацию как разгадывание сюжетных вариаций, за властью букв, напоминающих зубы дракона, обнаружить следы смысла – «золотое руно», к этой цели и вела Ясона Медея.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Улицкая, «Медея и ее дети», интертекст, София Премудрость, мастер, гностический код

В современном литературоведении творчество Л. Улицкой сопрягается с ценностями дома, семьи (Бологова 2010, с. 123–142), что, как представляется, отражает лишь поверхностный уровень интерпретации. Автор предлагает «проницательному читателю» герменевтическую игру, составленную из переосмысленных, «дописанных» сюжетов мировой классики, живописи, кинематографии, которые и нужно рас-

шифровать, чтобы обнаружить следы первосценария, предложенного человечеству Творцом. В рассказе «Сонечка» (1992) Улицкая рассуждает об «игре, заложенной в любом творчестве» (Улицкая 1992, с. 61), в романе «Даниэль Штайн, переводчик» (2008) эта мысль выражена со всей определенностью: Бог «бросает человеку вызов – борись! Он играет с человеком, как снисходительный отец с отроком-сыном, побуждая его напря-

гать силы, тренируя душу. И, конечно, улыбается в метафизическую бороду» (Улицкая 2008, с. 660). Идея бытия как становления, мировой игры отсылает к философии Ф. Ницше, легшей в основание эстетики постмодернизма (Ницше 1992, с. 124).

Роман «Медея и ее дети» (1996) – произведение о стратегиях творчества, о принципах создания дискурсов, начиная с Античности и заканчивая эпохой постмодерна. Образы героев цитатны, в них проступают черты персонажей мировой классики, портреты выдающихся писателей как создателей единого *текста культуры*. Идейной основой произведения стал миф о Софии Премудрости Божией, Художнице, раскрасившей первичный чертеж мироздания, приглашающей мастеров к сотворчеству (муза и художник) (Бычков 1999, с. 332–356). Роман – не лишенная изящества ироническая заявка самой Л. Улицкой на вхождение в круг избранных. Показателен интерес автора к древнейшим мифологемам: от Античности, гностицизма до мифов литературы, в которых зашифрованы тайны первотворения как первописьма. Особый интерес к доктринам гностиков связан с духом усталости, разочарования, отличающими современность. Вопрос о природе Зла, несовершенстве бытия и путях исхода поставлен в доктринах гностиков с максимальной убедительностью.

Экспозицию произведения составляет история рода Синопли, корнями уходящая в древность (коринфскую, греческую), заключение же содержит призыв повествователя о вхождении в мировое творческое братство – семью Медеи, для

чего необходимы герменевтический дар, способность к саморефлексии, самостоянию вопреки базовым идеологемам власти. Самость и признается главной добродетелью гностика (Йонас 1998, с. 275–280). Роман – самопроверка и авторского опыта, отсюда обилие самоцитации. Следы истины угадываются Улицкой исключительно в пределах частного существования, «за временем», и только так, изнутри дома/души открывается картина мироздания. Движение в пределах художественного пространства дублируется описанием «мытарств души», текст пестрит мифологическими мотивами о загробных странствиях, отсылками к Библии, Данте, описанием снов и видений. На могиле родителей главной героине явлена Троица: мать «в нимбе рыжих волос» с «голенькой розовоголовой девочкой на руках, но не новорожденной, а почему-то трехлетней» и отец, «седоволосый, с совершенно белой бородой и выглядевший гораздо старше, чем помнила его Медея» (Улицкая 2005, с. 29). Место Христа здесь занимает София Премудрость, лицо, руки которой традиционно изображаются в пурпурных цветах, символизирующих «огонь духовный» (Трубецкой 1993, с. 229–230).

Структурообразующую роль в произведении играет древнегреческий сюжет о волшебнице Медее, дочери царя Колхиды Ээта, супруги Ясона, возглавившего поход аргонавтов. Этот миф – один из самых востребованных в мировой художественной практике, варианты его интерпретации (от Еврипида, Овидия до Ж. Ануя, П. Пазолини и Л. Петрушевской) – свидетельство единства текста культуры. Героиня Улицкой наследует не

только имя, происхождение знаменитой предшественницы, но и дар врачевания, искусство прорицания, тайны трав, особую связь с конями. Ее дом, расположенный «в самом центре Земли», «на пупке» сочетает черты Колхиды, Ковчега и Голгофы, однако по отношению к современной цивилизации местонахождение «скромной сценической площадки истории» (Улицкая 2005, с. 6) подчеркнуто периферийно. В описании усадьбы, расположенной уступами, отчетливы черты пирамиды и Чистилища Данте. У подножия конической горы – колодец с «драгоценной водой», на ее вершине – сортир с показательной надписью: «Уходя, оглянись, чиста ли твоя совесть...», в прямоугольное отверстие открывается «лучший на свете вид» (Улицкая 2005, с. 16). Восхождение – аналог инициации, в пределах усадьбы каждому дано познать любовь, дружбу, предательство, свой рай и ад (от символики изобилия до «скрежета зубовного», издаваемого младенцем). На вершине горы Данте встречает Беатриче, поэт – музу, этот сюжет воссоздан в историях действующих лиц. И только андрогинный образ Медеи вынесен за рамки человеческих игр, сопоставлен с образом нарратора.

Героиня – воплощение древа мирового, окрест которого и наращивается бытие: «эта безотлучная жизнь, которая сама по себе стремительно и бурно менялась <...>, придала Медее прочность дерева, вплетшего корни в каменистую почву, под неизменным солнцем, совершающим свое ежедневное и ежегодное движение» (Улицкая 2005, с. 60). С юношеских времен героиня почитается «немеркнувшей звездой женской гимна-

зии; ее образцовые тетради показывали последующим поколениям гимназисток» (Улицкая 2005, с. 23). Она – «часть пейзажа» (отсылка к повести А. Битова «Человек в пейзаже»), хранитель мудрости, сокрытой в самой земле как книге, единственная, знающая «приблизительно греческий язык», в котором отразилась «изумительная буквальность и первоначальный смысл слов» (Улицкая 2005, с. 5). В текстах эпохи Просвещения древнегреческий, латынь выступают языками посвященных, к ним прибегают, описывая землю обетованную (Ковтун 2005, с. 33–52). Тайна, сокрытая за чередой букв, знаков и есть «золотое руно», к поиску которого приглашается современный читатель.

Черная, высокая Медея, сама себя именуемая «чертовой кочергой», – воплощенное стило, колодец – чернильница. Дети Медеи – художники, украшающие собственным творчеством мир. Ключ от дома/храма Хозяйка оставляет под «треугольным камнем», отсылающим к важнейшему масонскому символу – *третьему глазу Циклопа*, средоточию человеческого духа (Холл 1994, с. 276). Талант героини как домоправительницы оттенен бездарностью официальных властей, захвативших землю обетованную, но не умеющих ее возделывать/читать, у представителей государства медсестра Медея отмечает «все признаки мозгового поражения» (Улицкая 2005, с. 12). Сюжет о схватке с Левиафаном – один из ключевых, определяющих земную участь персонажей. Сопричастность тайнам мироздания выводит Медею из круга сиюминутных представлений о добре, зле, справедли-

ности. Она смотрит на происходящее из положения Творца, «сверху», наблюдает, запоминает, никогда не снисходя до наставлений. По версии «Теогонии» Аполлора Медея – дочь архаической богини Гекаты, соединяющей в себе мир олимпийцев и титанов, имеющей власть над землей и морем, живыми и мертвыми (Мифологический словарь 1990, с. 143). Улицкая одновременно награждает героиню чертами христианской подвижницы и инфермальными признаками.

В отечественной культуре явление Софии связано с принятием православия, зарождением письменности, что и отражает судьба Медеи. В XI веке киевский митрополит Иларион в «Слове о Законе и Благодати» описывает крещение Руси как приход Софии (Громов 1988, с. 115). Медея, «верующая не в случайность, а в Божий промысел» (Улицкая 2005, с. 152), наделена талантом милосердия, внутренней сосредоточенностью, ее бытие аскетично (вдова), облик поражает иконописной красотой. Окрест ее дома растут лилии – знак Богородицы и таланта «художественно жить», по Улицкой. Сама усадьба – модель бытия, средоточие времен, пространств, народов, живых и мертвых, праведных и грешных. В повести «Веселые похороны» (1992–1997) эту же функцию мировой оси выполняет мастерская Алика на крыше небоскреба. Подобно демиургу – Софии, Медея стремится «все привести к порядку, к системе, от чайных чашек на столе до облаков в небе» (Улицкая 2005, с. 8). Стол как ладонь Бога – тот же алтарь, ритуал вечерних бесед, чаепитий – один из самых устойчивых в семье.

Эту же функцию претворения хаоса в космос выполняют все сокровенные

героини Улицкой: Роберт Викторович и его дочь Таня (отсылка к героине Пушкина – воплощению русской души) разыгрывают историю человечества в собственных декорациях (рассказ «Сонечка»); Нинка собирает фигуры «пазл» («Веселые похороны»); в знаковом романе «Казус Кукоцкого» чертежница Елена прозревает совершенный эскиз мироздания: «Елене иногда хотелось бы высказать мужу свои соображения о “чертежности” мира, о снах, которые снились ей время от времени, – с чертежами всего на свете: слов, болезней, даже музыки...» (Улицкая 2005, с. 78). Комната Медеи уподоблена святилищу, куда вход профанам заказан: «Комната ее для всех приезжих была священна, и без особого приглашения туда не входили...» (Улицкая 2005, с. 35). На подступах к дому пасутся овцы, символизируя избранность места. Все действия в пределах усадьбы ритуализированы, от хождения к колодезю за водой до вечерних чаепитий – из уважения к Медее «необъяснимые законы всеми жильцами строго соблюдались. Впрочем, чем закон необъяснимей, тем и убедительней» (Улицкая 2005, с. 32). Порог Хозяйки ни разу не переступали представители власти, дом сохранил первозданную чистоту, воспринимается как храм.

Своеобразным руководством к инициации читателя в тексте выступают *вещные сны и письма*. Медея пишет подруге детства, аристократке по рождению Елене, чей образ отсылает к Елене Прекрасной, наследующей Софии Премудрости (Женщина в мифах и легендах 1992, с. 109). Послания Медеи – вариант *древнего солилоквиума*, беседы художника с

самим собой, с собственной душой. Эту же функцию выполняет сам роман по отношению к его автору. Гностическая мифология трактует письмо как «воплощение зова, идущего в мир и достигающего души, дремлющей здесь внизу» (Йонас 1998, с. 130). Медея пишет в переломные моменты жизни на французском языке, однако тексты изобилуют бытовыми подробностями, случайными зарисовками и должны читаться между строк, как послания знающих (посвященных, пневматиков). Только те, кто наделен духовным даром, способны к преображению, ответу на «зов». Душа же, по гностикам, таит в себе искру божественного знания, память об утраченной гармонии Вселенной, – это потенциал избранных. Все герои Улицкой традиционно делятся на *марионеток*, *бурагин* с полой грудью и *режиссеров/демиургов* – художников, музыкантов, врачей, выводящих кукол из кулис – «углов», придумывающих им истории.

Ту же функцию писем (обращение к дремлющим душам) в романе выполняют книги, живописные полотна, узоры, даже надписи на заборах и решетках, которые необходимо научиться читать. Накануне смерти/ухода мужу героини Самуилу Мендосу незнакомый «коричневый юноша» с «толстой, грубо раздвоенной верхней губой», символизирующий всадника Апокалипсиса, передает три ветхие книги на иврите. Медея «поняла этот внятный знак без сомнения – готовься!» (Улицкая 2005, с. 152). Через древние тексты умирающий, некогда служивший идеям революции, возвращается к мудрости своего народа, преображается внутренне и

внешне: становится молчалив, особенно добр, светлеет лицом («Медея находила его одухотворенным и прекрасным»), на него снисходит «благодать слез», тело усопшего «терпеливо ожидало приезда родственников, не проявляя признаков тления» (Улицкая 2005, с. 161). Перед смертью Самуилу открывается главный принцип работы со Словом: «мысли не полностью, а с большой степенью приближенности передаются словами, что есть некий зазор, некая брешь между мыслью и словом и заполняется она напряженной работой сознания, которая и восполняет ограниченные возможности языка. Чтобы пробиться к мысли, которая представлялась теперь Самуилу подобием кристалла, надо миновать текст» (Улицкая 2005, с. 155). Кристалл – отсылка к тем же образам пирамиды, конической горы и третьего глаза Циклопа, атрибутирующих усадьбу Медеи. По сути, названный герменевтический принцип исповедует и сам автор, он созвучен общему течению «критики языка».

Древнейшая символика, проступающая в посланиях всех времен и народов, – *гендерная*. Символы мужского и женского (круг, чаша, лилия, роза, крест, кинжал) прочитываются в романе как символы судьбы, явленные в строго определенный момент. Так, Медея уже после смерти мужа находит кольцо сестры, ее письмо, обращенное к Самуилу, – свидетельство их связи, инцеста. Линия Сандры и Самуила подсвечена историей Главки и Ясона, сюжетами романа В. Набокова «Ада» и рассказа Т. Толстой «Соня», выстроенного по канве набоковского текста (Ковтун 2009,

с. 90–100). Путешествие самой Медеи на родину, к «мудрой Леночке» и брату Федору, совершенное после находки, построено по той же инициальной схеме и вопреки логике мифа заканчивается не мезью – примирением с судьбой.

Союз Елены и Федора заставляет вспомнить историю о Георгии Победоносце – освободителе Руси от варваров, наследующего функции мифологического героя, претворяющего хаос в космос. Елена/София и Федор Стратилат, согласно легенде, почитаются родителями святого Георгия (Маркова 1997, с. 234). Егорий, возделывающий мир Словом, изображается на иконе с Евангелием в левой руке. Чтение сакральной книги и выполняет роль оберега от злых сил, дублируется произнесением проповеди или молитвы. Миссию драконоборца в романе наследуют сын Елены Георгий и сама Медея, спасшая от страха перед Левиафаном собственного мужа. Появление Медеи в Феодосии означено «большой водой», заполняющей колодецы, символизирующей очистительную стихию: «дети и старики отворяли отводы арыков в свои дворы. Начинался час утреннего полива...» (Улицкая 2005, с. 175). Время в доме Елены фиксируется датами православного календаря, Медея проводит здесь Великий пост, Лазареву субботу и в страстную среду возвращается в мир. Ее путешествие/паломничеству сопутствуют счастливые совпадения, чудеса, проводником героини выступает неизвестный мальчик, напоминающий «дорожного ангела». Странствующая Медея – ироническая реплика и в сторону Одиссея, она «ощущала себя не менее чем Одиссеем»,

который «был искателем приключений и человеком воды, и он вовсе не упускал возможности отсрочить свое возвращение, больше делая вид, что цель его – грубое жилище в Итаке» (Улицкая 2005, с. 165). Если женщина связана с самой землей, пространством, то мужчина – стихией времени, он – странник, разведчик новых территорий (как женщины). Любовная интрига в романе совмещается с актом познания мироздания. Мужчина познает мир через женщину (земля описана по аналогии с телесностью), для него женщина – инструмент познания мира (как разведчик, которого послал Моисей для обнаружения Обетованной земли).

Инфернальная парадигма в образе Медеи включает семью из тринадцати детей (чертова дюжина), где родовая примета – «медный оттенок» волос, «но только Медея и младший из братьев, Дмитрий, были радикально рыжими» (Улицкая 2005, с. 8). Фамилия мужа героини Мендес – отсылка к образу гермафродитического *Козла Мендеса*, в церемониальной магии символизирующего универсальную жизненную силу, которую заклинают с разными целями. Козел Мендоса тождественен Бафомету – божеству тамплиеров (Холл 1994, с. 366–367), интерес к культуре которых в творчестве Улицкой очевиден: герои разыгрывают рыцарские сцены, исполняют песни трубадуров, причастных гностической «ереси» (Ружмон 1998, с. 52–72). В черной магии *перевернутая пентаграмма* называется Раздвоенным копытом, а также Козлом Мендеса, ибо имеет форму козлиной головы. Герой Улицкой – пародийное отражение бул-

гаковского Азазелло, «падшего ангела» (Азазель), научившего мужчин искусству войны, женщин тайнам обольщения и украшения, с этим связан мотив блуда между ангелами – «сынами божьими» – и «дочерьми человеческими» («Книга Еноха»). В талмудической литературе Азазель отождествляется с сатаной или *Самазлем* (Мифологический словарь 1990, с. 29). Самуил в романе находит комплимент для каждой женщины, открывает Медею ее собственную красоту, как демон – Маргарите. В романе М. Булгакова одно из воплощений Азазелло – медицинская сестра (профессия Медеи). В версии Улицкой мистериальный брак персонажей предваряет тяжелая болезнь каждого и следующее за ней просветление.

Могила Мендеса означена серебряной звездой, в которой одновременно воплотились *пентаграмма*, «звезда Давида» и *рождественская звезда*: «звезду Медея несколько переосмыслила, выкрасив серебрянкой заодно и острие, на которой она была насажена, отчего та приобрела шестой, перевернутый луч и напоминала рождественскую, как ее изображали на старинных открытках, а также наводила на другие ассоциации» (Улицкая 2005, с. 18). В структуре текста важно, что древнейшее изображение гексограммы указывает на Астарту – ночную Венеру как перевернутую (падающую) звезду, символизирует единство мужского и женского начал (Женщина в легендах и мифах 1992, с. 41). Природный аналог гексограммы – та же лилия, цветок с шестью лепестками. Чертами астартизма маркированы образы сестры Медеи Сандры и ее дочери Ники, переживших

множество любовных приключений (блудницы).

Фигура Медеи, облаченная в черные одежды, с головой, повязанной черной шалью, с характерной челкой – реплика в сторону А. Ахматовой, как ее видели художники начала XX века (Блок, увлеченный софиологией В. Соловьева, К. Петров-Водкин, Н. Тырса). Интересно, что в романе учтены и литературные приоритеты Анны Андреевны, называвшей Библию, тексты Данте и Шекспира важнейшими для понимания мира. Медея, чье лицо к старости «напоминало красивую лошадиную морду» (Улицкая 2005, с. 34), черпающая мудрость из гармонии самой природы, ассоциируется и с фигурой Б. Пастернака, в позднем творчестве которого разрабатывается поэтика органики. Образ, положение героини в белом халате медсестры «в крашеной раме регистрационного окна поселковой больнички» напоминает «какой-то ненаписанный Гойей портрет» (Улицкая 2005, с. 6), в основе живописи мастера – принцип сочетания противоположностей, игра света и тени, чувственности и трагизма, важнейший в художественном мире Улицкой. Черная шаль, характерные находки Медеи («ведмино кольцо» из девятнадцати совершенно одинаковых по размеру грибов, «золотой перстень с помутившимся аквамаринном» и «большая перламутровая камешка без оправы»), отчетливо инфернализованы. Знак камеи указывает на демоническую героиню Т. Толстой – Аду из рассказа «Соня», черное платье девяностолетней старухи украшает большая камешка, «на камее кто-то кого-то убивает: щиты, копыя, враг изящно упал» (Толстая 2006, с. 13). В со-

ответствии с димиургической функцией Софии, Медея хранит в древнем сундуке сценарии человеческих судеб: «Вся округа, ближняя и дальняя, была известна ей, как содержание собственного буфета» (Улицкая 2005, с. 6).

Женские истории в романе строятся с учетом основных гендерных стереотипов эпохи *fin de siècle*, отличающейся особым интересом к идеям софиологии (Вл. Соловьев, С. Булгаков, П. Флоренский, отчасти В. Розанов). Время рубежа XIX – XX веков читает философию женского в следующей типологии: женщина как *сексуальный объект* (цыганка, блудница); *роковая женщина-вамп* (амазонка, Соломея); *романтическая возлюбленная, муза* (Мадонна, Вечная Женственность) (Грякалова 2008, с. 97). В романе этой типологии соответствует и цветовая символика образов: черная – алая – белая героини.

Женскую иерархию возглавляет «белая мышка Нора», чей сюжет маркирован историей героини Г. Ибсена «Кукольный дом». Улицкая «дописывает» знаменитого норвежца, ее Нора оставляет кукольную жизнь в «умышленном» Петербурге, обретает подлинную любовь. Героиня изображается исключительно на возвышенности, в ее облике акцентированы детскость, особая невинность души, Нора сидит «на маленьком складном стульчике», рисует «на каком-то детском мольберте», фактически ничем не отличается от своей дочери: «обе были светловолосые, обе в косынках, в длинных цветастых юбках и одинаковых кофточках с карманами» (Улицкая 2005, с. 19). Женщина окружена «розово-лиловым тамариском», напоминает младенца

на руках Богородицы из видения Медеи. С Хозяйкой Нору роднит дар художественного восприятия бытия, во время вечерних чаепитий она сидит рядом с Медеей, обликом напоминая «немецких средневековых мадонн» (Улицкая 2005, с. 107). Норе и дано мистическое зрелище – змея, сбрасывающая кожу. В мифологии гностиков змея, способная лечить и убивать, сбрасывающая кожу как годы, есть символ познания человеком самого себя, добра и зла. В древних мистериях змея обозначает процесс «перевоплощения, метемпсихоза, потому что ежегодно скидывает кожу, проявляясь всякий раз в новом теле» (Холл 1994, с. 312). Здесь же, на вершине горы, Нора встречается с Георгием, повторяется история Данте и Биатриче, Егория и Софии. Дом героев, построенный «еще выше Медеиного», функционально и атрибутивно повторяет прежнее жилище: «Летняя кухня очень похожа на Медеину, стоят те же медные кувшины, та же посуда. Нора научилась собирать местные травы, и так же, как в старые времена, со стен свисают пучки подсыхающих трав» (Улицкая 2005, с. 252).

В пурпурных цветах изображаются судьбы Сандрочки и «густорозовой» Ники. История первой – коллаж из сюжетов Татьяны Лариной, Элен Л. Толстого (близость змее, как и в оригинале, подчеркнута через «звуковой код», героиня говорит, «крепко нажимая на букву «ч»»), Муму И. Тургенева и соблазнительницы Яси/Лилит из рассказа Улицкой «Сонечка». Сандра – человек внешних эффектов, одевавшица-декоратор при знаменитостях, «обожающая блеск» и «блестящие связи». Одновременно,

как и Медее, ей присущ талант Хозяйки, царственность: «через понтийских мореходов она получила, вероятно, каплю царской крови, почетное родство с теми царицами, всегда обращенными к зрителю в профиль, которые пряли шерсть, ткали хитоны и выделывали сыр для своих мужей, царей Итаки и Микен» (Улицкая 2005, с. 118). Она, в соответствии с христианской транскрипцией мифа о Софии, мать трех дочерей, носящих знаковые имена: Ника, Лида, Вера (последняя напоминает Нору, «все по-мышьиному шуршала бумагой»), и сына – погибшего Сергея как несостоявшегося Победоносца.

В судьбе Сандры иронически отыграна история пушкинской Татьяны, вышедшей за генерала замуж. «Блестящие связи» героини Улицкой с советскими военачальниками, однако, не выглядят губительными, напротив, любвеобильный нрав и соответствующая репутация девушки освобождают ее душу от всех покушений государства: «со временем этот невинный недостаток так развился, что посягательства всяческих идеологических миссионеров от РЛКСМ, ВЛКСМ и прочих на ее душу закончились сами собой» (Улицкая 2005, с. 74). Символ восхождения есть и в этой судьбе – «ореховая горка», буфет, реставрация которого заканчивается браком Хозяйки и мастера. Муж Сандрочки – краснодеревщик Иван Исаевич – буквально обожествляет избранницу, легче верит в «непорочное зачатие», чем в явные факты ее «грешной» биографии. В свой черед героиня одухотворяет «малость деревянного» возлюбленного, приспособливает для супружеской

жизни, венец которой – строительство загородного дома. Союз Александры и Ивана Исаевича, видимо, ироническая отсылка к образу А. И. Солженицына, описавшего бытие русской бабы по аналогии с Житием («Матренин двор»).

Все достоинства и недостатки матери в образе ее дочери Ники находят предельное выражение. Последняя атрибутируется как «крылатая» богиня, карнавальный образ Медеи-мстительницы, улетающей на конях или драконах. Розовые оттенки, свойственные женщинам Синопли, приобретают здесь театральную насыщенность, на Нике «грубомалиновое платье» или платье «цвета йода». Если Sandra декорирует актрис перед выходом на сцену, то ее дочь носит маскарадные костюмы в повседневности, в глазах художников ассоциируется с «фаюмским портретом», напоминающим древнеегипетские погребальные маски. Художник «долго чуть не со слезами разглядывал ее, приговаривая: “Какое лицо... Боже, какое лицо... фаюмский портрет”» (Улицкая 2005, с. 139). Отличительной чертой названной живописи считают обилие позолоты, яркость образов, их особую пластичность, восходящую к античным традициям. В мифологии масонов Земля Египта – пространство «низа», страстей, где дети Израилевы (12 колен) держались в плену и были выведены Моисеем (просвещенным умом), поднятием *медной змеи* (Холл 1994, с. 278). «Блестящие связи», которыми гордилась мать, Ника превращает в «опасные связи», выступая достойной дочерью Самуила, за которым маячит тень Азazelь (булгаковского Азazelло). Соблазн становится искусством

Ники, ее миссией, волшебством, она «занималась любимым делом обольщения, тонким, как кружево, невидимым, но осязаемым, как запах пирога от горячей плиты, мгновенно заполняющий любое пространство. Это была потребность ее души, пища, близкая к духовной, и не было у Ники выше минуты, чем та, когда она разворачивала к себе мужчину» (Улицкая 2005, с. 109). Брак красавицы с богатым негоциантом-итальянцем закольцовывает историю рода Синопли, возвращает к истокам, к мифу о Ясоне и биографии деда – купца Харлампия, владельца четырех судов.

Предельным выражением энергии Эроса служит в романе образ амазонки Розки, цирковой наездницы. В самом имени героини зашифрован символ вагины. Роза – древнейший знак плодородной силы, «материнской тайны творения» (Холл, 1994, 336). Девушка награждена «черными пружинистыми волосами», «короткими красными ногтями», одета в красную рубаху, появляется из «бархатной черноты» конюшни, носится на «высоком черном жеребце» (Улицкая 2005, с. 102). Дорогу к ней указывают «только красные и багровые астры, целиком ушедшие в цвет и не имеющие никакого аромата» (Улицкая 2005, с. 101). Обликом новая амазонка напоминает «маленького кудрявого мальчишку», «наглуую цыганку», когда смеется «повурдалачьи выпирают вперед верхние клычки» (Улицкая 2005, с. 105). Белые грязные джинсы наездницы, капли воды в ее волосах – знаки «затонувшей жемчужины», поруганной Красоты, которую и призван спасти Художник. Центральный гностический миф повествует о «душе,

которая утратила свою целостность и превратилась в шлюху» (Афонасин 2002, с. 206). Отношения Розки и Бутонова профанируют символику Персея и Андромеды. Женщина оставляет в постели возлюбленного цепочки: «он вынул из переворошенной постели порванные золотые цепочки, соскользнувшие ночью с ее шеи» (Улицкая 2005, с. 105), и затем исчезает, ускользя от власти мужа – «страшного цыгана». Героиня и посвящает Бутонова в искусство стасти, открывает «целый материк» – обетованную землю любви.

Прямой противоположностью огненной Розки явлена «лунная» Маша – внучка Сандры: «Эта хрупкая, сероглазая девочка совсем не их породы», – признает бабка (Улицкая 2005, с. 134). Облик Маши словно не проявлен, как «переводная картинка», слепок с фотографии ее матери Татьяны, «отражение отражения». В героине акцентируются детскость, черты андрогинности («остриженная под мальчишку», «тонкая, острая, как мальчик»), предрасположенность к мистике: «от раннего прикосновения к темной бездне безумия в ней остался тонкий слух к мистике, чуткость к миру и художественное воображение – все то, что создает поэтические склонности» (Улицкая 2005, с. 137). Если судьбы женщин Синопли подсвечены мифологией избранных пространств Колхиды, Итаки, Эдема, то линия Маши изначально связана с «плохим местом», домом генерала, где царят страх, сумасшествие. Здесь жить нельзя, но можно калечиться, умирать. Гиблые пределы и нужно пройти/преодолеть как переиграть собственную смерть – по ночам к Маше является сошедшая с ума

жена генерала, функционально и атрибутивно напоминающая Пиковую даму. В роли чудесных проводников девушки по «аду» выступают Ника, Сандра, муж Алик и ночной ангел. Героиня с детства привыкает к помощи «толмачей», даже спит, взяв кого-нибудь за руку. Ее отношения с мужем – травестийная версия мифа об Орфее и Эвридике – Алик не успевает увезти жену из России и не в состоянии освободить ее от ночных кошмаров, власти ада.

Отсутствие полноты отличает поэзию самой Маши, она «писала то стихи, то неопределенные тексты, как будто вырванные из разных авторов. Своего голоса у нее не прорезалось, и влекло ее в разные стороны – то к Розанову, то к Хармсу» (Улицкая 2005, с. 210): «Стихи выходили на нее, как звери из лесу, совершенно готовыми, но всегда с каким-то изъяном, с хромотой в задней ноге, в последней строфе» (Улицкая 2005, с. 238). Трагедия девушки – в исключительном доверии к букве; соприсношение с тайной, страстью приводит к болезни и смерти. Интеллектуалку Машу близкие и воспринимают как «недоростка», недоросля, объекта чужой игры. Любовь героини к Бутонову оформлена по законам «мыльной оперы», приобретает «кинематографический охват и одновременно кинематографическую приплюснутость» (Улицкая 2005, с. 142). Отношения персонажей цитатны, включают варианты мифа о Нарциссе, мотивы трагедий Шекспира (в образе Маши отзеркаливают черты Офелии и Отелло), «Евгения Онегина» Пушкина (героиня пытается разгадать возлюбленного по обстановке его загородного дома,

оформленного Никой; пишет любовные письма, стихи).

В судьбе Бутонова очевиден архаический след Нарцисса, жертвами красавца выступают то нимфа Эхо (отсюда несамодостаточность голоса Маши), то юноша Аминий, заколовшийся от любви (героиня сравнивается то с мальчиком, то с кинжалом). В древних культурах нарцисс почитается цветком мертвых, это цветок, который, согласно мифу, ранее был человеком или мог вырасти только вследствие смерти человека, отсюда власть Бутонова, награжденного «чудовищным тайным самолюбием», фатальна. Герой, обладая исключительным телесным даром, к области духа «оказался совершенно чужд». Только прикосновение к нему вызывает у Маши острую аллергическую реакцию, как от прикосновения к металлу – «железному человеку» соцреализма, напоминает укус змеи, что убила Эвридику. Героиня Улицкой – жертва неверной трактовки дискурса, она взывает к романтическому возлюбленному, а перед ней плакатный образ «настоящего человека», супермена массовой литературы.

Женские персонажи в романе объединены символикой *змеи, кошки и амазонки*, означающих как низшую астральную силу (кошка), так и универсальную мудрость (змея). Если судьбу человека в истории определяет сражение с Драконом/Государством, то путь души – «схватка с Ангелом», отсылающая к сюжету пророка Иакова – ключевому для понимания творчества Улицкой в целом (Ковтун 2012). Только победители обретают собственный голос и дом. Ангел является Елене и Медее, разговор

последней с Богом, «смесь давно выт-
верженных молитв и ее собственного
голоса, живого и благодарного...» (Улиц-
кая 2005, с. 169). Пафос победительниц
заложен в этимологии имен Сандры и
Ники, только Маша в ночных полетах
с ангелом пользуется не собственной
«умной силой», а «заемной, от учителя»:
«она подчинялась его воле с наслажде-
нием и старанием» (Улицкая 2005, с.
240). В результате героиня оказывается
в раздоре с миром и самой собой: «Как
будто их было две: Маша дневная, спо-
койная, ласковая, приветливая, и Маша
ночная – испуганная и затравленная»
(Улицкая 2005, с. 135). Завершение судь-
бы девушки, вышедшей из ночного окна,
парафраза к идее набоковского Лужина,
перешагнувшего из настоящего в веч-
ность. После смерти жены Алик издает
сборник ее стихов, книга – аналог дома
как жилища духа.

Земля, выписанная в романе по ана-
логии с женской телесностью, должна
быть открыта/возделана мужчиной.
Успешность путешествия героя зави-
сит от его способности увидеть/спасти
Красоту. Функции мужских персона-
жей ассоциируются с архетипическими
образами *Орфея*, *Персея*, *Пигмалиона*,
Прометея и *Одиссея*, совершающих
свои подвиги во имя Красоты (Бальбуров
2003, с. 146–150). В этой же парадигме
фигура *Егория Храброго*. Сын Елены
Георгий – «приверженец семейной ми-
фологии» (Улицкая 2005, с. 108), храни-
тель истории семьи, наследник Медеи:
«У них было много общего: оба были
подвижны, легки на ногу, ценили при-
ятные мелочи и не терпели вмешатель-
ства в их внутреннюю жизнь» (Улицкая

2005, с. 21). В чертах героя угадываются
приметы Прометея, создателя «жалкого
рода людей», их учителя и заступника
(Мифологический словарь 1990, с. 443):
«Георгий, вовсе не ставя перед собой
никаких педагогических задач, из года
в год давал всем детям своей родни ни с
чем не сравнимые уроки жизни на земле.
От него перенимали мальчики и девочки
язычески точное и тонкое обращение
с водой, с огнем, с деревом» (Улицкая
2005, с. 62). Место пребывания героя,
как и мифологического персонажа,
Кавказские горы. Прометей, однако, не
смог вдохнуть в собственные творения
душу, это сделала мудрая дева Афина,
атрибутируемая змеей, впервые в миро-
вой культуре отождествленная с Софией.
Любимцем Афины был Одиссей, черты
которого угадываются в образах Медеи
и Георгия, она же покровительствовала
Ясону (Женщина в легендах и мифах
1992, с. 45–47).

В романе Георгий наделен знаковой
профессией – геолог как исследователь/
читатель самой земли, толмач мудро-
сти, сокрытой в ее толще (за видимым
пределом букв). Его новосибирский
приятель – председатель колхоза Тара-
сов (аллюзия на героя одноименного
рассказа Б. Екимова) – страдает по
подковным гвоздям – ухналям, ассо-
цируясь с Гефестом. Облик Георгия
подчеркнуто брутален, отмечен «явной
мужественностью», его атрибутируют
знаки «универсального солдата» – сапер-
ная лопатка, нож, «шляпа из солдатского
среднеазиатского комплекта» (Улицкая
2005, с. 17). Нора видит избранника то
«римским легионером», то хитроумным
Одиссеем, в котором жив дух путешест-

венника, игрока, напоминающий прадеда Харлампия: «он любил покупать, ему нравилась вся эта игра в выбор, в торговлю, в добычу» (Улицкая 2005, с. 38). Цветовое решение образа строится на контрасте белого и красного, отсылает к символике Победоносца.

«Двойником» Георгия становится муж «лунной» Маши – интеллектуал Алики, история которого в иронической проекции воспроизводит булгаковские сюжеты о демонической профессуре, экспериментирующей с живой материей («Роковые яйца», «Собачье сердце»). Алика, эмигрировавший в Америку, откуда в повести Булгакова и привозят яйца анаконд, «стал американским академиком и, того и гляди, осчастливит человечество лекарством от старости» (Улицкая 2005, с. 252). Миниатюрный Алика, который и взрослым покупал себе одежду в «Детском мире», в семь лет «читал неотрывно тяжеленные тома “Всемирной истории”, в десять увлекся астрономией, потом математикой», буквально усваивает «грамоту из воздуха» (Улицкая 2005, с. 202). Его поступление в институт «представляло собой сражение с пятиглавым драконом», были посрамлены «мехматовские наемники», на сочинении дружескую руку абитуриенту протянул сам Александр Сергеевич, «тема “Ранняя лирика Пушкина” казалась Алику подарком небес» (Улицкая 2005, с. 203). Интересно, что в самом романе действующие лица структурированы с учетом персонажей поэта, чью руку Улицкая с улыбкой приняла. Отец Алики – хорошо образованный филолог, «но жизнь затолкала его в такой угол, где он с благодарностью редактировал

воспоминания полуграмотных маршалов минувшей компании» (Улицкая 2005, с. 205), то есть озвучивал выступления буратин, марширующих по сцене истории. Из этого пространства «угла» Алика и должен найти выход. Его отъезд за границу «требовал решимости, мужества или отчаяния», окружающие сравнивают поступок героя с исходом евреев: «Чермное море опять раззяло свои воды, чтобы пропустить избранный народ если не в Землю обетования, то по крайней мере прочь из очередного Египта» (Улицкая 2005, с. 213). Восхождение Алики на ученый Олимп совпадает, однако, с гибелью жены и разрывом с матерью, остающейся в России. Если красавец Бутонов – воплощение идеального тела, то Алика – рационального ума, к чувственной стихии, «огню жизни» он оказывается глух, сама природа наградила его весьма скромными мужскими достоинствами, что рождало «невозможность зайти в школьную уборную» (Улицкая 2005, с. 205). Если Георгий оставляет «трухлявую кучу бумаги» – диссертацию – в Академгородке как ложную высоту и перебирается на прародину, к Медее, то Алика выбирает наградой не Красоту – Нобелевскую премию. Единственный вид, что открывается из треугольника «медеинового сортира», инициальная точка, для него потерян. Студенческие увлечения героя, «легкие соединения в бельевой, в ординаторской, в смотровой были столь же непринужденны, как ночные чаепития, и имели оттенок медицинской простоты» (Улицкая 2005, с. 205). По сути, такое поведение близко нарциссизму Бутонова, воспринимающего женщину как спортивный снаряд

или «домашнее животное». Интересно, что в одно из свиданий Бутонов выходит к Маше в медицинской шапочке, напоминая Алика.

Образ атлета Бутонова строится на пересечении нескольких дискурсов, здесь иронически сочетаются элементы архаических мифов о Нарциссе и Персее, советская мифология «настоящего человека»: «он все более приближался к собирательному облику строителя коммунизма, известному по красно-белым плакатам, нарисованным прямыми линиями, без затей» (Улицкая 2005, с. 89), черты православных сказаний о демонических (хтонических) силах. Героя называют «зверюгой», любовь к нему сравнивается с беснованием, его судьба изначально отмечена признаками недостачи, ущербности. Родовой дом стоит на окраине Москвы, в Расторгуево, место пользуется дурной славой, строение «приземисто», «давно грозит развалиться» (Улицкая 2005, с. 84). Ребенок «отца не помнит», его главная забава – игра в нож, когда мишенью выступают стены родной избы: «Старый материнский дом, и без того ветхий, был весь в шрамах от его мальчишеских упражнений» (Улицкая 2005, с. 84). Мальчик, мечущий нож, иронически сравнивается с покорителем мира: «все, царства и города, разыгрываемые на вытертой площадке позади автобусной станции, он брал своим ножом легко и весело, как Александр Македонский» (Улицкая 2005, с. 84).

Обладая неограниченными возможностями в горизонтальном движении, Бутонов, однако, не видит вертикаль, все «прочитанные книги забывавший бесследно и навсегда» (Улицкая 2005, с. 96), он не понимает знаков судьбы.

Пределы обитания героя – спортивная арена, цирк как перевернутые пространства, где успехи легко оборачиваются поражением, взлет – падением. В логике шутовства существует и само государство: «во многих отношениях цирк был совершенно таким же, как прочие советские учреждения – склад, баня или академия» (Улицкая 2005, с. 88). Соответственно, и проводниками Бутонова по миру-балагану выступает всякого рода «нечисть»: тренер с сомнительной репутацией – прожженный спортивный волк; «немолодой циркач смутной крови из цирковой династии, с внешностью коробейника, но с итальянским именем Антонио Муцетони» (Улицкая 2005, с. 89) и специалист по шпионским играм – «мелкий, неказистый человек из КВЖДистов, с маскировочной фамилией Иванов, с темным и извилистым прошлым» (Улицкая 2005, с. 96).

В Крыму Бутонов останавливается в доме Ады (адском пространстве), в иконные пределы усадьбы Медеи попадает под покровом ночи через окно, как и положено нечистому. От героя исходит «каменная сила» истукана, даже в любви «он не чувствовал ни малейшего вдохновения, но привычка добросовестного профессионала обязывала» (Улицкая 2005, с. 145). Его отношения с сестрами – Никой и Машей – суть повторение интриги рассказа Т. Толстой «Соня» (дуэт Ады и Сони), когда на любовные письма одной предложено отвечать другой: «Тебе надо, ты и пиши, – буркнул Бутонов. Ника захохотала – предложение показалось ей забавным» (Улицкая 2005, с. 217). В версии Т. Толстой герой предстает дамской выдумкой, игрой букв, фантомом, и только высокая любовь

Сони (воплощенной Души) обеспечивает шутовской истории высоту античной драмы. Интересно, что в отличие от предшественницы, Улицкая буквально «оживляет» марионетку, черты вымышленного Николая воплощены в коллеге Бутонова по цирковой работе – упавшем и оставшемся парализованным акробате. Дописывая историю, автор «Медеи» делает героя талантливым массажистом, буквально спасшим прикованного к постели Муцетони – собственную тень. Бутонов как специалист по позвоночнику – божественному дереву в человеке, функционально сближается с Медеей и Георгием, на что указывает преобладание белого и розового в цветовом решении образа. Судьбу героя венчает строительство дома в Расторгуево и рождение сына, «в которого беспредельно влюблен», как Нарцисс в собственное отражение.

Если архетипом женских образов в романе выступает *София Премудрость*, то для мужских персонажей ключевым является образ *Мастера-строителя*, возводящего храм/Вселенную во имя Красоты. В масонских доктринах смерть Мастера от рук врагов, представляемых как государство, официальная церковь и сброд (Холл 1994, 274–275), всякий раз оборачивается гибелью народа, лишеного пристанища. Подтверждение этой закономерности автор видит в истории пленения евреев, русской революции, войнах в Афганистане и Чечне. На уровне личной судьбы убийцами Мастера выступают невежество, предрассудки и страх. Героиня Улицкой «мудрая Леночка» в мистическом сне видит Отца и он же – архитектор Шинарарян, «строитель армянских храмов» (Улицкая 2005, с. 31), предсказывающий гибель семьи и судьбу

девочки. По мужской линии рода Синопли, от деда Харлампия, членам семьи передается «страсть к строительству». Свой дом дано возвести Самуилу Мендесу и Георгию как приют для близких и дальних. Литовский племянник Медеи – Гвидас-громилла (отсылка к сюжету царя Гвидона) «построил дом, развел большое строительство» (Улицкая 2005, с. 42), и только в доме Бутонова «было прохладно – дом тепла не держал» (Улицкая 2005, с. 230). В маскарадных пределах государства дом как единство близких людей принципиально невозможен, любое строительство оборачивается ямой, котлованом или «палатой № 6». Дед Маши «генерал Гладышев построил за свою жизнь столько военных и полувосенных объектов, столько орденов получил на свою широкую и короткую грудь, что властей почти не боялся», «боялся он только своей супруги Веры Ивановны» (Улицкая 2005, с. 123), мастерски «запускающей скандалы», в собственной квартире хозяин старался не бывать.

Итак, мир в романе выстроен по вертикали и горизонтали, пересечение крымских гор с морской гладью образует оптический крест, средоточием которого является усадьба Медеи, расположенная, «где завивалась складка земли», «в паху». Изображение отсылает к знаку Братства розенкрейцеров (близкому масонству) – *розе, распятой на кресте*, крест утверджен на постаменте с уступами. Есть мнение, что в «Божественной комедии» Данте этот символ «впервые опубликован открыто и сопровождается почти полным объяснением» (Холл 1994, с. 503–507). Вокруг дома Медеи «происходит движение миров, звезд, облаков и овечьих отар» (Улицкая 2005, с. 36). На

уровне микромира коническая гора – символ единства человеческой природы, нижней, средней и верхней частей тела, дух же открывается в сердцевине пирамиды (Холл 1994, с. 256).

Путь духовного мужания требует от героев умения читать знаки судьбы, навыков герменевтического анализа, ибо сокровенный смысл постигается «за временем», «за текстом», освобождаясь из плена букв, как воинов, выросших из зубов Дракона (миф о Ясоне). И если судьба древнего мира отдана в руки Софии Премудрости, то современная история пишется интеллектуалами/мужчинами. Любимая чашка Медеи «тяжелая и нескладная», «темно-синекрасная, в потеках запекшейся глазури, шершавая, слишком декоративная для ежедневного пользования» (Улицкая 2005, с. 35) – прообраз глобуса, верхняя часть которого оказывается у будущего нобелевского лауреата – Алика: «Алик в тот год получил в подарок от жены ко дню своего рождения большую белую чашку, на которой с синими буквами было написано: «И будет так: ты купишь фрак, а я – вечерний туалет, король про-

слушает доклад, а после даст банкет» (Улицкая 2005, с. 211). Автором обеих чаш явилась Ника – Победительница. Составленные воедино, чаши образуют *Орфическое яйцо* вселенной, в эзотерической доктрине высшее индивидуальное достижение состоит в том, чтобы расколоть Орфическое яйцо, что эквивалентно возвращению духа к плероматическому единству (Холл 1994, с. 199–200).

Движение вглубь, за пределы страниц и букв осуществляется как *разгадывание текстов*, проводниками читателя выступают авторы мировой литературы, живописи, кино, приоритетно творчество тех, кто особое внимание уделил тайне Вечной Женственности во всех ее проявлениях и ипостасях. Обыгрывая гностический миф о мире как результате ошибки зона Софии, автор признает право на заблуждение и за персонажами; ее «инфернальницы» всегда ярче, интереснее добродетельных особ, которым, в свою очередь, дан шанс проявить милосердие. Храм вселенной, отстроенный мастерами, без Души не стоит, оказываясь удручающе холоден, пуст и скучен, пригоден для буратин, не для людей.

Литература

АФОНАСИН, Е., 2002. *Античный гностицизм. Фрагменты и свидетельства*. Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко.

БАЛЪБУРОВ, Э., 2003. *Поэтическая философия русского космизма*. Новосибирск: Издательство СО РАН.

БОЛОГОВА, М., 2010. *Современная русская проза. Проблемы поэтики и герменевтики. Монография*. Новосибирск: Новосибирский государственный университет.

БЫЧКОВ, В., 1999. *2000 лет христианской культуры. В 2 т. Т. 2: Славянский мир. Древняя Русь. Россия*. Москва, Санкт-Петербург: Университетская книга.

ГРОМОВ, М., 1988. Образ Софии Премудрости в культуре Древней Руси. *In: Отечественная общественная мысль эпохи Средневековья. Историко-философские очерки*. Киев: Наукова думка, 114–119.

ГРЯКАЛОВА, Н., 2008. *Человек модерна: Биография – рефлексия – письмо*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин.

Женщина в мифах и легендах, 1992. *In: Энциклопедический словарь*. Ташкент: Главная редакция энциклопедий.

ЙОНАС, Г., 1998. *Гностицизм (Гностическая религия)*. Санкт-Петербург: Лань.

КОВТУН, Н., 2005. *Русская литературная утопия второй половины XX века*. Томск: ТГУ.

КОВТУН, Н., 2009. Софиологическая парадигма в творчестве Т. Толстой (на примере рассказа «Соня»). *Литература*, № 51 (2), 90–100.

КОВТУН, Н., 2012. Игра как способ миропостижения в повести Л. Улицкой «Веселье похороны». *Литература*. [In print]

МАРКОВА, Е., 1997. *Творчество Николая Клюева в контексте севернорусского искусства. Монография*. Петрозаводск: Карельский научный центр РАН.

Мифологический словарь, 1990. Москва: Советская энциклопедия.

НИЦШЕ, Ф., 1992. *По ту сторону добра и зла. К генеалогии морали*. Минск: Беларусь.

РУЖМОН, Д., 1998. Любовь и Запад. *Новое литературное обозрение*, № 31, 52–73.

ТОЛСТАЯ, Т., 2006. *Река Оккервиль. Сборник рассказов*. Москва: Эксмо.

ТРУБЕЦКОЙ, Е., 1993. Два мира в древнерусской иконописи. In: *Философия русского религиозного искусства XVI–XX вв.: Антология*. Москва: Прогресс, Вып. 1, 220–247.

УЛИЦКАЯ, Л., 1992. Сонечка. *Новый мир*, № 7, 61–89.

УЛИЦКАЯ, Л., 2005. *Медea и ее дети*. Москва: Эксмо.

УЛИЦКАЯ, Л., 2005. *Казус Кукоцкого. Роман*. Москва: Эксмо.

УЛИЦКАЯ, Л., 2008. *Даниэль Штайн, переводчик*. Москва: Эксмо.

ХОЛЛ, М. П., 1994. *Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии*. Санкт-Петербург: Спикс.

Natalia Kovtun

Siberian Federal University, Russia

Research interests: 20th and 21st century Russian literature, poetics, the utopian ideology metagenre, modern traditionalist prose

THE INTERTEXTUAL GAME IN ULITSKAYA'S NOVEL *MEDEA AND HER CHILDREN*

Summary

This article attempts to present a reading of Ulitskaya's novel as a metatext of world culture, as an encrypted message through which the author inveigles “a shrewd reader” into the guessing of discourses (from ancient mythology to works of social realism and postmodernism) in order to detect traces of the initial scenarios proposed to humanity by the Creator. The conceptual basis of the work was the myth of Sophia Wisdom Divine, an artist painting the primary blueprint of the universe and inviting other artists to co-create (the muse and the artist). Ulitskaya's *Sophiology* is based on the ideas of the Russian modernists, e.g., Soloviev and Blok.

The Greek story of Medea—the daughter of King Aeetes of Colchis and wife of Jason, who headed the expedition of the Argonauts—provides the basic structure of the novel. This myth is one of the most popular in the world among artists. Its interpretive options (from Euripides and Ovid to Anouilh, Pasolini and Petrushevskaya) are

evidence for the unity of the text of culture. The novel, then—the ironical statement of the author to enter into the circle of the elect, the family of Medea, whose image is highlighted by signs of Sofia—is the embodiment of style. Medea's manor is “the navel of the earth” in which the outlines of the Masons are traced; here, time and space, living and dead, sinners and saints converge. The earth itself is read like a book.

All the characters are divided into puppets—unable to understand the hidden meaning of the text—and directors/demiurges—artists, musicians, and doctors who write the history of dolls. The typology of female images is constructed on the gender stereotypes of the *fin de siècle* era: the woman as a sexual object (Gypsy, wanton); *femme fatale*/vamp (Amazonian, Salomé); and the romantic lover and muse (Madonna, the eternal feminine). The functions of the male characters are associated with Orpheus, Perseus, Pygmalion, and Ulysses, who perform their feats in the name of Beauty. The mission of the reader is to pass the initiation of the plot and guess all its variations with the power of letters resembling dragon's teeth, to detect in these traces of meaning the “Golden Fleece,” much as Medea who led Jason to such a purpose.

KEY WORDS: Ulitskaya, *Medea and Her Children*, intertextuality, Sophia Wisdom, master, the Gnostic Code.

Gauta 2012 05 01

Priimta publikuoti 2012 07 20

Mindaugas Grigaitis

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva

Tel.: +370 674 952 18

El. paštas: mindaugas_grigaitis@yahoo.com

Moksliniai interesai: literatūros teorijos, literatūros filosofija, kultūros studijos, literatūros antropologija

TRANSGREDIENCIJOS RAIŠKA BRONIAUS RADZEVIČIAUS NOVELIŲ RINKTINĖJE *LINK DEBESIJOS*

Straipsnio objektas – Broniaus Radzevičiaus novelių rinktinė „Link Debesijos“. Lietuvių prozininko novelės analizuojamos remiantis rusų literatūrologo Michailo Bachtino transgrediencijos teorija. Ši teorija vertinama kaip teorinis kompromisas, leidžiantis sujungti tradicinės, subjektyvumą ginančios kritikos nuostatas su postmodernia autoriaus mirties idėja. Teorinėje straipsnio dalyje pristatoma M. Bachtino transgrediencijos teorija, aktualizuojama žmogaus kaip patirties visumos idėja, apibūdinamas bachtiniškasis estetinės žiūros iš tos patirties kūrimo kelias. Daugiausia gilinamasi į rusų mokslininko autoriaus ir herojaus santykį, apibrėžiamos transgrediencijos, išoriškumo, vidinio pasaulio kategorijos, įvardijamos transgrediencijos sąlygos ir jos pažeidimo situacijos. Analizuojant B. Radzevičiaus kūrinius, tiriama, kaip juose skleidžiasi transgrediencija, kaip meninės visumos kūrimo procese dalyvauja autorius, kokių transgrediencijos pažeidimų galima rasti Radzevičiaus novelėse. Sąmoningai pasirenkama Radzevičiaus proza, kurioje itin intensyviai koreliuoja kalbos ir patirties impulsai. Manoma, kad transgrediencijos teoriją geriausia perteikti taikant ją tų autorių tekstams, kurie ne tik sulydo patirtį ir kalbą, bet ir jaučia patirties reprezentavimo kalba ribas. Radzevičius yra vienas tokių autorių, tačiau dažnai, susižavėję jo kalbos valdymo talentu, kritikai nepastebi, kad tekstas, kaip kalbos dėsnių valdoma struktūra, ima sakyti daugiau nei autorius norėjo. Tyrime parodoma, kad šalia novelių, kur transgrediencija pasiekama, Radzevičiaus rinktinėje „Link Debesijos“ dažnai galime aptikti situacijas, kai autorius nesuvaldo savo intencijų bei patirties: jis arba kalbą paleidžia stichiškai tekėti patyrimų trajektorijomis, arba kalbėjimui nori suteikti iš anksto numatytą prasmę.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Michailas Bachtinas, Bronius Radzevičius, autorius, herojus, estetinė žiūra, transgrediencija, meninė visuma.

Būti ar nebūti postmodernizmui?

Kalbėti apie literatūrinį postmodernizmą šiuolaikiniame lietuvių literatūriniame diskurse yra vis dar madinga, bet kartu ir pavojinga, nes akivaizdi šio reiškinio refleksijos inercija: jis tiek apaugęs prielai-

domis ir prietarais, kad apie konceptualią diskusiją kol kas kalbėti sunku. Išsikalbėjimas vyksta straipsnių, pranešimų, pasisakymų lygmeniu ir apsiriboja savo pozicijos išsakymu bei gynyba, tad nė iš tolo neprimena lyotardiškosios kalbėjimo žaidimų koncepcijos. Iš paskirų pasisakymų

galime apgraibomis diagnozuoti: vieniems terminas *postmodernizmas* yra parazitais¹, kitiems – priešnuodis prieš apkerpėjusios tradicijos parazitais², tretiems – praėjęs reiškiny, kurį mes pavėluotai griebiamės adoruoti, norėdami būti madingi³. Reflektuojant lietuvių literatūrinio postmodernizmo reiškinį, sunku kalbėti apie konkrečius „įtakingiausius“ ir reprezentatyviausius lietuvių mokslininkų tekstus, kurie galėtų būti diskusijos atramos tašku⁴. Pastebimas beveidžio postmodernizmo puolimas: „Postmodernizmas tiesiog nebeįtikinamas, nes ši kategorija apglobia tik tai, kas naujusia, kas labiausiai atitrūksta nuo tradicijos arba ryžtingiausiai ją neigia <...>“ (Sprindytė 2006, p. 33). Keisčiausia tai, kad tokios diagnozės daromos akcentuojant tik vieną aspektą – masinės kultūros įsigalėjimą. Vartotojiškumo plitimas sutapatinamas su plintančia individualios sąmonės bei visuomenės fragmentacija ir tampa centrine prielaida visą postmodernizmą, neatsižvelgiant į jo įvairovę, „nurašyti“ kaip tradiciją griaunančią ir naikinančią ideologiją⁵.

¹ Taip kalbas apie postmodernizmą vertina Arvydas Šliogeris (Ruzas 2008, p. 214).

² Žr. straipsnį „Postmodernizmas ir kitos literatūrologijos baimės“ (Grigaitis 2006).

³ Toks įspūdis susidaro skaitant Dalios Satkauskytės straipsnį „Postmodernizmas kaip konjunkštūra“ (Satkauskytė 2008).

⁴ Filosofijoje, be abejo, reikėtų išskirti Audronės Žukauskaitės straipsnius bei studijas. Literatūros moksle verta paminėti Eugenijaus Ališankos knygas *Vaizdijantis žmogus* (1998), *Dioniso sugrižimas* (2001), bet ir jose apsiribojama daugiau aprašomuoju požiūriu ir reliatyvumu, subjekto mirties, Dioniso stichijos aksiomų deklaracijomis. Pirmiausia jose galima pasigesti poleminės dvasios, nes kalbėjimas apie postmodernizmą kaip tokį, nekuriant mokslinės diskusijos su konkrečių mokslininkų tekstais, ir kuria postmodernizmo refleksijos anemiją. Apie tokios diskusijos stygių socialiniuose ir humanitariniuose moksluose dar 2003 metais rašė Algimantas Valantiejus (Valantiejus 2003).

⁵ J. Sprindytė (2006), aptardama pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio prozos tendencijas, „meta“

Tendencingai negatyvus fragmentacijos, segmentacijos ir dekonstrukcijos elementų vertinimas itin paastrėja, kai liečiamas kitas „tradicinių pažiūrų“ kritikos skaudulys – *subjekto mirties* problema⁶.

Subjekto arba žmogaus mirtis, kurią skelbė Michaelis Foucault ar Roland'as Barthesas (autorius mirties pavidalu), yra pirmiausia individualizmo pabaigos skelbimas. Kaip pažymi Julia Kristeva, tradicinis subjekto suvokimas ateina iš karteizianistinės filosofijos ir yra paremta Husserlio transcendentalinio *ego* idėja, kuri veda prie išvados, kad kalba yra paties subjekto susikurtas ir valdomas tikrovės reprezentavimo įrankis (Kristeva 1986, p. 27). Subjektas čia suvokiamas kaip stabilią tapatybę turinti būtis, savo transcendentalumu gebanti veikti virš kalbos ir net virš istorijos.

Postmodernaus mąstymo bendra tendencija – ne tiek neigti, kiek keisti tokią subjekto sampratą. Ir keitimas vyksta skirtingomis kryptimis vis kitoje teorijoje: tarkim, jeigu dekonstrukcija ten, kur buvo subjektas, palieka besubjektę vietą, Kristevos teorija siūlo subjekto rekonstrukciją per jo kalbinės veiklos analizę (Kristeva 1986, p. 16). Lietuvių literatūriniam diskurse ne pirmą

tokį kaltinimą postmodernizmui: „<...> kai literatūra apie 1995 m. grįžo į normalias raidos vėžes ir galėjo tapti pati savimi, pasirodė, kad pasaulyje grožio mitas nepaklausus, čia jau seniai dominuoja antiestetiniai, dekonstrukciniai, postmodernūs ir kiti panašūs reiškiniai <...> Įsigali pragmatinė-hedonistinė pasaulėvoka, esmingai keičianti egzistencinį santykį su kultūra (ir savo būtimi)“ (p. 272–273). Atrodo, kad neigiant postmodernizmą kaip tokį siekiama susikurti patogesnį mąstymo apie literatūrą kontekstą: paskelbus postmodernizmo pabaigą, būtų patogiau rekonstruoti „normalias literatūros vėžias“ ir jai padėti „tapti savimi“.

⁶ „Ar negaliu, sakykim, žodžio „postmodernizmas“ pavadinti katastrofišku vien todėl, kad, kaip kalbėjau, jis naikina patį žmogiškumo branduolį, o sykiu ir daiktų centrą?“ – tokiu retoriniu klausimu postmodernų požiūrį į žmogų „pasmerkia“ Arvydas Šliogeris (Daujotytė ir kt. 2009).

dešimtmetį nuolat atsikartojantys bandymai neigti postmodernizmą kaip tokį, nesigilinant į atskirų teorijų niansus, atrodo kaip bandymas išsisukti nuo sudėtingų postmodernizmo artikuliacijų.

Šiame straipsnyje, remiantis Bachtino transgrediencijos teorija, bandoma parodyti vieną iš „subjekto išsaugojimo“ literatūros suvokimo procese galimybių, neabsoliutinant pačios subjekto kategorijos. Lietuvių literatūros kritikoje ši teorija nesulaukė conceptualesnio žvilgsnio ir yra užmiršta kaip seniena. Tačiau ji gali tapti kompromisine gija, gelbstinčia mokslinę refleksiją tiek nuo konservatyvaus dogmatizmo, pasireikiančio atkaklia kanonų gynyba, tiek nuo stereotipinių subjekto mirties deklaracijų. Šios teorijos taikymo galimybės bus parodomos analizuojant Broniaus Radzevičiaus novelių rinktinę *Link Debesijos*.

Bachtinas ir / vs postmodernizmas

Bachtino santykis su postmoderniomis teorijomis nėra vienareikšmis. Postmodernios fragmentacijos ir segmentacijos idėjos iš pirmo žvilgsnio nesutaikomos su dialogiškumo ir integralumo koncepcijomis, kurias siūlo Bachtinas. Kita vertus, poliglosija ir polifonijos sampratos buvo artimos daugybiskumu ir pliuralumu paremtai postmoderniai mąstysenai. Liudmila Bulavka ir Aleksandras Buzgalinas, aptardami postmodernizmo santykį su Bachtino teorija, akcentuoja jų skirtumus: jeigu postmodernizmas atmeta „aš“ kaip subjektą, jis kartu eliminuoja ir „kitą“ kaip subjektą, todėl dialogas, kuris yra kertinis bachtiniškosios mąstysenos akmuo, tampa nebeįmanomas (Bulavka, Buzgalin 2006). Tačiau minėti kritikai ignoruoja postmodernizmo teorijų įvairovę: kai kurios iš jų (kaip Kristevos

intertekstualumo teorija) tiesiogiai pritaikė Bachtino idėjas⁷, o kitos pasinaudojo pasiūlyta idėja, kad komunikacija yra valdoma ne pačių subjektų, bet kalboje slypinčių objektyvių formų, kurios ir yra persmelktos dialogiškumo: „Kultūrinės ir literatūrinės tradicijos (įskaitant ir senąsias) yra išlaikomos ir tęsiasi ne subjektyvios atskirų individų atminties ir ne kažkokios kolektyvinės „psichės“ dėka, bet greičiau objektyviomis formomis, kurias igyja pati kultūra (įskaitant literatūrinės ir šnekamosios kalbos formas), jos yra intersubjektyvios (taigi socialios); iš čia jos ateina į literatūrą, kartais beveik visiškai apeidamos subjektyvią jų kūrėjų atmintį“ (Bakhtin 1981, p. 249). Viena vertus, tokia mintis suponuoja nepostmodernią idėją, kad subjektas nėra sunaikinamas, nes jis išlieka kaip patirtis, kuri gali įsikūnyti kalboje, bet tas įsikūnijimas yra ne jo esmės realizacija ar stabilios tapatybės atkūrimas ir įtvirtinimas, bet laikinas pavidalas, kuriame subjektas gali pajusti pats save kaip kitą⁸. Taigi Bachtino griežtai atriboti nuo postmodernios mąstysenos tikrai negalima. Kalba jam yra esminis dėmuo, kuriame „aš“ gali sutikti „kitą“. Aš ir kitas niekada nėra atsieti tiek, kad negalėtų komunikuoti, bet tam, kad aš / kitas galėtų suvokti vienas kitą, būtina į save žvelgti iš šalies. Kitaip sakant, būtinas savęs suišorinimas. Bachtino teorijoje tokie situacija yra vadinama *transgrediencija*.

Kaip jau minėta, lietuvių kritikoje transgrediencijos teorija plačiau netaikyta. Vakarų humanitarinių mokslų diskurse ši teorija dažniausiai aptariama bendrame

⁷ Žr. Kristevos straipsnį „Word, Dialogue and Novel“ (Kristeva 1986, p. 34–61).

⁸ Šios idėjos reminiscencijas (skirtingais variantais) galima aptikti ne tik Kristevos, bet ir Bartheso, Derrida ir Foucault teorijose, kur kalba yra suvokiama kaip subjektui nepavaldi ir jį konstruojanti metastruktūra.

žmogaus ir kultūros suvokimo lauke. Kaip pažymi Gregas Nielsenas, transgrediencija reiškia, kad kultūros elementai jungiasi vienas su kitu ir taip keičia vienas kitą (Nielsen 1998, p. 215). Vienas žymiausių „bachtinologų“ Michaelis Holoquistas akcentuoja, kad „transgrediencija pasiekama, kai kitų egzistencijos visuma yra matoma iš šalies ne tik jiems nežinant, kad jie yra kieno nors suvokiami, bet ir nežinant, kad toks [iš šalies suvokiantis – M. G.] kitas apskritai egzistuoja“, tačiau perspėja, kad negalima suišorinimo absoliutinti, nes bus prarandama komunikacijos galimybė: „niekada „aš“ negali būti visiškai transgredientiškas kitam gyvenančiam subjektui, nei jis ar ji gali būti visiškai transgredientiški man“ (Holoquist 2002, p. 32–33). Jenniferė De Peuter pamini, kad transgrediencija yra ribų peržengimas, kurią įvykdžius, „kitų balsai tampa lygiaverčiais dialogo su savimi partneriais“ (De Peuter 1998, p. 38).

Šiame straipsnyje pasirenkama kiek kitokia strategija. Atsižvelgus į tai, kad „savęs įforminimo“ procese Bachtinas privilegiją teikia meno kūriniais, transgrediencijos teorija čia pirmiausiai analizuojama kaip literatūros kūrinio suvokimo būdas. Literatūros kūrinio kūrimo ir suvokimo atveju išeidamas iš savęs subjektas turi atsiriboti nuo savęs kaip patirties visumos ir savęs signifikavimo procese privilegiją suteikti kalbai. Literatūros procese transgrediencijos situacija yra sudėtingesnė nei kultūros ar žmogaus suvokimo kontekstuose, nes literatūroje veikia sudėtingi ryšiai tarp kalbos, autoriaus, herojaus ir skaitytojo.

Transgrediencija kaip estetiškos veiklos reglamentas

Bachtinas literatūroje (ir kituose menuose) prasmės generuojančią „jėgą“ įvardija

nepostmodernia, net labai tradicine sąvoka „žmogus“: „Žmogus yra konkretus estetiško objekto architektonikos vertybinis centras; <...> tai estetiškos žiūros sąlyga <...>“ (Bachtinas 2002, p. 110). Šiai sąvokai suteikiama kitokia prasmė nei humanistinėje tradicijoje. Žmogus nėra konkretus subjektas, jis yra patirties visuma, kuri dėl to, kad yra betarpiškai įsitraukusi į savo veiklą, savęs kaip visumos suvokti negali. Subjektyvumas, arba egzistencinė patirtis, yra kuriančioji prielaida, bet kuriančioji energija tenka kalbai, kurioje žmogus, pats savyje esantis neaiškus, neapibrėžtas ir neturintis suvokiamos prasmės, išeina į *erdvę* ir *laiką*⁹, kurie ir suteikia tapatumo pojūtį pačiam kuriančiam subjektui. Kad laikas ir erdvė taptų estetiniais modusais, būtina transgrediencija¹⁰.

Erdvė Bachtinui yra susijusi su kūno suišorinimu: „Poetas išorę, estetinę erdvinę herojaus bei jo pasaulio formą sukuria naudodamasis žodine medžiaga; estetiškai įprasmina ir pateisina jo vidinę beprasmybę bei išorinį pažintinį faktiškumą, padaro juos meniškai reikšmingus“ (Bachtinas 2002, p. 202). Laikas estetinėje plotmėje yra mano vidinio gyvenimo objektyvizacija: „Kitą visada matau kaip objektą, jo išorinis pavidas – erdvėje, jo vidinis gyvenimas – lai-

⁹ Bachtinas *laiką* ir *erdvę* vadina „betarpiškos tikrovės forma“, kitaip sakant, jose žmogus tampa išorišku, matomu ir patiriamu pačiam sau. Taigi *laikas* ir *erdvė* įformina betarpišką vidinę tikrovę.

¹⁰ Terminas „transgredientiškas“ literatūros suvokimo procese reiškia, kad autorius kaip žmogus, esantis betarpiškame santykiyje su daiktais ir savimi, turi „mirti“, t. y. išeiti iš savęs: jis turi vadovautis ne asmeninėmis intencijomis, bet kalba, kuri, kurdama meninę visumą, autorių kaip žmogų išstumia iš jos. Jis yra energija, bet ne konkretus subjektas: „Transgredientiškumas – būtina sąlyga, kad skirtingi kontekstai, susikuriantys apie kelis herojus (ypač dažnai taip būda epe), būtų susieti vieningame formaliaje (estetiniame) vertybiniame kontekste“ (p. 91).

ke. Aš, kaip subjektas, niekada nesutampu su savimi: kaip savimonės akto subjektas, aš peržengiu šio akto turinio ribas; ir tai ne abstrakti įžvalga, o intuityviai išgyvenama, patikimai kontroliuojama galimybė išnirti iš laiko, iš visos jau esamos duoties, kurioje akivaizdžiai neišgyvenu savęs viso <...>“ (Bachtinas 2002, p. 216).

Kadangi „kita“ aš regiu visą erdvėje, kartu matau ir jo veiksmus bei vertinu poelgius: ir šis mano vertinimas formuoja jo vaizdą. Estetinėje plotmėje tas kitas ir esu aš pats: čia mano kūnas įgyja erdvines, vidinis gyvenimas – laikines ribas, o visas mano pasaulis – reliatyvų visuminį vaizdą, kuris ir yra vadinamas *tapatybe* arba *identitetu*. Taigi laikas ir erdvė meno kūrinyje yra susiorintas vidinis pasaulis: tai tam tikras srautas įvykių, kurie jungiasi į vientisą vaizdinį, formuojantį kažką kita nei „aš“, *heroju*, įveikiantį mano nesugebėjimą savęs patirti viso. Transgrediencija suponuoja sąmoningą rašančio subjekto atsiribojimą nuo kuriamo pasaulio, kad patirtis įgytų laiko ir erdvėsodus ir taptų juntama ir suvokiama, kitaip sakant, kad galėtų vykti dialogas. Jeigu bus prisirišama prie savo vidinio pasaulio, vyks tik monologas: komunikacija bus negalima, nes rašymas bus tik savo pozicijos išdėstymas.

Taigi subjektas kūrinyje išlieka kaip patirties energija, bet tos patirties įgyta forma, t. y. kūrinyje realizuota subjekto tapatybė, yra laikina ir reliatyvi, būdinga tame tekste sukurtam *herojui*. Bet jokiū būdu ne *autoriumi* kaip žmogui. *Autorius* Bachtinui yra pamatinis patirties virsmo į estetinę formą procesą organizuojantis elementas¹¹, tačiau

žmogui nėra tapatus: „autorius nėra išgyvenanti siela, ir jo reakcijos nėra pasyvus jausmas ar recepcinė pagava, autorius – tai vienintelė aktyviai formuojanti energija, kylanti ne iš psichologiškai suprantamos sąmonės, o pasirodanti nekintamai reikšmingame kultūros produkte <...>“ (Bachtinas 2002, p. 115–116). *Autorius*, žmogų kaip estetinės žiūros sąlygą pavertęs konkrečiu objektu, – *herojumi*, atitrūksta nuo „išgyvenančios sielos“ ir yra (ar bent jau turėtų būti, jeigu siekiama estetinės žiūros realizacijos) transgredientiškas sukurtam herojui: „<...> pagrindinio produktyvaus autoriaus santykio su herojumi formulotė – tai įtempto autoriaus transgredientiškumo santykis visų herojaus aspektų atžvilgiu, erdvinis, laikinis, vertybinis ir prasminis transgredientiškumas <...>“ (Bachtinas 2002, p. 121). Taigi *autorius* nėra atskira žmogiška būtis – tai patirties energija su kalbine energija sinchronizuojantis ir per kalbos organizavimą laikiną subjekto tapatybę iš patirties amalgamos materializuojantis principas.

Nepasiekus reikiamo transgredientiškumo, neįveikiamas betarpiškumas ir meninis pasaulis negali būti užbaigtas. Bachtinas išskiria tris transgredientiškumo „pažeidimus“: 1) herojus užvaldo autorių; 2) autorius užvaldo herojų; 3) herojus tampa savo paties autoriumi. Pirmuoju atveju estetinė pozicija baigiasi filosofiniu traktatu arba išpažintimi-sau. Antruoju atveju *autorius-žmogaus-herojus* tarsi susilydo į vieną visumą ir svarbiausia autoriui yra realizuoti iš anksto parengtą ideologinį principą. Bachtinas išskiria du tokio užvaldymo variantus: pirmasis – pseudoklasicistinis nebiografinis

¹¹ Bachtinas rašo: „Prozai, kad būtų išbaigta ir taptų išbaigtu kūriniumi, reikia pasitelkti estetinę kūrybinio individo – autoriaus – veiklą, ji turi atspindėti užbaigtą jo kūrybos įvykį, kadangi iš savo grynosios, nuo autoriaus

atsietos prasmės vidaus ji negali rasti jokių išbaigiamųjų, architektoninę tvarką suteikiančių aspektų“ (Bachtinas 2002, p. 89).

herojus, antrasis – romantinis, t. y. herojus, kuriam svarbiausia pristatyti savo jausminę patirtį kaip esminę estetinę vertybę. Herojui tapus savo paties autoriumi, pasak Bachtino, tekstas paklūsta heroizacijai: svarbiausia herojui – išaukštinti save.

Taigi transgrediencijos teorijoje subjektas pripažįstamas kaip beiškeičianti ir nuolat naujai – pagal kalboje slypinčias objektyvias komunikacines formas (pagal Bakhtin 1981, p. 249) – save išforminanti patirtis, bet atsiribojama nuo tapatybės stabilumą deklaruojančios subjektyvistinės filosofijos ideologiškumo, kuris būdingas metafiziniam požiūriui į literatūrą. Estetinė žiūra, pasiekusi transgredienciją, patirtį ištraukia iš betarpiškumo, išlaikydama ryšį su egzistencine patirtimi, bet jai suteikdama laikiną formą ir tik konkretaus teksto apibrėžtyse. Nepasiekus transgrediencijos, arba pasiliekiama vidiniame betarpiškume ir nepajėgiama savęs suišorinti, arba prisiglaudžiama prie tradicijoje vyraujančių idėjų kaip reglamentuotų savivokos formų, ir kūrinys ima reprezentuoti bei ginti autoriaus ideologiją. Abiem atvejais komunikacija nevyksta, nes vyksta tik monologas, kuris reprezentuoja ideologiją. Holoquistas žodžiais, „kai transgrediencija yra naudojama tinkamai, ji užsibaigia menu, kai naudojama netinkamai, ji baigiasi totalitarizmu“ (Holoquist 2002, p. 33).

Kodėl Radzevičius?

Broniaus Radzevičiaus kūryba – sudėtingas ir prieštaringas reiškinys lietuvių literatūroje. Kaip jau esu minėjęs, vyrauja egzistencialistinis požiūris į šio autoriaus kūrybą¹². Tačiau Radzevičiaus kūryba, pasižyminti išskirtine pastanga sinchroni-

zuoti kalbos ir patirties energijas, leidžia mums aiškiau reflektuoti tradicijos ir postmodernybės santykius, aktualizuojant transgrediencijos – kalbos ir patirties energijos atribojimo – teoriją. Radzevičius, be abejo, nebuvo postmodernus rašytojas, bet viena yra autoriaus nuostatos, kita – paties teksto siūloma perspektyva. Asmeninės patirties intymumas turi ribas, jis ištirpsta, kai kažkur kalboje įvyksta patirties ir kalbos energijų atsiribojimas, kurio metu, išlaikydama dalį patirties energijos, subjektą ima konstruoti ne autoriaus intencija, siekianti pagal jo norą reprezentuoti patirtį, bet pati kalbos energija. Subjektyvių intencijų realizacijos ribų pajutimas ir tų intencijų išsižadėjimas, leidžiant kalbai veikti laisvai, ir yra transgrediencijos įgyvendinimas, ribų nebuvimas – totalitaristinė žiūra. Radzevičiaus novelių rinktinėje *Link Debesijos* balansuojama tarp šių dviejų polių: nuo transgrediencijos iki *autoriaus* dingimo žmogaus vidiniame betarpiškume.

Transgredientinės strategijos novelėse

Straipsnio apimtis verčia daryti novelių atranką. Siekiant parodyti, kaip transgrediencija veikia rinktinėje *Link Debesijos*, bus plačiau analizuojamos novelės „Praradimo aidai“, „Naktį“ ir „Moteris“, kuriose, jungiant atskirus teksto elementus į visumą, yra sukuriamą įtaigi estetinė žiūra.

Novelėje „Praradimo aidai“ centre yra *vaikystės kaimo* chronotopas. Kaip ir būdinga Radzevičiaus kūriniams, pasakojama apie iš kaimo kilusį vyrą, kuris gyvena mieste. Kaip vėliau bus parodyta, prisiminimų apie kaimą absoliutinimas ir miesto destruktivumo akcentas *Link Debesijos* novelėse labai dažnai įkalina autorių vidiniame betar-

¹² Plačiau žr. Grigaitis 2011.

piškume ir kalbą paverčia neaiškių jausmų iškalbėjimo įrankiu. „Praradimo aiduose“ miestas *herojui* nėra egzistenciškai atgrasus. Autorius, nubrėždamas paralelę tarp įprastų (Radzevičiaus kūryboje) opozicijų kaimas / miestas, sukuria transgrediencijos prielaidą. Patirtis krypta ne viena kryptimi (į praeitį), kurioje visi išgyvenimai apraizgo kalboje slypinčias objektyvias formas ir estetinę žiūrą paverčia hipertrofuotai psichologizuotu kalbėjimu. Šalia kaimo besiliginčio *aš* atsiranda ir miesto nesmerkiantis *kitas*. Novelė ir kuriama kaip dialogas tarp šių dviejų patyriminių subjektų.

Pradžioje vyriškis sėdi miesto *bibliotekoje* ir skaito įvairius filosofinius veikalus: „Jis, dvidešimt dvejų metų vyriškis, sėdėjo prie atviro bibliotekos lango, užsivertęs apzulintais foliantais – tai buvo įvairių amžių ir šalių filosofijos veikalai. Ten, giliame betono kieme, palei pilkas apsilupinėjusias sienas, džiūvo skalbiniai, augo rudeninės šviesos medžiai: liepos, klevai, kuprotas, sulikęs berželis“ (Radzevičius 1984, p. 269–270). Aiškiai fiksuojant aplinkos detales, apibūdina fizinę erdvę, kurioje veikia *herojus*. Taip kalba tarsi pririšama prie „materialios tikrovės“, kuri ir garantuoja, kad kalbėjimas nevirs tik sentimentaliam išpažintimi. Erdvės, o kartu ir subjektų, susidvejinimas įvyksta išgirdus *bokšto laikrodį*. Intensyvinama *herojaus* atmintis, kuri išplečia erdvės ribas: per vaizduotę pasakojimas iš miesto perkeliamas į *vaikystės kaimą* – prisimenama gimtoji trobelė. Atminty išskyla, kaip visa šeima sėdi prie vakarienės stalo. Čia pasigirsta kitas – neaiškaus ilgesio persunkto subjekto – balsas: „Panašus baugumo ir vienatvės jausmas sėlino į jo sielą ir dabar“ (p. 271). Atrodo, kalba prisiderina prie neaiškių vidinio

pasaulio būsenų ir, praradusi konkretumą, ima judėti paskui hipertrofuotai ilgesio įaudrintos sąmonės ritmus. Bet staiga vėl sugrįžtama į čia ir dabar: „Kai vėl pakėlė akis nuo knygos lapų, nutviekstų geltona šviesa, pamatė link suoliuko einančią balta suknele apsirengusią merginą <...> Priešais šnarėjo fontanas, gelsvos rudeninės šviesos šlaminami mirgėjo beržo lapai, o jų šešėliai neramiai spurdėjo ant vėstančio grindinio“ (p. 271). Fiksuojant daiktus, kuriamas detalus erdvės vaizdas, kuris ištraukia kalbą iš abstrahuojančios rezignacijos.

Novelę kuria dviejų balsų dermė: prisiminimų subjektas kalba neaiškiais jausmais, kalbą paversdamas abstrakčiais samprotavimais, bet autorius, aprašydamas materialios tikrovės detales, sukuria kito balsą, kuris pirmąjį subjektą gražina į konkrečią erdvę. Jausminiam kalbėjimui daiktai suteikia konkretumo, ištraukia jį iš vidinės begalybės, o jausmingumas „kalbėjimui daiktai“ suteikia subjektyvios patirties spalvas ir padeda išlaikyti tvarų meninės visumos statinį.

Antroje novelės pusėje laikas dar labiau sudvejinamas: *herojus* ateina į kavinę, kurioje sėdėjo ir prieš penkiolika metų. Keičiasi *miesto* forma – jauki kavinukė (taigi miestas ir toliau nekelia atgrasos), bet vis dar blaškomasi tarp „jausminio“ ir „daiktinio“ kalbėjimo: iš kavinukės vėl keliamas į *vaikystės kaimą* (prisimenami miškai, ežeras, šulinys), po to vėl įvedamas *moteriškumas* (pasidaro skaudu, kad šalia nėra kažkada mylėtos merginos). Erdvėlaikių kaitoje intensyvėja ilgesys, išprovokuodamas neartikuliuotais jausmais persunkto kalbėjimo pliūpsnį: „Kaip ir tąsyk jo siela buvo kupina slapto ilgesio <...>“ (p. 272); „Tačiau jis žinojo, kad tos trobos nebėra,

žinojo, kad užako šulinys, užžėlė žole takas prie ežero <...>“ (p. 273); „Nesutramdomo skausmo sugeltas, jis skubiai užvertė knygas <...>“ (p. 274). Kaip ir prieš penkiolika metų, viskas paženklinta praradimo jausmo ir neaiškumo, todėl kyla įspūdis, kad dar kartą atgaminama rezignacija, kuri šikart negrįžtamai novelę paskandina abstrakčios kalbos sraute. Bet *autorius* išlaviruoja sudėtinga trajektorija ir herojų ištraukia iš beribės rezignacijos: dar kartą grįžtama prie konkrečios tikrovės detalių, kurios išsklaido abstraktumą ir kalbėjimas lieka neužgožtas psychologizuotos išpažinties: „Indų skambesys, aptarnaujančių merginų juokas, mediniai ilgi nupoliruoti stalai, trepsėjimas tarpdury, sugrubusios rankos, besišildančios prie dirbtinio židinio – visa tai jam labai patiko“ (p. 275).

„Praradimo aiduose“ *vaikystės kaimas* yra prasminės visumos centre, bet jis neužgožia kitų elementų. Novelėje beveik fiziškai juntama, kaip skirtingais erdvėlaikiais įvairiomis kryptimis juda patirtis. Prisiminimų išprovokuoti neaiškūs jausmai, besikėsinantys abstrahuoti kalbėjimą ir novelę paversti asmenine išpažintimi, dinamiškai keičiasi su konkrečių erdvėlaikių aprašymu. Šie du kalbėjimo būdai, pereidami vienas į kitą ir vienas kitą papildydami, leidžia išlaikyti transgredienciją ir dėlioti užbaigtą, estetiškai įtaigią meninę visumą, kurioje žmogaus sąmonės dinamika ir takumas objektyvizuojami konkrečiame *herojuje*.

„Praradimo aiduose“ gana aiškiai juntamos dviejų balsų ribos ir nesunkiai apčiuopiami kiekvieno iš jų pasažai. Novelėje „Naktį“ išskleidžiama sudėtingesnė transgrediencijos situacija: „Jau kelintą kartą ji ropščiasi iš plačios, aukštos senobiškos lovos, stoviniuoja prie lango,

paskui pasiima šaukštelį ir geria valerijono lašus – jų kvapu, salstelėjusiu, gaižiu, visa čia dvokia; tarsi šmėkla plačiais naktiniais vėl sustoja prie lango. Daugelis miesto šviesų jau užgesusios <...> uniformuotas restorano durininkas čia pasirodo plačiuose laiptuose, išlydėdamas svečius, čia vėl įeina į vidų, iš kur protarpiais pasigirsta čaižios melodijos. <...> Anksčiau iš to restorano tokiu metu su draugais išvirsdavo jos sūnus <...> Gal ir šianakt jis ten“ (p. 228–229). Jeigu „Praradimo aiduose“ dviejų kalbėjimo būdų kaita aiškiai buvo kontroliuojama abstraktaus / konkretaus santykio, čia transgrediencija pasiekama labai koncentruotu kalbėjimu, kuris yra organizuojamas įtampą ir laukimą konkretizuojant detaliu moters kūno ir minčių judėjimu. Fiksuojant, kaip juda kūnas ir mintys, pirmoje pastraipoje iškeliamas kontrastas tarp *savo* ir *kito* pasaulio: *lova* – tai savo kambario detalė, suponuojanti asmeninę erdvę, *palangė* – riba, kurioje išeinama į *kitą, tamsaus miesto, pasaulį* – anonimišką, nesaugų ir neaiškų. Taigi jau pradžioje moteris vaizduojama bent dviejuose skirtinguose laikuose (laukimas / naktis) ir erdvėse (kambarys / miestas). Šias erdves yra apgobęs nerimas (raminamieji valerijono lašai) ir laukimas (negrįžta sūnus). Herojė atrodo sustingusi laukimo būsenoje, tarp savo kambario ir svetimo miesto.

Detaliais aprašymais stabilizuotas laiko ir erdvės plokštumas išjudina *traukinio garsas*: „Stotyje klyktelėjo traukinys... Gardinas... Smolenskas... Pskovas... – paskelbė per ruporą stoties būdinčiojo balsas, žadindamas atmintyje kitas naktis, juodas, pilnas laukimo, su išvykstančių traukinių bildesiu, su žalsvomis ir rausvomis signalinėmis švieselėmis viršum besikryžiuo-

jančių bėgių“ (p. 250). Su traukinio garsu įsijungia *prisiminimų chronotopas*, kuris intensyviną *herojės* sąmonę – *laukimas naktyje* susijungia su *prisiminimais* to, kas buvo: iškyla santykiai su vyru, kuris dirbo traukinio kūriku, jo išdavystė, išdavystės išprovokuotos draugių apkalbos, atgamina mas vaikystės kaimas: „Ir tada ji galvodavo apie savo namus, pasilikusius toli, kaime. Tada dar visa jos pasaulyje buvo nutvieksta dulsvos šilto vasaros vakaro šviesos, tačiau kažkur horizonte jau telkėsi debesys – artėjo karas“ (p. 231).

Sukuriamas dviprasmiškas išpūdis. Viena vertus, *herojė* tampa matoma iš kelių perspektyvų: egzistencinėje erdvėje (laukimas, skausmas), socialinėje (santykiai su vyru, draugių apkalbos), istorinėje (artėja karas). Atrodo, subjektas atveriamas kaip polifoniška, daugiabalsė būtis, besiskleidžianti keliose plokštumose ir tų plokštumų formuojama. Tačiau kartu pradedamas justis transgrediencijos silpnėjimas, nes pasakojimas ima panėšėti į monotonišką biografiją, kai iš atskirų egzistencijos plokštumų gana mechaniškai klijuojamas gyvenimo visumos vaizdas.

Tačiau moters gyvenimo istorija – tai tik pirmasis novelės planas. Jis prasilenktų su transgrediencija, jeigu nebūtų susijęs su likimu. Išdavystė, persikėlimas į miestą, karas suponuoja likimo chronotopą. Transgrediencija novelėje „Naktį“ ir pasiekiamą ne derinant skirtingus balsus (kaip „Praradimo aiduose“), bet į centrą iškeliant likimo chronotopą: nei vienas iš moterį ištikusių įvykių nėra priklausomas nuo jos pačios. Likimas, pasak Bachtino, pats savaime yra transgredientiškas, nes nepaklusnus jokiam subjektui. Be abejo, likimo vyksme slypintis transgredientiškumas gali būti nesunkiai

pažeidžiamas leidžiantis į filosofinius samprotavimus apie likimo nepalenkiamumą ar mazochistišką skausmingų patirčių išviešinimą. Novelėje „Naktį“, į meninę visumą integruojant likimo chronotopą, nekrentama į transgredientiškumą pažeidžiančius kraštutinumus. Autorius, iš pradžių įviliojęs į kalbėjimą, primenantį gana monotonišką biografinio-išpažintinio gyvenimo istorijos pasakojimą, meninę visumą leidžia dėti pačiai kalbai iš vienas kitą papildančių įvykių grandinės, valdomos likimo: „Visi svarbiausi jos gyvenimo įvykiai dėjosi naktį. Naktį <...> ją surėmė gimdymo skausmai <...> Naktį traukinio ratų sutraiškytą atnešė jos vyrą. Naktį ji pastebėjo, kad sūnus neprimato kairiaja akim. Naktį numirė jos draugė Karolina. Naktį jai pranešė, kad jos sūnus iššoko iš ketvirto aukšto ir susilaužė abi kojas“ (p. 231).

Tačiau biografinį pasakojimą pagilinus ir transgredienciją sutvirtinus likimo chronotopu, pasakojimas nebaigiamas. Lovapalangė–miestas–restoranas–prisiminimai atrodė kaip rituališkai besikaitaliojantys erdvėlaikiai, kurie vis naujai atgimdavo kiekvieną naktį, kai ji laukdavo grįžtančio sūnaus. Jie tarsi buvo sukūrę bent sąlygišką (kad ir skausmingą) stabilumą, bet *likimas* dar kartą viską sujaukė – iš jos atėmė net ir laukimą. Moteris sužino, kad jos sūnus nužudė žmogų: „Bet tik šios nakties ji laukia su baime, tik dabar, kai nebėra ko laukti...“ (p. 234). Toks pasakojimo šuolis ne tik suponuoja egzistencinę situaciją, kad žmogus negali valdyti likimo, bet turi didžiulę svarbą ir pasakojimo struktūrai: subjektą jis įtvirtina kaip kalbiniame sraute susikuriantį naratyvą, valdomą ne tiek subjektyvų nuostatų, kiek iš likimo transgredientiškumą perėmusios kalbos.

Novelėje „Naktį“ subjektyvi patirtis nėra herojės reflektuojama, siekiant pretenzingai ją įprasminti (tai buvo juntama „jausminio balso“ „Praradimo aiduose“), nei ji, nei autorius tam, kas patirta, nesiekia suteikti filosofinio svorio ar neginčijamos prasmės. Teksto subjektas čia įsupamas į kalbinę medžiagą ir ši medžiaga reguliuoja subjektyvumo sklaidos trajektorijas. Čia nėra visas reikšmes uzurpuojančio, iš agresyvios autoriaus intencijos kylančio prasmės projekto. Novelėje „Naktį“, pasitelkus transgrediencijos organizuojamą pasakojimą apie moters likimą, žmogaus egzistencinių aspektų polifonija tampa išoriškai matoma tos moters personaže.

Novelėje „Moteris“ patirčių sklaidos krypčių – taip pat daug. Šią novelę aptarti verta pirmiausia dėl to, kad tai vienas iš nedaugelio Radzevičiaus kūrinijų, kuriuose vyras ir moteris pasilieka kartu. Dažniausiai bendrumas tarp vyro ir moters Radzevičiaus tekstų subjektams yra nepasiekiamas idealybė, kurios trūkumas išreiškiamas sentimentalios kalbos šuorais ar abstrakčiais filosofiniais samprotavimais. „Moteryje“ transgrediencija išlaikoma ir aplink moters / vyro santykius sukuriama užbaigta meninė visuma.

Novelė pradeda vyro klausimu: „Tai gyvensim kartu, ką?“ (p. 199), tačiau moteris bijo atsakyti – ji prisimena visus kitus kartus, kai buvo palikta: „Taip ir būdavo: jie pasisukdavo ir atsiveikinę išeidavo. Tai kas, kad, likusi viena, apsipildavo ašaromis niekas jų nematė, verkdamo įsikniaubusi <...> Taip, buvo daug tokių paryčių kaip šis.“ (p. 200). Vis tik nedrąsiai moteris sutinka su vyro pasiūlymu: „<...> beveik be garso pasakė „taip“. Dabar gali jis nusi-gręžti, gali išeiti – niekas daugiau nuo jos

nepriklauso“ (p. 200). Novelė balansuoja tarp dviejų moters balsų: vienas yra besiviliantis, kad vyro siūlymas yra nuoširdus, o kitas – nuolat bijantis, kad tai dar viena apgaulė. Pirmasis balsas skatina tyliai laukti ir stebėti, kaip santykiai klostysis ir tada imtis juos įkalbinti: jis atsiskleidžia atidžiu herojų veiksmy, judesių ir erdvės detalių fiksavimu, stebėjimu bei tyrinėjimu. Antrasis nuolat prikelia praeitį, į tekstą vis įterpdamas nekontroliuojamo nerimo epizodus. Tiesioginių dialogų tekste beveik nėra, jis vyksta kaip dviejų to paties subjekto balsų koegzistencija: vienas yra įsikūnijęs pasakotojo kalboje ir sutampa su herojės žvilgsniu, antrasis – tiesioginiai moters monologai. Pirmasis balsas nėra tik pasyvus naturmorto tapymas. Jo funkcija – kurti tylą tarp herojės minčių ir jos išgyvenamo fizinio pasaulio. Tyla net tiesiogiai yra įkalbinta: „Valgydami jie beveik nesikalbėjo: persimetė vienu kitu žodeliu“ (p. 200), „Trumpai pasėdėjo priešais vyrą, tylomis žvelgdama į jo plaukais apaugusias rankas“ (p. 201), „Tyloje pasikloti lovą, užsitraukti ant galvos paklodę, palįsti po ją, laukti, kol ateis miegas“ (p. 203); „Reikšminga tyla sklido iš virtuvės, kur rytą jinai plovė indus, iš miegamojo, iš visų kerčių“ (p. 204).

Galima teigti, kad transgrediencija pasiekiamą būtent per tylą: koncentruojantis į detalių fizinės erdvės tyrinėjimą, sukuriama distancija tarp autoriaus, personažo ir kalbos. Leisdamas įsivyrauti tylai, autorius atsisako kištis į herojės apmąstymus ir kartu ją pačią apdraudžia nuo prievartinio reikšminio krūvio suteikimo kalbai. Nepuolama diagnozuoti vyro ir moters santykio neįmanomumo rezignacijos pliūpsniais (kaip neretai atsitinka Radzevičiaus novelėse), bet kartu su moterimi tarsi kantriai stebima,

kaip kalba, materializuodama išgyvenamą tikrovę, leidžia suvokti savo patirtį. Tyla perskrodžia nuolat šmėsčiojantis antrasis balsas, kuris vis primena baimę, kad moteris bus palikta, bet autorius vis gražina pirmąjį balsą – nukreipia pasakojimą į erdvės stebėjimą, taip išlaikydamas minėtą balansą tarp savęs, herojės ir kalbos: „<...> jis apsisuks ir tada, kad ir ką jinai kalbėtų, klausysis ne taip atidžiai, apsiaus batus ir, ko gero, nieko nepasakęs, išeis [II balsas – M. G.] <...> Rengdamasi ji girdėjo, kaip jis nuėjo į vonią, atsuko čiaupą, kaip pasipylė vanduo. Kai jis grįžo, jinai jau stovėjo prie dujinės viryklės ir, užsimetusi chalata, darbavosi prie garuojančio puodo [I balsas – M. G.]“ (p. 200); „<...> gali dabar pat pasakyti man viso gero, gali nieko nesakiusi pasukti šituo keliuku, galime taip atsisveikinti... [II balsas – M. G.] Abudu prasėdėjo prie upės kranto, priešais skardį. Tingus karklų svyravimas ir ūžesys. Netoli pliažo, sustoję ant dirvono, ratu vaikinai žaidė kamuolį. Grakštūs įdegę merginų kūnai, skambus beprasmis juokas [I balsas – M. G.]“ (p. 202); „Gal jis nustebs, gal apims apmaudas, kad ji čia, gal atsirems delnu į parudusią žolę, sunkiai pasikels ir, nė nedirstelėjęs į ją, nueis [II balsas – M. G.] <...> Kai jie pakilo, saulė jau baigė nugrimzti už miškingo skardžio <...> Jie sėdėjo prie mažiuko suoliuko po parko medžiais [I balsas – M. G.]“ (p. 203). Derinant tylaus stebėjimo ir hipertrofuoto nerimo balsus, pasiekiamas balansas, herojų ištraukiantis iš vidinio betarpiškumo. Tik išlaukus ir kalbinės intuicijos dėka pajutus, kad balsai jau kalba ne atskirai, bet vienu metu prabyla abu kartu, užbaigiama novelė: „Tik tada, kai ji nutilo, jis abiem rankom praskleidė užkritisius ant jos veido plaukus ir, žiūrėdamas į baltą, kančios ir meilės išskalautą veidą, pasakė: „Ne, žinau, kad

tavęs nepaliksiu“, – pasakė tokiu balsu ir tokius žodžius, kuriuos ji ir tikėjosi išgirsti. Daugiau jai nieko neberekėjo, dabar jis galėjo tylėti“ (p. 205). Frazėse „kai ji nutilo“ ir „daugiau jai nieko neberekėjo“ juntamas abiejų balsų susilieėjimas – pirmasis balsas nuramina antrojo neštą nerimą (tokioje prasmingoje tyloje nieko neberekia) ir kalbėjimas stabilizuojasi, nebesiskaldo į atskirus balsus. Tekstą užbaigia abu balsai, skambėdami kartu. Jei novelė būtų tęsiama, ji rizikuotų virsti monologu: gal apie „ramybę ir harmoniją“, gal apie būtinybę mokėti laukti, bet sustojama tada, kai pati kalba pasiūlo pabaigą – kai dviejų kalbų kalbėjimas galutinai virsta kalbėjimusi.

Novelėse „Praradimo aidai“, „Naktį“, „Moteris“ galima matyti, kad žmogaus subjektyvumas išvengia ideologizavimo ir sinchronizuojasi su kalbos energija, kuria *autoriumi* išorišką *herojų*. Bet transgrediencijos „pametimo“ situacijos rinktinėje *Link Debesijos* – taip pat dažnos.

Neįvykusios transgrediencijos situacijos

Petras Bražėnas, kalbėdamas apie *Priešaušrio vieškelius*, Radzevičiaus gebėjimą laviruoti tarp patirties stichiškumo ir kalbos materialumo įvardija tokiu teiginiu: „tekste sukuriama minties ir jausmo įtampa, leidžianti žodžiu perteikti retą žmogaus atsisikleidimo visa esybe paveikslą. O pajutus tai, be galo tyliai sau pagalvoti, ar garsiai pasakyti, kas yra talento alsavimas, kas yra įkvėpimas, kas yra menininkui paklusęs žodis, per kurį *realizuojami visi kūrybos tikslai*“ [išskirta M. G.] (Bražėnas 2001, p. 106). Transgrediencijos teorijos siūloma perspektyva verčia suklusti, išgirdus tokius optimistiškus teiginius apie žodžio

pavergimą autoriaus tikslams. Jeigu kalba yra pavergta minties ir jausmo įtampai, neišleistai iš vidinio pasaulio, mes turime išpažinti, bet ne estetinį veiksmą. *Link Debesijos* novelėse neretai patyriminė energija neišeina iš žmogaus betarpiškumo, kitaip sakant, žmogus-autorius-herojus susilieja į monolitą, kuris savo sunkiu užgula teksta ir neišleidžia transgredienciją kuriančių aspektų: herojus pavergia autorių ir ima kurti pats save arba autorius herojų ima naudoti kaip savo ideologijos reprezentavimo įrankį.

Aptardami „Praradimo aidus“ matėme, kad rezignacija ir ilgesys yra stipriausi patirties impulsai, organizuojantys prasminę teksto struktūrą. Kitose novelėse šios būsenos taip hipertrofuojamos, kad meninė žiūra virsta vidinio beribiškumo kaitros išlydyta, aiškesniame prasminiame projekte neišsiforminančia kalbos mase. Novelėse „Prie ežero“, „Apsilankymas“, „Motinos apsilankymas“, „Kaltė“ kyla išpūdis, kad pasyvi rezignacija, užvaldydama *herojų*, uždaro jį hermetiškoje aplinkoje, užkirsdama kelią pasigirsti bet kokiam kitam balsui.

Skaitant minėtus tekstus, neįjuntamos ribos, kada pereinama į kitą kūrinį: „Išbarstytos, dingusios akimirkos, sklidinios neaiškaus laukimo, sustingo ant atsitiktinių veidų, namų, medžių, miško kontūrų ir, blykstelėjus saulei, išryškėjo kaip šauksmas daiktų, saugančių prisiminimus iš praeities ir kviečiančių ilgam, bet beviltiškam pokalbiui“ („Prie ežero“, p. 84); „Dabar aš supratau, kodėl ji taip narsiai, su ryšuliais traukė gatvės viduriu. Tai buvo priekaištas man ir visam miestui, kuris pasiglemžė jos sūnų“ („Motinos apsilankymas“, p. 82); „Aš grįžtu. Šalta mėnesienos naktis, blizga sniegas. Priešais pamiškėj boluoja sodybos

stogai. Mano gimtasis namas. Takas leidžiasi į pakalnę, tylu, girgžda sniegas po kojom. Po daugelio metų – vėl į namus, gerokai pasikeitęs, manęs jau daug kas čia nebepažins“ („Apsilankymas“, p. 102); „Nelaukta suvokiu, kad ieškau žodžių, kurie dilgintų, geltų... Taip visuomet tikriausiai būva, kai sąžinė nešvari, kai nori nuo savęs nusišlepti ar perdėtu susijaudinimu atpirkti kaltę. Man neduoda ramybės mintis: argi ji [močiutė – M. G.] manė, kad jos anūkas ją taip greitai pamirš?“ („Kaltė“, p. 74).

Pateiktos citatos – tai epizodai, ne ištraukti iš konteksto, bet išimti iš vientiso, neartikuliuoto kalbos srauto. Bet kuris prieš juos ar po jų esantis epizodas sklinda tuo pačiu intensyvumu ir neša tą patį neaiškų prasminį turinį. Pačiuose tekstuose ne tik nėra balsų polifonijos – jos nėra ir tarp tekstų. Beveik visose čia aptartose novelėse sklinda ta pati kalbos ritmika, tas pats kalbėjimo būdas, persmelktas hipertrofuotos rezignacijos, kuri neleidžia *herojui* išsilaisvinti iš žmogaus vidinės begalybės: kaip novelės pradedamos – ilgesio prisodrintu balsu – taip ir baigiamos. Praradimas – tai gravitacinis centras, kuris organizuoja kalbos srautą. Jis ir valdo patirties energijos sklaidos kryptis ir neišleidžia jokių transgrediencijos aspektų: autorius čia yra užvaldytas herojaus, kuris kalbą nužemina iki psichologizuotos išpažinties reprezentavimo įrankio. Pasirenkama dienaštinės išpažinties forma neleidžia kalbėti apie subjektyvumo sklaidą kalboje, nes tam, kad kalbėtume apie subjektą, patirtis turėtų būti matoma iš išorės, kurią ir sukuria meninė kalba. Minėtose novelėse visas žvilgsnis tarsi per prievartą įcentrinamas į vidinio pasaulio amorfiką, kurios trauka tokia intensyvi, kad beformiškumą perduoda ir kalbai.

Panašiai ir novelėse „Žemės keleiviai“, „Nuskriausta vaikystė“, „Kartais, kai mūsų meilė...“, „Šviesa ant ežero“ praradimo būseną yra neįveikiamai absorbuvo meninė visuma: *herojai* dažniausiai neturi vardų, kalba vienoda kalba, todėl atrodo plūduriuojantys vidiniame žmogaus pasaulyje kaip absoliučioje, visa aprėpiančioje visatoje, kurioje neįmanoma įgyti iš pačios kalbos gelmių natūraliai išaugančių išbaigiamųjų aspektų: „Pasidėki ant suolo kepurę, sėsk prie žemo stalo, slinkis, slinkis, nušvieski jų būtį šaltu aukso lietum, kaip nušvietė rudenio saulė...“ („Žemės keleiviai“, p. 90); „Per sukuriuojančius laukais sniegus, pro debesis pasidabrintais kraštais, jis brido atgal į gūdžių miškų apsuptą kaimą, kur žiemos rytais tokia blyški ir šalta šviesa prasimušdavo pro užgarmėjusius langus ir gulint ant krosnies girdėdavosi, kaip dunksi motinos stumdomi puodai, kaip tėvas atneša apšalusią malką ir su trenksmu numeta prie krosnies“ („Nuskriausta vaikystė“, p. 72); „Kartais, kai mūsų meilė klajoja kaip dvasia be vietos, ji dažnai grįžta ten, kur jos nestigo“ („Kartais, kai mūsų meilė...“, p. 209); „Atsisveikinimo mostas, kurio nesugrąžinasi, šių pakrančių fone matytas veidas – visa tai plykstelėjo kaip saulės šviesa ant bangos ir išblėso“ („Šviesa ant ežero“, p. 97).

Cituoti fragmentai – tai novelių pabaigos. Juose akivaizdus apibendrinamasis tonas, kuris suponuoja, kad autorius taip įsivėlė į vidinio pasaulio betarpiškumą, kad vienintelis būdas suteikti jam išoriškumą – tai mechanišku apibendrinimu užbaigti novelę. Tačiau toks baigiamasis akcentas nėra transgrediencijos sukūrimas, nes ateiama iš pačios kalbos, bet iš autoriaus noro perduoti aiškia tiesą, todėl atrodo dirbtinas, nenatūralus. Šiose novelėse taip pat sunku kalbėti apie balsų polifoniją, nes jos labai

panašios, tarsi pavergtos vienam ir tam pačiam prisiminimų liūdesiu kalbančiam balsui, reprezentuojančiam autoriaus ideologinį projektą, skirtą sakralizuoti prarastą „aukso amžių“. Taigi nėra natūralios, pačioje kalboje slypinčios reikšmių gravitacijos, kuri reikėsi novelėse „Praradimo aidai“, „Naktį“ ar „Moteris“: herojus čia yra tapęs autoriaus ideologijos reprezentavimo įrankiu, o kalbos veiksmas, kaip rodo noras viską apibendrinti paskutiniu sakiniu, virtęs filosofiniu-ideologiniu traktatu.

Aptartose transgredientiškumo pažeidimo situacijose meninės kalbos funkcija – ne ištraukti žmogų iš vidinės begalybės, bet tą begalybę atitikti. Novelės arba mechaniškai užbaigiamos apibendrinamaisiais sakiniais („Žemės keleiviai“, „Nuskriausta vaikystė“, „Kartais, kai mūsų meilė...“, „Šviesa ant ežero“), arba išsilydo autoriaus-žmogaus rezignacijoje („Prie ežero“, „Motinos apsilankymas“, „Apsilankymas“, „Kaltė“). Abiem atvejais siekiama realizuoti apriorinį, dar iki kalbinio akto (rašymo) pradžios susikurtą prasmės viziją. Visai nesvarbu, koks personažas tą viziją realizuos, todėl jie dažniausiai neturi vardų, kalba vienoda kalba, atrodo plūduriuojantys vidiniame autoriaus-žmogaus pasaulyje kaip absoliučioje, visa aprėpiančioje visatoje. Kūrinys, tapęs autoriaus totalitarizmo įkaitu, negali įgyti iš pačios kalbos gelmių natūraliai išaugančių išbaigiamųjų aspektų.

Vietoj išvadų

Straipsnio apimtis neleidžia detaliam išnagrinėti kiekvienos rinktinės novelės, todėl teko apsiriboti kelių novelių aptarimu, savo išvalgas iliustruojant nedideliu kiekiu pavyzdžių. Transgrediencijos teorija siūlo atidų įsiskaitymą į kiekvieną tekstą atskirai.

Kiekvienas literatūros kūrinys – tai atskiras estetiškas įvykis, todėl jo klasifikacija yra sąlyginė. Į kiekvieną kūrinį reikia žvelgti ne kaip egzistuojantį apibrėžtame modelyje – literatūros srovės, kanono ar teorijos apibrėžtyse, bet kaip į autonomišką visumą – tik taip galima apsaugoti estetinę žiūrą nuo plėšraus noro katalogizuoti literatūrą. Toks žvilgsnis, nukreiptas į Radzevičiaus novelės, parodė, kad adoruoju autorijų ar susižavėjus jo ideologijos patrauklumu, dažnai kyla pagunda visą kūrybą įtraukti į tą pačią tradiciją ir tokiu veiksmu visiems to autoriaus tekstams suteikti neginčijamą estetinę vertę. Atidesnis žvilgsnis į Radzevičiaus novelės suponuoja, kad estetiškas žiūros dar negarantuoja „amžinų vertybių“,

kultūrinės tradicijos tąšos ar „didžiųjų egzistencinių problemų“ kėlimo. Literatūros procesą valdo ne idėjinė, bet kalbinė galia. Tačiau tai nereiškia, kad subjekto patirtis eliminuota iš literatūrinės komunikacijos lauko. Transgrediencijos teorija ir yra savotiškas kompromisinis žvilgsnis, leidžiantis suderinti postmodernią žiūrą su vadinauoju tradiciniu požiūriu: ji nepasiduoda autoriaus intencijų įtaigai ir įsiklausydama į kuriančiąją materiją – kalbą – skatina dialogą su tekstu, o per jį ir su žmogumi bachtiniškąją prasme. Ji leidžia išvengti nekritiško autoriaus figūros adoravimo ar subjekto absoliutinimo, o kartu iš literatūros suvokimo lauko neleidžia ištrinti žmogiškosios patirties dėmens.

Literatūra

ALIŠANKA, E., 1998. *Vaizdijantis žmogus*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

ALIŠANKA, E., 2001. *Dioniso sugrįžimas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

BAKHTINAS, M., 2002. *Autorius ir herojus. Estetikos darbai*. Vilnius: Aidai.

BAKHTIN, M., 1981. *Forms of Time and Chronotope in the Novel*. In: BAKHTIN, M. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: UTP, 84–258.

BRAŽĖNAS, P., 2001. *Priešaušrio vieškelius perėjus*. In: D. VAITIEKŪNAS. *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Bronius Radzevičius*. Vilnius: Baltos lankos, 100–118.

BULAVKA, L., BUZGALIN, A., 2006. *The Next Hundred Years Of Mikhail Bakhtin – The Dialectic Of Dialogue Versus the Metaphysics of Post-Modernism*. Prieiga: <http://www.alternativy.ru/en/node/83>. [Žiūr. 2012-04-23].

DAUJOTYTĖ, V., RUBAVIČIUS V., ŠLIOGERIS, A., TAMOŠAITIS, R., 2009. Kalbos pabaiga? *Metai*, 3. Prieiga: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/4282-kalbos-pabaiga-pokalbyje-dalyvavo-viktorija-daujotyte-vytautas-rubavicius-arvydas-sliogeris-regimantas-tamosaitis-3?catid=509%3A2009-nr-3-kovas>. [Žiūr. 2012-04-20].

DE PEUTER, J., 1998. *The Dialogics of Narrative Identity*. In: *Bakhtin and the Human Sciences: No Last Words*. London; Thousand Oaks, Calif.: Sage, 30–48.

GRIGAITIS, M., 2011. Broniaus Radzevičiaus romanas „Priešaušrio vieškeliai“ iš ontologinės hermeneutikos perspektyvos. *Colloquia*, 26, 62–77.

GRIGAITIS, M., 2006. Postmodernizmas ir kitos literatūrologijos baimės. *Šiaurės Atėnai*. 2006-10-07. Prieiga: http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=815&kas=straipsnis&st_id=4601. [Žiūr. 2012-04-23].

HOLQUIST, M. 2002. *Dialogism: Bakhtin and His World (New Accents)*. London: Routledge.

KRISTEVA, J., 1986. *The Kristeva reader*. New York: Columbia University Press.

NIELSEN, G., 1998. The Norms of Answerability: Bakhtin and the Fourth Postulate. In: *Bakhtin and the Human Sciences: No Last Words*. London; Thousand Oaks, Calif.: Sage, 214–231.

RADZEVIČIUS, B., 1984. *Link Debesijos*. Vilnius: Vaga.

RUZAS, M., 2008. 500 metų filosofijai Lietuvoje. *Problemos*, 73, 213–215.

SATKAUSKYTĖ, D., 2008. Postmodernizmas kaip konjunktūra. *Metai*, 2. Prieiga: http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=815&kas=straipsnis&st_id=4601.

www.tekstai.lt/zurnalas-metai/3157-dalia-sat-kauskyte-postmodernizmas-kaip-konjunktura.html?catid=488%3A2008-nr-02-vasaris. [Žiūr. data 2012-04-20].

SPRINDYTĖ, J., 2006. *Prozos būsenos*

1988–2005 metai. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

VALANTIEJUS, A., 2003. Postmodernizmas ir epistemologinio reliatyvizmo sąpaštai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2, 5–49.

Mindaugas Grigaitis

Vilnius University, Lithuania

Research interests: literary theory, literary philosophy, cultural studies, literary anthropology

TRANSGREDIENCE IN *TOWARD DEBESIJA* BY BRONIUS RADZEVIČIUS

Summary

The aim of this article is to present the transgression theory of Russian scientist Mikhail Bakhtin as a compromise of the traditional and postmodern views of literature. Traditional criticism, which here is defined as a metaphysical view of literature as a subject's self-representation, rejects the postmodern idea of the subject's death as nihilistic blather. On the contrary, the postmodern attitude denies the subject's identity as a centre of literature. The theory of transgression admits that subjectivity is not dead, but rejects it as a constant and finite identity. It makes it possible to join the traditional and postmodern attitudes.

The first section deals with these aspects of transgression. Such categories as *time*, *space*, *author*, *hero*, *exteriority*, and *inner world* are defined. It is stressed that the word *man*, which traditionally is understood as a subject of constant identity, in Bakhtin's theory means the possibility to create that identity. This possibility becomes aesthetic reality only when an author—the principle of organizing language—exteriorizes and, through exteriorization, materializes experience in a hero. Exteriorization and the separation of *man-author-hero* are stressed as the main aspects of the theory of transgression.

The forms of transgression that are expressed in Radzevičius's novels are analyzed in the second section. The texts of this author come into the center of analysis because of their intensive correlations of experience and language. It is considered that the best way to present the theory of transgression as a compromise of traditional and postmodern thought is to use it in an interpretation of the texts of those

Mindaugas Grigaitis

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: teoria literatury, filozofia literatury, studia kulturowe, antropologia literatury

ZASADA NIEWSPÓLOBECNOŚCI W ZBIORZE NOWEL BRONIUŠA RADZEVIČIUSA *LINK DEBESIJS*

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest analiza zbioru nowel litewskiego prozaika Broniusa Radzevičiusa *Link Debėsijos* (W stronę Debesiji), przeprowadzona w oparciu o teorię niewspółobecności rosyjskiego literaturoznawcy Michaiła Bachtina. Teoria ta jest traktowana jako teoretyczny kompromis, pozwalający połączyć założenia tradycyjnej krytyki broniącej subiektywizmu z postmodernistyczną ideą śmierci autora. Świadomie wybrano prozę Radzevičiusa, w której istnieje bardzo wyraźna korelacja między językiem i doświadczeniem. Uważa się, że teorię niewspółobecności najlepiej przedstawić na przykładzie tekstów tych autorów, którzy nie tylko nierozzerwalnie stapiają w jedno doświadczenie i język, ale też wyczuwają granice przekazywania doświadczenia za pomocą języka. W części teoretycznej artykułu przedstawiono teorię niewspółobecności M. Bachtina, przywołano ideę człowieka jako całości doświadczenia, określono bachtinowską zasadę tworzenia wartości estetycznej w odniesieniu do tego doświadczenia. Najwięcej uwagi poświęcono analizie relacji między autorem i bohaterem, określono kategorie niewspółobecności, świata zewnętrznego i wewnętrznego, omówiono warunki występowania niewspółobecności oraz sytuacje związane z jej naruszeniem. Dokonując analizy utworów B. Radzevičiusa, zbadano formy występowania zasady niewspółobecności, udziału autora w procesie tworzenia całości artystycznej oraz naruszenia zasady niewspółobecności w analizowanych nowelach. Najpierw dokonano rozbioru nowel stanowiących

authors who not only join experience and language into an intense unity, but even feel the boundaries of representing experience through language. Radzevičius is one of those authors.

Even though Lithuanian literary critics sees him as a master of creating unity between word and feeling, his texts, as a separate world which is governed by the rules of language, reveal that sometimes feeling absorbs language and novels becomes non-esthetic acts. Such situations are called disturbance of transgreience and have two directions: a) hero absorbs author and becomes an author of his own; b) author absorbs hero and makes him a figure of representing the ideology of the author as a living person. Both directions are described through analyses of certain novels.

KEYWORDS: transgreience, Mikhail Bakhtin, Bronius Radzevičius, author, hero, artificial unity.

spójną całość artystyczną, następnie omówiono utwory, w których zabrakło artystycznego wykończenia.

SŁOWA KLUCZOWE: Michaił Bachtin, Bronius Radzevičius, autor, bohater, estetyczny punkt widzenia, niewspółobecność (transgreiencja, egzotopia), całość artystyczna.

Gauta 2011 12 08

Priimta publikuoti 2012 07 20

Ewa Anna Piasta

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Obcych

Zakład Filologii Germańskiej

ul. Kościuszki 13, 25–310 Kielce, Polska

Tel. +041 349 68 00

E-mail: ewa_piasta@yahoo.de

Zainteresowania naukowe: kultura niemieckiego obszaru językowego, korespondencja sztuk, związki literatury z muzyką i duchowością

ASPEKTY METAFIZYCZNE W POEZJI ROSE AUSLÄNDER

Przedmiotem analizy jest sześć wierszy Rose Ausländer, poetki żydowskiego pochodzenia, żyjącej w latach 1901–1988, urodzonej w Czerniowcach, na terenie ówczesnych Austro-Węgier, a zmarłej w Düsseldorfie (Niemcy). Ausländer tworzyła w języku niemieckim i angielskim.

Celem niniejszego szkicu jest prześledzenie aspektów metafizycznych zawartych w wierszach Rose Ausländer i udowodnienie tezy, iż przejawiają się one na płaszczyźnie semantycznej, leksykalnej oraz aksjologicznej.

Interesuje mnie ewokowane przez wiersze doświadczenie duchowe, wyrosłe na gruncie egzystencji skierowanej ku transcendencji, ku Absolutowi i przeżywaney jako tajemnica. Celem jest również ustalenie, czy owe doświadczenia metafizyczne uzyskują specyfikację religijną. Metoda ergocentryczna zaproponowana przez Z. Zarębiankę w badaniach sakralności literatury zakłada, że ów fenomen jest obecny w samym tekście i może być badany bez odniesień do okoliczności zewnętrznych i szukania w nich uzasadnienia dla jego genezy. Pozwala to na lepsze skoncentrowanie się na samym fenomenie sacrum obecnym w tekście literackim.

Analiza wierszy pozwala stwierdzić, że częste są w nich odniesienia do Boga-Stwórcy oraz podkreślany jest współudział człowieka w dziele stworzenia. „Ja” mówiące tekstu poetyckiego przyjmuje wobec Absolutu postawę zależności, respektu i podziwu. Istotnym dla wymiaru duchowego tej poezji jest widzenie rzeczy materialnych i spraw tego świata w kontekście eschatologicznym. W poezji ujawnia się system przekonań budowanych na Biblii, np. gdy jest mowa o miłości bliźniego. Odczytanie właściwych znaczeń ewokowanych przez teksty liryczne jest możliwe poprzez uwzględnienie Biblii jako pierwowzoru dla sytuacji lirycznych przedstawionych w wierszach. Wyraźnie zaznaczony jest w nich prymat sensów duchowych, poszukiwanie tożsamości, wieczności, pełni, stwórczej mocy Boga. Słownictwo religijne analizowanych liryków jest dość ubogie. To raczej nawiązania w sferze aksjologii i poprzez aluzję do fragmentów biblijnych, np. wersów psalmu, budują ich aspekt metafizyczny, który znajduje konkretyzację w przeświadczeniach właściwych dla tradycji judeochrześcijańskiej.

SŁOWA KLUCZOWE: poezja, metafizyka, transcendencja, Rose Ausländer.

I

Rose Ausländer urodziła się w 1901 roku w Czerniowcach, na terenie ówczesnych Austro-Węgier, zmarła w Düsseldorfie w 1988 roku. Tworzyła w języku niemieckim i angielskim. Pochodziła z mieszczańsko-żydowskiego domu, gdzie wpajano jej zasady wschodnio-żydowskiego chasydyzmu oraz idee oświeceniowe. Żydowski pluralizm kulturowy i liberalna austriacko-niemiecka tradycja kulturowa istniały tu obok siebie i przenikały się wzajemnie. Pochodzenie poetki z rejonu Bukowiny stawia ją w centrum wschodnioeuropejskiej tradycji kulturowej (por. Kristensson 2000, s. 13). Rose Ausländer zaczęła pisać wiersze w wieku siedemnastu lat. Pierwsze liryki powstały po powrocie z Wiednia w 1918 roku, gdzie jej rodzina schroniła się podczas pierwszej wojny światowej. W latach dwudziestych Ausländer wyjechała do USA, wróciła w 1939 roku, aby opiekować się chorą matką. W tymże roku ukazał się jej pierwszy tomik poetycki *Tęcza* (por. Kristensson 2000, s. 20). Jej wczesne wiersze są zakorzenione w niemieckim mistycyzmie romantycznym (por. Colin 1990, s. 233). Od 1941 roku przez trzy lata ukrywała się wraz z matką w getcie czerniowieckim, aby uniknąć deportacji przez niemieckiego okupanta (por. Kristensson 2000, s. 17). Ostatnie dwie dekady życia spędziła Ausländer w Düsseldorfie w domu im. Nelly-Sachs, należącym do gminy żydowskiej. Tam powstały jej ostatnie wiersze (por. Kristensson 2000, s. 18).

Twórczość poetycką Rose Ausländer można podzielić na następujące fazy: 1) wiersze neoromantyczne i ekspresjonistyczne do 1939 roku; 2) wiersze o tematyce egzystencjalnej w latach 1941–1944; 3) przerwa w twórczości i eksperymenty

poetyckie w latach 1948–1956; 4) współczesne wiersze o tematyce postshoah od 1956 do 1987 roku (por. Kristensson 2000, s. 21). Jej wiersze, podejmujące problemy egzystencjalne, nawiązują do chasydyzmu. Wyraz *chassidim* oznacza po hebrajsku ‘pobożny’ i dał on nazwę religijnemu, demokratycznemu, a jednocześnie mistycznemu ruchowi zmierzającemu do odnowy życia we wszystkich tych wymiarach. Porównuje się go do pietyzmu, który miał na celu uwewnętrznienie treści wiary. Chasydyzm traktuje człowieka jako partnera Boga w stwarzaniu świata, odpowiedzialnego za trwanie i rozprzestrzenianie się dobra w świecie. Ruch chasydzki występuje przeciw skostniałym rytuałom tradycji ortodoksyjno-rabinowskiej i głosi konieczność odnowy wszystkich wymiarów życia, od wyżyn ekstazy aż do codziennych zewnętrznych spraw (por. Helfrich 1995, s. 34–36). Nikt nie zaprzeczy, że Rose Ausländer była osobą religijną, ale też nikt nie potwierdzi, że była praktykującą żydówką. Jej religijność można scharakteryzować jako osobistą i prywatną relację z Bogiem (por. Merk 2011, s. 67). Badacze twórczości R. Ausländer zauważają w jej wierszach uosobione wyobrażenia *metafizycznego*, jak i politeistyczne, antropomorficzne oraz nieosobowe obrazy Boga (por. Merk 2011, s. 63).

II

Immanentną cechą literatury i jej niezbywalnym prawem jest stawianie pytań egzystencjalnych, zasadniczych, wpływających z duchowej natury człowieka, który szuka uzasadnienia dla swojego bytowania w świecie. Stąd wszelkie badania skierowane na odczytywanie tego, co w niej duchowe, czy – posługując się językiem filozofów –

metafizyczne, należałoby poprzedzić szerszą refleksją nad tym terminem. Wszelka twórczość artystyczna, a tym bardziej literatura, bo o niej tutaj mowa, jest owocem duchowej aktywności człowieka. Nawet w przypadku, gdy literatura obiera za swój przedmiot opisu tylko materialny wymiar rzeczywistości i zdaje się być pozbawiona odniesień do transcendencji, fakt ten stanowi odzwierciedlenie duchowej kondycji zarówno danego twórcy, jak i epoki, w której żyje. Nawet negacja tego, co metafizyczne, jest w jakimś sensie zajęciem stanowiska wobec owego fenomenu, czasami świadomym odcięciem się od niego, a innym razem zakamuflowanym poszukiwaniem śladów Innego pośród przygodnej rzeczywistości. Dla niniejszych rozważań istotna jest definicja duchowości sformułowana przez Zofię Zarębiankę, polską badaczkę literatury, pod kątem jej odniesień do sacrum. Stwierdza ona, że duchowość to: po pierwsze „wyraz i przejaw wszelkiej wewnętrznej aktywności ludzkiej, po drugie odpowiedź, reakcja ludzkiego ducha na ważne dlań impulsy pochodzące z zewnątrz i interioryzowane, po trzecie wreszcie, odniesienie obydwu powyżej wskazanych aspektów do sfery uznanej przez podmiot za «absolutny punkt sensotwórczy», co niekoniecznie musi od razu oznaczać płaszczyznę nadprzyrodzonego i religijnego, zawsze wskazywać będzie na dziedzinę aksjologii oraz tak czy inaczej rozumianej transcendencji, nie zawsze i nie dla wszystkich o charakterze religijnym” (Zarębianka 2008, s. 91–92). Odwieczne dylematy egzystencjalne wyrażane poprzez literaturę przybierają nieraz formę konkretyzacji wyznaniowej, co pozwala wtedy na badanie stopnia sakralnego i/lub religijnego nacechowania utworu,

objawiającego się na płaszczyźnie semantycznej, leksykalnej oraz aksjologicznej. Współczesna niemiecka badaczka literatury Magda Motté wprowadza rozróżnienie na płaszczyznę etyczno-egzystencjalną oraz transcendentno-religijną. Do pierwszej należą teksty, które podejmują kwestie ogólnoludzkie, jak pytanie o tożsamość, sprawiedliwość, pokój itd. Nie wykraczają one jednak poza to, co widzialne i nie zwracają się ku *innemu światu*. Do drugiej kategorii należą teksty mówiące o człowieku, który w swoich doświadczeniach miłości, strachu, samotności, cierpienia i śmierci dochodzi do przekonania, że sam nie jest w stanie zaspokoić swojej potrzeby zbawienia i nie osiągnie go swoimi ograniczonymi środkami, a zarazem nie czyni siebie samego środkiem i celem wszechświata, lecz kieruje wszystkie swoje doświadczenia ku instancji wyższej, ku Absolutowi, który jako jedyny jest w stanie nadać wszystkiemu sens. Teksty, które zawierają tego typu wizję rzeczywistości, można nazwać religijnymi (por. Motté 1997, s. 33).

Celem niniejszego szkicu jest prześledzenie aspektów metafizycznych zawartych w wierszach Rose Ausländer i udowodnienie tezy, iż przejawiają się one na wszystkich trzech wyżej wymienionych płaszczyznach. Interesować mnie będzie najpierw ewokowane przez wiersze doświadczenie duchowe, wyrosłe na gruncie egzystencji skierowanej ku transcendencji, ku Absolutowi i przeżywanej jako tajemnica. Celem moim jest również ustalenie, czy owe doświadczenia metafizyczne uzyskują specyfikację religijną. Metoda ergocentryczna zaproponowana przez Zarębiankę w badaniach sakralności literatury zakłada, że ów fenomen jest obecny w samym tek-

ście i może być badany bez odniesień do okoliczności zewnętrznych i szukania w nich uzasadnienia dla jego genezy (por. Zarębianka 2008, s. 7). Pozwala to na lepsze skoncentrowanie się na samym fenomenie sacrum, obecnym w tekście literackim. W nurt tych rozważań wpisują się również badania dotyczące aspektów metafizycznych, transcendentnych i religijnych, podejmowanych w ciągu ostatnich dziesięcioleci głównie przez literaturoznawców polskich, do których zaliczyć należy w pierwszym rzędzie badaczy lubelskich: Stefana Sawickiego, który wydał m.in. następujące dzieła: *Poetyka. Interpretacja. Sacrum*, Warszawa 1981; *Wartość – sacrum – Norwid 2. Studia i szkice aksjologiczno-literackie*, Lublin 2007; Marię Jasińską-Wojtkowską, autorkę książki: *Horyzonty literackiego sacrum*, Lublin 2003; Mariana Maciejewskiego, twórcę kerygmatycznej metody w badaniach literackich: „*Ażeby ciało powróciło w słowo*”. *Próba kerygmatycznej interpretacji literatury*, Lublin 1991 oraz badaczkę krakowską, Zofię Zarębiankę, autorkę m.in. następujących pozycji: *Poezja wymiaru sanctum. Kamińska – Jankowski – Twardowski*, Lublin 1992, *Czytanie Sacrum*, Kraków – Rzym 2008, *Tropy sacrum w literaturze XX wieku*, Bydgoszcz 2001. Najnowsze dzieło badaczy krakowskich pod redakcją Marii Kłańskiej, Jadwigi Kity-Huber, Pawła Zarychty nosi tytuł: „*Cóż za Księga!*” *Biblia w literaturze niemieckojęzycznej od Oświecenia po współczesność* i ukazało się w Krakowie w 2010 roku. Wśród niemieckich literaturoznawców wymienić należy Magdę Motté, która wydała m.in. pozycję *Auf der Suche nach dem verlorenen Gott*, Mainz 2008 oraz Heinricha Schmidingera, pod którego

redakcją ukazało się dwutomowe dzieło poświęcone badaniom recepcji Biblii w literaturze: *Die Bibel in der deutschsprachigen Literatur des 20. Jahrhunderts*, Mainz 2000. Wśród badaczy niemieckich to przeważnie teolodzy poświęcają swoją uwagę zagadnieniom szeroko rozumianych związków religii i/lub teologii z literaturą. Zaliczają się do nich, żeby wymienić tylko tych najważniejszych, następujący autorzy: Georg Langenhorst: *Theologie und Literatur. Ein Handbuch*, Darmstadt 2005; „*Ich gönne mir das Wort Gott*“. *Annäherungen an Gott in der Gegenwartsliteratur*, Freiburg im Breisgau 2009; Karl Josef Kuschel: *Im Spiegel der Dichter. Mensch. Gott und Jesus in der Literatur des 20. Jahrhunderts*, Düsseldorf 1997, *Gott liebt es, sich zu verstecken. Literarische Skizzen von Lessing bis Muschg*, Stuttgart 2007; Erich Garhammer: *Zweifel im Dienst der Hoffnung. Poesie und Theologie*, Würzburg 2011.

Wróćmy jednak jeszcze do dalszych uwag precyzujących termin *metafizyka*. Funkcjonuje on nie tylko jako termin filozoficzny, ale obejmuje swoim znaczeniem w szerszym i bardziej potocznym rozumieniu wszystko to, co przynależy do sfery irracjonalnej rzeczywistości, co jest związane z płaszczyzną wartości, wchodzących często w zakres *sakralnego*. Zdarzeniom i przedmiotom *z tego świata* nadaje się często znaczenie głębsze, odsyłające do transcendencji; to, co *fizyczne* wskazuje na *metafizyczne*, konstituuje stosunek bohatera lirycznego do rzeczywistości irracjonalnej, do Absolutu, który może pozostać nieokreślonym *Ignotum* lub też Bogiem rozumianym w naszej kulturze jako Bóg religii chrześcijańskiej.

III

Część praktyczną mojego wywodu stanowi analiza sześciu wierszy Rose Ausländer pod kątem zawartych w nich aspektów metafizycznych. Prześledzę ukonstytuowane w poniższych lirykach sygnały *duchowego*, starając się odczytać ich głębsze znaczenie semantyczne, jak i ewentualne konkretyzacje wyznaniowe oraz odwołania do tradycji biblijnej.

Mit Fragen

Ich komme
mit Dornenfragen
blutarmer Sonne
Disteln und Wind

mit der Ameisenkönigin
und ihrem empörter Heer
mit Fragen woher wohin

mit dem Hügel unterm Stein
mit zuckender Kerze
Talglippen
Fragen aus Qualm

mit der erwürgten Liebe
mit dem Scherben
von deinen Augen geraubt
darüber der Geierschrei

ich komme
zu wem
mit Fragen
warum wozu

(Kurz 2003, s. 66)

Wiersz otwiera na transcendencję, jest zwrotem ku komuś, od kogo bohater liryczny spodziewa się uzyskać odpowiedź na dręczące go pytania („Dornenfragen”), dotyczące kwestii egzystencjalnych, tego, skąd pochodzi i ku czemu zmierza („mit Fragen woher wohin”). Dopiero czwarta zwrotka zawiera bezpośredni zwrot ku nieokreślonemu Ty; status adresata jest więc

nie do końca jasny. W ostatniej strofie „ja” liryczne zastanawia się, do kogo ma się udać ze swoimi pytaniami dotyczącymi sensu. Zarysowana w wierszu sytuacja liryczna jest przesycona niepewnością, brakiem orientacji egzystencjalnej i sensu, nawet w pewnym sensie beznadziejnością, osamotnieniem we wszechświecie. Brak poczucia tożsamości podmiotu mówiącego otwiera go jednak na poszukiwania i zakłada tym samym możliwość uzyskania odpowiedzi na nurtujące go pytania. Sięgnięcie do wyrażenia „Dornen” (‘ciernie’) ma na celu wzmocnienie poetyckiego wyrazu wypowiedzi oraz wzbudzenie skojarzeń z koroną cierniowa Jezusa. Ten zabieg poetycki podkreśla cierpienie związane z pytaniami, które „ja” liryczne nosi w sobie i które wyraża, posługując się słowem o konotacji biblijnej. Przywołanie ujemnie waloryzowanych elementów natury „blutarmer Sonne” (‘anemiczne słońce’), „Disteln” (‘oset’) oraz zjawisk przyrody „Wind” (‘wiatr’) potęguje opis doznań lirycznego bohatera, zaznacza jego zanurzenie w świecie doczesnym i pewne związanie z materią. Również kolejne obiekty przyrody nieożywionej: „Hügel” (‘wzgórze, pagórek’), „Stein” (‘kamień’), jak i ożywionej „Ameisenkönigin” (‘królowa mrówek’), „Geierschrei” (‘krzyk sępów’) są włączone w wewnętrzne przeżycia podmiotu lirycznego. Złowrogi krzyk sępów z całą pewnością nie zwiastuje niczego dobrego, ale jest symbolem zła, które otacza bohatera wiersza. Na szczególnie podkreślenie zasługuje zwrot („Ich komme [...] mit zuckender Kerze”), gdyż drgający płomień świecy ewokuje znaczenie symboliczne i wydaje się być tutaj synonimem przemijania, niestałości i ulotności życia, jakiejś niepewności, a zarazem tłącej się

jeszcze nadziei na światło poznania. Tym nikłym płomykiem, który w każdej chwili może zgasnąć, błędzący próbuje rozświetlić mroki życia. Interpretacja ta wydaje się słuszna, gdyż w tej samej strofie pojawia się zwrot „Fragen aus Qualm” (‘pytania z gęstego dymu’), który wskazuje na wielką ciemność, w jakiej znajduje się bohater liryczny. Ciemność ta nie jest jedynie zewnętrzna i nie oznacza braku fizycznego światła, ale jest natury wewnętrznej i obrazuje mroki duchowe. Gęsty dym uniemożliwia poznanie Prawdy, której bohater szuka z wielkim niepokojem. Zostaje wprowadzony tutaj dychotomiczny podział na świat zewnętrzny, którego przedmiotami „ja” liryczne posługuje się dla zobrazowania własnej sytuacji, oraz świat wewnętrzny, duchowy, skierowany ku transcendencji, która jest za zasłoną i ku której trzeba się przedzierać. Kolejnym zwrotem mającym głęboką wymowę semantyczną jest „mit der erwürgten Liebe” (‘z uduszoną miłością’). Zostaje wprowadzona tutaj wyraźna kwalifikacja aksjologiczna, chociaż ta miłość nie jest idealna, żywa i bez skazy. Wyrażenie to może być rozumiane na dwa sposoby: jako przyznanie się przez bohatera lirycznego, że jego miłość nie jest doskonała, ale została z jego winy „erwürgt” (‘uduszona’). Może też być skargą i wyznaniem, że ktoś z zewnątrz odrzucił jego miłość i nie pozwolił na jej rozwój. Również tę sprawę włącza „ja” liryczne w swój pełen niepokoję monolog. Zwrot „ich komme [...] mit dem Scherben / von deinen Augen geraubt” (‘przychodzę z odłamkiem ukradzionym z twoich oczu’) jest jedynym zwrotem do adresata, ku któremu kierowane są wszystkie pytania, co skłania do przypuszczeń, że nie jest nim drugi człowiek, lecz Bóg, gdyż tylko On jest

w stanie udźwignąć egzystencjalne pytania człowieka. Bohater wiersza czuje z nim pewną więź, ma coś, jakiś odłamek, który go z nim łączy. Fakt ten nie niweluje jednak niepewności co do Jego istnienia. Jak wykazała analiza, dopiero dotarcie do głębokich sensów utworu pozwala na stwierdzenie jego odniesienia do sfery metafizycznej.

Respekt

Ich habe keinen Respekt
vor dem Wort Gott

Habe großen Respekt
vor dem Wort
das mich erschuf
damit ich Gott helfe
die Welt zu erschaffen

(Kurz 2003, s. 68)

W powyższym liryku już na poziomie słownictwa „Gott” (‘Bóg’), „erschaffen” (‘stworzyć’) ujawnia się jego metafizyczny aspekt zakładający istnienie Absolutu, chociaż pierwsza zwrotka zawiera protest przeciw Bogu. Bohater liryczny wyznaje, że samo słowo *Bóg* nic dla niego nie znaczy. Dopiero Jego dzieła, a szczególnie dzieło stworzenia człowieka, o czym jest mowa w drugiej zwrotce, są w stanie wzbudzić u niego respekt. „Ja” liryczne zakłada więc istnienie Boga, wnioskuje o nim na podstawie świata zewnętrznego. Stworzona i widzialna rzeczywistość jest więc świadectwem o niewidzialnym Bogu. W tym kontekście natychmiast nasuwają się słowa z Biblii, które są w jakimś stopniu semantycznym odpowiednikiem konstatacji zawartej w drugiej zwrotce: „Z wielkości i piękna stworzeń poznaje się przez podobieństwo ich Stwórcę” (Mdr 13,5). Bóg więc daje ludziom poprzez rzeczy stworzone trwałe świadectwo o sobie (por. Rz 1,19–20).

Bohater wiersza widzi rację i sens swojego istnienia w udzielaniu Bogu pomocy w stwarzaniu świata. Takie przeświadczenie nie jest jednak negacją wszechmocy i samowystarczalności Boga, ale świadomością, iż człowiek jest powołany do współdziałania w kształtowaniu ziemi i wypełnianiu zlecenia bożego: „Czyńcie sobie ziemię poddaną” (Rdz 1,28). Budowana w wierszu sytuacja liryczna odwzorowuje więc biblijny pierwowzór. Wizja człowieka zawarta w utworze stanowi jego dowartościowanie i wywyższenie, jest on według niej jednocześnie stwórcą i stworzeniem. Bóg zaś zyskuje szacunek i respekt za względu na swoje dzieła, a nie ze względu na siebie samego. Zakres poszukiwań metafizycznego wymiaru koncentruje się w analizowanym wierszu na Bogu i Jego stworzeniu, które współtworzy z Nim świat i ma udział w Jego dziele.

Preisen

Preisen
die Erde
und ihre unaufhörlichen Wunder

Sonne Mond Gestirne
und was dahinter
dichtet

Die Menschenbrüder
aufnehmen
im Herzgefäß
unsre winzige Ewigkeit

(Kurz 2003, s. 68)

Wiersz zawiera dwie perspektywy, jedną odnoszącą się do rzeczywistości widzialnych, świata materialnego, do którego wychwalania jest zachętą: „Erde” (‘ziemia’), „Sonne” (‘słońce’), „Mond” (‘księżyc’), „Gestirne” (‘ciała niebieskie’), „Menschenbrüder” (‘bracia w człowie-

czeństwie, bliźni’). Podmiot liryczny wielbi *nieustanne cuda ziemi*, o czym jest mowa w trzecim wersie pierwszej zwrotki. Chociaż słowo *cuda* zostało zaczerpnięte z leksyki religijnej, nie odwołuje się tutaj do rzeczywistości transcendentnej, ale służy wzmocnieniu wymowy poetyckiej i wyraża zdumienie nad pięknem ziemi. Sytuacja liryczna przedstawiona w wierszu odwołuje się jeszcze do drugiej rzeczywistości, która jest natury duchowej, co ujawnia się szczególnie w trzecim i czwartym wersie trzeciej zwrotki: „im Herzgefäß / unsere winzige Ewigkeit” (‘w naczyniu serca / nasza mała wieczność’). Bohater liryczny stwierdza istnienie w nas czegoś, co nie przemija, co trwa wiecznie. Ten załączek wieczności odnajduje w swoim własnym sercu, czym wyraża przeświadczenie o transcendentnej naturze człowieka. Konkluzję tę poprzedzają słowa mówiące o tym, aby być otwartym na bliźnich. Inni ludzie są postrzegani przez „ja” liryczne jako bracia, współbracia w człowieczeństwie. Wymowa aksjologiczna tej wypowiedzi jest kompatybilna z biblijnym nakazem miłości bliźniego. W toku analizy można stwierdzić, że wiersz ujawnia sensy metafizyczne bez odwołania się do Boga, choćby nawet implicite. Nawiązania w sferze aksjologii zdradzają jednak jego religijną – zgodną z przesłaniem Biblii – wymowę.

Gott
Schöpfer aller Dinge
Du bist nicht
gut
Du bist nicht
schlecht
Du bist

Du gabst mir
Kraft zu leben

nicht genug
zu leben
ewiglich
Gott

(Kurz 2003, s. 69)

Wiersz jest utrzymany w tonie modlitewnym, stanowi bezpośredni zwrot do adresata, którym jest Bóg – Stwórca wszystkich rzeczy, gdyż „On rzekł i zostały stworzone” (Ps 148, 5). Z utworu da się wyczytać przeświadczenie, że Bóg jest całkowicie transcendentny, przekraczający wszelkie ludzkie wyobrażenia, stąd zasadna, choć dość zaskakująca konstatacja bohatera lirycznego: „Du bist nicht / gut / Du bist nicht / schlecht / Du bist” (‘nie jesteś / dobry / nie jesteś / zły / Ty jesteś’). Ta ambiwalencja jest w swojej wymowie semantycznej tylko pozorna. Bohater wyznaje poprzez zastosowanie przeciwieństwa absolutną inność Boga i rozumie, że pozostaje On całkowicie nieadekwatny wobec wszelkich ludzkich wyobrażeń, dlatego powstrzymuje się od nich i przyjmuje a priori Jego istnienie, stwierdzając „Du bist” (‘Ty jesteś’), co jest zgodne z biblijnym świadectwem, które daje o sobie Bóg: „Jestem, który Jestem” (Wj 3,14). Mircea Eliade odnosząc się do tych słów pisze, że odpowiedź Boga jest bardzo tajemnicza. Nawiązuje On do swojego sposobu istnienia, nie objawiając jednocześnie swojej osoby. Można powiedzieć jedynie, że imię Boga sugeruje totalność bytu i Istniejącego (por. Eliade 2002, s. 170). Druga zwrotka jest intymnym dialogiem ze Stwórcą, odnosi się do sytuacji bohatera lirycznego, który wyznaje, iż otrzymał od Boga siły do życia, ale nie wystarczą one, aby mógł żyć wiecznie. To krótkie stwierdzenie ma bogatą wymowę semantyczną, gdyż – po pierwsze – zawiera wiarę w możliwość życia wiecznego, co jest

głównym założeniem wszystkich religii, nie wyłączając religii chrześcijańskiej. A po drugie jest stwierdzeniem przemijalności i przygodności bytu ludzkiego, który nie ma życia wiecznego sam z siebie. Ponadto „ja” liryczne uznaje swą zależność od Boga i swoje pochodzenie od Niego. Utwór jest więc zapisem doświadczenia duchowego, stanowi próbę zwerbalizowania przeżyć natury duchowej, jest nakierowany na transcendencję. W tej krótkiej zwrotce zawarta jest koncepcja życia *tu* i *tam*, przy czym *tamten świat* waloryzowany jest dodatnio, stanowi wartość, którą bohater liryczny pragnie zdobyć i wyraża żal, iż sam nie jest w stanie tego osiągnąć. Przedstawiony w wierszu obraz Boga ujawnia proveniencję biblijną, chociaż brak w nim bezpośrednich odwołań do motywów biblijnych. Cała koncepcja aksjologiczna pozostaje w zgodności z przesłaniem Biblii, a w szczególności Starego Testamentu, gdyż to w nim jest mowa o dziele stworzenia.

Erbarme dich
Herr
meiner Leere

Schenk mir
das Wort
das eine Welt
erschafft

(Kurz 2003, s. 69)

Powyższy wiersz otwiera incipit będący bezpośrednim zwrotem do Pana i można go zaliczyć do modlitwy poetyckiej. Prośba „Erbarme dich / Herr” (‘zmiłuj się / Panie’) przywołuje skojarzenie z Psalmami 51 i 57, które rozpoczynają się słowami „Zmiłuj się nade mną, Boże”. Wyznanie „ja” lirycznego jest więc zbieżne z wołaniem psalmisty. Bohater wiersza wyraża swoją niegodność,

zależność od Boga, potrzebę otrzymania od Niego zmiłowania, a więc jakiegoś daru i dobra duchowego, i wyznaje, iż jest w nim pustka, która wymaga miłosierdzia Boga. Druga zwrotka zawierająca prośbę, aby Bóg podarował człowiekowi słowo, które stwarza świat, otwiera dwie możliwości interpretacyjne. Pierwszą byłoby uznanie, iż słowo Boga jest stwórcze, że On stwarza mocą swego słowa, co przypomina zapisane na kartach Biblii zawołanie: „Niechaj się stanie” (Rdz. 1,3) oraz „Oto Ja *stwarzam* nowe niebiosa i nową ziemię” (J 4,43–54). Bohater liryczny, wyrażając w pierwszej zwrotce swoją wewnętrzną pustkę, prosi o słowo, które jest w stanie napełnić życiem, a więc stworzyć jego wewnętrzny świat. Druga interpretacja zakłada możliwość odczytania prośby bohatera lirycznego, która byłaby skierowana na świat materialny, widzialny. Bohater prosi Boga o obdarzenie go słowem, które miałoby moc stworzenia świata. Można przypuszczać, że chodzi o możliwość stworzenia nowego, lepszego świata lub odnowienie starego. Obie interpretacje nie stoją ze sobą w sprzeczności, ale wzajemnie się uzupełniają.

Mysterium

Die Seele der Dinge
lässt mich ahnen
die Eigenheiten
unendlicher Welten

Bekommen
such ich das Antlitz
eines jeden Dinges
und finde in jedem
ein Mysterium

Geheimnisse reden zu mir
eine lebendige Sprache

Ich höre das Herz des Himmels
pochen
in meinem Herzen

(Kurz 2003, s. 70)

Już sam tytuł przytoczonego wiersza niesie sensy transcendentne. Przeczucie tajemnicy najwyraźniej zaznacza aspekt wykraczający poza możliwości ludzkiego rozumu i doświadczenia. Aspekt ten znajduje potwierdzenie w dalszych słowach utworu, w których podmiot liryczny zakłada istnienie duszy we wszystkich otaczających rzeczach. Ta konstatacja pozwala mu przeżywać ‘właściwości nieskończonych światów’ (die Eigenheiten / unendlicher Welten), czyli istnienie zarówno *innego* świata, jak i duchowy – i tym samym wprowadzający w wieczność – wymiar *tego* świata. Bohater wyznaje dalej, że niespokojnie, z niepewnością i jakimś zakłopotaniem szuka oblicza każdej rzeczy, co każe przypuszczać, że kieruje on swój wzrok głębiej, pragnie poznać duchowe właściwości rzeczy, dostrzec ich istotę. Dąży więc do totalnego oglądu, pragnie poznać całość. To ukierunkowanie epistemologiczne natrafia jednak na granice. Bohater liryczny wyznaje zaraz, iż w każdej z rzeczy znajduje jakieś misterium, czyli tajemnicę, która jest wyznacznikiem transcendencji. Wyznanie bohatera zawarte w przedostatniej zwrotce, że tajemnice przemawiają do niego żywym językiem, oznacza, że ich istnienie uznaje za oczywiste i akceptuje tajemnice właśnie jako tajemnice, że dostrzega je wokół siebie. Ostatnia zwrotka, którą można przetłumaczyć następująco: ‘Słyszę, jak serce nieba bije w moim sercu’, stanowi wyraźne podkreślenie transcendentnego wymiaru zarówno człowieka, jak i otaczającej go rzeczywistości. Jest to również przyjęcie perspektywy religijnej w światoodczuciu bohatera, ponieważ wyraz *niebo* użyty w tym kontekście ma wydźwięk jednoznacznie konfesyjny. *Serce nieba* stanowi bez

wątpienia jakieś centrum, które może być synonimem Absolutu, a w ujęciu judeo-chrześcijańskim – Boga, którego *siedziba* jest sytuowana właśnie w niebie. Bohater liryczny czuje się wewnętrznie *jedno* z Nadprzyrodzonym, słyszy w swoim sercu bicie Jego serca, co może wskazywać na mistyczną perspektywę zjednoczenia duszy z Bogiem.

IV

Analizowane wiersze koncentrują się wokół zagadnień metafizycznych. Kreowane poprzez nie obrazy Boga odwołują się do biblijnego pierwowzoru zawartego w Piśmie Świętym, a przede wszystkim w Starym Testamencie, chociaż poetka sięga również do tradycji chrześcijańskiej. Często są w nich odniesienia do Boga-Stwórcy oraz podkreślany jest współdziałanie człowieka w dziele stworzenia. Perspektywa aksjologiczna stawia w centrum miłość do Boga wyrażaną w tęsknocie za Jego słowem oraz miłość do człowieka, uznającą go za brata. Jako stworzenie nie jest on samowystarczalny, jego istnienie nie jest wieczne, odczuwa

on w sobie pustkę, którą tylko Bóg może wypełnić. „Ja” mówiące poetyckiego tekstu przyjmuje wobec Absolutu postawę zależności, respektu i podziwu. Świat stworzony jawi się bohaterowi lirycznemu jako tajemnica, która przemawia do niego w każdej rzeczy. Istotnym dla wymiaru duchowego tej poezji jest widzenie rzeczy materialnych i spraw *tego świata* w kontekście eschatologicznym. W poezji ujawnia się system przekonań budowanych na Biblii. Odczytanie właściwych znaczeń ewokowanych przez teksty liryczne jest możliwe poprzez uwzględnienie Biblii jako pierwowzoru dla sytuacji lirycznych przedstawionych w wierszach. Wyraźnie zaznaczony jest w nich prymat sensów duchowych, poszukiwanie tożsamości, wieczności, pełni, stwórczej mocy Boga. Słownictwo religijne analizowanych liryków jest dość ubogie. To raczej nawiązania w sferze aksjologii i poprzez aluzję do fragmentów biblijnych, np. wersów psalmu, budują ich aspekt metafizyczny, który znajduje konkretyzację w przeświadczeniach właściwych dla tradycji judeochrześcijańskiej.

Bibliografia

COLIN, A., 1990. „Wo die reinsten Worte reifen“ – Zur Sprachproblematik deutsch-jüdischer Holocaust-Lyriker aus der Bukowina. In: Ed. G. DIETMAR, A. SCHWOB, 1990. *Die Bukowina. Studien zu einer versunkenen Literaturlandschaft*. Tübingen: Francke.

„Cóż za Księga!” *Biblia w literaturze niemieckojęzycznej od Oświecenia po współczesność*, 2012. Red. M. KLAŃSKA, J. KITA-HUBER, P. ZARYCHTA. Kraków: Homini.

Die Bibel in der deutschsprachigen Literatur des 20. Jahrhunderts, 2000. Red. H. SCHMIDINGER. Mainz: Matthias Grünewald Verlag.

ELIADE, M., 2002. *Geschichte der religiösen Ideen*. Bd. 1. Freiburg, Basel, Wien: Herder.

GARHAMMER, E., 2011. *Zweifel im Dienst der Hoffnung. Poesie und Theologie*. Würzburg: Echter Verlag.

HELFRICH, C., 1995. „*Es ist ein Aschensommer in der Welt*“. *Rose Ausländer. Biographie*. Weinheim-Berlin: Quadriga Verlag.

Ich höre das Herz des Himmels. Moderne Psalmen, 2003. Red. P. K. KURZ. Düsseldorf: Patmos Verlag GmbH & Co. KG.

JASIŃSKA-WOJTKOWSKA, M., 2003. *Horizonty literackiego sacrum*. Lublin: KUL.

KRISTENSSON, J., 2000. *Identitätssuche in Rose Ausländers Spätlyrik*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

KUSCHEL, K. J., 1997. *Im Spiegel der Dich-*

ter. *Mensch. Gott und Jesus in der Literatur des 20. Jahrhunderts*. Düsseldorf: Patmos.

KUSCHEL, K. J., 2007. *Gott liebt es, sich zu verstecken. Literarische Skizzen von Lessing bis Muschg*. Stuttgart: Grünewald.

LANGENHORST, G., 2005. *Theologie und Literatur. Ein Handbuch*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

LANGENHORST, G., 2009. „*Ich gönne mir das Wort Gott*“. *Annäherungen an Gott in der Gegenwartsliteratur*. Freiburg im Breisgau: Herder.

MACIEJEWSKI, M., 1991. „*Ażeby ciało powróciło w słowo*”. *Próba kerygmatycznej interpretacji literatury*. Lublin: KUL.

MERK, S., 2011. *Die postapokalyptische Genese. Lineare und zyklische (End)Zeitvorstellungen in Roes Ausländers Gedichten*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

MOTTÉ, M., 2008. *Auf der Suche nach dem verlorenen Gott*. Mainz: Matthias Grünewald Verlag.

Pismo Świąte Starego i Nowego Testamentu. 2002. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.

SAWICKI, S., 1981. *Poetyka. Interpretacja. Sacrum*. Warszawa: PWN.

SAWICKI, S., 2007. *Wartość – sacrum – Norwid 2. Studia i szkice aksjologiczno-literackie*. Lublin: RW KUL.

ZARĘBIANKA, Z., 1992. *Poezja wymiaru sanctum. Kamińska – Jankowski – Twardowski*. Lublin: KUL.

ZARĘBIANKA, Z., 2001. *Tropy sacrum w literaturze XX wieku*. Bydgoszcz: Homini.

ZARĘBIANKA, Z., 2008. *Czytanie sacrum*. Kraków–Rzym: Instytut Wydawniczy „Maximum”.

Ewa Anna Piasta

Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
Research interests: German-speaking culture, communication arts, trade literature, music and spirituality

Ewa Anna Piasta

Jano Kochanowskio universitetas Kielcuose, Lenkija
Moksliniai interesai: vokiečių kalbės kultūra, korespondencija des arts, literatūros sąsajos su muzika ir dvasine kultūra

METAPHYSICAL ASPECTS OF ROSE AUSLÄNDER'S POETRY

Summary

This article analyzes six poems by Rose Ausländer, a poet of Jewish origin, who lived in the years 1901–1988. She was born at Chernivtsi (then in the Austro-Hungarian Empire), and died in Düsseldorf (Germany). Ausländer wrote in German and in English.

The aim of this paper is to discuss the metaphysical aspects of Ausländer's poems and to demonstrate that these aspects are manifested on the semantic, lexical and axiological levels. My interest is in the spiritual experience evoked by her poetry, resulting from a transcendence- and Absolute-oriented existence, experienced in terms of mystery. Another objective is to determine whether the said metaphysical experience receives religious specification. The ergocentric method, as proposed by Zofia Zarębianka in her research into the sacred in literature, is based on the assumption that this phenomenon is inherent in the text itself and can thus be investigated without referring to

METAFIZINIAI ROSE'OS AUSLÄNDER POEZIJOS ASPEKTAI

Santrauka

Analizės objektas – šeši Rose'os Ausländer eilėraščiai. Tai žydų kilmės poetė, gyvenusi 1901–1988 metais, gimusi Chernivtsi (dar Austrijos–Vengrijos imperijoje), mirusi Diuseldorfe (Vokietija). Ausländer rašė vokiečių ir anglų kalbomis.

Šio darbo tikslas yra aptarti metafizinį Rose'os Ausländer eilėraščių aspektus ir įrodyti, kad jie išreikšti semantiškai, leksiškai ir aksiologiškai. Tyrėjai rūpi dvasinė patirtis, kurią sukelia poetės tekstai, gimstantys iš transcendentinės egzistencijos, nukreiptos į amžiną egzistavimą. Kitas tyrimo tikslas yra nustatyti, ar metafizinė patirtis gauna religinių bruožų. Zofija Zarębianka šventumą literatūroje tiria ergocentrinu metodu, grindžiamu prielaida, kad šis reiškiny yra labai glaudžiai susijęs su tekstu, todėl gali būti tiriamas be išorinių aplinkybių ar kilmės paieškų. Tai padeda labiau susikoncentruoti į patį šventumo reiškinių literatūriniam tekste.

external circumstances or searching therein for its origins. This allows for a greater concentration on the very phenomenon of the sacred as present in a literary text.

The analysis of the poems shows that references to God the Creator tend to be frequent, and that human participation in the act of creation is repeatedly stressed. The speaker assumes a posture of dependence on, respect for and admiration of the Absolute. Significant to the spiritual dimension of this poetry is seeing material reality and the affairs “of this world” in eschatological terms. Ausländer’s poetry reveals a system of Bible-based beliefs, such as those concerning the love for one’s neighbour. An adequate reading of the meanings evoked in Ausländer’s lyrical texts becomes possible when the Bible is seen as the prototype of the lyrical situations presented in her poems. The primacy of spiritual meanings, as well as the search for identity, eternity, fullness and the creative powers of God, become clear indeed. The religious vocabulary of the poems under discussion is rather poor. Instead, it is axiological references and allusions to Biblical fragments, such as psalm verses, that construct the poems’ metaphysical aspects. These are then made more specific with the use of notions typical of the Judeo-Christian tradition.

KEY WORDS: poetry, metaphysics, transcendence, Rose Ausländer.

Eilėraščių analizė parodė, kad dažnos nuorodos į Dievą kūrėją, nuolat pabrėžiamas žmogaus dalyvavimas kūrybos akte. Kalbėtojo pozicija demonstruoja pagarbą ir susižavėjimą Absoliutui. Svarbus dvasinis poezijos aspektas tas, kad į tikrovę ir „šio pasaulio“ reikalus žvelgiama eschatologiškai.

Ausländer poezija atskleidžia Biblija grįstą įsitikinimų sistemą, pavyzdžiui, apie meilę artimui. Įmanomas adekvatus Ausländer lyrinių tekstų reikšmių skaitymas, kai Biblija laikoma lyrinių situacijų, pateiktų eilėraščiuose, prototipu. Aiškiai išreiškiamas dvasinių prasmų pirmumas, amžinybės, pilnatvės ir Dievo kūrybinių galių ieškojimas.

Religinis eilėraščių žodynas gana skurdus. Tai aksiologinės nuorodos ir aliuzijos į Biblijos fragmentus, pavyzdžiui, psalmes. Tai specifinės aliuzijos, atspindinčios tipišką judėjimą ir krikščionių tradicijų suvokimą. Jomis grindžiami metafiziniai eilėraščių aspektai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: poezija, metafizika, transcendencija, Rose Ausländer.

Gauta 2012 04 30

Priimta publikuoti 2012 07 20

Artūras Cechanovičius

Vilnius University

Kaunas Faculty of Humanities

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lithuania

E-mail: arturascechanoviccius@gmail.com

Research interests: archetypal literary criticism, literary translation, self-translation

Jadvyga Krūminienė

Vilnius University

Kaunas Faculty of Humanities

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lithuania

E-mail: hedw_bush@yahoo.com

Research interests: hermeneutics, semiotics, phenomenology, mythopoetics and theopoetics, literary translation, self-translation

VLADIMIR NABOKOV'S SELF-TRANSLATED *LOLITA*: REVISITING THE ORIGINAL ALLITERATIVE MODES

*This paper is a case study comparison of Vladimir Nabokov's self-translated Russian version of his English novel *Lolita* with its original text within the frame of the theory of literary translation. Here, self-translation is referred to as a branch of literary translation whose distinctive feature is that the work is both composed and translated by the same person. It is interesting to observe that, for the most part, the authors who translate their own works into another language are bilingual. Theoretical investigation into the field of self-translation is a recent endeavour; the term only appeared around 1976. Before it appeared in *A Dictionary for the Analysis of Literary Translation*, self-translation was thought to be related to bilingualism, and was therefore approached from the perspective of linguistics.*

*This paper analyses some alliterative modes, including suballiteration, produced by Nabokov in the two versions of *Lolita*. Throughout, the process of translation is viewed as a "two-stage reading-writing activity." The novel's translation into Lithuanian, which was performed from Nabokov's Russian translation, is used to show the difference between translation and self-translation, and to reveal the clash or the interplay between the foreign and the domestic in the development of alliterative appeal.*

KEY WORDS: *literary translation, self-translation, alliteration, suballiterative patterns, revisiting, original modes, author-translator, ordinary translator, double writing, virtuoso rendering.*

When considering the phenomenon of self-translation, it should be noted that the term is not to be found in the history and theory of translation until its first appearance thirty-six years ago, when it was offered

by Anton Popovič in his *A Dictionary for the Analysis of Literary Translation* (1976). He defined it as "translation of an original work into another language by the author himself" (Popovič, cited in Santoyo 2006,

p. 22). According to Julio-César Santoyo, this field of translation was often regarded as “something absolutely marginal, a sort of cultural or literary oddity” (Santoyo 2006, p. 22). Rainier Grutman explains that such an attitude occurred because translation scholars “thought it to be more akin to bilingualism than to translation proper” (Grutman 1998, p. 17), as in most cases it is bilingual authors who translate their own works into another language. As the history of literature shows, a number of authors have translated their own works: Thomas More (1478–1535), Étienne Dolet (1509–1541), Romain Gary (1914–1980), Carlo Goldoni (1707–1793), Samuel Beckett (1906–1989) and Vladimir Nabokov (1899–1977), to mention just a few.

Grutman raises one of the most essential questions: “*Why* do some writers repeat in a second language what has already been said in their previous work?” (Grutman 1998, p. 18). He believes that such a task cannot be undertaken solely because of the author’s dissatisfaction with translations in general, nor even because of the material needs of exiles to receive financial gain. The scholar has no doubt that “there must be some ulterior motive that helps writers to overcome their initial reluctance” (Grutman 1998, p. 18). A similar question has been extended by Gian Mario Villalta, who stresses that there is a considerable difference between translation and self-translation. He relies on Brian T. Fitch’s idea that “once a writer produces a second linguistic version of a text, the first is incomplete without it” (Fitch 1988, p. 123). The scholar notes that in such a case, the complete work may only be represented by the original and the translation taken together. Grutman

shares this opinion when treating the general process of translation as a “two-stage reading-writing activity,” and the process of self-translation as “double writing” (Grutman 1998, p. 19). Villalta, in his turn, argues that self-translation is “the repetition of the process” (Villalta 2003). Nevertheless, he thinks that the author as translator does not merely repeat the process of writing, but takes advantage of the possibility “of gaining perspective, of adding meaning” (Villalta 2003). This development of perspective or addition of meaning is related to the interaction between the original version and the translation: in other words, the two expressions of poetics. In Villalta’s words, “the author perceives the feasibility of realizing a certain poetic form in one language but not in another... and wants to underline this aspect emphatically” (Villalta 2003).

It should, however, be stressed that the self-translating writer or poet has a unique authority, allowing him/her “to bring novelties to the poetic horizon of the language of greater resistance” (Villalta 2003). This suggests that such writers not only shift from one language to another, but also transfer their works into another culture. Grutman cites Menakhem Perry, who maintains that “since the writer himself is the translator, he can allow himself bold shifts from the source text which, had it been done by another translator, probably would not have passed as an adequate translation” (Perry, cited in Grutman 1998, p. 18). This idea also reveals the relation between the two texts, i.e., the original and its translation, thereby suggesting that the translated text gains additional characteristics. The recreation of a literary text in another language and its adaptation to a different system of signs bring

in new literary, philosophical and cultural perspectives. Here, another problem comes into focus as well—namely, the problem of authorial freedom that is often demonstrated by a privileged author-translator. When the author translates his/her own work, it is “invested with an authority that not even an ‘approved’ translation by diverse hands can match” (Grutman 1998, p. 19). In self-translation it is difficult to distinguish between the author and the translator: “here the translator is the author, the translation is an original, the foreign is the domestic and vice versa” (Hokeson and Munson 2007, p. 161).

Self-translation demonstrates a playful collusion between various fictive and cultural horizons. According to Chiara Montini, bilingual authors and readers have a “completely different experience of the fictive universe” (Montini 2010, p. 307). In fact, this “conjoined twins” literary phenomenon crosses the boundaries of monolingual literature and turns to be a “process of multiple translanguingual revision” (Rosengrant 1995). On the whole, in the case of Nabokov’s *Lolita*, the very concepts of “foreign” and “domestic” escape clarity, as the original version was written in English—a foreign language to its author—and only then translated into his native Russian. Indeed, it is complicated to distinguish between domestication and foreignization in the process of the novel’s translation.

Vladimir Nabokov is a self-translating author who began his career as a translator by rendering the works of foreign writers into his native language, often “re-Russianizing” the original texts. He started translating his own works after his Russian novel

Camera Obscura (1932) was translated into English by Winifred Roy in 1936. The author was so dissatisfied with the translation that he decided to translate his own works himself. He practised self-translation between the Russian and English languages. After his literary career was launched, Nabokov became anxious to translate more of his Russian fiction into English. Yet he was unwilling to do it himself, “since his experience with the Englishing of his first two novels had persuaded him just how demanding and distracting an exercise it was” (Grayson 2000, p. 989). The main difficulty was, as the writer confessed to his translator Michael Scammell, to fight against the creative temptation to amend the work in the process of translation.

It should be admitted that Nabokov did a lot of work in the field of translation. He “re-Englished” his few stories which were translated by other translators. According to Grayson, Nabokov took this activity very seriously, since he intended his English translations to serve as the basis for their translation into other languages. That was the process which he tried to control as much as his competence allowed.

Jane Grayson claims that, in reality, Nabokov “quite often valued the retention of the stylistic effect more highly than the retention of meaning” (Grayson 2000, p. 990). Jenefer Coates, in her turn, argues that “Nabokov makes adjustments by rewriting or rephrasing to create different [and new] effects” (Coates 1999, p. 99). It is worth noting that, as Grayson puts it, the writer often performed “a virtuoso backward somersault” (Grayson 2000, p. 990) while rendering his best known novel, *Lolita*, into Russian. The Russian translation was first

published in 1967. Yet before translating the novel, he performed a similar feat in the rendering of his autobiography. This became more a complement than a translation, because “the act of writing of events in the language in which he had originally experienced them generated further, richer recall” (ibid.), thus confirming the insight of Villalta that self-translation allows the writer to expand his/her work and gain different perspectives. Coates states that there were cases when Nabokov created different versions of his English texts, sometimes even doing back-translation from English into Russian and then again back into English. For example, his *Speak Memory: An Autobiography Revisited* (1966), which originally was an English text titled *Conclusive Evidence* (1951), was self-translated into Russian as *Drugie Berega* in 1954 and then recomposed in English (Coates 1999, p. 99).

Once, when accused of “self-contradiction in his theory and practice of translation by preaching fidelity and practising freedom”, in his defence Nabokov mused that “self-translation... involved the mature writer revisiting the ‘greener fruits’ of his youth” (Coates 1999, p. 99). Hence, being well familiar with the original inspiration woven into the text, the author had the sole power to recreate the work by adjusting it and designing new effects for an audience different in geographic, national, social, linguistic and temporal terms.

After considering the theoretical insights on self-translation, Nabokov’s theoretical views on translation and his practical translatory attempts, it is reasonable to proceed with the analysis of the translation of the novel *Lolita* into Russian and to describe

the specificity of Nabokov’s approach to self-translation.

Nabokov’s style of writing demonstrates an unusual complexity from the linguistic, textual and aesthetic perspectives. The stylistic instruments he employs are often aesthetically sophisticated. It may be claimed that the reader’s attention is immediately attracted by the writer’s specific choices of lexical items with respect to the acoustic effect they create. Hence, one of the main stylistic devices in his texts is alliteration accompanied by assonance. Nabokov understood that alliteration is an essential part of meaning and has an important semantic and rhetorical function. On the other hand, for him, an added alliterative appeal is the instrument to evoke a challenging game with the reader. Indeed, in his *Lolita*, Nabokov often develops a polyphonic sound orchestration. His highly elaborated alliterative modes demonstrate a playful repetition of the initial, medial and final consonants and/or syllables. As Judson Rosengrant argues, the latter “either echo the initial groupings or establish new linkages, thereby creating a harmonious acoustic environment, a rich choir of sounds” (Rosengrant 1994).

In this paper, Nabokov’s alliterative patterns will be analysed in the following order: first, those found in the original *Lolita*, followed by their equivalents (if any) in the Russian translation performed by the author himself. Consider the following alliterative excerpt:

Valechka—by now shedding torrents of tears tinged with the mess of her rainbow make-up—started to fill anyhow a trunk, and two suitcases, and a bursting carton, and visions of putting on my mountain boots and taking a running kick at her

*rum*p were of *course* impossible to put into execution with the *cursed* *colonel* hovering around all the *time* (Nabokov 1991, p. 29; emphasis added).

The sentence is rather long and is composed of segments distinguished by punctuation. In the first segment of the sentence, which starts with the first dash and ends with the second dash, there is an obvious alliteration of the initial and nearly final *t* in “*torrents*” and the initial *t* in “*tears*” and “*tinged*” which is complemented by the medial sonorous *r* in “*torrents*” and the medial *r* in “*tears*” connected to the initial *r* in “*rainbow*”. Moreover, the suffix *-ing* in “*shedding*” is somewhat repeated in the word “*tinged*”. Taken together, these sounds create a flowing effect—the consonant *t* does not protrude to distort the melodious sound patterning of the whole sentence, thus avoiding a choppy effect. The alliteration of the initial *m* in “*mess*” and “*make-up*” should also be considered. Nabokov weaves the auditory patterning of the text very inventively as is seen in the following: the initial *r* in “*rainbow*” effectively alliterates with the medial *r* in “*torrents*” and “*tears*”. This also serves as a relief for the reader before another alliterative beating of the consonant *t* in the second segment, produced by the two medial *t* in “*started*”, the initial *t* in “*trunk*” and “*two*”, and the medial *t* in “*suitcases*”, “*bursting*”, “*carton*”, “*putting*”, “*mountain*”, “*boots*”, and the initial *t* in “*taking*”. This segment also contains alliteration of the consonant *k*, which connects the two segments—it is produced by the medial *k* in “*make-up*”, the final consonant *k* in “*trunk*”, the medial one in “*suitcases*”, and the initial one in “*carton*”,

continues by the medial *k* in “*taking*”, both the initial and final *k* in “*kick*”, the initial *k* in “*course*”, the medial one in “*execution*”, and the two initial consonants in “*cursed*” and “*colonel*”. The similarity between the sounding of the voiceless consonants *t* and *k*, whose alliterations intermingle in the sentence, contributes to the reinforced effect.

Further, on the phonological level, the abundance of *t* and *k* expresses the particular emotion experienced by Humbert Humbert, since in the reader’s mind the pattern may evoke the concept “attack.” Throughout the whole excerpt, the emotional aspect and Humbert Humbert’s determination are also supported by the alliteration of the sonorous *r*, which has a heroic connotation—as was noticed by the French Renaissance *Pléiade* poets. Here, certainly, it bears an element of parody and reveals the protagonist’s pseudo-heroism as he wishes to attack his wife from behind. The alliteration of the sonorous *r* in “*trunk*”, the initial *r* in “*running*” and “*rump*” and the medial *r* in “*hovering*” and “*around*” helps to create a parodic movement. It should be stressed that the rendering of this acoustic effect would pose a challenge for an ordinary translator. Finally, the alliterative phrase “the *cursed* *colonel*” used at the end of the sentence is the chief milestone in Nabokov’s attempt to trick the reader within the game of reading. First, with the help of the abundant repetition of the consonant *t* the author ironically describes the departure of Humbert Humbert’s wife Valeria, who, despite “shedding torrents of tears,” goes on filling “a trunk, and two suitcases, and a bursting carton.” In fact, H. H. does not really feel hurt, but rather insulted, “because matters of legal and illegal conjunction were for [him] alone to decide” (Nabokov 1991, p. 28).

The repetition of the consonant *t* also involves the reader and seduces him/her to identify with and pity the protagonist, which is one of the key elements in Nabokov's parody. This desire for identification is best revealed in the phrase "the cursed colonel" describing Humbert Humbert's rival, where the alliteration of the initial voiceless consonant *k* emphasises the seemingly evil nature of Valeria's lover. In fact, Humbert Humbert blames the colonel for preventing him from enacting his revenge and thereby allows him to justify to himself the wish to do harm to his wife.

As translator, Nabokov successfully retains this effect by rendering the excerpt as follows:

Валечка – уже к этому времени проливавшая потоки слез, окрашенные размазанной радугой ее косметики – принялась набивать вещами кое-как сундук, два чемодана, допавшуюся картонку, – и желание надеть горные сапоги и с разбега пнуть ее в круп было, конечно, неосуществимо, покамест проклятый полковник возился поблизости (Набоков 2010, p. 40; emphasis added).

Although here the segments are not identically re-alliterated, a number of characteristics coincide. There is one dominant consonant in both the original and the translated versions, namely, the voiceless consonant *t* in English and the voiceless consonant *κ* in Russian. The author-translator makes a similar harmonious transition in the sentence to create the reinforced effect achieved in the original. Firstly, the initial consonant *в* (*v*) in "Валечка" and "времени" and two medial *в* (*v*) in

"проливавшая", whose initial *n* (*p*) is alliterated with the initial *n* (*p*) in "потоки", draw the reader in. Secondly, the medial sonorous *p* (*r*) in "проливавшая" and "окрашенные" together with the latter's medial sonorous double *нн* (*n*) and the medial double *нн* (*n*) in "размазанной" soften the harsh aspect of the alliterated *n* (*p*) and *кр* (*kr*). In the Russian translation, Nabokov connects the two segments, namely the participial clause "проливавшая потоки слез" ("shedding torrents of tears") and the past simple indicative "принялась набивать" ("started to fill"), both related to Valeria, by the alliteration of the initial consonant *n* (*p*). Just like in the original, the consonant *m* (*t*) is echoed in the chain of words when H. H. expresses his "vision" of kicking his wife. Here the alliterated consonant *n* (*p*) plays the role of a framing consonant: "пнуть" and "круп". Moreover, similarly to the original, this segment possesses its own alliteration which also strengthens the expression of H. H.'s wish to take revenge on his wife. It is reinforced by the alliteration of the initial *з* (*g*) in "зорные" and the nearly final *з* (*g*) in "сапоги" and "разбега".

According to Alex Preminger, "[alliteration] on the sound or sound combination may be followed by, alternate with, or include another alliterative sequence (parallel or crossed alliteration)" (Preminger, cited in Rosengrant 1995). In the Russian phrase expressing Humbert Humbert's wish there is an additional case of alliteration, namely of the medial *p* (*r*) in "горные" and the initial *p* (*r*) in "разбега", which makes the vocal play richer. The last string of alliteration in the Russian translation exceeds the original English text. The sequence of the words with four initial *n* (*p*) plus the assonance

of the vowel *o* with a single non-alliterated word in between has a beating effect on the reader's ear, thereby making him/her feel the protagonist's emotion more deeply and directing his/her attention to the figure of the colonel—as in the original. The harsh effect of the alliterated final and medial voiceless consonant *m* (*t*) in “покамест” and “проклятый” which accompanies the alliteration of the medial voiceless consonant *κ* in “поκамест” and “проκлятый” and the medial plus the final voiceless consonant *κ* in “полκовниκ”, is taken over by the soft alliteration of the sonorous *л* (*l*). The alliterative chain of the consonant *κ* begins in the first word of the sentence with the near final consonant *κ* in “Валечκа” and continues with the preposition “κ”, the near final *κ* in “потоκи”, the medial *κ* in “оκрашенные”, the initial and nearly final *κ* in “κосметκиκ”, three *κ* consonants in “κое-κаκ”, the final *κ* in “сундуκ”, the initial and nearly final *κ* in “κартонκу”, the initial *κ* in “κруп” and “κонечно”, and the already discussed sequence of “поκамест проκлятый полκовниκ”. Just like in the original, Nabokov interweaves the alliterated consonants *m* (*t*) and *κ* with the alliterated sonorous *л* (*l*) and *н* (*n*) to introduce a smooth shift in the emotion.

To demonstrate how carefully and creatively the author's translation of his novel was done, let us take the same excerpt, translated into Lithuanian by an ordinary translator. This will also help test the hypothesis that a bilingual author who translates his works himself achieves a greater approximation to the original, both in form and content, than an ordinary translator does. Consider the Lithuanian translation:

Valečka – jau ligi tolei priverkusi ašarų upelius, nusidažiusius iššterliota jos kos-

melikos vaivorykšte – suskato kaip pakliuvo grūsti daiktus į skrynią, du lagaminus, kartoninę dėžutę sprogstančiais šonais, – ir noras apsimauži alpinisto bažus ir išibėgėžus spirti jai į kryžkaulį, žinoma, buvo neigyvendinamas, kol prakeiktas pulkininkas kuitėsi netolise (Nabokovas 1990, p. 31; emphasis added).

Although here the alliterative patterning is poorer, the attempt is still made to perform it. The repetition of the voiceless consonant *k* in “Valečka”, “priverkusi”, “kosmetikos”, “vaivorykšte”, “suskato”, “kaip”, “pakliuvo”, “daiktus”, “skrynią”, “kartoninę” and, after a longer interval, in “kryžkaulį”, “kol”, “prakeiktas”, “pulkininkas” and “kuitėsi”, connects the separate segments of the sentence as in the case of the Russian *Lolita*. Even though this repetition does not involve the reader as much as the original or its Russian translation do, nevertheless, it catches his/her attention. There is a case of assonance produced by the initial vowel *a* in “apsimauži” and “alpinisto”, complemented by the voiceless consonants *p* and *t* that reveal Humbert Humbert's determination to have his revenge. In the second instance of alliteration, the initial consonant *p* in “prakeiktas” and “pulkininkas” bears the same meaning as in the source text, namely, it emphasises his emotion toward the colonel. There is also a rich alliteration of the medial sonorous *l* in “Valečka”, the initial *l* in “ligi”, the medial *l* in “tolei”, “upelius”, “iššterliota”, “pakliuvo”, the initial *l* in “lagaminus”, the medial *l* in “alpinisto” and a nearly final *l* in “kryžkaulį”, the final *l* in “kol”, and the medial *l* in “pulkininkas” and “netolise”.

The same may be said about the alliteration of the sonorous *n*.

However, it should be noted that the Lithuanian translator has made two mistakes. First, she uses the verb *apsimauti* together with the noun *batus*; this is incorrect and should be replaced by the verb *apsiauti*. In addition, there is a case of logical mistranslation: the Lithuanian noun *kryžkaulis* is not used to figuratively describe what is meant by *rump*. In the context of a human body, it means “the part of the body that you sit on” (OALD). As a medical term meaning *sacrum*, the Lithuanian noun *kryžkaulis* is inappropriate in the situational context of the excerpt. Alliteration should not be forced to the extent of causing a degeneration of meaning or content. A more appropriate Lithuanian word could be the noun *pasturgalis*. For example, in Vincas Krėvė-Mickevičius’s collection of proverbs *Patarlės ir priežodžiai (Proverbs and Adages, 1931)* one finds: *Davė vagiui ant atminimo į pasturgalio skynimą* and *Gausi į pasturgalį už tokius darbus!* (Krėvė-Mickevičius, cited in *The On-line Dictionary of the Lithuanian Language*). The Lithuanian translator obviously ignores the requirement for cognitive accuracy.

As demonstrated above, Nabokov’s alliterations are playful and multilevelled. The writer also develops what Rosengrant calls “suballiterative echoing”: the voiced consonants are combined with their voiceless counterparts, and vice versa (Rosengrant 1995). This type of alliterative practice contributes to Nabokov’s acoustic equilibristics and creates effects which evoke adequate reactions in the readers, regardless of whether they are consciously aware of them or not. For instance, in the

English original the reader finds the following phrase: “devote a dangerous amount of time” (Nabokov 1991, p. 138), where the voiced consonant *d* in “*d*evote” and “*d*angerous” is combined with the final voiceless *t* in “*d*evote” and “*d*amount” and the initial *t* in “*t*ime”. In the Russian version of the novel, the same phrase is rendered as “пришлось посвятить некоторое время” (Набоков 2010, p. 179). Nabokov changed the place of alliteration in the Russian version. While he successfully rendered the alliterative effect of “*d*evote a *d*angerous” in “пришлось *п*освятить”, he failed to find a proper wording to convey all of the acoustic features of the original—which would have required the voiceless consonant *n* (*p*) in the Russian text to be reinforced by the voiced consonant *б* (*b*). He also lost the original epithet “dangerous”, which had an ironic shade.

But what Nabokov fails to render in one place he compensates for (often abundantly) in another. Consider the sentence “She sprawled there, biting at a hangnail and mocking me with her heartless vaporous eyes” (Nabokov 1991, p. 203), where the voiceless consonant *s* in “heartless” and “vaporous” is combined with the voiced sound /z/ in “eyes”. This is translated as “Она сидела развалясь, выкусывая заусеницу, следя за мной глумливым взглядом бессердечных, дымчатых глаз” (Набоков 2010, p. 261). In the Russian sentence, the suballiterative patterning of the voiced *з* (*z*) and the voiceless *с* (*s*) is much more complex. The voiceless consonant *с* (*s*) in “сидела”, “развалясь”, “выкусывая”, “заусеницу”, “следя”, “бессердечных” and the consonant *з* (*z*), which becomes voiceless in “глаз”, are

interwoven with the voiced consonant *з* (*z*) in “развалясь”, “заусеницу”, “за”, “взглядом”. The rich alliteration of the consonant *д* (*d*) has an emphatically playful effect on the reader in “сидела”, “следя”, “взглядом”, “бессердечных” and “дымчатых”, one which is missing from the original text.

Another example may be found in the excerpt, “the old fence at the back of the garden” (Nabokov 1991, p. 73), which, in the scale of Nabokov’s alliterative expression, is a rather humble example. Yet it is translated by the writer into Russian as “ветхий забор позади сада” (Набоков 2010, p. 96), with alliteration of the voiced initial *з* (*z*) in “забор” and the medial *з* (*z*) in “позади” being emphasized by the voiceless initial suballiterative *с* (*s*) in “сада”. Here also, the medial *д* (*d*) in “позади” alliterates with the medial *д* (*d*) in “сада”. Moreover, the assonance of the vowel *а* immediately following the suballiterated consonants in “забор позади сада” is used effectively. However, in the Lithuanian translation—“palaikė tvora sodo gale” (Nabokovas 1990, p. 37)—no acoustic effect has been created.

It should be noted that in Nabokov’s books, playing upon the same letter is, as Rosengrant puts it, “neither a mere mechanical adjunct nor a superficial embellishment... but an integral part of the rhetorical and expressive meaning of the text” (Rosengrant 1995), one which should be compensated for by the translators of his novels.

To prove that Nabokov was an alliteration virtuoso, the cases where he successfully alliterates the same words in the translation as in the original will be provided. For instance, the phrase “they

were as different as *mist* and *mast*” (Nabokov 1991, p. 18) is rendered as “они были столь же различны между собой, как *мечта и мачта” (Набоков 2010, p. 27); “in dull *d*ingy Paris” (Nabokov 1991, p. 27) as “в скучном, сером Париже” (Набоков 2010, p. 38). The phrase “*between* *beast* and *beauty*” (Nabokov 1991, p. 59) is translated as “между *чудом и чудовищем” (Набоков 2010, p. 79). The latter deserves special attention. In the original, the emphasis is created by the alliteration of the initial *b* presented together with the assonance of the vowel *e* in “*between*” and “*beast*”, and the first syllables of the given words show a modified visual root repetition in “*between*”, “*beast*” and “*beauty*”. In the translation, this is reflected by the very successful choice of words that help to work out both visual and audible root repetition in “*чудом*” and “*чудовищем*”. The missing modified root repetition in the third word is replaced by the alliterated voiced consonant *д* (*d*) in “между”, thus emphatically uniting the three words together. The original text’s alliteration of the medial voiceless consonant *t* in “*between*”, the final *t* in “*beast*” and the nearly final *t* in “*beauty*” is substituted in translation by its voiced counterpart *д* (*d*) in nearly final position in “между”, and in medial position in “чудом” and “чудовищем”. Moreover, in the translated phrase, the first two letters of the first word “ме-” match the last two letters of the final word in reverse order, thereby forming a framing rhetorical device: “между... чудовищем”.**

It should be stressed that the writer preferred to preserve the rhythmic pattern at the expense of the semantic pattern: the shorter word is followed by the longer one in both versions—“beast and beauty”, “чу-дом и

чу-до-ви-щем”—though the meanings are reversed: “beast” ~ “чудовище”, “beauty” ~ “чудо”.

There are cases where Nabokov alters the content to preserve an alliterative pattern. For instance, the phrase “some ‘serum’ (sparrow’s sperm or dugong’s dung)” (Nabokov 1991, p. 242) is rendered as “какую-то ‘сыворотку’ (из спермы спрута или слюны слона)” (Набоков 2010, p. 311). Here, the bird of the original phrase is replaced by a sea creature—an octopus, while the sea mammal of the original phrase becomes a terrestrial mammal to retain the alliteration of the first two consonants worked out in the original novel, i.e., the consonant pair *sp* together with the alliteration of the medial sonorous *r*. The initial *sp* and the medial sonorous *r* in “*sparrow*’s” alliterate with *sp* and *r* in “*sperm*”. In a very similar manner, the initial sound combination *du*, the medial consonant *g* and the final consonant combination *ng* in “dugong” alliterate with the initial sound combination *du* and the final consonant combination *ng* in “dung”. In the Russian translation, the initial *cn* (*sp*) (an exact translation of the original consonant pair) and the medial *p* (*r*) (following the original) in “*спермы*” (an international word) alliterates with the initial consonant combination *cn* (*sr*) and the medial *p* (*r*) in “*спрута*”. No doubt, the alliteration is rendered into Russian very successfully. In the second part of the quotation, the initial consonant combination *sl* (*sl*) and the medial sonorous *n* (*n*) in “*слюны*” alliterates with the initial consonant pair *sl* (*sl*) and the medial sonorous *n* (*n*) in “*слона*”. It should be stressed that the four original initial *s* consonants in “*some*”, “*serum*”, “*sparrow*’s” and “*sperm*” are suc-

cessfully extended in the translation to five cases of the initial voiceless consonant *c* (*s*) (in “*сыворотку*”, “*спермы*”, “*спрута*”, “*слюны*” and “*слона*”). Here, actually, the content has not been sacrificed for the sake of the form, since it is the play on words and the erotic implication that matter in the given context.

Sometimes Nabokov exercises his privilege as an author-translator by introducing additional content to extend the play on sounds and letters. For instance, the original sentence “...the *motel*, where *millions* of so-called ‘*millers*,’ a kind of insect, were *swarming* around the neon contours of ‘No Vacancy’” (Nabokov 1991, p. 241), is rendered as “вокруг которой *маячили миллионы мотельных мотылей, называемых ‘мельниками’* – не то от ‘мелькать,’ не то из-за *мучнистого* оттенка на свету” (Набоков 2010, p. 311). Here, the writer enriches the alliterative pattern so that the first syllables coincide in two pairs of words, whereas in the original they do so only in one pair: consider the original “*millions*” and “*millers*” and the translated “*мотельных*” and “*мотылей*”, and “*мельниками*” and “*мелькать*”.

Nabokov was a genius in creating contrastive alliterative pairs, as in the phrase “*famous for its violet-ribboned china bunnies and chocolate boxes*” (Nabokov 1991, p. 188); and he proved himself a talented translator to render them as follows: “*известное своими фарфоровыми, в фиолетовых бантах, кроликами и коробками шоколада*” (Набоков 2010, p. 241). Such cases perfectly confirm that his revisitation of the original alliterative modes was performed with creative inspiration, making full use of the possibilities

offered by another language. For comparison, let us take the Lithuanian translation: “žinoma porceliano triušiais su violetiniais kaspinėliais ir dėžutėmis šokolado” (Nabokovas 1990, p. 204). Unfortunately, here the contrastive alliterative pair has been completely lost. Yet, it could have been retained, e.g., by creatively adding the epithet *fantastiškais* ~ “fantastic” to the words “porceliano triušiais”.

Of course, there are also places where Nabokov takes the opposite approach and sacrifices form for content. For instance, in the episode where the priorities of the Beardsley school in preparing the girls for social life are enumerated: “we stress the four D’s: *Dramatics, Dance, Debating and Dating*” (Nabokov 1991, p. 177). This is translated into Russian as “мы придаем такое значение танцам, дебатам, любительским спектаклям и встречам с мальчиками” (Набоков 2010, p. 226) and no alliteration is introduced. In a similar example, the form seems to be more important than the content: in the episode where Humbert Humbert is reading “volume C of the *Girl’s Encyclopedia*”, he utters the words “*Campus, Canada, Candid Camera, Candy... Canoeing or Canvasback*” (Nabokov 1991, p. 92). Nabokov translates these in the following way: “*Канада, Кино, Конфета, Костер*” (Набоков 2010, p. 121) and “*на Кролике или на Купании*” (Набоков 2010, p. 122). The Lithuanian translator renders it into Lithuanian creatively, trying to preserve the alliterative mode of the Russian translation: “*Kanada, Kanas, Kelias, Kinas... po Kraulio ir Krosos*” (Nabokovas 1990, p. 100–101). Given a chance, the author-translator extends the list of the words. Consider the original:

Humbert Humbert imagines the teenagers’ activities in “Camp Q” as follows: “*Canoeing, Coranting, Combing Curls*” (Nabokov 1991, p. 134). The translation into Russian offers the following enumeration: “*Какао, Катание, Качели, Коленки и Кудри*” (Набоков 2010, p. 174). The Lithuanian translator also enjoys some freedom when rendering the given list: “*Kakava, Kamuoliai, Kaspinėliai, Keliukai, Kepuraitės*” (Nabokovas 1990, p. 146). These examples show that both the author as translator and the ordinary translator use free, yet not too detached semantic digressions to retain the alliterative quality of the sentence.

But sometimes Nabokov exercises his authorial privilege by adding content to expand the play on letters. For instance, the above analyzed phrase “the motel, where millions of so-called ‘millers,’ a kind of insect” (Nabokov 1991, p. 241), is expanded and rendered into Russian as “вокруг которой маячили миллионы мотельных мотылей, называемых ‘мельниками’ – не то от ‘мелькать,’ не то из-за мучнистого оттенка на свету” (Набоков 2010, p. 311). Relying on Nabokov’s Russian translation, the Lithuanian translator follows this version of the text, in which the author discusses the etymology of the word “мельниками” (“millers”). Yet she omits the phrase “не то от ‘мелькать,’” thus only partially explaining the etymological meaning of the word; the translated excerpt appears as follows: “apie kurių zujo milijonai motelio drugių, vadinamų „malūnininkais”, gal kad prieš šviesą atrode tarytum apsinešę miltais” (Nabokovas 1990, p. 264). While the author-translator managed to find a common root in the words “*мельниками*” and “*мелькать*” (“to glimmer”), the Lithu-

anian translator could only emphasize the insect's association with human millers, who are always covered in flour. As for the alliteration, although the sentence in the Russian text demonstrates a richer alliteration, the Lithuanian translator's attempt may be regarded as rather successful: there are four alliterated sonorous *m* in the original, eight cases in the Russian version, and six cases in the Lithuanian translation. Another important instance is the repetition of the initial syllable "mill-" in the original ("*millions*" and "*millers*"), the creative rendering of the initial syllable "мель-" in the Russian ("*мельниками*" and "*мелькать*"), and a very successful—and closer to the original—Lithuanian translation of the initial syllable "mil-" in "*milijonai*" and "*miltais*" ("flour"). Obviously, the alliterative impossibility between the words "*миллионы*" and "*мельниками*" forced the author to find an additional word to retain the repetitive syllabic structure. The Lithuanian translator, in her turn, did not mean to return to the original version of the text, but was made to focus on the words "*milijonai*" and "*miltais*" rather accidentally, thereby repeating the initial syllable that was presented in the original. She could not find an adequate alliterative association between the words "*milijonai*" and "*malūnininkais*" ("millers"), thus failing in her linguistic quest despite finding a proper etymological solution by introducing a new word, as was done in Nabokov's translation.

To conclude, Vladimir Nabokov translated the prose text of his novel *Lolita* by carefully considering the playful poetic patterns offered by another language, respecting and challenging a new receptive audience with a different culture. On the

other hand, for him, as a post-modern self-translator, translation was a game. The author-translator enjoyed his authoritative freedom to a degree that any ordinary translator could never afford. The comparative analysis of the original and self-translated *Lolitas* revealed developments of perspective and additions of meaning in the latter, achieved by bringing novelties into the poetic horizon of the source. Nabokov understood that alliteration is an essential part of meaning and has an important semantic and rhetorical function. He made many alterations and additions to the source text, some of them serving as explicitations to help his prospective audience detect what he was playing on; others were introduced mainly because the Russian language allowed him to perform new stylistic manoeuvres, and the authorial self could not resist the temptation. With his creatively playful intuition as both the composer of the original book and its translator, Nabokov knew what was more aesthetically important or significant for the sake of the game to be played with the reader: whether this was the dominance of form over content, or vice versa. As self-translator, he managed to retain and sometimes expand a great number of alliterative and suballiterative cases and develop a similarly effective complex sound orchestration. When he failed to render the alliterative pattern in one paragraph or sentence, he compensated the loss by creating rich alliteration in places where the original text does not expose any.

It should be noted that a number of Russian critics of traditional orientation expressed dissatisfaction with Nabokov's Russian language in the translated *Lolita*. As George Cummins claims, the author-

translator confessed that “the opulent garden of his literary past (the Russian of his Russian books) [was] dug out, burnt out, and gone—never to flower again” (Cummins 1977, p. 354). In his translation, Nabokov employed the Russian of a cosmopolitan exile.

This exploration of the two versions of the novel has revealed that the complete *Lolita* may best be appreciated by bilingual readers through an interactive reading of the original English version and the author's

own Russian translation, as they offer two distinct expressions of Nabokov's poetics. Unfortunately, an ordinary translation would never exert such an effect. As a complex phenomenon, literary translation requires the translator to possess and continuously develop special reading and interpretive skills, in addition to having good knowledge of the critical material which would allow him or her to grasp and render the specific style of the particular author he/she undertakes to translate.

References

- COATES, J., 1999. Changing Horses: Nabokov and Translation. In: J. BOASE-BEIER and M. HOLMAN, eds. *The Practices of Literary Translation*. Manchester: St. Jerome.
- CUMMINS, G. M., 1977. Nabokov's Russian *Lolita*. *Slavic and Eastern European Journal*, Vol. 21, No. 3, 354–365. Available from: www.jstor.com [Accessed on 24 April 2011]
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. (The On-line Dictionary of the Lithuanian Language). Available from: <http://www.lkz.lt/startas.htm> [Accessed on 22 April 2011]
- FITCH, B. T., 1988. *Beckett and Babel. An Investigation into the Status of the Bilingual Work*. Toronto: University of Toronto Press.
- GRUTMAN, R. 1998. Auto-Translation. In: M. BAKER and G. SALDANHA, eds. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London/New York: Taylor and Francis.
- GRAYSON, J., 2000. Vladimir Nabokov. In: O. CLASSE, ed. *Encyclopedia of Literary Translation into English*. London/Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- HOKESON, J.; MUNSON, M., 2007. *The Bilingual Text. History and Theory of Literary Self-translation*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- MONTINI, C., 2010. Self-translation. In: Y. GAMBIER and L. VAN DOORSLAER, eds. *Handbook of Translation Studies*, Vol. 1, 306–309. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- NABOKOVAS, V., 1990. *Lolita*. Vilnius: Vaga.
- NABOKOV, V., 1970. *Speak, Memory: An Autobiography Revisited*. New York: Pyramid Books.
- NABOKOV, V., 1991. *The Annotated Lolita*. London: Penguin Books.
- ROSENGRANT, J., 1995. Bilingual Style in Nabokov's Autobiography. *Style*, Vol. 1, No 29, 108–27. Available from: www.findarticles.com [Accessed on 15 March 2011]
- ROSENGRANT, J., 1994. Nabokov, Onegin, and the Theory of Translation. *The Slavic and Eastern European Journal*, Vol. 38, No. 1, 13–27. Available from: www.jstor.com [Accessed on 10 April 2011]
- SANTOYO, J. C., 2006. Blank Spaces in the History of Translation. In: L. G. BASTIN and F. P. BANDIA, eds. *Charting the Future of Translation History*. Ottawa: University of Ottawa Press.
- VILLALTA, G. M., 2003. Bertolino. In: *Translating Oneself: Self-Translation in Dialect Poets*. Conference Proceedings, Cremona, 5–9. Trans. B. COCCIOLILLO. Available from: <http://userhome.brooklyn.cuny.edu> [Accessed on 10 February 2011]
- НАБОКОВ, В., 2010. *Лолита*. Санкт-Петербург: Азбука-классика.

Artūras Cechanovičius

Vilniaus universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: archetipinė literatūros kritika, literatūrinis vertimas, autorinis vertimas

Jadvyga Krūminienė

Vilniaus universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: hermeneutika, semiotika, fenomenologija, mitopoetika, teopoetika, literatūrinis vertimas, autorinis vertimas

VLADIMIRO NABOKOVO ROMANO *LO-LITA* AUTORINIS VERTIMAS: ORIGINALO ALITERACINIŲ MODELIŲ *REVIZITACIJA*

Santrauka

Straipsnyje pateikiama atvejo studija, pagrįsta dviejų Vladimiro Nabokovo romano *Lolita* versijų – anglų ir rusų kalba – lyginimu. Tyrimui buvo pasirinktos teorinės literatūrinio vertimo išvalgos. Straipsnio autoriai autorinį vertimą traktuoja kaip atskirą literatūrinio vertimo šaką atsiribodami nuo negrožinės literatūros tekstų autorinio vertimo tyrinėjimų. Įdomu pastebėti, kad dažniausiai savo kūrinius į kitą kalbą verčia bilingviai autoriai. Todėl nekeista, kad pirmiausia į autorinio vertimo reiškinių dėmesį atkreipė lingvistai, o ne vertimo teoretikai. Teoriniai autorinio vertimo srities tyrimai dar tik pradinėje stadijoje, jiems vos keli dešimtmečiai. Pirmasis „autorinio vertimo“ terminą (angl. *self-translation*) pasiūlė Antonas Popovičius *Literatūrinio vertimo analizės žodyne* (1976).

Straipsnio autoriai analizuoja kelis Nabokovo virtuozinės aliteracinės raiškos atvejus. Tyrinėjamas originalus romano *Lolita* tekstas ir minėtų atvejų autorinio vertimo į rusų kalbą specifika. Dviejų kalbinių variantų kūrimas suvokiamas kaip dvipakopis skaitymo-rašymo procesas, t. y. originalo aliteracinių modelių kūrybinė *revizitacija*. Nabokovas verčia knygos tekstą atlikdamas naujus žaismingus stilistinius maneuvrus, kuriuos inspiruoja kita kalba, tačiau kartu jis išlieka reiklus kognityviojo tikslumo aspektu. Jei rašytojui nepavyksta perteikti tokių aliteracinių struktūrų, kokios yra originale, jis kompensuoja šį trūkumą, neretai pateikia dar sudėtingesnius garsinius modelius kitoje vietoje.

Kaip patvirtino tyrimas, kokybiniu požiūriu autorinis vertimas pranoksta bet kokį kito ver-

Artūras Cechanovičius

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: krytyka archetypowa, przekład literacki, przekład autorski

Jadvyga Krūminienė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: hermeneutyka, semiotyka, fenomenologia, mitopoetyka, teopoetyka, przekład literacki, przekład autorski

AUTORSKI PRZEKŁAD *LOLITY* VLADIMIRA NABOKOVA: SPOSOBY ODDANIA INSTRUMENTACJI GŁOSKOWEJ

Streszczenie

Artykuł zawiera studium przypadku – porównanie dwóch wersji językowych (angielskiej i rosyjskiej) powieści Vladimira Nabokova *Lolita*. Badanie oparto na teoretycznych założeniach przekładu literackiego. Autorzy artykułu traktują przekład autorski jako osobny rodzaj przekładu literackiego, odmienny od autorskich przekładów tekstów nie-literackich. Należy zauważyć, że swoje utwory na inny język najczęściej tłumaczą pisarze bilingwalni. Dlatego nie dziwi fakt, że zjawisko przekładu autorskiego zwróciło najpierw uwagę językoznawców, nie zaś teoretyków przekładu. Badania teoretyczne w dziedzinie przekładu autorskiego znajdują się dopiero w stadium początkowym – liczą zaledwie kilkadziesiąt lat. Termin „przekład autorski” (ang. *self-translation*) jako pierwszy zaproponował Anton Popovič w *Słowniku analizy przekładu literackiego* (1976).

Autorzy artykułu skupili się na analizie kilku mistrzowskich realizacji instrumentacji głoskowej w oryginalnym tekście *Lolity* Nabokova oraz w autorskim przekładzie powieści na język rosyjski. Tworzenie dwóch wariantów językowych jest pojmowane jako dwuszczeblowy proces czytania-pisania. Nabokov tłumaczy tekst książki, stosując nowe, zabawne zabiegi stylistyczne, stanowiące inspirację dla innego języka, jednak pozostaje wymagający wobec wierności poznawczej. Jeśli nie udaje mu się oddać struktur aliteracyjnych oryginału, kompensuje te braki w innym miejscu, często tworząc o wiele bardziej skomplikowane zestroje.

tėjo bandymą perteikti subtilią originalo garsų orkestruotę, kurios pagrindą sudaro aliteracija ir subaliteracija. Tyrime taikomas lyginamasis metodas. Palyginimui buvo pasitelktas romano *Lolita* vertimas į lietuvių kalbą. Tekstas verstas iš Nabokovo autorinio vertimo į rusų kalbą. Pirma, čia susiduriame su vertimo vertimo atveju. Antra, jei versti yra pasirenkamas kūrinys, gyvenantis du visaverčius kalbinius gyvenimus, vertėjas privalo mokėti abi kalbas, – tai leistų gerai pažinti abu romano variantus. Be to, būtina studijuoti literatūros kritikos medžiagą, atskleidžiančią sudėtingus Vladimiro Nabokovo postmodernistinės kūrybos mechanizmus.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: literatūrinis vertimas, autorinis vertimas, aliteracija, *subaliteracija*, garsų orkestruotė, virtuoziškas perteikimas, *revizitacija*, dvigubas rašymas.

Badanie dowiodło, iż pod względem jakościowym przekład autorski znacznie przewyższa jakiegokolwiek próby, podejmowane przez innych tłumaczy, oddania subtelnej instrumentacji głoskowej, opartej na aliteracji i subaliteracji. W badaniu zastosowano metodę porównawczą. Jako materiał porównawczy posłużył przekład powieści *Lolita* na język litewski. Tekst był tłumaczony z autorskiego przekładu Nabokova na język rosyjski. Po pierwsze, mamy tu do czynienia z przypadkiem tłumaczenia z tłumaczenia. Po drugie, skoro tłumaczony utwór funkcjonuje równolegle w dwóch wersjach językowych, tłumacz powinien znać oba te języki i uwzględnić oba warianty powieści. Poza tym konieczne jest studiowanie materiałów krytycznoliterackich, ukazujących skomplikowane mechanizmy postmodernistycznej twórczości Vladimira Nabokova.

SŁOWA KLUCZOWE: przekład literacki, przekład autorski, aliteracja, *subaliteracja*, instrumentacja głoskowa, mistrzowskie realizacje, podwójne pisanie.

Gauta 2012 05 22

Priimta publikuoti 2012 07 20

Лара Синельникова

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

ул. Матросова, 2-а, кв. 10, 91011 Луганск, Украина

Тел.: +050 628 65 77

E-mail: larnics@luguniv.edu.ua

Область научных интересов автора: дискурсология, когнитология, лингвистическая поэтика, паблик рилейнз, нанолингвистика

НАНОЛИНГВИСТИКА: РЕАЛЬНОСТЬ СУЩЕСТВОВАНИЯ

В статье показаны возможности проведения параллелей между современными нанотехнологиями с их нацеленностью на создание сверхмикроскопических конструкций из мельчайших частиц материи и такой гуманитарной наукой, как лингвистика, имеющей широкий спектр объектов в пространстве существования и функционирования языка.

В статье нанолингвистика определяется как междисциплинарная область знания, объектом которой могут быть «наноструктурированные» лингвистические единицы и их когнитивно-дискурсивное поведение, то есть то, что составлено из величин, которые могут быть индексированы как тонкие свойства языковой материи. Наночастицы выявляются в «послойной сборке» объекта интерпретации с учетом его кореферентных связей – происходит интеграция в системы большего масштаба, микромир и макромир оказываются органически связанными. При этом не предполагается отказа от принципа комплементарности: предшествующий опыт интерпретации языковых феноменов стимулирует последующие шаги рассуждений по накоплению знаний о свойствах объекта.

*Автор показал возможности нанолингвистических интерпретационных действий в области современного словообразования; в рассмотрении процессов адаптации заимствований (квазисинонимия, варьирование интерпретаций в условиях новой среды); в оценке политических коммуникаций (принцип экстремально малых воздействий в ситуации *double bind* – «двойной ловушки»); в сенсорной лингвистике (язык перцепции – передача тонких оттенков сенсорного восприятия мира); в авангардной поэзии (поэтическая дисперсность – раздробление «вещества» слова на частицы и их соединение в новые мыслеобразы) и обозначил перспективы развития нанолингвистики.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: нанолингвистика, нанотехнологии, размерный эффект, квазиморфемы, коммуникация по типу *double bind*, авангардная поэзия, сенсорная лингвистика, *Nano sapiens*.

In minimis maximus (в мелочах велик)

ЛАТИНСКИЙ АФОРИЗМ

Нанотехнологии и нанонаука – современный научный тренд. *Нано* – область знаний, которая связана с новым

подходом к структуре материи. Любая субстанция устроена неоднородно, пребывает в разных пространственных масштабах. Приставка *нано* (от греч. “*nanos*” – карлик, гном) обозначает размер 10 в минус 9 -й степени (одна мил-

лиардная доля какой-либо величины). Нанонаука и нанотехнологии определяются как междисциплинарная область фундаментальной и прикладной науки и техники, имеющая дело с совокупностью теоретического обоснования, практических методов исследования, анализа и синтеза, а также методов производства и применения продуктов с заданной атомарной структурой путем контролируемого манипулирования отдельными атомами и молекулами; *нанотехнологии* – это технологии манипулирования веществом на атомном и молекулярном уровне (<http://ru.wikipedia>).

«Теперь везде приставка НАНО» (А. Изрина (<http://www.stihi.ru>). Об этом говорит и перечень уже заявленных областей научного знания: *наносоциология, наноистория, наноэкономика, наномедицина, нанофармакология, нанотекстиль, нанопсихология, наноискусство, наноживопись* и многое другое – свидетельства *наноэры*, которая, по мнению специалистов, изменит человеческую цивилизацию и которая, по прогнозам, может наступить к середине XXI века. Появились и «наноскептики», иронически предлагающие «в духе последних техновеяний» изменить словарь, заменив *микроскоп* на *наноскоп*, *микрометр* на *нанометр*, *микрофон* на *нанофон*, *микроавтобус* на *наноавтобус*, *микроб* на *нанооб*, *микробиологию* на *нанобиологию*, *микрофильм* на *нанофильм*, *микрорайон* на *нанорайон* (<http://lj.rossia.org/users/epimetheus/7636.mhtml>).

Спектр оценок нанотехнологических действий велик и противоречив: от веры в чудодейственные возможности решения едва ли не любых проблем («нанопрорыв») до полного непонима-

ния и недоверия к очередной сенсации, занимающей все большее пространство в мире новых научных технологий («нанопурга», «наноистерия»). Иронический дискурс сопровождает номинации *нанобум, наноеда, наноодежда, наномитинг, наносвадьба, наноромантики* («поэты-в минус-девятой-степени»), восхищающиеся мелочами жизни, видящие «бесконечность в чашечке цветка»), *нанодефиле* (рассмотрение деталей одежды под микроскопом – из какого материала, есть ли дополнительная защита от аллергии, как и с каким эффектом соединяются ткани и т.д.), *нанобессмертие* и т. п. Между тем количество номинаций с приставкой *нано* продолжает увеличиваться: *наноквест* – умственно насыщенные игры, строящиеся на «текстовых приключениях», *наноэдуктор* – обучение навыкам исследования нанообъектов и наноструктур, *нанофотография, наноманипуляции* и др.

Мы живем в эпоху взаимодействия разных областей научного знания. Междисциплинарность как координация разных областей знания и их интеграция – один из основных признаков современной науки, многие области которой формируются в условиях динамики научных парадигм. Нанотехнологии относятся к постнеклассической эпохе, в которую над плюрализмом наук надстраивается единство, но в единстве происходит дальнейший рост плюрализма, то есть единство не устраняет плюрализм, равно как не устраняет преемственную смену эпох: от неклассики к постнеклассике (<http://postneklassika.ru>).

Нанотехнологии можно рассматривать в общем контексте с такой набирающей силу областью знания, как

синергетика. Теория самоорганизации включает множество проявлений, каждое из которых имеет проекцию в нанотехнологии: хаос может выходить из порядка, порядок Б из порядка А, порядок из хаоса. Союз гуманитарных наук с синергетикой, синергетическое измерение искусства, поэтическая синергия слова, дискурсивно-синергетический подход к речевой семантике – эти идеи и концепции значимы для философии нанонаук (Алефиренко 2002; Пойзнер 1998).

Есть все основания считать, что внедрение нанотехнологий в интерпретативный механизм лингвистики невозможно без обращения к когнитивным наукам. Когнитология ориентирует на выявление наблюдаемых и потенциальных свойств языка, на установление причинно-следственных связей между языком, психикой и языковым сознанием, на описание способов «упаковки» мысли в слове, тексте, дискурсе. В русле постнеклассических познавательных установок востребовано понимание языка как составляющего сознания, которое, в свою очередь, зависит от характера и скорости протекания социальных процессов. О том, что нанотехнологические идеи не чужды лингвистике, говорится крайне мало, очень осторожно и, как правило, без методологических обоснований и убеждающих примеров, что позволяет считать проблему относящейся к модернизационной парадигме современной гуманитарной науки, многие положения которой все еще находятся в зоне критического дискурса.

Можно отметить интерес к нанотехнологиям в лингводидактике (Нанотехнологии в лингвистике и лингво-

дидактике 2007), переосмысливающей ряд лингводидактических понятий. Так, с помощью нанотехнологий разрабатывается компетентностная модель самопроизводства личности, способной к эффективной межкультурной коммуникации. «Подобно атому, состоящему из ядра и электронов, в межкультурной коммуникативной компетенции выделяются центр и периферия, содержащие как лингвистические, так и культурные компоненты, соотношение которых является чрезвычайно важным для конструирования способности к межкультурной коммуникации» (Ирисханова 2007, с. 15).

К нанотехнологиям обращаются с целью выработки эффективных стратегий обучения языкам и изучения языков. В этом случае применяется правило: управление обучением – управление наноматериалами. Компоненты ошибок рассматриваются на молекулярном и надмолекулярном уровнях через установление различий между интерференцией и транспозицией. На языке квантовой механики теория слабого ядерного взаимодействия ведет к отклонениям и нарушениям разного рода – интерференции, а теория сильного ядерного взаимодействия – к транспозиции. Целенаправленно оперируя лингвистическими атомами, можно выйти на создание точечной методики обучения иностранным языкам (Кирий, Рогозная 2009).

Отсутствие словаря нанолингвистических терминов объясняет использование понятий, созданных в технически ориентированных нанонауках (в нашем случае знаком такого рода заимствований является закавыченность заимствованных терминологических номинаций).

Это подтверждает активность процесса взаимодействия наук – *лингвистической методологии* как междисциплинарной деятельности, системной «аренды» релевантных познавательных концептов (Пойзнер, Соснин 2008), но не исключает в будущем необходимости упорядочивания терминологического аппарата, определения круга лексических единиц, входящих в семантическое поле нанолингвистики.

Назовем возможные направления нанолингвистических интерпретаций.

Новации в словообразовании, когда происходят действия не с веществом (словом), а с его составными частями, то есть осуществляется «поштучная сборка веществ из отдельных атомов». «Новая сборка», которая по большей части осуществляется в СМИ и в рекламных текстах, способствует переходу окказиональной словообразовательной структуры в мисеобраз на основе создания новой референтной основы: *МОРаторий*, *удоVOLVствие*, *ТвойДоДыр*, *хультаура* (культура и халтура), *апофигей* (апофеоз и пофигизм), *шоУБИзнес*, *фаберЛЖЕ* и под. Такого рода словообразовательный «менеджмент» находится в русле характерного для нашего времени клипового мышления (одно из значений английского слова *clip* – нарезка) и способствует трансформации традиционного для лингвистики понятия «внутренняя форма слова»: меняется представление о так называемом генетическом уровне национального языка (особенно значимы в этом случае новообразования, составленные из морфем разных языков). Такого рода «сборку молекул» мы называем биологическим парадоксом (Синельникова 2005). Трансформации этимологической

реальности под особым углом зрения рассматриваются в криптолингвистике (Базылев 2010). К криптолингвистике относятся опыты любительской реконструкции протоязыка через собственное объяснение этимологии слов (например, этюды М. Задорного). Большинство словообразовательных новаций квалифицируется лингвистами как лингвокреативная деятельность, языковая игра (Ильясова 2002). Нанолингвистический подход ориентирует на внимание к тому, как образуется новое «вещество» на основе специфического пространственного размещения морфем и квазиморфем по принципу калейдоскопа, мозаики. К механизмам образования нового слова можно отнести выбор месторасположения морфемы (предпочтение отдается «сильной» позиции в слове – имитация корневой морфемы), графическую и цветовую актуализацию ударного сегмента слова, звуковые ассоциации – все это способствует декодированию зашифрованной информации, извлечению заданного смысла.

Обратимся к «наносемантике». Наносемантика слова, то есть экспликация его мельчайших семантических нюансов, в полной мере возможна только при условии когнитивно-дискурсивного подхода к семантическим явлениям. Традиционная методика компонентного (семного) анализа лексического значения слова, по сути, нанотехнологична. Цель компонентного анализа – расчленение семантического объема слова на минимальные единицы. Сема как «мельчайшее образование с заранее заданными свойствами» представляет собой, в нашей терминологии, наночастицу язы-

ковой семантики. Компонентный анализ важен для выявления когнитивной структуры слов, манифестирующих тот или иной сегмент ментальной сферы носителя языка. Например: *уныние – фрустрация, эйфория – энтузиазм, ненависть – неприятие – враждебность, испуг – паника – ужас*. Классический пример – древнегреческая градация любви: *эрос* (чувственная любовь, влюбленность, страсть, любовное влечение), *сторгэ* (любовь-нежность), *филия* (любовь-уважение), *агапэ* (деятельностная, одаряющая, бескорыстная любовь).

Наносемантика оказывается востребованной в условиях изменяющегося «лингвистического ландшафта», стремительно пополняющегося разного рода заимствованиями. Трудно обойтись без нанотехнологических действий как когнитивного инструментария для рассмотрения процессов адаптации заимствований, таких, например, как *тьютор* и *наставник* (*тьютор* – носитель особой педагогической позиции, обеспечивающей разработку и реализацию индивидуальных образовательных программ, *наставник* – руководитель, учитель, воспитатель), *монитор* и *дисплей* (*монитор* – комплексное устройство, *дисплей*, или экран – часть монитора) и мн. др., которые в речевых практиках подвергаются псевдосинонимизации.

Наносемантика слова проявляется в условиях активных общественных процессов, сопровождающихся появлением новых слов, которые проявляют картину мира современного человека. Так, слово *лузер* (англ. *loser* – неудачник, проигравший) приобрело широкую популярность для обозначения социального явления

– бинарного членения общества на две категории: лузеры (люди, считающие себя или считающиеся «проигравшими» жизнь) и нелузеры. Блестяще проведенный Э. Лассан дискурсивный анализ лексической бинармы, возникшей в результате трансформации заимствования (Лассан 2011, с. 62–80), на наш взгляд, можно считать примером дискурс-анализа с применением, по сути, нанолингвистического метода. В результате подробного, обстоятельно иллюстрированного разбора современных дискурсивных практик автор определяет признаки лузерства и отличия русского *неудачника* от его английского собрата.

Специфику общественных ментальных процессов, отражаемых в слове, прекрасно иллюстрирует эссе Г. Г. Гусейнова «Как русский язык помогает преодолеть европейский финансовый кризис?». Приведем текст с некоторыми купюрами: – *Ну что, евро-то накрылось? Этот вопрос задал мне на днях соотечественник, узнав про устрашающее падение курса евро к доллару на фоне новостей из Греции. Хотел я, было, переспросить: а ведь евро, кажется, мужского рода? Но осекся. Всем известна эта ошибка. <...> Когда эта денежная единица появилась на свет, она, вопреки логике русского языка, была объявлена мужчиной. <...> И не надо волноваться и учить друг друга, что грамматический род не имеет никакого отношения к физическому полу. Кое-какое-то все-таки имеет. <... > Как только из Евроландии пошел дым, мои еврозабоченные знакомые, не сговариваясь, понизили курс этой валюты в языке. Еще вчера он казался им настоящим мужчиной. А сегодня*

*это какое-то непонятное оно. Вроде песо какого-нибудь. <...> Как удвоение согласных есть тихий сигнал почтения, так и директивное присвоение мужского рода слову, обозначающему нечто явно рода среднего, это знак повышения статуса самого предмета. Могут сказать, к чему, мол, заморачиваться из-за такой ерунды? Какая разница, как называли немецкую или финскую марку, французский или бельгийский франк, если они давным-давно растворились в этом самом евро? **Неужели не на что больше потратить умственную энергию, пусть скромную, чем на эту нанолингвистику** (выделено нами. – Л. С.)? А это такая мелочь, в которой многим хочется иметь ясность, потому что только тут ясность и возможна. <...> И тут мы подходим к самому интересному: евро в современном русском языке – это вообще не одно слово, а целых три. <...> Стало быть, евро в мужском роде – это как бы бабло, или некая собирательная валюта? А в среднем роде с ударением на «о» – конкретные, вот эти, деньги? Однако же и тут русский человек немножко на слово надавил и получил из него третью сущность, женскую ипостась – евр^у. «В последнее время, – читаем на одном валютном форуме, – ни бакс, ни евра доверия не внушают». Или вот эдак еще сказанут: «Рынки походу сдохли совсем – ни евра, ни нефть, ни наш рынок уже не реагируют на хай в СиПи». На жаргоне трейдеров, стало, быть, никакой он ни евро и никакое оно не евр^о! Она у них евра. Как на жаргоне железнодорожников слово «путь» женского рода, так и финансисты говорят о евре. И давно. Почему профессиональный комп^ас тру-*

женников орла и решки указал на женский род, сказать не берусь. Но факт остается фактом. Вот такая Чегевара (<http://lenta.ru/columns/2010/05/17/euro>).

Для понимания того, как текст «подстраивается» под мысль о постепенном понижении статуса евро, нужен ряд действий именно нанолингвистического характера (выделенное нами упоминание автором нанолингвистики, скорее, можно отнести к риторическому приему «антифразис»): «послойный» анализ гетерономинативности – синхронно-диалогического варьирования номинаций в обозначении денежных единиц; формы обращения к свидетельствам «внешней» лингвистики (читаем на валютном форуме, на жаргоне трейдеров) для выстраивания расширенной парадигмы номинаций с тем, чтобы найти новые аргументы для объяснения «родо-половых» дифференциальных признаков в наименованиях европейской денежной валюты. Демонстрируется контекстуальное варьирование семантики языковой единицы, фиксируется динамика изменений как результат совмещения языкового знания и знания, имеющегося в социуме. На наш взгляд, без нанолингвистического подхода невозможно разобраться в языковых «сигналах» проявления такой «загадочной» ментальной сферы, как ироническое мышление. Тонкости иронического мышления в рассуждении Г. Г. Гусейнова можно усмотреть в несобственно-прямой речи, представленной в незаметном («бесшовном») объединении авторского и неавторского сознания (как бы бабло, конкретные деньги, комп^ас); в окказионализмах *Евроландия*, *еврозабоченные*; в авторской трансформации

идиомы «орел и решка»; в завершающем «поло-родовом» пассаже *Вот такая Чегевара*. Иронию как дискурсивный прием можно отнести к наноблендингу – смещению квантов информации из разных (несовместимых) ментальных пространств для получения текстовой среды с необходимыми характеристиками. Ирония открывает неограниченные возможности для совмещения множества ментальных пространств, понимание и интерпретация которых требует внимания к тонкостям «материального» устройства текста.

В психологии и в теории коммуникаций широко используется понятие double bind (дабл бинд) – «двойное послание», «двойная связь», «двойная ловушка». Классический пример – коммуникативная ситуация, в которой субъект получает взаимно противоречащие указания, принадлежащие к разным уровням коммуникации, например, требование: «Приказываю тебе не исполнять моих приказов». В межличностном общении double bind создает ситуацию напряжения ввиду парадоксальной несовместимости оценочных критериев и поведенческих предписаний. Например: *Я еще не знаю свою невестку, но уже не люблю ее. Мэри, поднимись в детскую, посмотри, что там делает этот шалопай и накажи его*. Этот концепт в полной мере проявляет себя в политических коммуникациях. Методология double bind используется для выявления противоречивости, абсурдности и парадоксальности политической коммуникации (Поцелуев 2008). В ситуации double bind действует принцип «экстремально малых воздействий»: изменение одного параметра

системы обуславливает значительные изменения всей системы; при этом «чем меньше изменение параметра, тем более кардинальные изменения происходят в системе» (Белявская 2007, с. 12). Коммуникации, строящиеся по типу double bind, демонстрируют приемы наноманипуляций: «на молекулярном уровне» можно выявить «совмещение несовместимого», обманчивое подобие (или уподобление), смысловую разноуровневость сообщения – все то, что может быть названо «идеологическим симулякром», например, употребление в одном тексте слов *народовластие* и *демократия* с кажущейся идентичной семантикой (Лассан 2011, с. 58–62). Названные слова соотносятся с разными идеологическими полями, поэтому предполагать одновременное сосуществование *народовластия* и *демократии* значит говорить об идеологически невозможной ситуации.

Такие признаки политического дискурса, как референциальные девиации, фидеистичность, эзотеричность (Перверзев, Кожемякин 2008) могут быть эксплицированы с помощью наноаналитического инструментария.

О лингвосенсорике. Система восприятия, включающая зрительную, слуховую, звуковую, обонятельную и осязательную подсистемы, рассматривается в ряде наук: в психологии, психотерапии, психосемантике, нейрофизиологии, нейро-лингвистическом программировании (НЛП). Свою нишу в этом ряду по праву занимает сенсорная лингвистика, которая «напрямую выводит на феномен нанолингвистики» (Харченко 2008). Лингвосенсорика – область лингвистического знания, занимающегося языком

перцепции, вербальной репрезентацией показаний пяти органов чувств (Харченко 2012). Сенсорный уровень когнитивной интерпретации справедливо оценивается как базовый, исходный для всей когнитивной сферы (Барабанщиков 1999, с. 91). Нанотехнологическая спектрология свидетельствует, что одно и то же вещество, облученное ультрафиолетом, дает широкий спектр цвета, и неделимое начинает делиться. Человек воспринимает 7 тысяч цветов, назвать может лишь небольшую часть. Одорология (наука о запахах) и связанная с ней ароматерапия рассматривают влияние ароматов на психическое и физическое состояние человека (Панченко 2003). Представления о запахе формируются «в зависимости от числа образовавшихся связей, электронной плотности зарядов, их взаимного расположения» (Славин 1995, с. 7). Взаимное расположение, число и плотность связей обнаруживается на вербальном уровне в передаче тончайших оттенков цвета и запаха. *Искристобелый, «топленое молоко», светлосочный, «золото», светлокоричневый, светлосерый, «серый сланец», темнозеленый, красный, «вишня»* – вот небольшой фрагмент названий цвета, используемых в дизайнерских бумагах из каталога компании «Комус» (<http://www.comupart.ru/article.aspx?id=16543>).

Психологи и лингвисты отмечают иерархический характер компонентов сенсорной системы: слух и зрение – основные перцепции. Примеры вербализации перцептивного опыта свидетельствуют о взаимоналожимости чувств и ощущений: запахи мы слышим, ощущаем на вкус, на вес (*тяжелый*

запах), оцениваем их температурные характеристики (*холодный запах*); звуки воспринимаем акустически, ощущаем на вес и цвет (*белый звук*). Синестезия как психофизиологический феномен и вербализованный продукт относится к числу нанообъектов. Тексты, показывающие «высокую плотность рецепторов» через лексику чувственного восприятия (Григорьева 2004), относятся к числу «наногенных» текстов. Синестетики способны к эстетическим переживаниям чувственного опыта, писатели фиксируют такого рода способность в полимодальном дискурсе – описании одновременного восприятия объекта разными органами чувств. Вот одна из иллюстраций: *Но надеюсь, и это точно: весна идет и выкинет меня опять наружу на свет божий. Чем? Да своим вторгающимся разнообразием окрестного мира. Вот уже сколько разного – сравнительно с лапидарной и монументальной простотой и однообразностью зимы – слышу, чую, вижу: воздух многолик и многопластов от разных тембров птичьих; малый морозец, но влажный, промозглый – пронизает насквозь; чудно это: зимой в сильный мороз в той же одежде чувствуешь себя крепко бронированным, а тут – беззащитным, пронизаемым* (Гачев 1994, с. 190)

Таким образом, лингвосенсорика имеет своим объектом целый «наномир», ориентированный на дифференциацию оттенков и тонкость в передаче ощущений. Эвристика «вчувствования» – это способность передавать впечатления от цвета, запаха, вкуса, что особенно значимо в условиях дефицита сенсорных образов в современных речевых практи-

ках. В этом случае нанолингвистические интерпретации могут помочь в восстановлении сенсорной энергии – энергии комплексного видения и умения «различать оттенки, дарованные природой» (Харченко 2006, с. 457). Нанолингвистический подход может стимулировать развитие когнитивной и рефлексивной способности личности.

О нанолингвистическом устройстве поэтических текстов. Широкие возможности для нанолингвистических интерпретаций предоставляет поэтический дискурс. Субъективное семантическое пространство поэта пребывает в своеобразной ноосфере: высвобождается скрытая энергия слов через их взаимное расположение, и создается свой мир упорядоченных структур. Происходит «самосборка» картины мира через «манипулирование атомами». Здесь уместно применить понятие дисперсности¹ (лат. *dispersus* – рассеянный, рассыпанный; химическая, физическая величина, показывающая степень раздробленности вещества на частицы). Семантическая переключка дистантно расположенных в стихотворении слов с заданными для смыслового сближения свойствами можно квалифицировать как «поэтическую дисперсность» (терминологическое сочетание наше. – Л. С.). В качестве примера приведем фрагмент интерпретации Ю. И. Левиным семантических переключек в стихотворении О. Мандельштама

«В игольчатых чумных бокалах...». Вот полный текст стихотворения:

В игольчатых чумных бокалах
Мы пьем наважденье причин,
Касаемся крючьями малых,
Как легкая смерть, величин.
И там, где сцепились бирюльки,
Ребенок молчанье хранит –
Большая вселенная в люльке
У маленькой вечности спит.

Переключка *малых – легкая – бирюльки – в люльке – маленькой* порождает сквозную тему «малое, легкое», с которой переключается тема «хрупкое» – *в игольчатых... бокалах*; «игольчатость» в свою очередь несет тему «колючее», которая в соседстве со словом *чумных* приобретает оттенок жесткости и переключается с *крючьями*. Осуществляется переход к теме смерти: *чумных – смерть*. Монтаж *чумных – крючьями* (поддержанный звуковым повтором *чум – учм*) порождает образ смерти-чумы: *крючья*, которые осмысливаются в ближайшем контексте как крючки для бирюлек, становятся одновременно и орудием для стаскивания чумных трупов. Тема смерти связана с темой «малое, легкое» и через сочетание *легкая смерть*; подобно *крюжьям*, слово *легкая* становится в контексте стихотворения полисемантическим: кроме фразеологизма связанного значения (безболезненная) оно обретает и свое прямое, словарное значение (отсутствие тяжести) (Левин 1975, с. 227–228). Семантические переключки обеспечивают внутреннюю целостность стихотворения.

Одна из основных тенденций развития поэтического языка последних лет – «переформатирование материи», то есть переосмысливание и наделение новыми свойствами всех языковых элементов –

¹ Дисперсные системы – образования из двух или большего числа фаз (тел) с сильно развитой поверхностью раздела между ними. В Д. с. по крайней мере одна из фаз – дисперсная фаза – распределена в виде мелких частиц (кристалликов, нитей, пленок или пластинок, капель, пузырьков) в другой, сплошной, фазе – дисперсионной среде (БСЭ).

«от звука (фонемы) до целого стихового ряда», в результате чего «возникает новое представление о дискретности языковых единиц» (Фатеева 2004, с. 79). Дискретность (лат. “discretus” – разделенный, прерывистый) языковых единиц в стихотворении сравнима с квантовой теорией перемещения атомных ядер относительно друг друга, с колебанием ядер. Нанолингвистический подход к дискретным языковым знакам может способствовать выработке необходимых алгоритмов интерпретации стихотворных текстов.

Процедура «сборки объекта» в полной мере проявляет себя в авангардной поэзии, демонстрирующей свойства языка в экстремальной языковой ситуации. Свойства большого массива авангардных текстов основываются на «наноразмерных структурах». С. Соловьев определил поэзию таким образом: «Это предельная концентрация, цыпочки моего существа, это втягивание себя в ушко невозможно-го, выход за свои пределы, это – всегда – катастрофа» (Соловьев 1993, с. 215). Приведем характерные для этого поэта примеры «наноструктур».

Поэтическая лимология (лимология – наука о границах) – манипулирование «веществом» слова, нарушение его границ в результате «молекулярных трансформаций»: *Проснись, моя милая! Чаю / горячего выпьем с тобой и в пут- / ь... Слова. Остальное – молчанье* (с. 137).

Трансформация физических границ слова способствует аттракции двух денотативных пространств – пути и пут.

Интегрирование сегментов номинаций разных денотатов в слово: «...*Есть ли жизнь на Марксе?*» – / *Отвечаю. Земля, марксиане всех стран / пятипалы,*

рождаются в пиве, / и в пиво уходят». – *Сестра! – Я – сестра, / моя жизнь сегодня в разливе*» (с. 137). *Стрелки движутся ошупью. Ты в раствор / окунаешь лакмус; / лакомое воровство, Себастьян Бахус* (с. 123). К этим примерам можно применить оценки самого автора – «*крошечный демонтаж*» (с. 82); «*Открытое множество: // каждая точка для остальных // является внутренней. ... В каждой точке есть форточка*» (с. 94).

Разложение «вещества» имени, собственная «математика» заполнения матричных клеток: *Я – избранник, а ты – моя пани. / И все выше идем мы: я – Лиля, ты – Брик. / Или так: я – Франциск, ты – Ассизский* (с. 136). *Ты – дисциплинарная матрица Южной школы / типа Шолом Алейхема минус Алишер Навои* (с. 97).

Лексико-грамматические аппликации: *Все смелее, все глубже, все чаще, / и все нищие, и нищие, и нищие...* (с. 135).

Экспликацию нанотехнологических действий находим в стихотворении «Во фразе Я ТЕБЯ ЛЮБЛЮ». Сравним первую и последнюю строфы:

Во фразе Я ТЕБЯ ЛЮБЛЮ
есть два вагона и локомотив.
В перспективе сводит их к нулю
говорящий стоп-сигналами мотив.
.....
сорвать с тебя мундир, и разметать
предлоги рук (пробел), и прилагать
союзы губ, и пить глаголы тел,
ЛЮЯ ТЕЯ БЕБЛЮ ЯЛТЕЛБ!

Такие свойства авангардной поэзии, как антиномичность, неопределенность, парадоксальность могут быть показаны и доказаны с помощью методов нанолингвистики. Поэт осуществляет прорыв к означаемым, минуя означаю-

щие – происходит внереференциальное конструирование.

Границы применимости технологий нанолингвистики могут быть расширены, что приведет к пополнению эвристического исследовательского ресурса. Методы нанолингвистики особо значимы для нескольких научных направлений, появившихся относительно недавно и находящихся на стадии накопления исследовательского опыта. К числу таких наук относятся: **лингвосенсорика**, в ее фундаментальных и прикладных аспектах (Харченко 2012), **лингвистика креатива** (Лингвистика креатива 2010), **теория «лингвистического ландшафта»** как динамической синхронии, формирующей новую реальность, в которой объект рассматривается как процесс (А. Кирилина). Каждая из названных областей научного знания направлена на «освежение терминологического инструментария» (В. К. Харченко). Формирование перцепции требует тщательного анализа «минималистских» семантических признаков разных чувств и эмоций не только на семантическом уровне, но и на уровне когнитивно-эмотивном. Лингвистика креатива ориентирована на поведение человека в языке, на языковую личность как «продукт» речевой деятельности. Технологии развития креативной личности – это и технологии работы «человека играющего» (*Homo Ludens*) со словом, с текстом, поскольку языковая игра требует понимания тонкостей в выборе и комбинировании языковых средств. Понимание «лингвистического ландшафта» как динамической синхронии требует учитывать тонкие изменения в языковой картине мира и в языковом сознании представителей социума.

Нанотехнологические инициативы могут быть связаны с изучением номинации как речемыслительного процесса; с проблемой перераспределения сем в разных типах дискурса; с характеристикой природы познавательной рефлексии через селективное отношение к слову, проявленное в метаязыковом комментарии, свидетельствующем о языке как индивидуальном знании (Пшенкина 2012). Нанотехнологии важны для анализа переводческого дискурса, поскольку они могут помочь в преодолении лакун и когнитивного диссонанса как следствия неодинакового протекания ментальных процессов в разных культурах (Волкова 2010). Формы интертекстуальных включений, как и другие виды непрямой коммуникации, также могут быть типологизированы на нанотехнологической основе: «смыкание смысла» (М. Бахтин), проявленное в интертекстуальности, требует согласованного множества когнитивных операций по причине многообразия кодирования информации, отсылающей к другим текстам. Язык «под микроскопом» рассматривают специалисты в области лингвистической экспертизы, целью которой является анализ спорных материалов, представленных в текстах: деталей словоупотребления, особенностей стилистического оформления, признаков спонтанности и подготовленности и т.д.

Наши наблюдения дают основание для предварительных допущений относительно перспектив миниатюризации объектов исследования. *Первое допущение*: выход из одномерного видения языковых явлений и фактов через «опыт дифференцирующего разума» (С. Аверинцев), через повышенное внимание к

тонкостям материи языка, детализацию семантических и коммуникативно-прагматических проявлений. *Второе допущение*: размерный эффект» можно считать доказанным только в случае выявления тех свойств языковых единиц, которые не были выявлены с помощью других методик. *Третье допущение*: новые техники интерпретации могут обнаружить новые возможности понимания роли языка в разнообразии ментальных репрезентаций, способствовать усилению когнитивной составляющей в интерпретации дискурса, помочь сформировать «новую понятийную сетку» (Т. Кун).

Nano sapiens в относительно недалеком будущем может стать носителем новой компетенции, требующей знания особых методов работы с разнообразной текстово-дискурсивной информацией. Объяснительные резервы нанолингвистики находятся в дискурсе, то есть в условиях динамической представленности когнитивных, перцептивных и аффективных процессов как микро-стратегий. Нанолингвистическая компетенция может быть сформирована на основе особой тезаурусной системы знаний междисциплинарного характера. Тезаурус в этом случае понимается как

методологическая категория, система, в условиях которой происходит генерирование новой информации (Чернавский 2004, с. 21).

«Нанобудущее принадлежит всем», – считает директор научного центра нанотехнологий профессор О. Л. Фиговский. Лингвисты не исключение. Но мотивированность их участия должна быть подтверждена системными исследованиями в условиях новой парадигмы, что исключает использование языка лишь в качестве плацдарма для апробации новых трендовых технологий. Нужны ответы на множество вопросов: какие текстотипы природно наноструктурированы, с помощью каких методик происходит «считывание» наноинформации, как эта информация помогает соотнести язык и мышление, в чем преимущество нанотехнологического подхода, какие дополнительные знания об объекте могут быть приобретены? Ответив на эти вопросы и ряд других, исследователь получит возможность перейти от дискурса осведомленности к дискурсу посвященности. Наша скромная задача заключалась в том, чтобы показать некоторые исходные возможности для такого движения.

Литература

АЛЕФИРЕНКО, Н. Ф., 2002. *Поэтическая энергия слова: синергетика языка, сознания, культуры*. Москва: Academia.

БАЗЫЛЕВ, В. Н., 2010. *Криптолингвистика*. Москва: СГА.

БАРАБАНЩИКОВ, В. А., 1999. Ментальная репрезентация: динамика и структура. *Вестник РГНФ*, № 2, 89–91.

БЕЛЯВСКАЯ, Г., 2007. Роль экстремально малых воздействий в языке и речи. *Ип: Нано-*

технологии в лингвистике и лингводидактике: миф или реальность? Опыт создания общего пространства стран СНГ: тезисы междунар. научн.-практич. конф. Москва, 12–13.

ВОЛКОВА, Т. А., 2010. *Дискурсивно-коммуникативная модель перевода*. Москва: Флинта; Наука.

ГАЧЕВ, Г., 1994. *Русский эрос*. Москва: Интерпринт.

ГРИГОРЬЕВА, О. Н., 2004. *Цвет и запах*

власти. *Лексика чувственного восприятия в публицистическом и художественном текстах*. Москва: Флинта; Наука.

ИЛЬЯСОВА, С. В., 2002. *Словообразовательная игра как феномен языка современных СМИ*. Дисс. ... д-ра филологических наук. Ростов-на-Дону.

ИРИСХАНОВА, К. М., 2007. Принципы нанотехнологии в лингводидактике. *In: Нанотехнологии в лингвистике и лингводидактике: миф или реальность? Опыт создания общезо пространства стран СНГ: тезисы междунар. научн.-практич. конф.* Москва.

КИРИЙ, В. Г.; РОГОЗНАЯ, Н. Н., 2009. Математическая модель субординативного билнгвизма. Возникновение интерязыка. *Вестник ИрГТУ*, № 1, 37–42.

КИРИЛИНА, А. В., on-line. *Описание лингвистического ландшафта как новый междисциплинарный метод исследования языка в эпоху глобализации*. Режим доступа: https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:piSsIoGd6mEJ:cognitive.rggu.ru/binary/object_92.1319436503.58592.object_921319436503.58592.doc [См. 27.03.2012].

ЛАССАН, Э., 2011. *Лингвистика ставит диагноз... Очерк «духа эпохи» в свете данных лингвистического анализа*. Вильнюс: Изд-во Вильнюсского ун-та.

ЛЕВИН, Ю. И., 1975. Лексико-семантический анализ одного стихотворения О. Мандельштама. *In: Слово в русской советской поэзии*. Москва: Наука, 225–233.

Лингвистика креатива. 2010. Коллективная монография. Отв. ред. Т. А. Гридина. Екатеринбург: Уральский гос. пед. ун-т.

Нанотехнологии в лингвистике и лингводидактике: миф или реальность? Опыт создания общезо пространства стран СНГ: тезисы междунар. научн.-практич. конф., 2007. Москва.

НИКОЛАЕВ, И. В., 2011. Коммуникация double bind в российской внешней политике (на материале «мюнхенской речи» В. В. Путина). *In: Сборник лучших статей по итогам III Всероссийской Ассамблеи молодых политиков*. Пермь: ООО «Издательский дом «Типография купца Тарасова», 173–187.

ПАНЧЕНКО, Е. В., 2003. *Социопсихические и культурные функции запаха в жизнедеятельности человека*. Диссертация ... канд. философских наук. Ростов-на-Дону.

ПЕРЕВЕРЗЕВ, Е. В.; КОЖЕМЯКИН, Е. А., 2008. Политический дискурс: много-

параметральная модель. *Вестник ВГУ. Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация*, № 2, 74–79.

ПОЙЗНЕР, Б. Н., 1998. О союзе гуманитарных наук с синергетикой. *Вестник Томского гос. ун-та. Гуманитарный специальный выпуск*, т. 266, 98–102.

ПОЙЗНЕР, Б. Н.; СОСНИН, Э. А., 2008. Лингводициплинарные концепты: что это такое и как их лингвистика поможет взаимодействию наук. *Аналитика культурологии. Электронный журнал*, вып. 3 (12). Режим доступа: http://analiculturolog.ru/journal/archive/item/427-article_10.html [См. 11.07.2012].

ПОЦЕЛУЕВ, С. П., 2008. Double binds, или Двойные ловушки политической коммуникации. *Полис. Политические исследования*, № 1, 8–32.

ПШЕНКИНА, Т. Г., 2012. Метаязыковой комментарий и его функционирование в различных типах дискурса. *In: Коммуникативистика в современном мире: эффективность и оптимизация речевого взаимодействия в социуме*. Материалы Третьей междунар. научн. конф. Барнаул, 52–55.

СИНЕЛЬНИКОВА, Л. Н., 2005. Современные словообразовательные новшества в пространстве модальной рамки текста. *In: Жизнь текста, или Текст жизни. Избранные работы в 3-х томах*. Т. 2. Луганск: Знание, 38–44.

СЛАВИН, С., 1995. О чем говорят запахи? *Знак вопроса*, № 1, 5–13.

СОЛОВЬЕВ, С., 1993. *Пир: тексты, стихи, беседы*. Симферополь: Таврия.

ФАТЕЕВА, Н., 2004. Директория «По», «От» и... «До», или Poetical Language in Progress. *In: Поэтика исканий, или Поиск поэтики. Материалы международной конференции-фестиваля «Поэтический язык рубежа XX-XXI веков и современные литературные стратегии*. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова.

ХАРЧЕНКО, В. К., 2006. *Словарь богатств русского языка*. Москва: АСТ: Астрель (словарная статья «Оттенки»).

ХАРЧЕНКО, В. К., 2008. Сенсорная лингвистика. *Держава та регіони*, № 4 (сер. «Гуманітарні науки»), 32–37.

ХАРЧЕНКО, В. К., 2012. *Лингвосенсорика: Фундаментальные и прикладные аспекты*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ».

ЧЕРНАВСКИЙ, Д. С., 2004. *Синергетика и информация (динамическая теория информации)*. Москва: Наука.

Lara Sinelnikova

Luhansk Taras Shevchenko National University,
Ukraine

Research interests: discourse study, cognitive science, linguistic poetics, public relations, nanolinguistics

NANOLINGUISTICS:

REALITY OF EXISTENCE

Summary

The article is devoted to understanding nanolinguistics as a post-non-classical branch of science which is based on interdisciplinary methodology. Arguments for the existence of nanolinguistics rely on the “scale factor” as a key point: changes in size reveal new characteristics of an object. The nanolevel is founded on special optics, which allow features that are not always seen but nevertheless exist (in an essential way) to be studied, leading to an understanding of the characteristics of the substance’s self-organization and its interaction with other objects, including the possibilities and results of integration. Nanolinguistics searches for ways to thoroughly examine an object. At the same time, previous experience of the interpretation of linguistic phenomena stimulates the subsequent steps of reasoning for accumulating knowledge about the object’s characteristics.

Nanolinguistics is an interdisciplinary field of knowledge, the subject of which can be those units and cognitive-discursive manifestations that are nanostructured, i.e., those that consist of quantities which can be indexed as subtle properties of the linguistic substance. Nanoparticles are revealed by interpreting an object’s layerwise assembly, taking into account its coreferential relations, as a result of which integration into larger-scale systems takes place; microcosm and macrocosm become organically connected.

This article introduces the possibilities of nanolinguistic interpretative actions in the sphere of modern word formation (the new assembly of morphemes to create a new referential basis); in studying the processes of adaptation of loanwords (quasi-synonymy, the variation of interpretations in a new environment); in the evaluation of political communication (the principle of extremely low influence in the situation of a double bind or double trap); in sensory linguistics (the language of perception that reflects subtle shades of the sensory understanding of the world); and in avant-garde poetry (poetic dispersion, or the fragmentation of the “matter” of a word into particles and their combination into new mental images). Prospects for the development of nanolinguistics are indicated.

KEY WORDS: nanolinguistics, nanotechnology, size effect, quasi-morphemes, “double bind”-type communication, avant-garde poetry, sensory linguistics, *Nano sapiens*.

Gauta 2012 05 05

Priimta publikuoti 2012 07 20

Skirmantė Biržietienė

Vilniaus universitetas
Kauno humanitarinis fakultetas
Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas
El. paštas stbirziai@hotmail.com

Moksliniai interesai: klasikinė retorika, reklamos retorika, klasikinė filologija, antikinė literatūra

LIETUVIŠKOS SOCIALINĖS REKLAMOS RETORIKA: ĮTIKINIMO BŪDAI

Straipsnyje nagrinėjama kelių įvairios tematikos lietuviškų socialinių reklamų argumentacija. Persvazija, arba įtikinimas, yra svarbiausia reklamos diskurso dalis ir tikslas. Jos pasiekti padeda tinkamai pasirinkti argumentai. Remiantis Aristotelio teorija, išdėstyta jo veikale „Retorika“, įtikinimo sėkmė priklauso nuo trijų veiksnių, kurie yra kiekvienoje komunikacinėje situacijoje. Pirmasis priklauso nuo oratoriaus (adresanto) charakterio, kitas – nuo auditorijos (adresato) nusiteikimo ir trečiasis – nuo pačios kalbos (pranešimo) (Arist. Rhet. I 1356 a). Aristotelis juos pavadino graikiškais žodžiais ‚ethos‘, ‚logos‘, ‚pathos‘. Tyrime pabandyta pažvelgti į lietuviškas reklamines kampanijas, keliančias aktualias visuomenės problemas ir raginančias keisti savo nuostatas bei keistis. Tai dviejų iniciatyvos „Vaikystė be smurto“ akcijų, akcijos „Augink atsakingai“, Europos lygių galimybių metų ir akcijos „Smurtas prieš moteris“ reklaminių kampanijų pavyzdžiai.

Patyrinėjus lietuviškos socialinės reklamos pavyzdžius, pavyko identifikuoti kiekvieną argumentavimo būdą, bet pastebėta, kad paprastai randama visų trijų elementų dermė, nors vienas būna vyraujantis, ryškiausias.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: socialinė reklama, retorika, persvazija, argumentacija, ethos, logos, pathos argumentai.

Tyrimo padėtis

Filologinių reklamos tyrimų Lietuvoje gausėja. Reklama tiriama įvairiais aspektais, išskirtini reklamos retorikos tyrimai. Reklama, vienas ryškiausių šiuolaikinio pasaulio sociokultūrinių fenomenų, glaudžiai susijusi su retorika. Dažnai į reklamą žvelgiama kaip į retorinės kultūros dalį, kaip į trumpiausią retorikos formą. Tokį požiūrį įtvirtino Reginos Koženiausienės darbai. Jos monografijoje *Retorika. Iškalbos stilistika* (1999) ne kartą minimas reklamos fenomenas, nurodomos galimos reklamos

retorinio tyrimo galimybės. Vėlesni profesorės (Koženiausienė 2006; 2008) ir jos mokinių, ypač Eglės Gabrėnaitės tyrimai (Gabrėnaitė 2006a; 2006b; 2007; 2010 m. apginta daktaro disertacija) įtvirtina reklamos retorikos tyrimo kryptį.¹ Ypač svarbu pažymėti, kad čia daugeliu atveju išlaikoma klasikinės retorikos schema. Tokio tyrimo pagrįstumą reklamos diskursui įrodė

¹ Su retorikos sritimi siejasi ir lingvistiniai reklamos tyrimai, ypač įvairių kalbinių raiškos priemonių paieška, reklamos stiliaus tyrimai, kurie tiesiogiai susiję su retorikos elokucijos sritimi (Smetonienė 2001, 2003, 2005, 2009; Župerka 2008).

lenkų mokslininkas Piotras H. Lewiński, monografijoje *Retoryka reklamy* (Lewiński 1999) reklamą taip pat tyrinėjęs pagal klasikinės retorikos modelį. Šie svarbūs tyrimai daugiausia analizuoja komercinę reklamą, socialinės reklamos tyrinėjimų beveik nėra (minėtina Erikos Rimkutės ir Neringos Pakalnytės publikacija, kurioje labiau nagrinėjamos kalbinės socialinių reklamų ypatybės (Rimkutė, Pakalnytė 2009). Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto *Lietuvių filologijos ir reklamos studijų* programoje *Retorikos pagrindų* kurso metu dažnai atkreipiamas dėmesys į reklamos diskursą, klasikinė retorikos teorija praktinių užduočių metu taikoma socialinės reklamos tyrimams. Pastebėtina, kad, kalbant apie socialinės reklamos retoriką, be bendrų tendencijų, būdingų visam reklamos diskursui, yra nemažai skirtumų tarp socialinės ir komercinės reklamos, susijusių su tam tikromis šių reklamos rūšių ypatybėmis.

Socialinės reklamos specifika

Plačiai žinomas Aristotelio pastebėjimas, kad žmogus yra visuomeninis gyvūnas (Arist. *Polit.* I 2; labiau paplitęs lotyniškas posakio vertimas – *homo animal sociale est* – lotyniškas žodis *socialis*, *e* – iš daiktavardžio *socius* – „draugas, bičiulis sąjungininkas“). Taigi nuo antikos laikų buvo pastebėta, kad žmogus gyvena tarp kitų žmonių ir paiso tam tikrų taisyklių, be to, jam būtina kitų žmonių bendrystė. Sujungus žodynuose pateikiamų žodžių „reklama“ ir „socialinis“ reikšmes, „socialinė reklama“ būtų „žinių apie visuomenei svarbius dalykus paskleidimas, siekiant ją įtikinti kokio nors dalyko, sprendimo svarba“. Reklamos žodynas socialinę reklamą apibrėžia kaip

reklamą, skirtą visuomenei šviesti, nuostatoms keisti, žmones skatinti imtis naudingos veiklos. Dažniausiai tokios reklamos užsakovai būna valstybės institucijos ir nevyriausybinių organizacijos². Akivaizdu, kad visai neminimas pelnas, o įprastai reklama apibrėžiama kaip svarbus komercinis veiksnys, skatinantis reklamuojamos prekės paklausą (Keršienė 2005), todėl socialinė reklama dar vadinama „nekomercine reklama“ (Jokubauskas 2003, p. 142). Socialinė reklama siekia paskatinti visuomenę ir kiekvieną jos narį atskirai susimąstyti apie opias problemas, atkreipti dėmesį, formuoti nuomonę kokio dalyko atžvilgiu ir pabandyti keisti situaciją bei keistis patiems. Dažnai viena visuomenės grupė nori iškelti visiems svarbią iniciatyvą, ieško paramos ir tai pagarsina tokia reklama. Lietuvoje daugėja socialinės reklamos, įvairių kampanijų metu aktualizuojamos pačios įvairiausios visuomenės problemos, o socialinė reklama dažnai tampa svarbiausiu viešinimo būdu. Jei žiūrėtume į socialinę reklamą kaip į produktą, tai galima pastebėti, kad jos raiškos būdai yra daug įvairesni nei komercinės reklamos, skaudžios problemos (pvz., nesaugus eismo dalyvių elgesys, prekyba žmonėmis, rūkymo, narkomanijos prevencija) dažnai parodomos gąsdinančiai³. Socialinių reklamų kūrėjai dažnai orientuojasi į labiau apibrėžtą auditoriją, todėl geriau „prisitaiko“ prie adresato, stengiasi pasitelkti priemones (vaizdą, kalbą, garsą, minties konstrukciją), kurios būtų artimos, suprantamos, priimtinos jų adresatui (pvz.,

² http://www.komaa.lt/index.php/bendrai/reklamos_terminu_zodynas/12#S

³ Kalbant apie socialinę reklamą net siekiama šokiruoti, apeliuojama į neigiamus jausmus (Jokubauskas 2003, p. 144), galima sakyti, kad pasitelkiama savotiška „šoko poetika“, tiesa, Lietuvoje šios taktikos laikomasi nuosaikiau.

akcijos prieš narkotikų vartojimą klubuose aktuali problema perteikiama komercinėje reklamoje gana retu humoristiniu diskursu, kuris atlieka iškart kelias funkcijas: patraukia dėmesį dėl neįprastumo, šiek tiek sušvelnina skaudžią problemą, svarbus dalykas pasakomas be jaunimo auditoriją atgrasančių pamokymų, priverčia ne tik nusišypsoti, bet ir susimąstyti, pačiam suvokti narkotikų vartojimo žalą). Vis dėlto jei atidžiau žvelgtume į mums aktualią argumentacijos dalį, turėtume pripažinti, kad tai būtent tas aspektas, kuris yra iš esmės bendras visų rūšių reklamai. Tiesiog socialinės reklamos argumentai yra įvairesni, bet jų prigimtis, vietos, kuriose jų randama, t. y. topika⁴, pats persvazijos mechanizmas, kuris remiasi į argumentaciją, yra visiškai tas pats.

Teorinės prielaidos

Retorikos teorija, kurios pagrindinis objektas yra diskursas ne tik siaurąja prasme kaip verbalinė minčių raiška, t. y. tekstas, bet ir plačiąja prasme – kaip komunikacinis aktas tarp adresanto ir adresato, dėl savo tarpdalykinio pobūdžio suteikia tinkamus instrumentus tyrinėti reklamos diskursą⁵. Kartu retorikos teorija tinka ir reklamos diskurso kūrimui, nes padeda numatyti galimą komunikacinį aktą tarp adresanto ir adresato. Reklamą ir retoriką suartina daugelis bendrų elementų, bet

⁴ Jau antikos retorikos teoretikai pastebi, kad itin kinamiausi argumentai turi tam tikras nekintančias prielaidas, padedančias kurti entimemas, kurios, pasak Aristotelio, yra patys geriausi įrodymai (Arist. *Rhet.* II 1393).

⁵ Reklamos diskursą daugelis tyrėjų vis dažniau suvokia ir tyrinėja kaip verbalinių ir neverbalinių medijų visumą, plg. Keturakis 2008; Juzelėnienė, Šarkauskienė 2007; 2011; Lidžiuvienė 2002; Maskuliūnienė 2008.

svarbiausias jų – tas pats tikslas: reklama siekia persvazijos, t. y. įtikinti adresatą ir paskatinti konkrečiame reklaminiame pranešime užkoduotam veiksmui; pagrindinis retorikos teorijos klausimas – kaip oratoriui (adresantui) įtikinti auditoriją (adresatą), vadinasi, ir vienu, ir kitu atveju tikslas yra auditorija bei jos įtikinimas, t. y. adresatas turi priimti adresanto požiūrį, savo nuomonę konkretaus dalyko atžvilgiu pakeisti pagal adresanto nuomonę. Tiek retorika, tiek reklama yra konkretaus atvejo teorija: įtikinimo siekiama konkretaus dalyko, turinčio konkrečias aplinkybes, atžvilgiu. Būtent šio aspekto aptarimu pradedamas seniausias⁶ iš mūsų dienas pasiekusių teorinių retorikos traktatų – Aristotelio *Retorika*. Aristotelis skelbia retorikos visuotinumą, prilygina retoriką dialektikai⁷ ir integruoja retoriką, kaip ir poetiką, į savo filosofinę sistemą. Aristotelis nesvarsto retorikos santykio su tiesa⁸, jis pabrėžia, kad retorika – tai sugebėjimas atrasti gali-

⁶ Iki Aristotelio būta bandymų sistematizuoti „kalbėjimo meną“. Retorikos mokslas senovės Graikijoje atsirado prieš šimtmetį iki Aristotelio, kai pasirodė pirmieji iškalbos mokytojai sofistai. Tada greičiausiai pasirodė ir pirmieji retorikos traktatai, bet labiau praktinio, ne teorinio pobūdžio, pateikiantys kalbų pavyzdžius, klausimynus, savotiškus kalbų „ruošinius“ (plg. Alekniene 2001, p. 19; Dilytė 2007, p. 184; Лосев 1978, c. 11).

⁷ Dialektika (gr. *διαλέγωμαι* – „kalbuosi; dalyvauju pokalbyje“) moko dalyvauti pokalbyje, lavina sugebėjimą samprotauti, ieškant objektyvios tiesos. Šis metodas – tai klausimų ir atsakymų kelias, kuriuo Platono dialoguose Sokratas veda pokalbio dalyvius, buvo pripažįstamas kaip patikimas tikrosios tiesos radimo būdas (plg. Platonas 1996, p. 277 a) ir dažnai priešinamas su sofistika, su kuria tapatinata ir retorika. Taigi Aristotelis retorikai suteikia naują prasmę, parodydamas, kad ji remiasi tais pačiais, kaip ir dialektika samprotavimo ir įtikinimo keliais.

⁸ Iki Aristotelio tai buvo ypač aktualu graikams, sofistų santykis su tiesa kėlė nepasitikėjimą visa jų praktika ir teorija. Tai net kelis kartus išskyla Platono dialoguose, pvz., *Gorgijuje*, kur Sokratas kalbasi su vienu žymiausių sofistų Gorgijumi ir jo pasekėjais Atėnuose (plg. Platonas *Gorgijas*).

mus įtikinimo būdus kiekvienu konkrečiu atveju (Arist. *Rhet.* I 1355 b), t. y. ji yra universali įtikinėjimo sistema. Filosofas pabrėžia, kad tiek dialektiką, tiek retoriką galima laikyti visų ir kiekvieno pasiekimu, nuosavybe, nes visiems kuriuo nors atveju tenka nagrinėti ar palaikyti kokią nors nuomonę, teisintis ar kaltinti (Arist. *Rhet.* I 1354 a). Apibendrinant galima sakyti, kad pagindinis *Retorikos* klausimas yra: „Kas yra įrodymas (argumentas)?“ Atsakymas taip pat pateikiamas iškart pirmosios knygos pradžioje: argumentacijos esmė yra entimema⁹ ir paskui nuolat prie jos grįžtama (Arist. *Rhet.* I 1354 a; 1355 a; *passim*). Aristotelis įsitikinęs, kad, aprašant jau žinomus atvejus, galima apibendrinti ir sukurti universalią įtikinimo, t. y. nuomonių keitimo, sistemą. Įtikinimo sėkmę lemia trys veiksniai, trys elementai, kurie yra kiekvienoje komunikacinėje situacijoje. Pirmas iš veiksnių priklauso nuo oratoriaus (adresanto) charakterio, kitas – nuo auditorijos (adresato) nusiteikimo ir trečias – nuo pačios kalbos (pranešimo) (Arist. *Rhet.* I 1356 a). Aristotelis juos pavadino graikiškais žodžiais *ethos*, *logos*, *pathos*. *Ethos* (gr. ἦθος – „būdas“) – tai adresanto charakteris ir dorovinės savybės¹⁰, t. y. pats

oratorius. Aristotelis sako, kad žmonės linkę be įrodymų pasitikėti žmogumi, kuris yra išmintingas, doras ir geranoriškas, taigi gero oratoriaus bruožai yra sveikas protas, aukšta moralė ir gera valia (Arist. *Rhet.* II 1378 a). *Logos* (gr. λόγος – „žodis“) – tai pranešimas, informacija, esanti pranešime. Įtikins tas pranešimas, kuris bus pateiktas nuosekliai, pagal visuotinai pripažintus aiškaus samprotavimo, t. y. logikos, dėsnius (Arist. *Rhet.* II 1378 a). Galiausiai *pathos* (gr. πάθος – „aistra“) – tai auditorijos (adresato) nuotaikos ir jausmai. Tik veikiami aistrų žmonės keičia savo nuomones ir daro sprendimus. Pasak Aristotelio, didžiausią įtaką žmogaus sprendimams daro pyktis, gailestis, baimė ir priešingi jiems jausmai. Norint pažinti šiuos jausmus, reikia juos išnagrinėti iš trijų pusių, pvz., pyktis: kada žmonės pyksta; ant ko jie pyksta; dėl ko jie pyksta (Arist. *Rhet.* II 1378 a). Įtikinantys argumentai atsiranda suderinus visus šiuos elementus¹¹, kiekvienoje konkrečioje komunikacinėje situacijoje jie sukuriama adresanto, kuris kreipiasi į auditoriją ir turi valdyti, aprėpti visus tris šiuos elementus vienu metu. Pasak Aristotelio, persvazijos oratorius nepasiekia tada, kai arba neprotingai samprotauja (sveiko proto reikalavimas), arba samprotaudamas protingai dėl savo nedorumo kalba ne tai, ką galvoja (aukštos moralės reikalavimas), arba jis yra protingas ir doras, bet nepriimtinas auditorijai, todėl į jo patarimus neatsižvelgiama (geros valios reikalavimas) (Arist. *Rhet.* II

⁹ Entimema (gr. ἐν θύμῳ – „tai, kas yra prote, mintyse, omenyje“) – silogizmo rūšis, kai viena prielaida praleidžiama kaip akivaizdi. Dažniausiai ji yra pagrįsta bendra nuomone, taigi entimema įtikinimo procese yra puiki priemonė, nes pats adresatas, auditorija yra įtraukiami į dalyko, nuomonės pagrindimo procesą, kuriama situacija, kai pats adresatas priima kokį sprendimą, kai išvadą adresatas ir adresantas lyg ir prieina kartu. Kadangi silogizmas yra logikos mokslo dalis, loginės argumentacijos pamatas, tai entimema yra taškas, kuriame susiliečia retorika ir logika, t. y. apeliuojama į adresato protą.

¹⁰ Oratoriaus asmuo, jo tvirta moralė, iš čia išplaukiantis jo veiklos teisingumas, retorikos etinis lygmuo buvo ypač pabrėžiami klasikinėje teorijoje paties Aristotelio ir ypač romėnų, kuriuos jaudino ir gero orato-

rius ugdymas, plg. Katono, Cicerono ir galų gale Kvintiliano, kurio *Institutia oratoria* (*Oratoriaus auklėjimas*) kaip tik stambiausias traktatas ta tema, mintis.

¹¹ Vėlesniais laikais šie teoriniai Aristotelio apibendrinimai buvo išreikšti grafiškai ir nubrėžtas retorinis trikampis, kur *ethos* (oratorius, adresantas) ir *pathos* (auditorija, adresatas) yra jo pagrinde, o *logos* (kalba, pranešimas) – viršūnėje (Ramage, Bean 1998, p. 82)

1378 a). XX amžiaus viduryje, kai prasi-
deda retorikos kaip komunikacijos teorijos
atgimimas, atsiranda vadinamoji „naujoji
retorika“, kurios teoretikai Ch. Perelmanas
ir L. Olbrechts-Tyteca pagrindiniu klausimu
pasirenka būtent argumentavimą ir pabrėžia
neformaliųjų argumentų svarbą, psicholo-
ginę jų esmę, bandydami atsekti logiką,
valdančią nuomonės, tikėjimus ir idėjas
(Реале, Антисери 1997, c. 602). Aristotelio
teorija nuolat aktualizuojama (plg. Elund,
Pomona, kurie kaip tik kalba apie *ethos*, *lo-
gos*, *pathos* kaip įtikinimo būdus), jo mintys
perfrazuojamos, tai dalyką pripažįsta ir patys
naujosios retorikos kūrėjai, taigi naujoji
retorika visai ne nauja. Todėl visai dėsninga
agrumentų radimo ir įtikinamo diskurso
teorijai taikyti pirminį šaltinį – aktualią
klasikinę Aristotelio teoriją.

Argumentacija socialinėje reklamoje

Šiame straipsnyje bus apžvelgiamos kelios
įsiminusios lietuviškos socialinės reklamos
taikant Aristotelio išskirtus argumentacijos
elementus. Bus siekiama atsekti, kaip *ethos*,
logos bei *pathos* dera konkrečiame reklamos
diskurse, kurdami įtikinamus argumentus,
kuriems padedant pasiekama persvajija.
Argumentacija yra dispozicijos, arba retori-
nės kompozicijos, centras, svarbiausia dalis.
Reklamos diskurse argumentų pateikimas
taip pat yra būtinas. Pasak P. Lewińskiego,
reklamoje pasitelkiami ir netechniniai ar-
gumentai (t. y. ne adresanto sukurti, objek-
tyvūs, pvz., ekspertų nuomonės, mokslinių
tyrimų rezultatai), ir su retorikos teorija
tiesiogiai susiję techniniai argumentai
(Lewiński 1999, p. 168). Dar daugiau – visa
reklama yra argumentacija: beveik visada
reklaminius diskursus susideda iš tezės ir jos

įrodymo, t. y. pranešimo pradžioje patei-
kiama tema (gali būti teiginys arba dažniau
klausimo formos), kuri lieka nepakitusi, ir
tada jos įrodymas, arba argumentai, kurie
turėtų ją įrodyti ir įtikinti adresatą, kad
iškeltai problemai galimas tik toks spren-
dimas. Dėl savo lakoniškos formos dažnai
argumentai yra pateikiami (matomi) iš
karto, praktiškai visi elementai (verbaliniai
ir neverbaliniai) tarnauja argumentacijai.
Ypač tai pasakytina apie spausdintą reklamą.
Pastebėtina, kad neretai tas pats reklamos
elementas atlieka ir dėmesio patraukimo,
palankumo siekimo (*captatio benevolentiae*),
ir argumento funkciją, pvz., vaikų ir gyvūnų
vaizdavimas reklamos paveiksle. Vaizdo
arba garsinė reklama paprastai turi tam
tikrą besirutuliojančią kompoziciją, todėl
joje galima išskirti aiškesnes dalis: įžangą,
pasakojimą, argumentaciją (dažnai kartu su
atsakymu oponentams), pabaigą.

Akcijos „Smurtas prieš moteris“ reklaminiė kampanija

2011 metų gegužės mėnesį LR Seimui pri-
ėmus įstatymą dėl smurto artimoje aplin-
koje, vėl buvo aktualizuota ši problema,
prasidėjo visuomenės diskusijos, raginimai
nedelsti ir kreiptis pagalbos, nes dabar jau
yra ir įstatymas, numatantis realias pagalbos
priemonės. Metų pabaigoje žinomos Lie-
tuvos moterys sutiko dalyvauti socialinės
reklamos kampanijoje, nukreiptoje prieš
smurtautojus šeimoje. Buvo sukurta nuo-
traukų galerija, kurioje grimo pagalba jų
veiduose atsirado sumušimų ir kitų smurto
žymių (žr. 1 pav.¹²).

¹² Visą galeriją galima peržiūrėti čia: <http://www.15min.lt/gallery/zmones/Parodos-Moterys-pries-smurta-nuotraukose-karti-smurto-auku-dalia-21457#axzz1pHC0V1BJ>

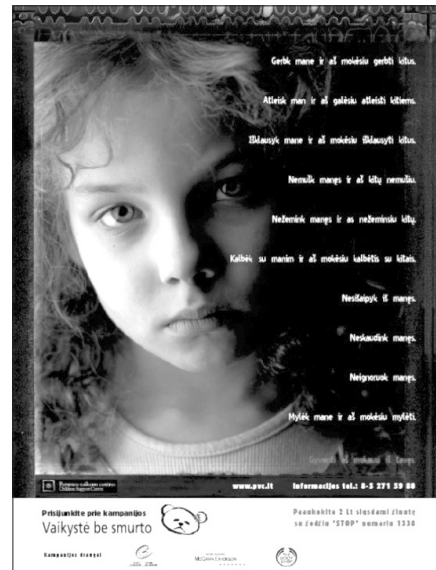
1 pav. Parodos „Moterys prieš smurtą“ nuotrauka (Rūta Mikelkevičiūtė)

Argumentų pasirinkimo atžvilgiu atrodo, kad buvo ketinta eiti *ethos* argumentavimo keliu: adresantas pasirinko jau pažįstamus veidus, tačiau emociškai sukretė pats grimas, kuris pakeitė šias moteris beveik neatpažįstamai. Taigi galima sakyti, kad pirmiausia veikė argumentai, apeliuojantys į jausmus, t. y. *pathos* argumentai. *Logos* sričiai galima būtų priskirti verbalinę reklamų dalį, kuria lyg ir bandoma atskleisti tokių įvykių „logiką“: kaip atsitinka, kad tarp artimų žmonių „nusistovi“ tokie santykiai. Tekstai visose nuotraukose – skirtingi, dalis jų lyg tų moterų ištarti žodžiai, žodžiai iš kasdienio jų dialogo su aplinkiniais, nusakantys situaciją ar bandantys paaiškinti smurto mechanizmą, kiti – apibendrintos frazės, frazeologizmai, nešantys užkoduotą reikšminį krūvį, kartais suskambantys net ironiškai („Mano vyras stiprus žmogus“; „Meilė žudo“; „Kol mirtis mus išskirs“). Visos nuotraukos pasiekia tikslą: nutiekia neigiamai egzistuojančios problemos atžvilgiu, verčia ją pastebėti ir priešintis. Įtikinamesnės atrodo tos, kurios „cituoja“

kasdien tokioje aplinkoje gyvenančių moterų mintis („Šį kartą dar pasisekė“, „Jis tikrai nenorėjo“, „Nesikiškite“, „Reikėjo patylėti“, „Jis myli, tiesiog padaugino“). Taigi galima sakyti, kad ši socialinė kampanija rinkosi *ethos* argumentus kaip pagrindinį įtikinimo būdą (tam tarnauja ir kiekvienoje nuotraukoje po tekstu užrašytas herojės vardas ir pavardė). Taip patraukiamas didesnis dėmesys, be to, lyg ir teigiama, kad opios problemos egzistuoja ne tik asocialioje aplinkoje. *Pathos* argumentas, nors ir labai ryškus, kaip dažnai būdinga socialinei reklamai, ir *logos* yra papildomi argumentai, sustiprinantys persvaiziją.

Kampanija „Vaikystė be smurto“

Net kelias socialinės reklamos akcijas inicijavo Paramos vaikams centras. 2006 metais organizuotos akcijos „Gyventi mokausi iš tavęs“ spausdintoje reklamoje (2 pav.) į akis iškart krenta mergaitės veidas stambiu planu, užimantis beveik visą plakato plotą.

2 pav. Akcijos „Gyventi mokausi iš tavęs“ spausdinta reklama

Pasirinkta nespaltvota nuotrauka ryškina liūdesio, nerimo nuotaiką, kuri matyti ir herojės akyse. Galėtume teigti, kad pagrindinis argumentas reklamoje – socialinėms reklamoms būdingas *pathos*. Liūdesys dar gilesnis, nes jis sklinda iš vaiko veido. Čia mergaitė pirmiausia patraukia dėmesį, siekia auditorijos susidomėjimo problema, kuriai skirta ši reklama. Galima sakyti, kad pasirenkamas tas pats būdas, kurį dažnai naudoja komercinė reklama: vaikas tarnauja kaip *captatio benevolentiae* (Lewiński 1999, p. 118), veikia periferinė persvazija, kurią valdo akcidentiniai dalykai: simpatija, įvaizdis ir kt. Kadangi didelę auditorijos dalį sudaro žmonės, susiję su vaikų pasauliu, patys turintys vaikų, įpratę juos globoti, jų atžvilgiu nusiteikę palankiai, tai „pereina“ ir reklamos tekstui. Tik komercinės reklamos vaikas – linksmas, meilus, raudon-skruostis, sukeliantis teigiamas emocijas (Lewiński 1999, p. 115). Nagrinėjamame pavyzdyje mergaitės rimtumas, liūdesys tampa dominante, kuri verčia rimtai žvelgti į tėvų ir vaikų santykių problemą. Per anksti suaugusi, netekusi vaikystei būdingo nerūpestingumo, naivumo, ji duoda patarimus tėvams, kurie ryškiai išsiskiria rekla-

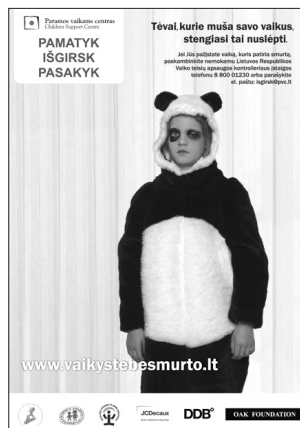
mos paveiksle. Tai iškart kelia asociacijas su vienu svarbiausių religinių tekstų – dekalogu; dar daugiau, patys raginimai skamba kaip maksimos „Elkis su kitais taip, kaip norėtum, kad elgtųsi su tavim“ eksplikacija. Tai stiprus *logos* argumentas, apeliuojantis į adresato protą, siekiantis priversti susimąstyti ir įtikinti pakeisti savo elgesį su vaikais. Taigi šiame pavyzdyje matome *pathos* ir *logos* argumentų derinį. *Ethos* čia atstovauja pats adresantas – Paramos vaikui centras (pateikti visi jo duomenys, vykdomos akcijos pavadinimas, informuojama, kad galima aukoti paremiant šią akciją), kuris yra tik papildomas argumentas, suteikiantis patikimumo.

Vizualiai kitokios, bet persvazijos atžvilgiu panašiai veikiančios kitos šio centro kampanijose „Pamatyk, išgirk, pasakyk“ reklamos (3, 4, 5 pav.).

Čia taip pat pirmiausia pastebima vaiko figūra, ji atkreipia dėmesį ir iš pradžių nesukelia negatyvių minčių: šviesiame namų interjere matome vaikus, apsirengusius karnavalui. Tai kelia mintis apie šventę, kuri atneša vaikams daug džiaugsmo. Tuo stipresni neigiami jausmai, kaip tik tie svarbiausi, kurie, pasak Aristotelio, yra

3 pav.

4 pav.

5 pav.

pagrindiniai žmonėms keičiant nuomones (gailėstis, baimė; žr. aukščiau), apima, kai adresatas supranta, kad tai apgaulė, klausa, kurios imasi šių vaikų tėvai, norėdami nusišluoti netinkamą elgesį su vaikais šeimoje. Taigi taip *pathos* argumentas sustiprinamas, emocijų kaita pagreitina persvazią. Iškart neperpratusiems „žaidimo“ taisyklių, pateikiamas ir *logos* argumentas, įdarbinantis protą, bandantis išaiškinti vaizdo logiką: „Tėvai, kurie muša savo vaikus, stengiasi tai nusišluoti“. Pateikiami ir būdai, ką reikėtų daryti, norint konkrečiai padėti skriaudžiamiems vaikams.

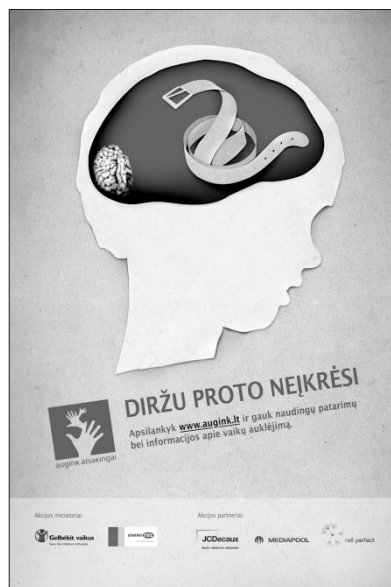
„Augink atsakingai“ akcijos

Iniciatyvos „Augink atsakingai“ grupė paskatino net keletą socialinių kampanijų, skleidžiančių atsakingą vaikų ugdymo kultūrą Lietuvoje. Pirmosios kėlė vaikų auginimo be smurto problemas. Joms buvo pasitelktos panašios socialinės reklamos į jau aprašytas. Reikėtų pastebėti, kad dalies jų argumentavimas paremtas *logos* argumentų vyravimu. Pirmiausia čia paminėtina edukacinių filmukų „Gelbėkit! Vaikai!“ serija¹³. Kadangi tai ne statiška spausdinta reklama, o piešti animaciniai filmukai, kurių tikslas yra patarti tėvams, kaip elgtis kasdienėse situacijose auginant vaikus, jų argumentacijos dalis aiškiau išsiskiria, ją paprasčiau pastebėti ir apibūdinti. Kiekvienas filmukas turi temą, formuluojamą dažniausiai klausimo forma arba iškeliama kaip problema („Kaip suvaldyti pyktį?“; „Isterija parduotuvėje. Ką daryti?“; „Jis vis reikalauja naujų žaislų“). Tada nuosekliai trimis, keturiais punktais

pateikiamas veiksmų planas, kaip elgtis tėvams, atsidūrusiems tokioje situacijoje. Taigi vyrauja į protą apeliuojantys, *logos*, argumentai, jie sudėstyti aiškia tvarka: tereikia pasielgti taip, kaip patariama, kad problema išsispresėtų. Rodos, keliamos problemos nėra globalios, tai tik gyvenimiškos situacijos, bet taip tarsi teigiama, kad nuo mažų dalykų galima pradėti, ir tai bus didesnių sprendimų pradžia. Pati pasirinkta reklamos stilstika – animacinis filmukas – tarsi gražina tėvus į vaikų pasaulį, jie tampa artimesni savo vaikams (juk tėvai irgi buvo vaikai, pieštas filmuko pasaulis tada jiems buvo realus), kartu šiek tiek sušvelnina pačią problemą, taigi veikia ir *pathos* argumentas.

Ankstesnė šios iniciatyvos reklama – spaudos reklama, skirta tėvams, auklėjantiems savo vaikus fizinėmis bausmėmis (6 pav.).

Šviesiame reklamos fone išsiskiria pieštas vaiko profilis. Lyg rentgeno nuotrau-

6 pav. Iniciatyvos „Augink atsakingai“ reklama

¹³ <http://lt-lt.facebook.com/augink#!/augink?sk=videos> <http://www.youtube.com/watch?v=jauvc5UQ7X0&feature=related>

koje matyti, kas yra vaiko galvoje, ten, kur įprastai vaizduojamos žmogaus smegenys. Ten aiškiai matyti diržas, jis yra centrinis ir ryškiausias vaizdas šiame paveiksle, o šoniniame kampe matyti nedidelės žmogaus smegenys. „Diržu proto neįkrėsi“ skelbia reklamos tekstas, lyg aiškindamas vaizdą. Reklamos persvazija sustiprinama pasinaudojant multimodalinės metaforos atmaina – vaizdažodine metafora (Juzelėnienė, Šarkauskienė 2011, p. 2). Kokios rūšies argumentai čia vyrauja, pasakyti sudėtinga. Kadangi metafora susijusi su emocine raiška, galima teigti, kad kuriama konkreti adresato nuotaika, greičiausiai niūri (tam tarnauja ir šviesi pilka spalva, spalva lyg „be spalvos“), šiek tiek gąsdinanti. Verbalinė dalis – pasirinkta visiems žinomo frazeologizmo variacija, okazinis frazeologizmas, beje, tiesiogiai susijęs su

fizine bausme („įkrėsti rykščių“) – yra *logos* srities argumentas. Pats reklamos paveikslas sukurtas taip, kad išvada prieinama deduktiviai, o tai logikos mokslo pripažintas argumentacijos būdas. Beje, ir vaizdas tai patvirtina: norima nuosekliai parodyti, kad pasitelkus diržą proto ne atsiranda daugiau, o kaip tik jo sumažėja, lieka tik baimė ir jos įrankis. Yra ir *ethos* argumentas: tekstas, įgavęs autoritetingo adresanto toną, skamba kaip pamokymas, o šalia smulkesniu šriftu nurodomas pats adresantas kaip galintis suteikti daugiau naudingų patarimų. Taigi šiuo atveju persvazijos siekiama jungiant visus tris argumentavimo būdus, nė vienas jų nevyrauja.

Mūsų akimis viena ryškiausių, *logos* argumentu pagrįstų, reklamų yra Europos lygių galimybių metams (2007) skirtas reklamų ciklas (7 pav.), kuriame vaizduojamas trijų žmonių širdys¹⁴.

Buvo net keli labai panašūs lauko stendai, skirti kelti tolerancijos trūkumo visuomenėje klausimą. *Logos* argumentas čia vyrauja todėl, kad pati reklamos kompozicija primena mokslinį bandymą, kurio tikslas – atsakyti į klausimą, labai ryškiai pateiktą čia pat tamsiame reklamos paveiksle: „Ar tikrai mes tokie skirtingi?“. Atsakymą reikia surasti apžiūrėjus ir įvertinus trijų žmonių (mūsų nagrinėjamame pavyzdyje tai neregio, sveiko žmogaus ir žmogaus su proto negalia) širdis. Širdys pavaizduotos tikroviškai, tikrai lyg tiriamos žmogaus anatomiją išmanančio mokslininko, tačiau kiekvienam akivaizdu, kad jos vienodos.

7 pav. Europos lygių galimybių metams skirta reklama

¹⁴ Gaila, kad pati idėja nebuvo originali, nusižiūrėta iš *United Colors of Benetton* nuolat vykdomos socialinės kampanijos prieš rasizmą vienos reklamos: <http://www.benettongroup.com/archive/press-release/united-colors-benetton-celebrates-world-anti-racism-day-mtv-and-liberation>

Taigi tyrimo atsakymas būtų „*Ne, visi mes vienodi*“. Žemiau smulkesniu šriftu pateikiama papildoma informacija, taip pat iš *logos* srities, nes nurodomas neįgalių žmonių Lietuvoje skaičius ir procentas, kiek jų, galinčių dirbti, tėra įdarbinama. Nors čia akivaizdus *logos* argumentų vyravimas, beje, tikrai retas socialinėje reklamoje, sunku nepastebėti ir galimos neigiamos tokios raiškos įtakos įtikinimui, nes, nors centrinis persvazijos efektas ir pasiekiamas, bet įtaiga, t. y. periferinis persvazijos efektas, susijęs su emocijomis, dėl natūralistinio vaizdo gali susilpninti bendrą reklamos poveikimą. Kitaip sakant, ši reklama, nors, atrodytų, apeliuoja tik į protą, patirtį, žinias, pasitelkia *logos* argumentus, bet sukelia ir jausmus, tam tikrą auditorijos nuotaiką, kuri nėra empatiška, pozityvi visos reklaminės žinutės atžvilgiu: net jei protas ir įtikinamas, lieka tam tikras neigiamas emocinis nusiteikimas.

Literatūra

ALEKNIENĖ, T., 2001. Gorgijo „Helėnės pagyrimas“: retorikos gimimas iš „sekuliarizmo“ dvasios. *Literatūra* 43(3), 18–28.

Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje [STATYMAS. Prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=400334&p_query=smurtas&p_tr2=2. [Žiūr. 2012-04-12]

ARISTOTLE. *Politics*. Prieiga: <http://classics.mit.edu/Aristotle/politics.1.one.html>. [Žiūr. 2012-04-12]

ARISTOTLE. *Rhetoric*. Prieiga: <http://classics.mit.edu/Aristotle/rhetoric.html>. [Žiūr. 2012-04-12]

DILYTĖ, D., 2007. *Senovės Graikijos kultūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

EDLUND, J., R.; POMONA, C., P. *Ethos, Logos, Pathos: Three Ways to Persuade*. Prieiga: <http://www.calstatela.edu/faculty/jgarret/3waypers.htm>. [Žiūr. 2012-04-12]

GABRĖNAITĖ, E., 2006a. Emocinės argumentacijos metodai reklamoje. In: *Valoda – 2006*.

Apibendrinimas

Socialinės reklamos diskurse argumentacijai pasitelkiami visų rūšių argumentai. Nors vyrauja nuomonė, kad adresatas turėtų būti įtikinamas apeliuojant į protą (*logos* argumentas), bet jis nėra vyraujantis, dažniausiai nėra pagrindinė argumentacijos priemonė. Persvazijos atžvilgiu geriausiai savo tikslų pasiekia reklamos, kuriose derinamos visos trys argumentų rūšys: *ethos*, *logos* ir *pathos*. Socialinės reklamos diskurse vis dėlto vyrauja *pathos* argumentai: kadangi problemos, keliamos tokių reklamų, yra skaudžios, jų atžvilgiu siekiama sužadinti neigiamus jausmus, kurie, pasak Aristotelio, stipriausiai veikia žmonių nuomones: tai gailestis, baimė, pyktis¹⁵.

¹⁵ Galvojant apie tyrimo perspektyvą, reikėtų pastebėti, kad vis daugėja socialinių reklamų, kuriose yra ne tik neigiamų apeliacijų, bet siekiama sužadinti ir teigiamas emocijas, ne gąsdinti, bet parodyti kokio nors veiksmo naudą.

Valoda dažnau akademi kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XVI. Daugavpils: Daugavpils Universitātes ākademiskais apgāds „Saulē“, 118–126.

GABRĖNAITĖ, E., 2006b. Retorinė persvazija reklamoje. *Filologija*, 1, 24–28. Prieiga: http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2006~ISSN_1392-561X.N_11.PG_24-28/DS.002.0.01.ARTIC [Žiūr. 2012-04-12]

GABRĖNAITĖ, E., 2007. Retorinė topika reklamoje. In: *Tekstai ir kontekstai: transformacijų sklaida*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 258–266.

GABRĖNAITĖ, E., 2010. *Reklamos topika: persvazijos instrumentai*. Daktaro disertacija. Vilnius universitetas, Vilnius.

JOKUBAUSKAS, D., 2003. *Reklama ir jos poveikis vartotojui*. Vilnius: InSpe.

JUZELĖNIENĖ, S.; ŠARKAUSKIENĖ, S., 2007. Vaizdinė metafora spausdintoje reklamoje. *Respectus Philologicus*, 12(17), 200–209.

JUZELĖNIENĖ, S.; ŠARKAUSKIENĖ, S., 2011. Vaizdažodinė (multimodalinė) metafora spausdintinėje reklamoje. *Lietuvių kalba*, 5. Prieiga: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=191>. [Žiūr. 2012-04-12]

KERŠIENĖ, V., 2005. Reklamos samprata. In: *Reklamos rengimas ir projektavimas kompiuterinėmis technologijomis*. Prieiga: http://www.lja.lt/naujas/egames/vemp_turnyrai/bites_verslo_2005/reklama/samprata%20ir%20etika.doc. [Žiūr. 2012-04-12]

KETURAKIS, S., 2008. Reklamų vaizdo ir žodžio sąveikos tyrimo metodologinės prielaidos. In: *Viešojo diskurso retorika ir lingvistika*. Vilnius: Vilniaus universitetas leidykla, 72–78.

KOŽENIAUSKIENĖ, R., 1999. *Retorika. Iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KOŽENIAUSKIENĖ, R., 2006. Reklamos retorika ir komunikacija. In: *Lietuvių kalba, kalbos kultūra, retorika, komunikacija*. Puńsk: Wydawnictwo „Aušra“.

KOŽENIAUSKIENĖ, R., 2008. Frazeologinis diskursas: manipuliacijos ar kalbos žaidimų galimybė. *Lietuvių kalba*, 2. Prieiga: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=31>. [Žiūr. 2012-04-12]

LEWIŃSKI, P. H., 1999. *Retoryka reklamy*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

LIDŽIUVIENĖ, G., 2002. Vaizdo ir žodžio santykis spausdintinėje reklamoje. *Vaizdas ir pasakojimas. Vilniaus dailės akademijos darbai*, 27, Vilnius, 293–294.

MASKULIŪNIENĖ, DŽ., 2008. Spaudos reklamos poetika: verbalumo ir vizualumo dermė. In: *Viešojo diskurso retorika ir lingvistika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 48–60.

PLATONAS, 1996. *Faidras*. Vilnius: Aidai. *Reklamos terminų žodynas*. Prieiga: http://www.komaa.lt/index.php/bendrai/reklamos_terminu_zodynas/12#S. [Žiūr. 2012-04-12]

RAMAGE, J., D.; BEAN, J., C., 1998. *Wri-*

ting Argument: A Rhetoric with Readings. MA: Allyn&Bacon.

RIMKUTĖ, E.; PAKALNYTĖ, N., 2009. Socialinių reklamų tematika ir kalbinės ypatybės. *Respectus Philologicus*, 16(21)A, 57–72.

SMETONIENĖ, I., 2001. *Garsinės reklamos stilius*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, Vilnius.

SMETONIENĖ, I., 2003. Tropai ir okaziniai dariniai reklamos tekstuose. *Kalbos kultūra*, 76, 126–130.

SMETONIENĖ, I., 2005. Sintaksinės figūros reklamos tekstuose. *Žmogus ir žodis*, 1, 102–105.

SMETONIENĖ, I., 2009. *Reklama... Reklama? Reklama!* Vilnius: Tyto alba.

Tarptautinių žodžių žodynas. Prieiga: <http://www.tzz.lt/search?searchword=Reklama>. [Žiūr. 2012-04-12]

ŽUPERKA, K., 2008. *Reklamos tekstas: pragmatika, stilius, kalba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

АРИСТОТЕЛЬ, 1978. Риторика. In: *Античные риторики*. Москва: Издательство Московского университета, 15–125.

ЛЮСЕВ, А. Ф., 1978. Античные теории стиля в их историко-эстетической значимости. In: *Античные риторики*. Москва: Издательство Московского университета, 5–12.

РЕАЛЕ, ДЖ., АНТИСЕРИ, Д., 1997. *Западная философия от истоков до наших дней*. Т. 4. Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Reale_ZapFil/Modern/Index.php [См. 12-04-2012].

Reklamų šaltiniai

<http://www.vaikystebesmurto.lt/lt/kampanijos-ir-projektai>

<http://www.augink.lt/>

<http://www.15min.lt/gallery/zmones/Parodos-Moterys-pries-smurta-nuotraukose-karti-smurto-auku-dalia-21457#axzz1pHCOV1Bj>

Skirmantė Biržietienė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: classical rhetoric, rhetoric of advertising, classical philology, ancient literature

RHETORIC OF LITHUANIAN SOCIAL ADVERTISING: THE WAYS TO PERSUADE

Summary

The article deals with the rhetoric of advertising, specifically with the means employed to persuade the audience in Lithuanian social advertising. Aristotle in his *Rhetoric* points out that persuasion can be achieved in three ways: through *ethos*, *logos*, and *pathos*. *Ethos* refers to the speaker's character as it appears to the audience: if we believe that a speaker has good sense, good morality and goodwill, we are inclined to believe what he says. In social advertising, famous people, organizations and authorities who are recognizable to the audience stand for this *ethos* argument. *Logos* means logical arguments. In our society, rationality is highly valued and this way of persuasion is rated as the best, but scientific reasoning in social advertising is not as persuasive as it might appear. Of course it is a strong additional argument to the more rhetorical types of reasoning. *Pathos* in Aristotle's sense means the emotions of the audience. Usually people think that they make their decisions based on rational thought, but Aristotle points out that emotions such as pity, anger, fear and their opposites influence our judgments as well. In social advertising, the employment of the *pathos* argument is the most powerful and persuasive strategy.

In this research, some different Lithuanian social campaigns and advertisements are analysed in order to define what methods were chosen to persuade the audience in every campaign and what types of arguments were dominant. It appears that the most persuasive advertising employs a combination of all arguments: *ethos*, *logos*, and *pathos*. However, persuasion in social advertising is based mostly on the *pathos* argument, because this type of advertising appeals to the emotions.

KEY WORDS: social advertising, rhetoric, argumentation, persuasion, *ethos*, *logos*, and *pathos* arguments.

Skirmantė Biržietienė

Universitetas Vileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: retoryka klasyczna, retoryka reklamy, filologia klasyczna, literatura starożytna

RETORYKA LITEWSKIEJ REKLAMY SPOŁECZNEJ: SPOSOBY PERSWAZJI

Streszczenie

Artykuł zawiera omówienie argumentacji kilku litewskich reklam społecznych o różnej tematyce. Perswazja jest najważniejszym elementem i celem dyskursu reklamy. O skuteczności perswazji decydują odpowiednio dobrane argumenty. Opierając się na teorii Arystotelesa, zawartej w jego dziele *Retoryka*, sukces perswazji zależy od trzech czynników, obecnych w każdej sytuacji komunikacyjnej. Pierwszy czynnik zależy od charakteru mówcy (nadawcy), drugi – od nastawienia audytorium (adresata) i trzeci – od samego języka (komunikatu) (Arist. *Rhet.* I 1356 a). Arystoteles określił je greckimi wyrazami: 'ethos', 'logos', 'pathos'. W badaniu podjęto próbę oceny litewskich kampanii reklamowych, poruszających aktualne problemy społeczne i apelujących do zmiany swoich przekonań i zachowań. Jako przykłady kampanii reklamowych posłużyły dwie akcje inicjatywy społecznej „Dzieciństwo bez przemocy”, akcja „Wychowuj odpowiedzialnie”, akcja Europejskiego Roku Równych Szans dla Wszystkich oraz akcja „Przemoc wobec kobiet”.

W wyniku analizy przykładów litewskiej reklamy społecznej udało się wyodrębnić wszystkie wymienione sposoby argumentacji, jednocześnie stwierdzono, że zwykle występuje zgodność wszystkich trzech elementów, choć jeden wyraźnie dominuje nad pozostałymi.

SŁOWA KLUCZOWE: reklama społeczna, retoryka, perswazja, argumentacja, argumenty *ethos*, *logos*, *pathos*.

Gauta 2012 05 30
Priimta publikuoti 2012 07 20

Jurga Cibulskienė

Lithuanian University of Educational Sciences

Department of English Didactics

Studentų g. 39, Vilnius LT-08106, Lietuva

E-mail: jurga.cibulskiene@vpu.lt

Research interests: cognitive semantics, conceptual metaphor, political discourse

METAPHORS OF ECONOMIC AND FINANCIAL CRISIS: IDENTIFIED, INTERPRETED AND EXPLAINED

The aim of this study is to analyze how the economic and financial crisis in Lithuania is metaphorically conceptualized by three sociopolitical groups, i.e., the leading political party (the Conservatives), the Opposition and the media, with a primary focus on the methodological issues of metaphor analysis. The analysis is based on a three-step procedure originally suggested by Charteris-Black: first, linguistic metaphors are identified in the discourse; next, they are interpreted in relation to their underlying conceptual metaphors; and finally, they are explained—or, in other words, they are analysed from a rhetorical perspective (Identified → Interpreted → Explained). This paper focuses mainly on the first stage of analysis and addresses different problems which the researcher faces while undertaking metaphor analysis. The discussion of the procedure of metaphor identification and interpretation is supported with factual data and statistics. Furthermore, the paper outlines directions for future research into CRISIS metaphors.

KEY WORDS: economic and financial crisis, linguistic and conceptual metaphors, methodology of metaphor analysis.

Introduction

Metaphor in real-world discourse is increasingly becoming the focus of many cognitive studies. Cognitive metaphor theorists comprehend metaphor as a convenient way of not only talking about real life events, but also thinking about them: constructing analogies, connecting ideas, explaining abstract ideas that are difficult to grasp, conveying messages and emotions, etc. Moreover, metaphor can become an ideological tool in deliberate attempts to influence, persuade and manipulate people. Thus, nowadays metaphor is addressed as central to various types of communication across different discourses: advertising (Forceville

1996; Cook 2001), education (Cameron 2003; Littlemore and Low 2006), health (Semino 2008), science (Lakoff and Johnson 1999; Semino 2008), politics (Lassan 1995, 2011; Chilton 2004; Musolff 2004; Charteris-Black 2005, 2009; Cibulskienė 2008, 2010), literature (Semino 2002, 2008; Semino and Short 2004;), etc. In this paper, the analysis of metaphors borders on two types of discourse—economic and political—as it addresses metaphors about the economic crisis used by politicians and journalists.

Political and economic processes are highly determined by political discourse, which, according to Foucault (1981), not

only reveals intentions, motives and aspirations but also hides them. Thus, recent years have seen an increasing interest by cognitive linguists in how political ideas are communicated (encoded and decoded) from the perspective of CMT (Conceptual Metaphor Theory). Cognitive metaphor theorists tend to claim that political and economic language, being one of the constituents of political and economic discourse, is metaphorical, and that the political world is constituted by public communication, which facilitates the division of the world into simpler and more easily accessible models that are easy to manipulate.

Metaphor in economic discourse

Most metaphor scholars focus their attention on the source domain—in this study, that would involve the ways in which the economy is metaphorically conceptualized. Different studies have revealed that the economy is often comprehended as WAR, HEALTH, HUMAN LIFE, A JOURNEY, etc. Although establishing source domains for the economy is of the utmost importance, it is noteworthy that metaphor scholars have also attempted to look into other aspects of economy metaphors, drawing further implications related to their usage. Scorzynska and Deignan (2006) maintain that the choice of linguistic metaphors in speaking about the economy depends primarily on the genre of economic discourse—scientific or popular business. Grounding their research on corpus analysis, they argue that on the one hand, popular business discourse is much more metaphoric than scientific discourse, while, on the other hand, popular business and scientific discourses draw on different source domains. WAR, ANIMAL/HUMAN/PLANT

LIFE, and MECHANICS are the most numerous source domains in popular business discourse, whereas scientific discourse is characterised by HUMAN LIFE, MECHANICS and JOURNEY source domains (Scorzynska and Deignan 2006, p. 93).

A different approach to metaphor in economic discourse is taken by Nicaise (2010), who looks at metaphor usage from a critical discourse perspective. He uses a logistical regression model within the critical discourse framework to establish the relationship between metaphor and its context of use in the economic domain. He maintains (p. 65) that metaphor use is influenced by such independent variables as the text producer (ideology, medium, gender), the recipient (specialist or layman), the objective (to persuade, inform, etc.), and the content (concepts). All these variables work in accordance with the geographical and temporal environment, which also includes language, community, season, etc. Employing this comprehensive model, Nicaise analyzes the following source domains in which the economy is conceptualized metaphorically: WAR, SPORTS, WEATHER, HEALTH, MOBILITY, MECHANICS, etc.

Other metaphor scholars focus on contrastive metaphor usage in economic discourses. For example, Charteris-Black and Ennis (2001) compare the use of linguistic and conceptual metaphors in a corpus of English and Spanish financial reports. They state that although the two languages show considerable similarities in conceptualizing the economy as an organism, market movements as physical movements, and downward movements as natural disasters, there are sharp differences across the languages: the Spanish financial discourse distingu-

ishes itself by its use of metaphors based on psychological mood and personality, whereas the English financial discourse makes use of maritime metaphors. A similar study carried out by Charteris-Black and Musolff (2003) is also contrastive, being based on English and German financial discourse. It focuses on the way the euro is reported metaphorically, and the findings suggest that the euro is mostly conceptualized as up and down movements and also via a HEALTH metaphor in the financial reporting of both languages. Despite the obvious similarities, the authors point out that English financial reporting often resorts to combat metaphors in which the euro is seen as an active agent (pp. 164–167), whereas German financial reporting envisions the euro as a passive beneficiary of the actions of institutional bodies (pp. 171–173).

There have also been a number of attempts to analyze the metaphoricity of Lithuanian economic discourse. The findings support the Western cultural tendency to conceptualize economic issues through particular metaphors. Urbonaitė and Šeškauskienė (2007) made a contrastive investigation of HEALTH metaphors in Lithuanian and British economic discourses. Their findings suggest that the most common way to conceptualize economic issues is through the conceptual metaphors A PROBLEM IS AN ILLNESS and IMPROVEMENT IS MEDICAL TREATMENT. Arcimavičienė's (2009) research into Lithuanian economic and business discourse shows that personification, being the most typical case, goes together with the metaphors HEALTH, CONSTRUCTION, JOURNEY, etc. They demonstrate the value system underlying current economic and business discourses.

Rationale and research questions

As already noted, previous studies of Lithuanian economic discourse focused on possible source domains of economy metaphors. In contrast, this article treats the economic crisis as a target domain that is just one aspect of economic discourse. The rationale for choosing *economic crisis* as the research object is closely related to the 2008–2011 ecopolitical situation in the world: the ongoing worldwide financial and economic crisis has significantly affected our lives, and, as noted above, metaphorical analysis of real-world discourse is of primary importance if we want to establish links between sociocultural reality, language, and thinking. Thus, the research questions posed in this article are the following: What is the crisis from the cognitive point of view, i.e., do we think about it metaphorically? If so, what are its linguistic realizations? The focus of the article is on the methodological steps which are taken to analyse the metaphors of CRISIS. To make the study more informative, the concept of crisis is viewed from different perspectives, i.e., across various sociopolitical groups in Lithuania. The study describes how the economic crisis is metaphorically comprehended by *the incumbent governing party* (the Conservative Party), *the opposing parties* and *the media* (journalists).

Corpora

Accordingly, three corpora containing 115,170 words (the Conservative Party), 116,392 words (the opposing parties), and 109,883 words (the media) were constructed. Scorzynska and Deignan (2006) distinguish two types of economic discourse—*scientific business discourse* and *popular*

business discourse—that differ markedly in their functionality. *Scientific business discourse* is perceived as scientific texts written by and intended for researchers, whereas *popular business discourse* refers to journalistic texts which discuss current economic problems, whose addressees are both experts and non-experts. The present research focuses solely on popular business discourse, as the aim of the study is to analyse how non-experts conceptualize the economic crisis. In other words, the economic discourse merges with political discourse, and as Scorczynska and Deignan (2006) suggest, the analysis of two different economic discourses should yield quite different results.

The choice of texts comprising the three corpora was determined by the topic discussed in the article, namely, the economic crisis. The governing party (or the Conservative Party) corpus was compiled from texts presented on the official website of the Conservative Party. The Lithuanian Parliament is characterized by multi-party representation; therefore, usually several parties make up the Opposition coalition. The Social Democrats, Labour Party and Order and Justice Party seemed to be the most numerous amongst those opposing the leading party. Thus, the corpus of the Opposition was constructed by compiling three small corpora—of 68,870, 34,821 and 12,701 words respectively. The texts discussing the economic crisis were selected from their official party and party leaders' websites. Furthermore, a media corpus was compiled using one of the most popular Lithuanian newspapers, *Lietuvos Rytas*, which has the largest circulation. The *Commentaries* column, which displays

a diversity of journalists' viewpoints on political, social, and economic events, was chosen to make up the media corpus. At first glance, the corpus representativity is not so high that it could be seen as an attractive basis for empirical studies. Although the corpora under analysis are relatively small, in Semino's (2008) terms, while it is advantageous to use large corpora which will probably lead to plausible results, small-scale corpora are used to discover the differences and similarities across genres at particular points in history because they provide insights of rhetorical and ideological implications. This idea is supported by Musolff, who puts it in the following way: "relatively small special corpora can play an essential heuristic role. Even though they are not fully representative, they provide a good practical basis for establishing discourse areas that are likely to yield interesting results" (2004, p 66).

The time period of the research was objectively determined by the socioeconomic situation in Lithuania. Due to the fact that the first signs of the economic crisis appeared in Lithuania in the autumn of 2008, the constructed corpora cover the span of October 2008–May 2011. Thus, the present research is confined to the political discourse of a certain period of time within a particular country, namely, the economic crisis in Lithuania. These circumstances determined the size of the corpora.

Methodology and results

In recent years, political discourse analysis has undergone cross-fertilization (Goatly 2007, p. 2) between cognitive research into metaphor and critical discourse analysis (CDA). Consequently, Charteris-Black

(2005) named this approach to the analysis of political discourse *Critical Metaphor Analysis* (CMA), according to which conceptual metaphor is regarded as a cognitive mechanism of ideology. The essence of this approach lies in a three-stage procedure (p. 26)—first, metaphors are identified; next, they are interpreted; and finally, they are explained (*Identified* → *Interpreted* → *Explained*).

It has to be admitted that, for some time, the metaphor identification procedure has been sidelined by metaphor analysts. Only recently has more serious attention been directed towards working out a valid and reliable procedure for metaphor identification. Perhaps the most notable and detailed procedure was first developed by the Pragglejaz group (2007). A later version, MIPVU¹, was designed by Steen and his co-workers (2010). It has to be emphasized that linguistic metaphors (metaphors in language) come into the focus of the research, and it is necessary to differentiate them from their underlying conceptual metaphors (metaphors in thought). According to this procedure, the first step is to undertake a close reading of the text-discourse; next, the lexical units in the text are identified and their meaning in context is established. Afterwards, it has to be determined if a lexical unit “has a more basic contemporary meaning in other contexts than the one in the given context” (Semino 2008, p. 11); then, if the basic meaning is incongruent with the contextual meaning, the lexical unit is marked as metaphorical.

Accordingly, in this study, linguistic metaphors were identified by applying the

abovementioned MIPVU. The procedure, however, was slightly modified and adapted to the present research, as the aim was not to find all metaphorically used words; rather, it was to focus on possible metaphorical conceptualizations of the economic phenomenon of crisis. This was performed in three steps. The first step was to search for the concept of crisis and its collocational patterns. Deignan (2005, p. 193) stresses the importance of collocations in conventional or novel metaphor usage as a starting point for further research. This was done using the Antconc concordance program. The obtained collocations were analyzed in terms of their metaphoricity. The second step was to identify other possible metaphorical conceptualizations of the crisis. While performing a pilot manual search for possible conceptualizations in which crisis was the target domain, it was noted that certain words and expressions were used synonymously with it. The words *sunkmetis* (“hard times”), *sunkumai* (“hardship”) and *nuosmukis* (“decline”), which have strong evaluative components, substituted for the concept of crisis in the target discourses. The collocational patterns of these words were also searched for in the corpora using the Antconc concordance program. It must, however, be noted that strings of 10–20 words with *krizė* (“crisis”), *sunkmetis*, *sunkumai* and *nuosmukis* as the key words do not often give accurate information about the comprehensive view of text metaphoricity. The first close reading of the texts revealed that there were other metaphors which could not be identified by any key words, despite being clearly comprehended as ways to talk about the crisis. Thus, the third step included a more extensive search for metaphors

¹ MIP stands for Metaphor Identification Procedure. VU stands for Vrije Universiteit, the university in Amsterdam that developed the procedure.

based on a close second reading of the texts and a manual search for metaphors which were not observed while doing the corpus analysis. Consider one of the examples:

- (1) *Tai desperatiški žingsniai, rodantys, jog konservatoriai visiškai nesuositvarko su ekonomine situacija visas viltis dėdami į pasaulinį ekonomikos atsigavimą, kuris kaip potvynis turėtų nukelti nuo sekulmos ir mūsų valtį. Tačiau kas atsitiks, jei kylant vandens lygiui pastebėsime, kad mūsų ekonomikos valtis yra visiškai skylėta?* (2011-02-01)

These are desperate steps; they demonstrate that the Conservatives' method of dealing with the economic situation by pinning all of their hopes on a global economic recovery—which, like a rising tide, should free our boat from the shallows—has completely failed. What, indeed, will happen when, as the waters rise, we discover that our economic boat is full of holes? (aut. trans.)

This is an example of the JOURNEY metaphor, in which the crisis is seen as an obstacle preventing the economy from moving. The crisis is comprehended as a low tide which has stranded a boat (i.e., the country's economy) in shallow water. If I relied only on a corpus approach, this

example and many others would have been left out. The example thus demonstrates that some metaphors can be missed if we employ only a corpus approach. One might argue that only an insignificant part of all the metaphors is lost while using this approach. My results, however, indicate the opposite: in my manual search I found roughly one-third of the total of all the linguistic crisis conceptualizations (see Figure 1).

This suggests that the importance of manual search should not be underestimated. Combining corpus analysis with manual analysis is likely to yield more accurate and reliable results of text metaphoricity, which in turn leads to valid and reasonable conclusions. Yet, the ability to combine the two methods is substantially limited if the corpus of texts is too large to process manually.

As indicated above, the three subcorpora were first searched for the key words *crisis*, *hard times*, *hardship* and *decline* using the Antconc concordance program. Perhaps the most cumbersome step was to decide which instances of *crisis* and its equivalent collocations were used metaphorically and which were non-metaphorical. Cameron and Maslen (2010, p. 108) point out the necessity of clear criteria in the process of

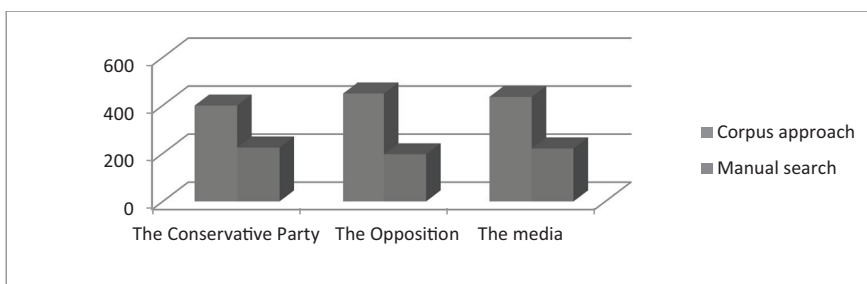

Figure 1. The ratio between linguistic metaphors found while employing corpus approach and manual search.

identifying linguistic metaphors. For this reason, the MIPVU (2010) was employed, and the collocations were analyzed in terms of their basic and contextual meanings. To decide on the basic meaning of the concept *crisis*, the *Dictionary of the Lithuanian Language* was consulted first. It presents the following definitions: *a sudden and severe turn of events; a difficult transitional state* (aut. trans.). To be on the safe side, the *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* (2007), which is recommended for use in the MIPVU, was also consulted. The definitions run as follows: *1. an urgent, difficult, or dangerous situation; 2. a dangerous situation in someone's personal or professional life when something could fail*. Therefore, if a *crisis* collocation seemed to be used to refer to a situation or particular time, it was counted as non-metaphorical. For example,

(2) *Mes manome, kad toks pinigų švaistymas krizės metu yra amoralus, netoleruotinas ir prieštarauja pačios*

Vyriausybės propaguojamai visuotinei taupymo politikai.... (2010-02-22)

We believe that in these times of crisis, squandering money in this way is immoral, intolerable, and contradicts the Government's own avowed money-saving policies.... (aut. trans.)

The collocation *krizės metu* ("in these times of crisis") in example (2) is seen as non-metaphorical. Figure 2 presents the ratio between metaphorical and non-metaphorical *crisis* collocations across different discourses. It indicates that the majority were used metaphorically.

Table 1 summarizes the results of the *Identified* stage. It shows the number of linguistic metaphors found via a three-step approach across the discourses of the Conservative Party, the Opposition and the media. The results demonstrate that the text metaphoricity in terms of the number of tokens of linguistic metaphors across the three socio-political groups is likely to be similar.

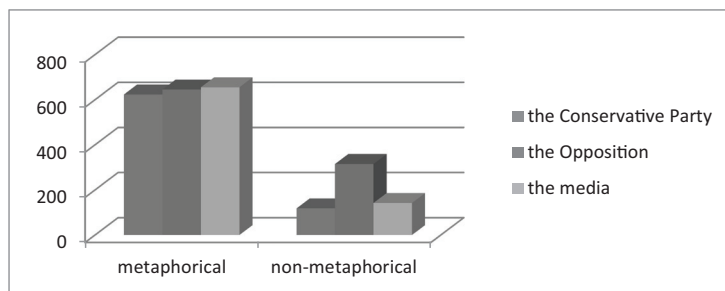

Figure 2. The ratio between metaphorical and non-metaphorical crisis collocations across the discourses of the Conservative Party, the Opposition and the media.

Table 1. Tokens of linguistic metaphors of the CRISIS conceptualization.

Discourse types	Step 1 <i>Crisis</i> (corpus analysis)	Step 2 <i>Crisis</i> synonyms (corpus analysis)	Step 3 Manual search	Total
The Conservative Party	285	114	224	623
The Opposition	383	66	196	645
The media	380	55	220	655

Although the number of linguistic metaphors used in conceptualizing the economic and financial crisis is not significantly different, it is important to look into their underlying conceptual metaphors. This was performed in the *Interpreted* stage. In this stage, the relation between the linguistic metaphors and their underlying conceptual metaphors was established. The most recurrent thematic elements, motivated by the essential metaphorical concept and being in hyperonymical relations with it, were also identified. According to Kövecses, “[On the one hand,] metaphorical linguistic expressions make conceptual metaphors manifest, and, on the other, we can use these metaphorical expressions to arrive at metaphors in thought” (2005, p. 8). To continue this idea, it seems that the amount and frequency of linguistic metaphors correlate with the stability and entrenchment of a particular conceptual metaphor in the mind. Secondly, it is obvious that the identified linguistic metaphors (metaphors in language),

underlying the conceptual metaphors, tend to construct certain scenarios, for example, JOURNEY, WAR, ILLNESS, etc. Speaking more technically, we have to establish conceptual correspondences (mappings) between the target (CRISIS) domain, which is more abstract, and the source domains, which are more concrete and/or understandable.

Therefore, while interpreting the CRISIS linguistic metaphors, I related them to their conceptual metaphors according to the metaphorical scenarios they create. The chart below (Figure 3) presents the number of metaphorical tokens underlying the established conceptual metaphors in the target discourses. The totals of linguistic metaphors are listed on the vertical axis, while the conceptual metaphors are listed on the horizontal axis.

Hence, the analysis of the discourses of the Conservatives, the Opposition and the media shows that the economic and financial crisis is comprehended via the metaphors of PHYSICAL FORCE, JOURNEY, ILLNESS,

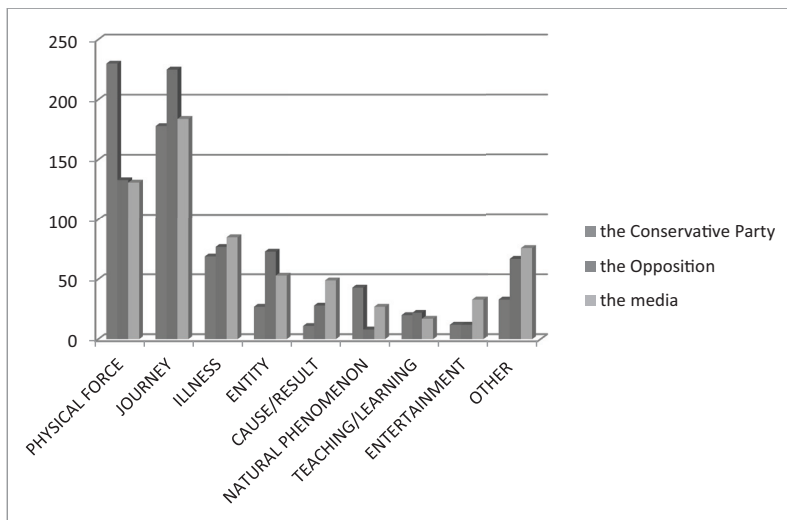

Figure 3. The prevailing conceptual metaphors and their linguistic expressions in the discourses of the Conservative Party, the Opposition and the media.

ENTITY, CAUSE/RESULT, NATURAL PHENOMENON, TEACHING/LEARNING, ENTERTAINMENT, and some others.

The third stage, *Explained*, focuses on the ideological motivation of language use. Here, metaphor is understood as a persuasive and rhetorical tool of argumentation. According to Charteris-Black (2005, p. 28), “Critical Metaphor Analysis therefore enables us to identify *which* metaphors are chosen and to explain *why* these metaphors are chosen by illustrating *how* they create political myths.” This idea roughly corresponds to Lassan’s (1995, 2011) proposed creation of an ideologized discourse, where she also sees metaphor as a cognitive mechanism of ideology. In other words, an attempt is made to look into how the three analyzed participants of political discourse each legitimize themselves in their attempts to overcome the economic crisis, while, at the same time, delegitimizing the other two.

Conclusions

The analysis of the *crisis* and its equivalent collocations shows that the economic and financial crisis in Lithuania is mostly conceptualized metaphorically: around two-thirds of all collocations were metaphorical.

The corpus approach that was used to search for metaphors of the *CRISIS* turned out to be insufficient, due to its inability to find those metaphorical conceptualizations

of the economic and financial crisis that cannot be searched for with key words. Thus, a combination of the corpus approach with a manual search yielded more accurate and reliable results of the metaphorical crisis conceptualization.

The three analyzed socio-political groups (the Conservative Party, the Opposition and the media) tend to conceptualize the economic and financial crisis through similar conceptual metaphors. Establishing mappings and counting of linguistic metaphors revealed that the *PHYSICAL FORCE*, *JOURNEY*, *ILLNESS* and *ENTITY* metaphors are those around which these political groups build their thinking about the crisis. The Conservatives conceptualize the crisis via the *PHYSICAL FORCE* metaphor most frequently, with the *JOURNEY* metaphor being the second and the *ILLNESS* metaphor being the third. The Opposition and the media favour the *JOURNEY* metaphor followed by the *PHYSICAL FORCE* and *ILLNESS* metaphors.

The present paper focuses more on the methodological issues of the *CRISIS* metaphor analysis: it elaborates on the stage of metaphor *Identification* and touches upon the stage of *Interpretation*. This is considered to be part of a larger study which will centre on the *Interpreted* stage of every conceptual metaphor in detail, and will later consider the stage *Explained*, i.e., the rhetorical implications of the *CRISIS* metaphor.

References

ARCIMAVIČIENĖ, L., 2009. Economy metaphors: what associated conceptions underlie Lithuanian business? *Respectus Philologicus*, 15(20), 143–153.

CAMERON, L., 2003. *Metaphor in Educational Discourse*. London: Continuum.

CAMERON, L.; MASLEN, R., 2010. Identifying metaphors in discourse data. In: L. CAMERON and R. MASLEN, eds. *Metaphor Analysis*. London, Oakville: Equinox, 97–115.

CIBULSKIENĖ, J., 2008. The dynamics of the *Journey* metaphor in the discourse of the Con-

servatives in Lithuania. *Respectus Philologicus* 14(19), 97–107.

CIBULSKIENĖ, J., 2010. Are ideologies reflected in metaphors? *Respectus Philologicus*, 17(22), 11–25.

CHARTERIS-BLACK, J., 2005. *Politicians and Rhetoric: The persuasive power of metaphor*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

CHARTERIS-BLACK, J., 2009. Metaphor and political communication. In: A. MUSOLFF and J. ZINKEN, eds. *Metaphor and Discourse*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 97–115.

CHARTERIS-BLACK, J.; ENNIS, T., 2001. A comparative study of metaphor in Spanish and English financial reporting. *English for Specific Purposes*, 20, 249–266.

CHARTERIS-BLACK, J.; MUSOLFF, A., 2003. ‘Battered hero’ or ‘innocent victim’? A comparative study of metaphors for euro trading in British and German financial reporting. *English for Specific Purposes*, 23, 153–176.

CHILTON, P., 2004. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London: Routledge.

COOK, G., 2001. *The Discourse of Advertising*. London: Routledge.

DEIGNAN, A., 2005. *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

FORCEVILLE, C., 1996. *Pictorial Metaphor in Advertising*. London: Routledge.

FOUCAULT, M., 1977. The Order of Discourse. Trans. R. SAWYER. *Social Science Information* 10(2).

GOATLY, A., 2007. *Washing the Brain. Metaphor and Hidden Ideology*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.

KÖVECSÉS, Z., 2005. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: CUP.

LAKOFF, G.; JOHNSON, M., 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.

LITTLEMORE, J.; LOW, G., 2006. *Figurative Thinking and Foreign Language Learning*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Macmillan English Dictionary for Advanced Learners, 2007.

MUSSOLF, A., 2004. *Metaphor in Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

NAKTINIENĖ, G.; PAULASKAS, J.; PETROKIENĖ, R.; VITKAUSKAS, V.; ZABARSKAITĖ, J. (Eds.). 2005. *Lietuvių kalbos žodynas: elektroninis variantas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

NICAISE, L., 2010. Metaphor and the context of use: A multidimensional approach. *Metaphor and Symbol*, 25, 63–73.

PRAGGLEJAZ, 2007. A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22(1), 1–39.

SCORCZYNSKA, H.; DEIGNAN, A., 2006. Readership and purpose in the choice of economics metaphors. *Metaphor and Symbol*, 2(12), 87–104.

SEMINO, E., 2002. A cognitive stylistic approach to mind style in narrative fiction. In: E. SEMINO and J. CULPERER, eds. *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis*. Amsterdam: John Benjamins, 95–122.

SEMINO, E., 2008. *Metaphor in discourse*. Cambridge: CUP.

SEMINO, E.; SHORT, M., 2004. *Corpus Stylistics: Speech, Writing and Thought Presentation in a Corpus of English Writing*. London: Routledge.

STEEN, G.; DORST, A.; HERRMANN, B.; KAAL, A.; KRENNMAYR, T.; PASMA, T., 2010. *A Method for Linguistic Metaphor Identification*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

URBONAITĖ, J.; ŠEŠKAUSKIENĖ, I., 2007. HEALTH metaphor in political and economic discourse: a cross-linguistic analysis. *Studies about Languages*, 11, 98–74.

ЛАСКАН, Э., 1995. *Дискурс власти и идеологии в СССР: когнитивно-риторический анализ*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

ЛАСКАН, Э., 2011. *Лингвистика ставит диагноз...* Vilnius: Vilniaus universitetas.

Jurga Cibulskienė

Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuva

Moksliniai interesai: kognityvinė semantika, konceptualioji metafora, politinis diskursas

EKONOMINĖS IR FINASINĖS KRIZĖS
METAFORŲ ANALIZĖ: NUSTATYMAS,
INTERPRETAVIMAS IR PAAIŠKINIMAS

Santrauka

Šiame darbe keliami du tikslai. Pirma, analizuojama, kaip trys skirtingos sociopolitinės grupės (valdančioji konservatorių partija, opozicija ir žiniasklaida) metaforiškai konceptualizuoja ekonominę ir finansinę krizę Lietuvoje. Antra, pagrindinis dėmesys yra kreipiamas į metaforų analizės metodus, t.y. metaforos analizuojamos remiantis Charterio-Blacko (2005) pasiūlyta trijų etapų procedūra – pirmą, lingvistinės metaforos yra nustatomos diskurse; antrą, jos yra siejamos su konceptualiosiomis metaforomis; trečią, jos yra analizuojamos iš retorinės perspektyvos (nustatymas → interpretavimas → paaiškinimas). Didžiausias dėmesys yra skiriamas pirmam analizės etapui, kuriame pabrėžiamos problemos, su kuriomis itin dažnai susiduria tyrėjas, analizuodamas metaforas. Metaforos nustatymo ir interpretacijos procedūros aprašomos kartu su faktiniais pavyzdžiais ir statistiniais duomenimis. Darbe taip pat pateikiamos tolimesnio KRIZĖS metaforų tyrimo gairės.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: ekonominė ir finansinė krizė, lingvistinės ir konceptualiosios metaforos, metaforų analizės metodai.

Jurga Cibulskienė

Litewski Uniwersytet Edukologii, Litwa

Zainteresowania naukowe: semantika kognitywna, metafora konceptualna, dyskurs polityczny

ANALIZA METAFOR KRYZYSU GOSPODARCZEGO I FINANSOWEGO: USTALENIE, INTERPRETACJA I WYJAŚNIENIE

Streszczenie

Niniejsza praca ma dwa cele. Pierwszym jest analiza metaforycznej konceptualizacji kryzysu gospodarczego i finansowego na Litwie w języku trzech różnych grup społeczno-politycznych (rządzącej partii konserwatystów, opozycji i mass mediów). Drugim jest zastosowanie metod analizy metafor, a mianowicie zaproponowanej przez Jonathana Charterisa-Blacka (2005) trzyetapowej procedury: 1) ustalenie metafor językowych w dyskursie; 2) powiązania metafor językowych z metaforami konceptualnymi; 3) analiza metafor z perspektywy retorycznej (Ustalenie → Interpretacja → Wyjaśnienie). Największą uwagę poświęcono pierwszemu etapowi analizy, wyszczególniono najczęstsze problemy, jakie stają przed badaczem przy analizie metafor. Opis procedur ustalenia i interpretacji metafor ilustrują przykłady i dane statystyczne. W pracy wskazano również kierunki dalszych badań nad metaforami KRYZYSU.

SŁOWA KLUCZOWE: kryzys gospodarczy i finansowy, metaforę językowe i konceptualne, metody analizy metafor.

Gauta 2012 04 30

Priimta publikuoti 2012 07 20

Saulė Juzelėnienė

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 14, LT-44280 Kaunas, Lietuva

El. paštas sauleje@yahoo.co.uk

Moksliniai interesai: kognityvioji lingvistika, teksto lingvistika, reklamos semiotika, leksinė semantika, pragmatika, diskurso analizė

Viktorija Seredžiūtė

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 14, LT-44280 Kaunas, Lietuva

El. paštas raganauju@gmail.com

Moksliniai interesai: neolotyniškoji literatūra, kognityvioji poetika

Skirmantė Šarkauskienė

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 14, LT-44280 Kaunas, Lietuva

El. paštas skirmante.sarkauskiene@gmail.com

Moksliniai interesai: antikinė literatūra, neolotyniškoji literatūra, vaizdinė ir verbalinė retorika

ANTROPOMORFINĖS LAIKO METAFOROS ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVIŲ POEZIJOJE

Laikas – viena iš svarbiausių su žmogaus egzistencija pasaulyje susijusių kategorijų. Kaip ir visi abstraktai, laikas kalboje konceptualizuojamas remiantis tam tikromis mūsų sąmonėje saugomomis struktūromis, patirtimi. Straipsnyje, taikant konceptualiosios analizės metodą, bandoma nustatyti ontologinių metaforų kategorijai priskiriamų antropomorfinių laiko metaforų, vartojamų dabartinėje lietuvių poezijoje, raišką. Buvo ieškoma sąsajų tarp laiko konceptualizavimo ir žmogui būdingų požymių. Taigi aptariamos tokios antropomorfinių metaforų grupės: 1. Laikas ir žmogaus kūnas, 2. Laikas kaip judantis, veikiantis asmuo, 3. Laikas kaip fiziologinių poreikių turinti būtybė, 4. Laikas kaip emocijas patirianti būtybė, 5. Laikas kaip perceptiivi būtybė, 6. Laikas kaip lytį turinti būtybė, 7. Laikas kaip sociali būtybė.

Tyrimo metu paaiškėjo, kad laikas šiuolaikinėje lietuvių poezijoje dažniau yra neigiamai konotuotas. Neigiamos laiko konotacijos būdingiausias laiko ir profesijos, laiko ir emocijų bei laiko ir galios metaforų grupėse. Neigiamai konotuoti laiką įvardijantys žodžiai siejami su naktimi, rudeniu, vakaru, t. y. tamsiaisiais paros, metų periodais. Teigiamos konotacijos išryškėja laiko ir emocijų, laiko ir galios ir kai kuriose laiko ir kūno metaforų grupėse. Šiuolaikinėje lietuvių poezijoje konceptualizuojamam laikui būdingos tam tikros požymių opozicijos, atspindinčios laiko suvokimo ambivalentiškumą: laikas – turintis galių ir bejėgis, kūrėjas ir griovėjas, vyras ir moteris, kvailas ir protingas, besidžiaugiantis ir liūdintis, sielvartaujantis, valkata, girtuoklis ir valdovas.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: konceptualioji metafora, metaforizacija, metaforizacijos projekcija, konceptas, ontologinė metafora.

Įvadas

Sisteminės konceptualiosios metaforos, kurių esmė – ištakos srities elementų ir inferencinės struktūros perkėlimas tikslo sričiai, sudaro žmogaus mąstymo pagrindą, jos leidžia abstrakčiuosius objektus konceptualizuoti, suvokti remiantis konkrečiais konceptais (Gibbs 1994, Johnson 1987, Lakoff 1987, 1993, 2001, Lakoff, Johnson 1980, 1999, 2003, Lakoff, Nunez 2000, Sweetser 1990).

Laiko metaforos yra viena iš labiausiai tyrėjus dominančių metaforų grupių. Dauguma mokslininkų analizavo erdvines, kasdieninei vartosenai būdingas, metaforas. Jų ištakos sritis – erdvės, o tikslo sritis – laiko konceptai (Bennett 1975, Clark 1973, Lehrer 1990, Shie 2004, ch. 7, Traugott 1978).

Buvo tiriamas santykis tarp laiko, kaip judančio objekto ir judančio ego, konceptualiųjų metaforų (Clark 1973, Evans 2003, Gentner 2001, Lakoff 1993, Lakoff, Johnson 1980, Nunez, Motz, Teuscher, 2006, Traugott 1978). Esama publikacijų, kuriose analizuojami laiko metaforų raiškos konvencionalumo ir novatoriškumo aspektai (Shie 2008).

Konceptualiųjų laiko metaforų pagrindą sudaro keletas žmogaus sąmonėje glūdinčių bazinių konceptualiųjų metaforų. Šiuo atžvilgiu galima skirti tris tyrėjų požiūrio aspektus:

1. Lakoffo ir Turnerio (Lakoff, Turner 1989) studijoje, skirtoje laiko konceptualiųjų metaforų analizei poezijoje, aptariami trys konceptualiųjų metaforų tipai, būdingi anglakalbių pasaulėvaizdžiui:

- 1) **erdvinės metaforos:** LAIKAS YRA ERDVĖ, KURIA JUDAMA; LAIKAS YRA JUDANTIS OBJEKTAS

(TIME IS LANDSCAPE WE MOVE THROUGH; TIME IS A MOVING ENTITY);

- 2) **objektinės / daiktinės metaforos:** LAIKAS YRA PINIGAI (TIME IS MONEY: *She spends her time unwisely*), LAIKAS YRA IŠTEKLIAI (TIME IS A RESOURCE: *We're almost out of time*), LAIKAS YRA TALPYKLA (TIME IS A CONTAINER: *He did it in three minutes*), ir viena iš daiktinių metaforų atmainų – DARBOTVARKĖ YRA JUDANTIS OBJEKTAS (A SCHEDULE IS A MOVING OBJECT: *He was behind (the) Schedule* (Lakoff and Turner 1989).
- 3) **personifikacijos:** LAIKAS – VAGIS (Time is a Thief: *Time has stolen my youth*), LAIKAS – KEITĖJAS (TIME IS A CHANGER: *Time heals all wounds*), LAIKAS – PJOVĖJAS (TIME IS A REAPER), LAIKAS – ĖDIKAS, RIJIKAS (TIME IS A DEVOURER), LAIKAS – GRIOVĖJAS (TIME IS A DESTROYER), LAIKAS – VERTINTOJAS (TIME IS EVALUATOR), LAIKAS – JUDANTIS OBJEKTAS (TIME MOVES), LAIKAS – PERSEKIOTOJAS (TIME IS A PURSUER: *Time will catch up with him*) (Lakoff, Turner 1989, p. 34–39; Radden 1997, p. 150).

H. Alversonas skiria penkis laiko metaforų tipus: 1) laikas kaip konkretus (dalijamas) objektas, esatis (“time is a partible entity”: *spend time, divide time, have time, apportion of time, time is ripe, fullness of time, plenty of time, bit of time, steal time, against time* etc.); 2) laikas kaip jo veiklos pasekmė (“time is its effects”:

time destroys, time-worn, time heals, ravages of time etc.); 3) laikas kaip judantis kūnas (“time is a medium in motion”: flow of time, time moves on, time is coming (when), time stood still, etc.); 4) laikas kaip judėjimas linija (“time is a linear course”: *look ahead (in time), look into the future, a short time, move ahead, the end of time, from time to time, with time, for a time, time warp, a point in time, face the future* etc.) arba apskritimu (“an orbital course”: *life is a circle, time will come again, the seasons come round, time is over, time and time again, over and over again* etc.); 5) laikas kaip vertinimo matas (“time is its ascertainment / measurement”: *lose time, gain time, count time, time’s up, mark time, run on time, the sands of time*, etc.) (Alverson 1994, p. 65–69).¹

V. A. Plungianas skiria penkias dažniausiai rusų kalboje pasitaikančias laiko metaforų grupes: laikas – keleivis (tai, kas juda), laikas – agresorius (tai, kas griaua), laikas – substancija (tai, kas turi išmatuojamą kiekį), laikas – talpykla (tai, kas talpina besitęsiantį (atkarpa) ar akimirksnio (taškas) įvykį), laikas – nuosavybė (tai, ką galima turėti) (Кибрик, Плунгян 1997, c. 161).

Laiko konceptualizavimas anglakalbėje poezijoje išsamiai aprašytas E. Bondarenko studijoje (Бондаренко).

Laiko tyrimai lietuvių kalboje nėra naujovė. Ištirti laiko konceptai XX amžiaus lietuvių poezijoje. S. Juzelėnienės straipsnyje „Laiko konceptualizavimas lietuvių kalboje“ analizuojami XX a. lietuvių poezijoje aptinkami konceptai (Juzelėnienė 2003, p. 61–68). A. Kensminienė straipsnyje

„Laikas lietuvių mįslėse“ laiko suvokimą sieja su gramatinėmis laiko kategorijomis, konvencinėmis metaforomis (Kensminienė 2009, p. 109–125). B. Stundžienė straipsnyje „Laikas liaudies dainose“ laiko suvokimą lietuvių kalboje atskleidžia per kultūrinį kodą (Stundžienė 1998, p. 152–161).

Galima skirti kelias laiko kategorijas atmainas: biologinis laikas – gyvo organizmo egzistavimo laikas (jaunystė, senatvė ir t. t.), fizinis, valandomis, minutėmis, sekundėmis matuojamas laikas. Laikas traktuojamas ir kaip filosofinė kategorija, taip pat galima būtų paminėti ir psichologinį laiką, t. y. tai, kaip žmogus vertina įvairius įvykius, jų tėkmę, priežasties ir pasekmės santykius. Todėl kalboje tiek daug žodžių ir žodžių junginių, kurie išreiškia laiko idėją. Pasirinktoje tirti lietuvių poezijoje atsispindi tai, kaip žmogus laiką patiria, išgyvena.²

Lietuvių kultūroje laiko kategorijai būdingas dalijimas į tam tikras atkarpas: metus sudaro keturi metų laikai – pavasaris, vasara, ruduo, žiema, paros dalys – rytas, vakaras, diena, naktis ir kt. Toks laiko dalijimas atsispindi ir lietuvių poezijoje: metaforizuojamas ne tik abstraktas LAIKAS, bet ir metų laikai ar paros atkarpos.

Šiame straipsnyje siekiama aptarti laiko personifikacijas, t. y. antropomorfinių laiko metaforų raišką šiuolaikinėje lietuvių poezijoje. Tyrimo medžiagą sudaro pavyzdžiai, surinkti iš penkiasdešimt penkių šiuolaikinės poezijos rinkinių.

1. Laikas kaip kūną turintis žmogus

„Kūniškiausia“ laiko savybė yra žmogaus organų turėjimas. Laikas konceptualizuoja-

¹ Pavyzdžiai neverčiami siekiant išlaikyti originalo kalba perteikiamą laiko konceptualizaciją – aut.).

² Straipsnio autorės nuoširdžiai dėkingos profesorei Eleonorai Lassar už vertingas pastabas ir patarimus rengiant straipsnį (aut.).

mas kaip žmogus, turintis **galvą**: *ir krinta iš dangaus lengvi pūkai / lyg žilos pleiskanos nuo rudenio galvos* (Jonynas 2003, p. 16); *čia, prie fontano verkiančio delfino, / Kur laikas sunkią galvą pakabino* (Patackas 1997, p. 111); *virš pakaušio nakties / perlamutru lakuotų pribarstyta — / geišos nagelių* (Šimonis 2001, p. 45); **veidą**: *ir senas laiko veidas atsimaino* (Baliukonė 2003, p. 157); *ir krito pelenas ant ryto veido* (Braziūnas 1999, p. 36); *vandeninis kovo veidas* (Čepauskaitė 1992, p. 40); *ryto skruostai duobėti* (Čepauskaitė 1992, p. 64); **akis**: *Kur mano mėlynakiai vakarai* (Bielskytė 2006, p. 42); *nakties akis nėra akla, jei regi / pražyduos viršūnę, saulę tyrą* (Cieškaitė 2002, p. 8); *Skaitau apie tave / Iš vakaro akių* (Čepauskaitė 1992, p. 20); **burną**: *sninga iš vasario burnos / balti pažadėjimai / krenta į miestą* (Zelčiūtė 2004, p. 30); *nakties vartuose / į pražiodytą akimirką / leidžiasi vienišo / mėnulio akys* (Birgelis 2006, p. 39); **lūpas**: *rytmečio lūpas suspaudžia* (Birgelis 2006, p. 106); *taip tiesiog būti / ir žiūrėt naktimis / į pilką rudenio veidą už lango / liesti per stiklą jo iškreiptas lūpas* (Zelčiūtė 2004, p. 22); **dantis**: *valanda galanda dantis* (Jonynas 1991, p. 178); *Į upės dugną graužias laiko dantys* (Patackas 2005, p. 151); *žiema ant slenksčio / griežia dantimis, o mes dar neišmokę / rūpintis tavim, tave globoti, sergėt / ir gerbti, tinkamai* (Miliauskaitė 1999, p. 454); **ausis**: *argi visas varnėnų spiečius / Vidurdienio ausyje dabar ošia* (Drungytė 2008, p. 57). Dažnai vakaras ir naktis konceptualizuojami kaip žmonės, turintys **galūnes**: *Peržegnojau mingantį pasaulį / Nuvaryto vakaro ranka* (Čepauskaitė 1992, p. 12); *Juodu kalnu kurs rankoj nakties* (Drungytė 2008, p. 10); *barbenimas dienu*

klavišais / dienu pirštai dienu griaučiai (Bleizgys 2007, p. 19); *žieduota nakties ranka kedena vakaro garbanas* (Grajauskas 1996, p. 65); *Kai pilnatis pilnam kieme naktis atgniaužė delnus...* (Drungytė 2008, p. 27); *Ir glosto ne saulėlydis raudonas / raudoną žolę vakaro delnais* (Čepauskaitė 1998, p. 17); *dar laukia ir dienos delnai karšti* (Jonynas 1991, p. 139); *Labas rytas miesteli / Klišom rudenio kojom* (Drungytė 2008, p. 52); *galimas daiktas didžiakoje naktis / praeis pro šalį* (Grajauskas 1996, p. 31). Laikas konceptualizuojamas kaip asmuo, galintis turėti **vidaus organus**: *kurios sielos inkstus degina / į laiko žarnyną kemša* (Birgelis 2006, p. 116); *švysteli nuogas nakties nervas* (Kandratavičius 2004, p. 22); *kažkas perkando gyslą nakties / iš jos srūva tamsos raudonis* (Striogaitė 2005, p. 22); *ir niekas šios dermės nesuardys / – bet plaka plaka rudenio širdis* (Jonynas 1991, p. 65); *ramiai ir atkakliai / širdis pirmadienio tuksi* (Zelčiūtė 2000, p. 10); **kūną, skeletą**: *barbenimas dienu klavišais / dienu pirštai dienu griaučiai* (Bleizgys 2007, p. 19); *bėginėja lyg skruzdės linkstančia / laiko nugara: šypsokis* (Bložė 1998, p. 71); *Numetęs savo kruvinus lapus / ruduo dar demonstruoja nuogą kūną* (Jonynas 2003, p. 16); **odą**: *liečiu tarp minučių / šliaužiančio laiko odą* (Paliulytė 2005, p. 7); **plaukus**: *žieduota nakties ranka kedena vakaro garbanas* (Grajauskas 1996, p. 65).

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad šio tipo metaforų grupėje ryškios tam tikros tendencijos: kaip gyva būtybė, turinti akis ir galūnes, dažniau konceptualizuojamos tamsiosios metų ar paros atkarpos – ruduo, žiema, naktis, vakaras. Įdomu tai, kad šie laiko hiponimai aptartoje metaforų grupėje dažniausiai neturi neigiamų konotacijų.

2. Laikas kaip judantis, veikiantis asmuo

2.1. Lietuvių poezijoje dažniausiai laikas konceptualizuojamas kaip horizontaliai **judanti būtybė**. Šiuo atveju dažniausiai su laiko žodžiais vartojami judėjimo reikšmės veiksmožodžiai *bėga, ateina, išeina, grįžta*: *klastingas laikas bėga* (Birgelis 1993, p. 28); *kyla vėjas, ateina laikas / stovi po atviru langu / skeptiškai klauso, ką aš mąstau / žiūri, ką rašau* (Bložė 1998, p. 94); *Pakiemiais grįžta alkanas laikas* (Čepauskaitė 1992, p. 55); *išeina laikas kaip sena artistė / prispaudusi prie kaulėtos krūtinės / rožes gegužio* (Patackas 2005, p. 169); *stovėjau ant kelio, tuščias / keliu ėjo naktis, užstojau* (Parulskis 1994, p. 75).

Lėtai judančiam laikui apibūdinti kartais vartojami vaizdingieji veiksmožodžiai, pavyzdžiui, *prisėlina rytas nelauktas ir šveičia / pridžiūvusį vyną nuo stalo lentos* (Čepauskaitė 2004, p. 25); *ežeras, / parkrante žvyro / pėdina graži naktis* (Kajokas 1997, p. 192); *užuot leidusi įtapsėti laikui su prekių krepšiu dar be prekių* (Kaziliūnaitė 2007, p. 12).

2.2. Laikui būdingas ne tik judėjimas iš vietos į vietą, jis konceptualizuojamas kaip žmogus, atliekantis įvairius kitus žmogui būdingus **veiksmus**: *kyla vėjas, ateina laikas / stovi po atviru langu / skeptiškai klauso, ką aš mąstau / žiūri, ką rašau* (Bložė 1998, p. 94); *kviečia gerti kavos / rytas / nuklojes patalą* (Birgelis 2006, p. 83); *naktis nušluostys stalo dulkes / ir to kas parašyta nebeliks* (Jonynas 2003, p. 61); *naktyje stabtelėjusio rudens žingsniai* (Bložė 2001, p. 37); *antras mėnuo laikas žaidžia valandas ir minutes* (Navakas 2003, p. 91); *žiema batu vėl beldžia į duris* (Norvila 2006, p. 55); *knygų užsklandos žaidžia su vėju, / praeitis,*

pasigavus praeivį, atlyžta (Ališanka 1992, p. 27); *taip į atspindį veido ir vėl / valanda irrašys naują rievę* (Marčėnas 1999, p. 54).

Kai kurie LAIKO – ASMENS atliekami veiksmai yra **neigiamai** konotuoti, pavyzdžiui: *kol praloš mus ruduo ir žiema nusijuoks į akis* (Navakas 1996, p. 106); *žiema batu vėl beldžia į duris* (Norvila 2006, p. 55); *amžiaus išnara vaiposi laikas* (Baliukonė 2003, p. 329); *įnybia rytas nemigoj rambus* (Striogaitė 2005, p. 14); *kovas į paširdžius kanda* (Čepauskaitė, 1992, p. 40).

Judėjimo metaforų grupėje vyrauja daugiau konvencinės metaforos: *laikas eina, bėga, grįžta*, o veiksmo – poetinės: *laikas žaidžia, juokiasi* ir kt.

2.3. Sąlygiškai veiksmo metaforų grupei galima būtų priskirti laiko, kaip turinčios arba neturinčios galių veikti, t. y. bejėgės būtybės konceptualizavimo atvejus.

Žmogaus sąmonėje ir kūryboje laikas išskyla kaip **veikėjas**, turintis galių kurti ir griauti. Taigi dažnai laikas konceptualizuojamas kaip **kūrėjas arba griovėjas**.

Laikas kaip **kūrėjas** dažniausiai konceptualizuojamas teigiamai, pavyzdžiui: *Ir liūdesys sutvers poetą / kaip vyšnios žiedą sutveria pavasaris* (Balbierius 1990, p. 38); *nes tik laikas viską kuria* (Balbierius 2008, p. 21); *pasauliai švietė pro žodžius atakę / su šviesuliais – o tarsi laikas tvėrė / ugninę žvaigždę – Absoliuto žvakę...* (Cieškaitė 2002, p. 21); o kaip griovėjas – neigiamai, pavyzdžiui: *laikas / triuškina / viltis* (Birgelis 1993, p. 105); *ruduo iš naujo nukariaus valstybę* (Ališauskas 1996, p. 20); *kad viską prarasiu kad laikas / mane suknežins ištaškys* (Bleizgys 2004, p. 33); *o dienos trupino / visus mano ginklus* (Bleizgys 2007, p. 54).

Laikas turi įvairių kitų galių, pavyzdžiui, **padaryti tvarką, įsakyti, liepti, išlikti**: *ir tik*

žiema čia tvarką padarys (Marčėnas 1999, p. 63); *diena galinga, bet stipresnis žodis* (Patackas 1997, p. 174); *galynėjomės su lėta ateitim su tyla per tūlų lietu altų griūtį* (Kandratavičius 2004, p. 17); *tarytumei šis gruodis būtų liepės* (Kelmickas 1997, p. 17); *tik žingsnis šalin tai bus išeitis / kurią diktuoja man ši naktis* (Patackas 1998, p. 114); *ši sekundė jus pragyvens* (Patackas 1997, p. 38).

Vis dėlto kai galios turėjimas, buvimas valdovu nėra tekste eksplikuojamas, o reiškiamas **implicitiškai**, tai dažniausiai tokia galia yra **neigiamai konotuota**, pavyzdžiui: *bet patekęs naktį kruvina ranka / nutrempia naktį rytmečio vergijon* (Braziūnas 1999, p. 27); *mes laiko ir byrančio tinko vergai* (Ališauskas 1996, p. 34); *Dėkoju, Jūsų malonybe Laike* (Patackas 2002, p. 51); *ruduo iš naujo nukariaus valstybę* (Ališauskas 1996, p. 20); *Šešėlių viešpats – vakaras – išnyra* (Balbierius 2004, p. 27);

Poezijoje aptinkama ir **laiko bejėgiškumo** apraiškų, dažniau rodančių ribotumą, laikinumą, kartais – negalią. Laikas pasirodo kaip *ligonis, senas, pamišęs, nusilpęs asmuo*, pavyzdžiui: *Naktis nepagydomai serga* (Patackas 1997, p. 23); *dar bandom / atgaivinti / laiką* (Birgelis 1993, p. 96); *Sapno taurėj miršta laikas* (Balbierius 2004, p. 83); *lyg uogas raudonas/ barstyti rugpjūčio mirtis* (Balbierius 2004, p. 94); *aplink mirštantį vasaros kūną* (Balbierius 2008, p. 34); *Artimiausiam kare / kris pašautas rugpjūtis* (Braziūnas 1992, p. 22); *Kuriam kieme naktis padvės?* (Čepauskaitė 1992, p. 45); *o bejėgis laikas sukniubęs* (Braziūnas 1993, p. 85); *ruduo vis griuvo ir artėjo traukinys* (Jonynas 1991, p. 65); *ir pamišėlė naktis / juos prikala prie gėstančio dangaus* (Čepauskaitė 1992, p. 6); *lyg*

sugirgžda vyriai / rudeniui kosint į delną (Ališanka 1992, p. 97); *kur nė metai nieko neužgydys* (Baliukonė 2003, p. 18); *diena / maža pajuodus senučiukė* (Bitinaitė 2002, p. 46); *senas apkurtęs ruduo* (Jakimavičius 2001, p. 52); *išeina laikas kaip sena artistė / prispaudusi prie kaulėtos krūtinės / rožes gegužio* (Patackas 2005, p. 169).

Kaip matome iš pavyzdžių, laiko bejėgiškumas yra vienokios ar kitokios pabaigos metaforizacija.

3. Laikas kaip fiziologinių poreikių turinti būtybė

Laiko kaip žmogaus konceptualizacija reiškiamą ne tik kūno išvaizda, bet ir **fiziologiniais poreikiais**. Laikas valgo, geria, jaučia alkį, nuovargi: *kai širdį vakaras valgo, / aš klausiu – kodėl?* (Paliulytė 2005, p. 22); *Vėl geria nuodo nuovirą naktis* (Patackas 1998, p. 124); *diena aptingo ji baisi iš tolo* (Navakas 1996, p. 11); *šita naktis alkana* (Jonynas, 1991, 55). Šiuo atveju vyrauja neigiamos konotacijos: *vakaras valgo širdį, naktis nuodijasi, diena tingi, naktis alksta*.

Šiai metaforų grupei būdinga dar ir tai, kad konceptualizuojamos tik paros atkarpos – diena, naktis, vakaras. Pastebima tendencija naktį sieti su alkium, maisto poreikiu.

4. Laikas kaip emocijas patirianti būtybė

Vis dėlto poezijoje aktualizuojami ne tik fiziniai žmogaus požymiai, bet ir požymiai, susiję su **psichika, emocijomis**.

Laikas turi **sielą, temperamentą, charakterio** bruožus, pavyzdžiui: *apvirtęs išnyra kitoj pusėj, ryto sielos peizažas* (Ališanka 1999, p. 7); *ir putom drabstosi už du / pavasaris cholericas* (Marčėnas 2001,

p. 86); *klastingas laikas bėga* (Birgelis 1993, p. 28).

Labai dažnai laikas vaizduojamas kaip **emocijas** patiriantis asmuo. Didesnę grupę sudaro pavyzdžiai, kuriuose laikas siejamas su **neigiamomis emocijomis**: **pykčiu, įtūžiu**: *įtūžęs laikas mus pargins namo* (Patackas 2005, p. 26); **neapykanta**: *palšas neapykantos ruduo* (Ališauskas 2007, p. 31); **liūdesiu**: *liūdinčio vakaro paukštis* (Ališauskas 1996, p. 31); *pažiūrėk, koks nuliūdes ruduo / ritinėja išgliaudytą gilę* (Drungytė 2008, p. 53); *ir rudenio liūdno paletėj / tik gelzgana pilkšva ir žalsva* (Jonynas 1991, p. 98); *Prošal praeina damos su petardom, / Liūdni rugsėjai, mėlyna mirtis* (Patackas 1998, p. 18); *Taurė bus vyno pakelta pirma / Už pralaimėjimą. Už liūdną dieną, / Už būsimą laikotarpį be Dievo* (Patackas 1998, p. 147); *Graudus birželio atvirukas* (Bielskytė 2006, p. 66); *Ak, kaip gražiai mes verkiame / Su rudeniu!* (Bielskytė 2006, p. 80); **nerimu**: *baltas nerimas mano dienu – / baltas sniegas aerodromuos* (Braziūnas 1992, p. 11); *Juoduoju vakaro nerimu, / Šalta migla* (Čepauskaitė 1992, p. 29); *Ilgos naktys Sevilijoje... / Dar ilgesnės nerimo naktys už grotų* (Patackas 2002, p. 48); **ilgesiu**: *Žinau, kad ilgesiu / pagelto / dienos* (Birgelis 1993, p. 100); *tyko vienišų / vėluojančių keleivių / skausmingai ilgesio nakčiai* (Bitinaitė 2002, p. 53); *tu mūsų ilgesys esi naktie* (Jonynas 1991, p. 25); **kančia, skausmu**: *Kenčia / laikas / apkaltingas buvimu* (Birgelis 1993, p. 88); *dejavo vakaras po liepa* (Čepauskaitė 1992, p. 67); *mus džiaugsmo amžinybė ir kančios akimirka susieja* (Baliukonė 2003, p. 73); **kalte**: *kodėl neišsižadėti / savo laiko kaltės* (Birgelis 2006, p. 9); *Kenčia / laikas / apkaltintas buvimu* (Birgelis 1993, p. 88); **verksmu,**

rūpesčiu, vienate: *Kaip tragiškai pravirko rytas* (Jonynas 1991, p. 84); *Juodą rūpesčių dieną aš patyriau staiga* (Kelmickas 1997, p. 59); *siūlo apginti mane / nuo tvankios nakties vienatvės* (Ališanka 2006, p. 46); *Vienišesnis tik laikas, atoslūgių potvynių aibės / ir paverčiantis kryžium koloną vidurnakčio žaibas* (Kelmickas 1997, p. 32).

Teigiamos emocijos siejamos su **džiaugsmu, laime**: *mus džiaugsmo amžinybė ir kančios akimirka susieja* (Baliukonė 2003, p. 73); *reta naktis ateina gerai nusi-teikusi* (Bložė 1998, p. 36); *o laimingiausios dienos / ramiausi vakarai / užmigti / mano kūdikiui, kurkiant prūde varlėms* (Miliauskaitė 1999, p. 243); *Leis parašyt sonetą už ginėją / Ir pusę litro džiaugsmo valandos* (Patackas 2002, p. 117); *Laimingiausios valandos dosnios šiltos beribės* (Zelčiūtė 2004, p. 103); **ramybe**: *ir mes – jau ramūs / regėdami ryto ramybę?* (Ališanka 1992, p. 82); *ruduo ramus išnoko gaisras / liepsna slapčia sulaižo krūmus / ir dievo vieton stojas toluma* (Ališanka 1999, p. 46); *nėr didesnės ramybės kaip naktį miške* (Bložė 2001, p. 40); *gydantys aliejai syvai žadantys / ramią rytdieną* (Zelčiūtė 2004, p. 56); **nuostaba**: *degė naktį nuste-busioj* (Braziūnas 1992, p. 14);

Pastebėta tendencija, kad dažniausiai neigiamos konotacijos siejamos su tam-siuoju laiko periodu – vakaru, naktimi, rudeniu. Kadangi teigiamos konotacijos vartojamos nedažnai, bendruosius dėsningumus nustatyti gana keblu, laimingos, besidžiaugiančios gali būti ir valandos, ir naktys, ir vakarai.

5. Laikas kaip perceptivi būtybė

Laikas kaip žmogus atlieka veiksmus, susijusius su **suvokimo pojūčiais**: *vakaras*

/ kalbės su mumis (Ališanka 1992, p. 82); *nes laikas mūs klausos geriau jis kažko neišgirstų* (Navakas 1996, p. 122); *Pakibusios valandos klauso, sulaikiusios kvapą* (Grajauskas 1993, p. 43); *kyla vėjas, ateina laikas / stovi po atviru langu/ skeptiškai klauso, ką aš mąstau/ žiūri, ką rašau* (Bložė 1998, p. 94); *kai ruduo skaito lapą po lapo/ taip kaip tas, kuris niekad neskaitė* (Norvila 2006, p. 9); *pro juodus / perregimus nėrinis / žvelgia vėjuota naktis* (Miliauskaitė 1999, p. 85); *bet naktis nežiūrėjo į mus* (Navakas 1996, p. 33); *vakaras per petį žiūri mums į vyną* (Navakas 2006, p. 22); *nuo spalio žvilgsnių veidrodžiai susidėvėję* (Kajokas 2005, p. 78).

Viename kitame pavyzdyje ryški **intelektinė percepcija**: *apie ką tu galvoji rugsėjį* (Jonynas 1991, p. 56); **intelektu požymiai**: *kas tie jie? Net ir rytas nežino. / Jis protingas, o vakaras kvailas* (Norvila 2006, p. 62).

6. Laikas kaip lytį turinti būtybė

Galima skirti grupę pavyzdžių, kuriuose LAIKAS – ASMUO yra vyriškosios arba moteriškosios lyties atstovas. Dažnai lytiškumo požymį lemia laiką įvardijančio žodžio gramatinė giminės kategorija, pavyzdžiui: *ar prisimeni: nuotaką žiemą į mirtį pavasaris vedas* (Parulskis 1998, p. 25); *tik prisėda naktis prie manęs nusišypso lyg moteris* (Balbierius 1990, p. 21); *Naktis, įsidarbinusi sarge, šnipinėja ir mūsų/ alsavimą trūkų ir nuojautas, krūpsnį* (Braziūnas 1993, p. 35); *Pašok, kol ši nuvargusi naktis / dar tavo kūno geismo neišblaivė* (Kajokas 1997, p. 15); *Kai graži brunetė naktis / Pabučiuoja tave į lūpas* (Patackas 1998, p. 30).

Tačiau yra ir išimčių, kai moteriškosios giminės laiką įvardijantis žodis koncep-

tualizuojamas kaip vyras, ir atvirkščiai, pavyzdžiui: *dabartis lyg pabėgęs rekrūtas dar slapstosi mūsų veiduos* (Balbierius 1990, p. 18); *išeina laikas kaip sena artistė / prispaudusi prie kaulėtos krūtinės / rožes gegužio* (Patackas 2005, p. 169).

Taigi, siekiant sukurti poetinį vaizdą, ištakos ir tikslo sričių gramatinė giminės kategorija teksto autoriui neaktuali.

7. Laikas kaip sociali būtybė

Kartais laikas reprezentuojamas ir kaip asmuo, užsiimantis kokia nors veikla, turintis **profesiją**. Tiesa, dažniausiai neigiamai konotuota, pavyzdžiui: *Naktis, įsidarbinusi sarge, šnipinėja ir mūsų/ alsavimą trūkų ir nuojautas, krūpsnį* (Braziūnas 1993, p. 35); *išeina laikas kaip sena artistė/ prispaudusi prie kaulėtos krūtinės / rožes gegužio* (Patackas 2005, p. 169).

Gana daug pavyzdžių, kuriuose laikas laikomas **vagimi, plėšiku**: *jau esu senatvės grobis* (Braziūnas 1999, p. 86); *viskas / ką laikas atima* (Bleizgys 2004, p. 14); *ir suprasti / kad jau senokai esi ne namie / kad naktis grobia ir ėda* (Kaziliūnaitė 2007, p. 21); *kad tai rytas (po sunkaus mūsų lauke liko tūkstančiai poilsiautojų) / dirsčioja į marodierišką laikrodį* (Bložė 2001, p. 11); *įpusėjusi vasara vagia vaisius iš rudens* (Navakas 1996, p. 125).

Laikas gali būti konceptualizuojamas kaip tam tikro **socialinio sluoksnio atstovas**, pavyzdžiui, **valkata**: *šeštadienis buvo valkata rudenio parke* (Patackas 1997, p. 135); *Rausias rytas įkaitintu pagaliu / po begėdiškai nuogas šiukšles* (Čepauskaitė 1998, p. 81); *Tarpuvartėj dvesiantis šimtmėtis gruodis girtuoklis / staiga pagyvėja ir vėl pasisavina širdį* (Baliukonė 2003, p. 342). Kaip ir žmogus, laikas gali būti **girtuoklis**:

Girtas vakaras saulę suspardė (Čepauskaitė 1992, p. 25); *Tarpuvartėj dvesiantis šimtmetis gruodis girtuoklis / staiga pagyvėja ir vėl pasisavina širdį* (Baliukonė 2003, p. 342); *girtas vakaras glaudžias prie kranto* (Jonynas 1991, p. 82) arba **valdovas**: *bet patekėjus naktį kruvina ranka/ nutrempia naktį rytmečio vergijon* (Braziūnas 1999, p. 27); *Mes laiko ir byrančio tinko vergai* (Ališauskas 1996, p. 34); *Dėkoju, Jūsų malonybe Laike* (Patackas 2002, p. 51); *Ruduo iš naujo nukariaus valstybę* (Ališauskas 1996, p. 20); *Šešėlių viešpats – vakaras – išnyra* (Balbierius 2004, p. 27).

Įdomu, kad laikui suteikiamos dažniausiai neigiamą konotaciją turinčios profesijos ar gyvenimo būdas (*pasenusi artistė, valkata, girtuoklis*) arba, tiesa, dažniau implicitiškai jis konceptualizuojamas kaip valdovas.

Apibendrinimas

Lietuvių poezijoje dažniausiai konceptualizuojamas fizinis, į apibrėžtus tarpsnius skirstomas laikas: metų laikai, paros atkarpos; valandomis, minutėmis, sekundėmis matuojamas laikas.

Lietuvių poezijoje laikas konceptualizuojamas kaip žmogus, kuriam būdingi tiek fiziniai, tiek dvasiniai požymiai, lytiškumas, socializacija. Pagal tai gali būti skiriamos kelios laiko metaforų grupės: laikas kaip

kūną turintis žmogus; laikas kaip judantis, veikiantis asmuo; laikas kaip fiziologinių poreikių turinti būtybė; laikas kaip emocijas patirianti būtybė; laikas kaip perceptyvi būtybė; laikas kaip lytį turintis asmuo; laikas kaip sociali būtybė.

Ištyrus laiko metaforas, pastebėta, kad laikas šiuolaikinėje lietuvių poezijoje dažniau konotuotas neigiamai. Neigiamos laiko konotacijos būdingiausios *laiko kaip socialios būtybės* (LAIKAS – VAGIS), *laiko kaip emocijas patiriančio asmens* bei *laiko kaip veikiančio asmens* (LAIKAS – GRIOVĖJAS) metaforų grupėse. Neigiamai konotuoti laiko hiponimai susiję su *naktimi, rudeniu, vakaru*, t. y. tamsiaisiais paros, metų periodais, kurie metaforiškai reprezentuoja vienokią ar kitokią pabaigą.

Teigiamos konotacijos išryškėja *laiko kaip emocijas patiriančio asmens* (kai kalbama apie džiaugsmą, laimę), *laiko kaip veikiančio asmens* (kai laikas konceptualizuojamas kaip kūrėjas).

Išanalizavus pavyzdžius matyti, kad šiuolaikinėje lietuvių poezijoje konceptualizuojamam laikui būdingos tokios požymių opozicijos, atspindinčios laiko suvokimo ambivalentiškumą: laikas – turintis galių ir bejėgis, kūrėjas ir griovėjas, vyras ir moteris, kvailas ir protingas, besidžiaugiantis ir liūdintis, sielvartaujantis, valkata ir valdovas.

Šaltiniai

ALIŠANKA, E., 1999. *Dievakaulis*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

ALIŠANKA, E., 2006. *Exemplum*. Vilnius: Vaga.

ALIŠANKA, E., 1992. *Lygiadienis*. Vilnius: Vaga.

ALIŠAUSKAS, A., 1996. *Prisukama karalystė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

ALIŠAUSKAS, A., 2007. *Rentgeno nuotraukų albumas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

- BALBIERIUS, A., 1990. *Alsavimų girios*. Vilnius: Vaga.
- BALBIERIUS, A., 2008. *Formų knyga*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- BALBIERIUS, A., 2004. *Strazdo anatomija*. Vilnius: Vaga.
- BALIUKONĖ, O., 2003. *Akmuva*. Vilnius: Vaga.
- BIELSKYTĖ, D., 2006. *Raudona*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė.
- BIRGELIS, S., 1993. *Tarp durų ir dulkių*. Vilnius: Voruta.
- BIRGELIS, S., 2006. *Visadan esma*. Punkskas: Aušra.
- BITINAITĖ, I., 2002. *Kritimas aukštyn*. Šiauliai: Saulės delta.
- BLEIZGYS, G., 2004. *Su grojančiom kraujo gėlėm*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- BLEIZGYS, G., 2007. *Žiema, ruduo, vasara*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- BLOŽĖ, V., 2001. *Tuštuma*. Klaipėda: Klaipėdos menininkų namai.
- BLOŽĖ, V., 1998. *Visai ne apie tai*. Vilnius: Vaga.
- BRAZIŪNAS, V., 1993. *Alkanoji linksniuotė*. Vilnius: Vaga.
- BRAZIŪNAS, V., 1999. *Ant balto dugno*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- BRAZIŪNAS, V., 1992. *Išeinančios pušys*. Vilnius: Vyturys.
- CIEŠKAITĖ, G., 2002. *Antgamtėje klajojanti šviesa*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- ČEPAUSKAITĖ, D., 1992. *Bevardžiai*. Kaunas: Keturi vėjai.
- ČEPAUSKAITĖ, D., 2004. *Nereikia tikriausiai būtina*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- ČEPAUSKAITĖ, D., 1998. *Suvalgiau vieną spanguolę*. Kaunas: Nemunas.
- DRUNGYTĖ, E., 2008. *Rūkas ir vėjas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- GRAJAUSKAS, G., 1996. *Atsiskyrėlio atostogos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- GRAJAUSKAS, G., 1993. *Tatuiruotė*. Vilnius: Vaga.
- JAKIMAVIČIUS, L., 2001. *Medinė = Wooden*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- JONYNAS, A., 2003. *Lapkričio atkrytis*. Vilnius: Tyto alba.
- JONYNAS, A., 1991. *Nakties traukinys*. Vilnius: Vaga.
- KAJOKAS, D., 2005. *Karvedys pavargo nugaleti*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- KAJOKAS, D., 1997. *Meditacijos*. Vilnius: Vaga.
- KAJOKAS, D., 2000. *Mirti reikia rudenį*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- KANDRATAVIČIUS, S., 2004. *Metareligija*. Kaunas: Nemunas.
- KAZILIŪNAITĖ, A., 2007. *Pirmoji lietuviška knyga*. Kaunas: Nemunas.
- KELMICKAS, E., 1997. *Žiemos parafonija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- MARČĖNAS, A., 1999. *50 eilėraščių*. Vilnius: Baltos lankos.
- MARČĖNAS, A., 2001. *Dėvėti*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- MIKUTA, A., 2002. *Aštuoneiliai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- MILIAUSKAITĖ, N., 1999. *Sielos labirintas*. Vilnius: Vaga.
- NAVAKAS, K., 2006. *Atspėtos fleitos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- NAVAKAS, K., 1996. *Pargriautas barokas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- NAVAKAS, K., 2003. *Žaidimas gražiais paviršiais*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- NORVILA, P., 2006. *Septyni metų laikai*. Vilnius: Tyto alba.
- PALIULYTĖ, S., 2005. *P.S.* Vilnius: Vaga.
- PARULSKIS, S., 1994. *Mirusiujų*. Vilnius: Baltos lankos.
- PARULSKIS, S., 1998. *Mortui sepulti sint*. Vilnius: Baltos lankos.
- PATAČKAS, G., 2005. *Didysis širdžių mūšis*. Vilnius: Vaga.
- PATAČKAS, G., 2002. *Dviveidis Janas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- PATAČKAS, G., 1998. *Jauni patrakėliai pe-trarkos*. Kaunas: Nemunas.
- PATAČKAS, G., 1997. *Jazmino žiedas vakarą prakalbina*. Vilnius: Vaga.
- STRIOGAITĖ, E., 2005. *Vienišėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- ŠIMONIS, D., 2001. *Rykštė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- ZELČIŪTĖ, D., 2004. *Atgal į vandenį*. Vilnius: Tyto alba.
- ZELČIŪTĖ, D., 2000. *Pagrindinis vaidmuo*. Kaunas: Gabija.

Literatūra

ALVERSON H., 1994. *Semantics and Experience: Universal Metaphors of Time in English, Mandarin, Hindi, and Sesotho*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.

BENNETT, D. C., 1975. *Spatial and Temporal Uses of English Prepositions: An Essay in Strati-ficational Semantics*. London: Longman Group Bennett.

JUZELĖNIENĖ, S., 2003. Laiko konceptualizavimas lietuvių kalboje. *Kalbotyra*, 52(1), 61–69.

KENSMINIENĖ, A., 2009. Laikas lietuvių mįslėse. *Tautosakos darbai*, XXXVIII, 109–125.

LAKOFF, G.; JOHNSON, M., 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

LAKOFF, G.; JOHNSON, M., 1989. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.

LEHRER, A., 1990. Polysemy, conventional-ity, and the structure of the lexicon. *In: Cognitive Linguistics*, 1, p. 207–246.

NUNEZ, R. E.; MOTZ, B. A.; TEUSCHER, U., 2006. Time After Time: The Psychological Reality of the Ego- and Time-Reference-Point Distinction in Metaphorical Construals of Time. *In: Metaphor and Symbol*, 21, 133–146.

RADDEN, G., 1997. Time is Space. *In:*

B. SMIEJA, T. TASCH, eds. *Human contact through language and linguistic*. Frankfurt, Ger-many: Peter Lang, 147–166.

SHIE, J.-S., 2004. *Master Tropes and Meta-phorical Extension in the English Language*. Taipei: Crane.

SHIE, J.-S., 2008. Conventionality and Nov-eltly of Time Metaphor in English Poetry *In: Con-centric: Studies in Linguistics*, 34 (2), 101–122.

STUNDŽIENĖ, B., 1998. Laikas liaudies dainose. *Tautosakos darbai*, IX(XVI), 152–161.

TRAUGOTT, E. C., 1978. On the Expression of Spatio-temporal Relations in Language. *In: J. H. GREENBERG, ed. Universals of Human Language: Word Structure*. Stanford, CA: Stanford University Press.

БОНДАРЕНКО, Е. Е. В. *Когнитивная ме-тафора времени в британском поэтическом дискурсе xx века*. Preiga: <http://www.lib.csu.ru/vch/131/004.pdf> [Žiūrėta 2012 08 14].

КИБРИК, А. А., ПЛУНГЯН, В. А., 1997. Функционализм. *In: Ред. А. А. КИБРИК, И. М. КОБОЗЕВА, И. А. СЕКЕРИНА. Фундамен-тальные направления современной американ-ской лингвистики. Сборник обзоров*. Москва: Издательство МГУ, 276–339.

Saulė Juzelėnienė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: cognitive linguistics, lexical semantics, pragmatics

Viktorija Seredžiūtė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: neo-Latin literature, cognitive poetics

Skirmantė Šarkauskienė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: visual and verbal rhetorics, classics, neo-Latin literature

ANTHROPOMORPHIC METAPHORS OF TIME IN MODERN LITHUANIAN POETRY

Summary

Time is one of the most important categories related to human existence. Like all abstracts, the conceptualization of time is based on certain experience structures stored in our minds. Time studies in the Lithuanian language are not new—it has been analyzed in poetry, riddles and folk songs. This article aims to analyze the anthropomorphic metaphors used in contemporary Lithuanian poetry. The study material consists of samples collected from modern poetry collections.

The study shows that TIME in Lithuanian poetry is conceptualized as a human being, having both physical and spiritual attributes, gender, and socialization. Therefore, all the anthropomorphic metaphors can be divided into a few categories: 1. Time and the Human Body, 2. Time and Movement/Action, 3. Time and Physiology, 4. Time and Gender, 5. Time and Emotion, 6. Time and Perception, 7. Time and Power, and 8. Time and Social Relations.

The study reveals that TIME in modern Lithuanian poetry tends to have rather negative connotations. The negative connotations are mostly related to the category of Time and Emotions, and to metaphors of the Time and Power group. Negative connotations are associated with the dark periods of time: autumn, night, evening. There are only a few positive connotations; they are related to the Time and Emotion, Time and Power and some Time and Body metaphor groups. In modern Lithuanian poetry, certain signs of opposition, reflecting am-

Saulė Juzelėnienė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: lingwistyka kognitywna, lingwistyka tekstu, semiotyka reklamy, semantyka leksykalna, pragmatyka, analiza dyskursu

Viktorija Seredžiūtė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: literatura nowołacińska, poetyka kognitywna

Skirmantė Šarkauskienė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: literatura starożytna, literatura nowołacińska, retoryka wizualno-werbalna

ANTROPOMORFICZNE METAFORY CZASU WE WSPÓŁCZESNEJ POEZJI LITEWSKIEJ

Streszczenie

Czas jest jedną z najważniejszych kategorii związanych z ludzką egzystencją. Podobnie jak wszystkie abstrakty, czas jest konceptualizowany w języku w oparciu o określone struktury i doświadczenie przechowywane w naszej świadomości. W niniejszym artykule, za pomocą metody analizy konceptualnej, podjęto próbę określenia sposobów realizacji antropomorficznych metafor czasu, zaliczanych do kategorii metafor ontologicznych, we współczesnej poezji litewskiej. Omówiono następujące grupy metafor antropomorficznych: 1. Czas i ciało ludzkie, 2. Czas i ruch, 3. Czas i fizjologia, 4. Czas i płeć, 5. Czas i emocje, 6. Czas i percepcja, 7. Czas i moc, 8. Czas i otoczenie społeczne.

Podczas badania okazało się, że we współczesnej poezji litewskiej czas częściej ma negatywne konotacje, zwłaszcza w grupach metafor czasu i percepcji, czasu i emocji oraz czasu i mocy. Negatywnie konotowane hiponimy czasu wiążą się z nocą, jesienią, wieczorem, tj. „ciemnymi” porami doby czy roku. Pozytywne konotacje występują w grupach metafor czasu i emocji, czasu i mocy oraz w niektórych metaforach czasu i ciała. We współczesnej poezji litewskiej konceptualizowany czas charakteryzują określone opozycje cech, odzwierciedlające ambiwalentność postrzegania czasu: czas – mający moc i bezsilny, twórca i

bivalence in the perception of time, are displayed: time as a powerful or powerless person, time as a creator or a destroyer, time as a man or a woman, time as a stupid or smart person, time as an enjoying or melancholic person, time as a beggar or a ruler.

KEY WORDS: conceptual metaphor, metaphORIZATION, metaphorizational projection, concept, ontological metaphor.

burzyciel, mężczyzna i kobieta, głupi i mądry, radosny i smutny, pogrążony w rozpacz, włóczęga, pijak i władca.

SŁOWA KLUCZOWE: metafora konceptualna, metaforyzacja, projekcja metaforyzacji, koncept, metafora ontologiczna.

Gauta 2012 05 15

Priimta publikuoti 2012 07 20

Lina Buividavičiūtė*Vilniaus universitetas**Kauno humanitarinis fakultetas**Muitinės g.12, LT-44280, Kaunas, Lietuva**Tel. +370 674 19511**El. p. lina_buividaviciute@yahoo.com**Moksliniai interesai: hermeneutika, modernizmas, postmodernizmas, egzistencializmas***EGZISTENCIJOS TIPAI RIČARDO GAVELIO ROMANE
„VILNIAUS POKERIS”**

Ričardo Gavelio kūrybos perskaitymas lietuvių literatūroje vis dar išlieka problemiškas. Autoriaus romanų recepcija yra prieštaringa, balansuojanti tarp modernizmo ir postmodernizmo teorijų. Straipsnyje analizuojamas vienas reikšmingiausių Gavelio romanų – „Vilniaus pokeris“. Tyrimas pagrįstas prielaida, jog postmodernioji kūrinio kompozicija slepia modernistinę romano koncepciją. Straipsnio tikslas – aktualizuoti postmodernistinę-modernistinę „Vilniaus pokerio“ poetiką, išskirti ir analizuoti egzistencijos tipus romane. Postkolonialistinė sulaužyto žmogaus būtis tyrime priešinama su autentiškos egzistencijos siekiniu ir galimybe. Autentiškos būties sąvoka straipsnyje analizuojama, remiantis Martino Heideggerio, Söreno Kierkegaardo, Martino Buberio filosofija. Dialogiško pasakojimo samprata siejama su Michailo Bachtino išvalgomis.

Darytina išvada, jog prasminė „Vilniaus pokerio“ kvintesencija yra modernistinė. Autentiškos būties siekinys romane yra dialogiškas, tačiau iki galo nerealizuotas. Siekiantysis tikrosios egzistencijos pasiklysta postmodernistiniame niekio žaidime.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: egzistencializmas, postmodernizmas, postkolonializmas, dekonstrukcija, autentiška būtis, dialogiškumas, monologiškumas, polifoniškumas.

Ričardo Gavelio (1950–2002) kūrybos recepcija vis dar išlieka problemiška, nevienalytė. Vienas žymiausių lietuvių prozininkų ir dabartiniame lietuvių literatūros mokslo kontekste vertinamas prieštaringai. Šokiruojantys, erotizuoti, sunkiai perskaitomi Gavelio romanų pasauliai literatūros tyrėjų dažnai identifikuojami kaip postkolonialistinio būvio problematiką atskleidžiantys atributai. Gavelio sukurtas subjektas neretai traktuojamas kaip *simuliakrinės tikrovės šizofrenikas*, erotomanija ir gigantomanija sergantis, parodijos vertas postkolonialinis žmogus. *Autentiškos būties* prielaidos išskė-

limas, koncepto tyrinėjimas *dialogiškumo* aspektu – naujas žvilgsnis į intertekstualią, daugiaprasmę autoriaus kūrybą.

Tyrime remiamasi prielaida, kad postmodernistinėje romano aplinkoje slypi autentiškos būties pradai, siekiamybė. *Vilniaus pokeryje* R. Gavelis pavaizduoja gyvenamojo pasaulio griūtį, dekonstruoja angažuotame erdvėlaikyje esančias blogybes, įvardija ir parodijuoja *pseudožmogaus pseudoegzistencijos* ypatumus. Vytauto Rubavičiaus teigimu, „*Vilniaus pokeris*“ <...> klasikinės modernistinės prozos stambiosios prozos apraiška. Tokiai prozai

svarbu sumanymas, idėja, konstrukcija.“ (2007, p. 113). Konstruodamas postmodernųjų pasaulį, R. Gavelis ne tik leidžia, bet ir *verčia* skaitytoją modernistiškai tą pasaulį atkoduoti: suvokti gyvenamojo pasaulio absurda ir pažadinti dvasią autentiško egzistavimo galimybei. Pasak Jūratės Baranovos, *Gavelis (kaip, beje, ir Jurga Ivanauskaitė) yra pirmieji lietuvių literatūros atstovai, įkėlę koją į postmoderniosios kūrybos lauką – tai žymi intertekstualių ženklų prisodrintas miesto chronotopas. Vis dėlto greta simuliakrinės hipertikrovės Gavelio kūryboje dar vyrauja medžiaginės, atpažįstamos realybės vaizdiniai* (Baranova 2006, p. 320).

Straipsnyje keliami **hipotezė**, jog autentiška būtis yra dialogiška – dinamiška, atvira, daugiabalsiška, tačiau neįmanoma be unikalios, vienatinės Aš ištaros radimo polifoniškoje balsų jūroje.

Tyrimė taikoma **hermeneutinė** teorija, aktualizuojamas dialogiškumo aspektas. **Autentiškos būties** fenomeno analizė pagrįsta egzistencinės filosofijos kontekstu.

Autentiška būtis yra dialogiška

Michailas Bachtinas identifikavo pamatinius dialogiškos veikėjo sąmonės ypatumus: *skvarbusis žodis* – realiojo dialogo kreipinys; *užslėptoji polemika* – vidiniu monologu, mintyse steigiamas disputas su Aš antrininku, kitu ir pasauliu; maištingas, daugiabalsiškas *kreipimosi žodis*, gyvenamojo pasaulio duotybių kvestionavimas.

Martinas Buberis akcentavo ir aiškino veiksmingos filosofinės komunikacijos dialogo funkciją. Dialogas, pasak Buberio (2001, p. 51), – sąmoninga prasminga atvertis pasauliui, jo priklausiniams *ir*

beatodairiškas solipsistinės tvirtovės įveikimas, bylojantis pokalbis, galimas ir išorinėje tyloje.

Remiantis M. Bachtino ir M. Buberio išskirtomis dialogiškumo sampratomis, darytina išvada, kad autentiškos būties siekinys yra dialogiškas. Šuolis į būtį, egzistencinė ribinė situacija galima tik introspektyviai reflektuojant pasaulio duotybes – gausybę kitų ištarų, nuolat skambančių būties balsų. Dialogas – tai tikrąją esatį steigianti kuriančiosios, fenomenologinės sąmonės galia. Autentiškas disputas – tiesos kaip savojo balso paieška. Esminė jos sąlyga yra dekartiškoji abejonė, maištas, regimybės demaskavimas. Dialogiška sąmonė, pirma, yra atvira sau (savistaba, savityra, formaliai pasyvi, vidujai labai intensyvi kitų būčių interiorizacija – grožiniame kūrinyje atskleidžia vidinio monologo struktūromis), antra – ne mažiau atliepanti kito kalbėsenai (meno veikale reiškiasi kaip Bachtino identifikuotas būties minimumas, *realusis dialogas su kitu*).

Monologiška būtis yra neautentiška, *netikroji*, paskandinta kolektyviniame būvyje. *Homo neautenticus* būtis koreliuoja su M. Heideggerio filosofijoje įvardyta *das Man* (minios, kasdienybės žmogaus – aut. past.) egzistencija: „Vidutinybė yra *das Man* egzistencialistinis bruožas. <...> Ši vidutinybė <...> pavydžiai stebi bet kokią išsiskiriančią išimtį. Kiekvienas pranašumas yra be triukšmo nuslopinamas. Visa, kas originalu, yra kaipmat sunivelijuojama, tarsi tai būtų seniai žinoma. Visa, kas sunkiai iškovota, paverčiama patogia banalybe. Kiekviena paslaptis praranda savo jėgą. Šis vidutinybės rūpestis dar syki atskleidžia esminę čia-būties tendenciją, kurią mes vadiname visų būties galimybių

sulyginimu (Einebnung)“ (1992, p. 78). Neautentiškas *suvidutinėjęs* subjektas nepatiria nuostabos fenomeno, vengia akistatos su svetimumu ir nepažinumu alsuojančia esinių būtimi, bėga nuo pamatinio Aš mirtingumo fakto, ribinės situacijos potyrio. Kūrinyje monologiška būtis realizuojama vienaplanišku pasakojimu, visažinio naratoriaus figūra, neprieštaringu, nesudėtingu, paklūstančiu stereotipams, veikėjų paveikslu.

Dialogiškos-autentiškos būties steigtis yra itin problemiška – atsivėrimas sau ir kitam – sudėtingas, prieštaringas aktas, kuris neimplikuoja taip trokštamo pažinimo sėkmės. Pasak J. Kristevos, „<...> kito sąmonė lieka nepermatoma mano sąmonei: kito sąmonę aš galiu tik stebėti. Kitas taip pat kuria save kaip „gryną duotybę“, užuot buvęs „tuo, kas esu aš“. Kadangi vienintelė sąmonė, kuri man atsiveria nuosavu temporalumu, yra tiktai mano sąmonė, ji praranda objektyvumą... <...> Taigi sąmonė susiduria su dviem neįveikiamomis kliūtimis: sąmonių sklaida (jų pluralumu) ir sąmonių kova“ (2003, p. 193).

Dialogiškos, bylojančios būties prieštaringumas slypi pačioje kalbos fenomeno prigimtyje: ištara yra subjektyvi, negebanti perteikti tikrojo potyrio, lengvai pasiduodanti monologiškojo pasaulio vilionėms, beprasmiam šnekėjimui: „Ir kadangi šneka prarado pirminį būtiškąjį ryšį su apšnekamu esiniu ar tokio ryšio išvis neturėjo, ji girdima ne kaip pirmapradis šio esinio bylojimas, o tik kaip *perpasakojimas* ar *paskala*. <...> Šnekalai <...> ne tik atpalaiduoja nuo būtinybės siekti tikro supratimo, bet sukuria tam tikrą indiferentišką suprantamumą, kuriam nebėra jokių paslapčių.“ (Heidegeris 1992, p. 84–85).

Galime daryti išvadą, jog autentiškos-dialogiškos egzistencijos steiginy yra sudėtingas, didelio sąmoningumo ir skausmingos dvasinės praktikos reikalaujantis aktas.

Egzistencijos tipai

Vilniaus pokeryje galima išskirti du pagrindinius egzistencijos tipus: tai – *homo neautenticus* ir *autentiškos būties siekėjai*. *Homo neautenticus* yra nevienalytis darinys, *homo sovieticus* ir *homo lithuanicus* konstruktas.

Homo sovieticus. Tai savita *homo sapiens* – protingojo žmogaus – parodija. Tai nesugebanti atlikti svarbiausios žmogaus priedermės žemėje – kurti – rūšis. *Homo sovieticus* nebūdinga individuali tapatybė. Tai, kalbant romano terminologija, – *iškanuoti* padarai (sovietinės sistemos meistrų tvarinys, savotiškas Frankenšteino kūrybos analogas). Jie kalba orveliška naujakalbe, ištikimai tarnauja sistemai ir gyvena pagal *naujažmogių* principus. Dėl savo (anti) idealų gali būti sadistai, jiems svetima empatija, emocinis intelektas ir bet kokie būti jautinantys veiksniai. *Iškanuotos* būties simbolika romane tampa pakeistos, išpreparuotos, *hominem sovieticum* dariniu papildytos arba tarakonų apniktos smegenys: „Jo šnekoje išvis nebuvo žmogiškų žodžių įprasta prasme. Tasai Molotovas buvo idealus naujažmogis... <...> Jis buvo baisus tuo savo nežmogiškumu. Visa, kas žmogiška, jam buvo svetima.“ (Gavelis 1990, p. 279). *Homo sovieticus* kolektyvinės, angažuotos sąmonės produktas. Dera pastebėti, jog ir šio egzistencinio porūšio tapatybė nėra vienalytė: egzistuoja iš prigimties *iškanuotieji* ir *atsivertėliai* – kamufliažo meistrai, prisitaikėliai-konformistai. Tokiai tarpinei rūšiai romane atstovauja bibliotekoje dirbanti partinė Elena.

Remiantis egzistencializmo pradininko Söreno Kierkegaardo sukurta egzistencine paradigma, sudaryta iš trijų dominančių (*estetinis, etinis ir religinis* buvimo pasaulyje būdai), *homo sovieticus* ir dažnas *homo lithuanicus* priklausytų estetinei būties pakopai. Estetinė būtis pasižymi egocentriškumu, betarpišku malonumų siekimu, juslumo pasirinkimu – bėgimu nuo tikrosios būties sudėtingumo ir egzistencinio skausmo (žr. Kierkegaard 1997, p. 85–110). Įdomu tai, kad estetiška vadinama būtis *Vilniaus pokeryje* kartais virsta antiestetišku, groteskišku būviu: „Jis šliaužioja apie ją, o ji tebeklūpo, šlykščiai prasižergus, atstačius užpakalį, vis kelia jį aukštyn, riečiasi, tarsi norėtų išsiverst išvirkščia.“ (1990, p. 95).

Homo sovieticus būtis savo prigimtimi paneigia bet kokią A. Camus implikuotą *sizifiško* maišto idėją, kurios genezei besąlygiškai būtinas introspektyvus disputas, dialogiška, klausianti ištara.

Homo lithuanicus būva tarpinėje grandyje, jo egzistencija drungna: nei autentiška, nei visiškai suniveliuota ir masiškai kolektyvizuota kaip *homo sovieticus*. Esminė *hominis lithuanici* tragedija – sulaužyto žmogaus sindromas: praradęs autentišką gyvenamąjį pasaulį, šis egzistencinis vienetas neteko pamatinės dvasinės atramos („*Homo sovieticus* iššifravo Visatos Subinės struktūrą ir prie jos prisitaikė. *Homo lithuanicus* prie nieko neprisitaikė, todėl yra nė joks“). (1990, p. 309)). Iš esmės, *hominis lithuanici* kūno ir dvasios duomenys nėra visai blogi, tačiau atimtas prigimtinių poreikių patenkinimo orumas, prarasta kūrybinės galios laisvė susilpnino gyvybinį polėkį. Lietuvio siela stekenama per fizinės stokos paradigmą. Tai identifikuodamas martraštininkas remiasi Abrahamo Maslow išskirtu žmogaus poreikių hierarchijos konceptu:

„Kad žmogus pajustų dvasios alkį, turi būti ne tik sočiai, bet ir skaniai pamaitinęs kūną, ne tik šiltai, bet ir dailiai apsirengęs. Tik tuomet gali susimąstyti, kad jam, rasi, reiktų ir šio tokio peno dvasiai.“ (Gavelis 1990, p. 274). Ryškiausi *hominis lithuanici* tapatybės realizatoriai romane yra bibliotekos darbuotojos Marija, Beta, Gražina: „Liūdniausia, kad jeigu joms duotų gerų dešrų, kvėpalų ir apatinių kelnaičių, jos paliktų visai patenkintos gyvenimu.“ (Ten pat, p. 274).

Kaip minėta, *hominis lithuanici* būvis yra neautentiškas, atitinkantis estetinę kierkegardiškąją paradigmą. Toks subjektas taip pat vengia tikrojo šuolio į būtį; *hominis lithuanici* susidūrimas su egzistencija – priverstinis, paskatintas žemesniųjų poreikių patenkinimo stokos. Šio potipio subjektas – *tylusis maištininkas iš buitishkos pareigos* – neprimena Camus Sizifo. *Hominis lithuanici* laisvės troškimas gana primityvus: siekiama ne minties, sprendimo savarankiškumo, bet galimybės nevaržomai naudotis deficitinėmis gėrybėmis. Patenkinęs kūniškąsias reikmes, *homo lithuanicus* galbūt ir sumanytų, martraštininko žodžiais tariant, pamaitinti dvasią. Tačiau tai jau būtų ne autentiškas maištas, o banalus konformizmas, taigi – taip pat monologiškos būties steiginy.

Homo sovieticus ir *homo lithuanicus* būtis – tikrosios egzistencijos antitezė: monologiška, vienaplaniška, neklausianti ir neabejojanti (anti)tiesos monogamija.

Autentiškos dialogiškos egzistencijos steigėjai

Nors martraščio autorius Martynas pats save priskiria *hominis lithuanici* tapatybei, straipsnio autorės manymu, šis personažas,

kaip ir *tuteiša* Stefa Monkevičiūtė, priskirtinas nesėkmingos realizacijos autentiškos būties steigėjams. Ryškiausiai autentiškos būties paieškos atsispindi Vytauto Vargalio ir Gedimino Riaubos egzistencinėse plotmėse. Tyrime aktualizuojamas Vargalio tikrosios būties steiginys.

Visų autentiškos būties steigėjų uždavinys – sudėtingas ir *donkichotiškas*. *Vilniaus pokerio* subjektai esti fragmentuotoje niekio aplinkoje, angažuotame erdvėlaikyje. Tai sulaužytos tapatybės, šizofreniškos sąmonės savininkai, kurių dialogo mėginys pasmerktas atsimušti į monologiško pasaulio sieną.

Vytauto Vargalio, pagrindinio romano (anti)herojaus, autentikos siekinys – itin problemiškas. Apibūdinamas jo tapatybę, martraštininkas Poška teigia: „Mane domina žmonės. O jų pažinojau ne tiek jau daug. Jų taip reta. Tvirtai sakau: Vytautas Vargalys buvo žmogus.“ (Gavelis 1990, p. 247).

Martynas liudija labai svarbų Vargalio autentiškos būties steigimo kliuvinį: ištrūkęs iš fizinio lagerio, Vargalys patenka į dvasinį. Veikėjo sąmonė skyla. Pasaulis herojui tampa belaikis – kaip amžinoji solipsistinė Vilniaus tvirtovė, iš kurios jis visomis išgalėmis mėgina išsiveržti. Kritikavęs Camus Sizifą, Vargalys – paranoiškas būties maištininkas – tampa itin artimas šiam mitiniam metaforizuotos absurdiškos būties herojui. Camus mąsto paradoksią autentiškos būties galimybę: ji įmanoma tik suvokiant ir patiriant jos neautentiškumą kaip visuotinio absurdo dėsnį. Camus siūloma išeitis – absurdo dar neuzurpuota laisvės galimybė, kuri unifikuoja ir steigia būtį.

Vidiniame Vargalio monologe itin ryški *užslėpta polemika, kreipimosi žodis* – visą veikėjo sąmonės erdvę užpildanti *svetimo*

žodžio nuojauta. Save Aš iš dalies pažįsta per Kitą, kurio nuomonė geba lemti Aš reprezentaciją pasaulyje. Kita vertus, Aš geidžia išsilaisvinti iš Kito įtakos, „būti pats sau“. Taip, pasak Bachtino, gimsta polemiskas sąmonės konfliktas: „Savęs įteisinimas skamba kaip nepaliaujanti paslėpta polemika arba paslėptas dialogas apie save patį su kitu, svetimu žmogumi“ (1996, p. 245). Autentiškos *Vilniaus pokerio* būties prielaida steigiasi per *skausmingą polifoniją* – nesibaigiantį disputą su Aš antrininko tiesa, su Kitu ir pasaulio duotybėmis. Į teksto ir konteksto polemiką kviečiamas įsilieti ir romano adresatas-skaitytojas: „Nelaukiau atpildo, bet vis dėlto koviausi. Ir tebesikaunu. Už ką? Po velnių – už tave, ir tave, už jus visus!“ (Gavelis 1990, p. 21). Paskatintas *Vilniaus pokerio* dialogiškumas, polemikos geismas bent iš dalies lemia romano persvaziją.

Polifoniškas Vargalio *kreipimasis* realizuojamas retoriniais klausimais, kurie kviečia Vargalio sąmonę į amžiną dekartišką abejonę, *neatsakomaisiais* besiliejančių savojo balso radimo geismą. Dialogas-disputas su pačiu savimi atskleidžia sintetinančią, kuriančią vaizduotės galią. Retrospektyvios digresijos egzistuoja vienoje plotmėje su vadinamąja dabartimi. Dialogiškos sąmonės perspektyvoje kaitomi balsai nejučia lydi ir demaskuoja vienas kitą, gimusią mirčiai ištarą seka antra. Pats Vargalys deklaruoja belaikės esaties dabartiškumą – taip pagrindžiama fenomenologinė daugiabalsiškumo prigimtis. Prisiminimai ne pasyviai atgaminami, bet gimsta *dabar* juos reflektuojančioje sąmonėje. Paradoksalu, tačiau Vargalio ir Antrininko dialogas vyksta nuskaidrėjusio sąmoningumo šviesoje: „Tik praradusieji dvasią bauginasi vidinių

pabaisų. Tik netekusieji atsvaros apsimeta, kad jų vidus grynas ir dailus. Išties didis tegali tapti, sujungęs savo dangų su savo pragaru“ (Gavelis 1990, p. 39). Nepaisant šizofreniškų Vargalio sąmonės apraiškų, iškreiptų tikrovės vaizdinių, herojus suvokia žmogaus prigimties daugiabalsiškumą ir nepageidaujamų ištarų neeliminuoja. „Kiekvienas tikras ieškojimas yra pragariškas, didieji atradimai padaromi ties beprotybės riba“ (Ten pat, p. 79). Ši riba – egzistencinės ribinės situacijos atitinkmuo.

Vargališkasis dialogas pasižymi intertekstuali kultūriniu, filosofiniu, politiniu, istoriniu dėmeniu – polemizuojanti sąmonė yra intelektualai, žaidybiška, ironiška, pastišiška. Identifikuoti kontekstai literatūros sociologijos plotmėje vertintini kaip esamojo laiko tikrovę formuojantys laukai – herojaus savasties steiginys jau nebekuriamas kolonialistinio būvio priemonėmis – kultūrinėmis barikadomis. Dialogiškas Vargalio monologas tarpsta didesnių laukų viduje. Itin polifoniškame herojaus sąmonės diskurse pinasi LDK mitai, Stalinas, Brežnevas, žydiškasis identitetas, Kafka, Camus, Polianskis...

Reikšminga romano tiesa skleidžiasi per kūniškąjį dialogą. Viena vertus, kūno poetika atveria vidinį subjekto santykį su išorine savasties projekcija. Kita vertus, kūniškasis Aš-Kito santykis atskleidžia tarpsubjektinės komunikacijos problemiškumą. Vidinio monologo vyksme kūnas tarnauja ir kaip galios raiška (todėl kūrinyje tiek daug psychoseksistinių manipuliacijų, vyriškojo seksualinio pajėgumo įrodymų), ir kaip būdas parodyti Aš-ir Aš projekcijos neatitikimą, egzistencialistinį susidvejinusio subjekto (stebinčiojo ir stebimojo Aš) skilimą. Tai puikiai iliustruoja Vargalio at-

likta *apžiūra*: „Dabar stoviu visiškai nuogas prieš veidrodį – mano kūnas sužvarbęs, bet aš atkakliai žiūriu į save – jau valandą ar dieną, ar savaitę. <...> Kažkas čia netikra, nepatikima, tarytum dailininkas tebutų siekęs pigaus efekto. <...> Tarp veidrodžio rėmų esu aš pats, bet kartu ne aš, o kažkoks jis, piktomis akimis žvelgias į mane“ (Gavelis 1990, p. 35–36). Iškalbinga šios citatos duotybė yra skaidriojo pažinimo negacija: visą savo kūniškąjį Aš subjektas regi tik per kitą žmogų arba mediją (nuotraukos, kino juosta, šiuo atveju – veidrodis). Medija kaip tarpininkas suponuoja betarpiško pažinimo negalimumą ir pagrindžia egzistencinę neperprantamo pasaulio idėją. Paradoksalu, tačiau vaisingiausias vidinio monologo pliūpsnis Vargalio sąmonėje gimsta Riaubai skambinant džiazuojančią *Vilniaus pokerio* variaciją. Būtent tada išsivynioja visas žmogaus būties prasmių ir beprasmybių kamuolys, kurio siūlai – muzikos garsai – įveikia kalbos neatitikimo barjerą: „Dabar Gedis groja vienatvę, težią, lėtą Vilniaus vienatvę... <...> Tai buvo nebe muzika, bent jau ne vien muzika – juodosios magijos seansas (asociacija su „Meistro ir Margaritos“ Volando magijos seansu – maskviškių ydų demaskavimo žaidimu – aut. past.), akių atvėrimo ritualas, tiesos akimirksnis, ispaniškasis *momento de verdad*“ (Gavelis 1990, p. 127–129). Vytautas Vargalys teigia iracionaliojo, intuityviojo pažinimo privalybę. Tikrasis būties potyris skleidžiasi kaip individualioji empirinė duotis ir kūrybiška jos refleksija: „Niekas iš mūsų nežino, *kuo* yra kaltinamas (asociacija su Kafkos *Procesu* – aut. past.). *Jų* tikslas negali būti aprašytas logiškai, čia gali padėti tik metaforos ir nuojautos, absurdiškos asociacijos ir poetiniai sugretinimai. Tik poetinė nuojauta

gali atvesti į Kelią, tik ji prasiskverbia pro patalogikos šarvą kaip kvapas pro aklina uolą“ (1990, p. 138–139).

Iracionalųjį Vargalio sąmonės dėmenį pagrindžia juslingasis, per kvapo-pojūčio sąveiką, atitikmenį (*correspondance*) gimstantis intuityvusis, kūrybiškas pažinimas. Kvapas – patikimiausias praeities sargas, autentiškos savasties liudytojas, perspėjantis apie pavojų ar pranešantis apie malonų objektą ar subjektą. Todėl šio pojūčio nykimas romane siejasi su neišvengiamai artėjančia mirtimi: „Neužuodžiu jokių kvapų – jie irgi apmirę. <...>... mano jutimai neturi prasmės, jei nėra kvapų uosti, lytėti, skanauti“ (Gavelis 1990, p. 228).

Kaip priešprieša niveliuojančiai erotomanijai romane pateikiama kita Vargalio siekiamybė – *etinis* būvis, kuriančios meilės potencijos aktualizacija. Romane stebimas protagonisto gyvenimo pakopų virsmo mėginys, estetiniam būviui transformuojantis į etinį, patiriant ribinę situaciją, melancholijos dvelksmą. Vis dėlto dera pastebėti, jog Kierkegaardo išskirta aukščiausia – religinė – gyvenimo pakopa kūrinyje lieka nerealizuota. *Vilniaus pokerio* pasaulėvaizdyje Dievui vietos nėra – romane jis jau seniausiai *pakabintas ant būties vartotojų suręsto kryžiaus*. Vargalio dialogas nepaženklintas Buberio identifikuotos *bylojimo šventybės*, todėl nėra iki galo autentiškas.

Realiojo Vytauto Vargalio ir Kito dialogo realizacija taip pat itin problematiška: herojus įvardija esminius dialogiško kreipimosi į kitą kliuvinius: tai kalbos ribotumas, žmogaus dvasios ir minties polėkius ribojanti aplinka, *kanukiški* Jų veiksmai, paverčiantys subjektą egocentriška solipistinėje monologiškoje esaties tvirtovėje užsibarikadavusia būtybe, kuri nebesugeba

kreiptis į kitą, kaip į lygiavertį, savaimingai vertingą *hominis sapienti*: „Martyno smakras vos pastebimai tirtėjo iš susijaudinimo. Jį visad sukrečia jo paties pasauliniai atridimai. Mane labiau domino šuo... <...> – Na ir kas? – burbtelėjau. Neturim tai neturim“ (Gavelis 1990, p. 31).

Vis dėlto *mylinčiojo suinteresuotumo dimensija* (jausmas Lolitai) verčia Vargalį pačiam siekti dialogiško santykio su Kitu, iš naujo spręsti egzistencinę nesusikalbėjimo problemą. Herojus renkasi nebyliojo dialogo galimybę, taip realizuodamas Buberio išskirtą *bylojančios neįkalbintos ištaros* galimybę: „Mudu tylėjom, nes tai buvo galbūt vienintelis būdas nors kiek susišnekėti. <...> Jie negali išbrauti tik į dviejų protų, keturių akių nebylų pokalbį. Sunkiausia pasaulyje – kaip nors susišnekėti. (Aš jaučiu, tikiu, noriu tikėti, kad mudu su Lolita taip susišnekam.)“ (Gavelis 1990, p. 161). Vis tik Vargalio ir Lolitos dialogas pasirodo esąs dar vienas nulemtos nesusikalbėjimo pavyzdys, ištaromis apsigaubęs *majos* pavidalas, vedantis į polemizuojančiųjų susinaikinimą. Nesėkmingą perspektyvaus Vytauto Vargalio vidinio monologo baigtį lemia negalėjimas įsteigti savojo balso, kuris yra uzurpuojamas besočio Vilniaus miesto kūno, įsiurbiamas į juodąją *Visatos subinės* kiaurymę.

Vargalio sąmonėje tarpo per daug sudėtingų, prieštarų, intelektualių, intertekstualių balsų, kurie užvaldė herojų ir galutinai nulėmė šizofreniškos būties diagnozę. Čia galima koreliacija su postkolonialistiniu būviu. Artūras Sverdiolas taip identifikuoja jo problematiką: daugybė kultūrinės informacijos buvusį *sovietinio mentaliteto bendrasavininkį* pasiekė per greitai, be išsamesnio konteksto – jam sunku deramai suvokti bei įvertinti tokį polifonišką srautą

(2006, p. 96–99). Darytina svarbi išvada: sąmonės daugiabalsiškumas savaime neimplikuoja pilnaverčio būties dialogiškumo. Neradęs savojo balso, subjektas pasmerktas plūduriuoti svetimų ištarų polifonijoje. Kita vertus, dialogiškas autentiškos būties steiginy – sudėtingas uždavinys net ir *sveikos sąmonės* subjektui. Tikrosios egzistencijos siekimas – nuolatinis laviravimas ant plono dichotomiško būties-nebūties, esmo-niekio liūno: „Paukščiai dingo, o aš pamaži prarandu savo dvasią, imu virsti kažkuo kitu. Net smalsu, kas yra tasai kitas? Žvėris ar demonas? Beprotis? Tamsybių pasiuntinys?“ (Gavelis 1990, p. 61).

Išvados

Autentiška būtis yra dialogiška – daugiabalsiška, atvira pati sau bei Kitam, nuolat polemizuojanti ir kvestionuojanti pasaulio duotybes. Neautentiška egzistencija yra monologiška – vienabalsiškos solipsistinės tikrovės imitacija. Tikrosios egzistencijos steiginio problemišumą *Vilniaus pokeryje* iliustruoja postmodernistinė kūrinio sąranga ir postkolonialaus būvio raiška. Autentiškos būties galimumą romane pagrindžia modernistinė-dekonstrukcinė kūrinio koncepcija. Monologiška-neautentiška esatis būdinga dviems *Vilniaus pokerio* egzistenciniams potipiems: *hominis sovietici* ir *hominis li-*

thuanici. *Hominis sovietici* esatis yra monologiškesnė. *Hominis sovietici* egzistencijos monologiškumą lemia: kolektyvinis būvis, individualumo negacija, kritiško mąstymo, introspekcijos ir refleksijos nebuvimas. *Hominis lithuanici būties* monologiškumą formuoja: tyliojo maišto idėja, prisitaikėliškumas, baimė, nepasitenkinimas konformistinio būvio stoka. Egzistencialistinis *Vilniaus pokerio* perskaitymas leidžia daryti prielaidą, kad greta postkolonialinio būvio dekonstrukcijos romane atkoduotina platesnė – ontologinė dimensija. Ryškiausias autentiškos būties steiginy būdingas Vytautui Vargaliui ir Gediminui Riaubai. Vytauto Vargalio būties dialogiškumas steigiamas per kovotojo, emocionalaus maištininko, *Jų* sistemos dekonstruotojo tapatybę, ribinės situacijos potyrį, egzistencijos absurdo, nebylojančios kalbos išisąmoninimą. Autentiškos pasakotojo būties steiginy – sudėtinis, sudarytas iš juslių (kvapo), garsų, kūno, ištaros dialogiškumo. Sąmonės daugiabalsiškumas neimplikuoja pilnaverčio būties dialogiškumo. Neradęs savojo balso, subjektas pasmerktas plūduriuoti svetimų ištarų polifonijoje. Sėkmingai veikėjo dialogiškos egzistencijos realizacijai sutrukdo lagerio sulaužyta tapatybė, monologiškas aplinkinis pasaulis, serganti sąmonė, kalbinė neišreiškiamybė.

Literatūra

BACHTIN, M., 1996. *Dostojevskio poetikos problemos II*. Vilnius: Baltos lankos.

BARANOVA, J., 2006. *Filosofija ir literatūra: priešpriešos, paralelės, sankirtos*. Vilnius: Tyto alba.

BUBER, M., 2001. *Dialogo principas II*. Vilnius: Katalikų pasaulis.

RUBAVIČIUS, V., 2007. Įminklintas. In: *Bliuzas Ričardui Gaveliui*. Vilnius: Tyto alba.

GAVELIS, R., 1990. *Vilniaus pokeris*. Vilnius: Vaga.

HEIDEGGERIS, M., 1992. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.

KIERKEGAARD, S., 1997. *Liga mirčiai*. Vilnius: Aidai.

KRISTEVA, J., 2003. *Maišto prasmė ir beprasmybė: psichoanalizės galios ir ribos I*. Vilnius: Charibdė.

SVERDIOLAS, A., 2006. *Apie pamėklinę būti*. Vilnius: Baltos lankos.

Lina Buividavičiūtė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: hermeneutics, modernism, postmodernism, existentialism

TYPES OF EXISTENCE IN THE ROMANCE *VILNIUS POKER* BY RIČARDAS GAVELIS

Summary

The reception of Ričardas Gavelis's works still remains problematic. The conception of the author's novels is controversial, balancing between theories of modernism and postmodernism. This article focuses on one of Gavelis's most significant novels, *Vilnius poker*. The analysis is based on the assumption that the postmodern structure *hides* the modern conception of the novel. The aims of the article are to actualize a modern-postmodern poetics and to analyze the types of existence in the romance. The possibilities of an authentic existence are analyzed in contrast to the monological, postcolonialistic "broken human being". The analysis of the concept of authentic being is based on the philosophies of Heidegger and Kierkegaard. The concepts of dialogical and monological being are based on the works of Bakhtin and Buber. The article is based on hermeneutic methodology and the theory of dialogue. The concept of authentic being is analyzed in the context of existentialism.

In the theoretical part, the author describes the problems of authentic dialogical being in general, and analyses the context of existentialism and the differences between dialogue and monologue. In the first practical part, the types of the monological being in *Vilnius poker* are analyzed. In the second

Lina Buividavičiūtė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: hermeneutyka, modernizm, postmodernizm, egzystencjalizm

TYPY EGZYSTENCJI W POWIEŚCI RIČAR- DASA GAVELISA *VILNIAUS POKERIS*

Streszczenie

Odczytanie twórczości Ričardasa Gavelisa w literaturze litewskiej pozostaje kwestią problematyczną. Recepcja powieści tego autora jest pełna sprzeczności, balansuje między teoriami modernizmu i postmodernizmu. Niniejszy artykuł zawiera analizę jednej z najbardziej znaczących powieści Gavelisa – *Vilniaus pokeris* (Wileński poker). Badanie oparto na założeniu, że postmodernistyczna kompozycja utworu kryje w sobie modernistyczną koncepcję powieści. Celem artykułu jest aktualizacja postmodernistyczno-modernistycznej poetyki utworu oraz wyodrębnienie i analiza typów egzystencji występujących w powieści. Postkolonialny byt złamanego człowieka jest w badaniu przeciwstawiany dążeniu do egzystencji autentycznej i możliwością takiej egzystencji. Pojęcie bytu autentycznego jest w artykule analizowane w odniesieniu do filozofii Martina Heideggera, Sörena Kierkegarda i Martina Bubera. Koncepcja dialogowości narracji nawiązuje do rozważań Michała Bachtina.

Nasuwa się wniosek, że dominanta znaczeniowa analizowanej powieści ma modernistyczną proveniencję. Dążenie do bytu autentycznego ma w powieści charakter dialogowy, lecz do końca nie-zrealizowany. Dążący do prawdziwej egzystencji gubią się w postmodernistycznej zabawie formą.

one, the concept of authentic being in *Vilnius poker* is analyzed.

The article draws the following conclusions: the authentic being is dialogical, polyphonic, polemic; the non-authentic being is monological-solipsistic-not asking, not polemic, not questioning the secrets of being, and telling only one “truth.” The monological being of the novel *Vilnius poker* is typical of *homo lituanicus* and *homo sovieticus* existential characters. The authentic being characterizes the protagonist Vytautas Vargalys. The dialogism of true existence is expressed by rebellious, unmasking being, the polemic with himself, the *gifts* of the world (*inner monologue*), and the others (*real dialogue*). The authentic being of Vytautas Vargalys is created from the senses (smell), bodies (eroticism), speaking, and musical dialogues. Unfortunately, the main character is unable to fully express his authentic being: the monological atmosphere, broken identity, and *non-telling* language are the main impediments to living a true dialogical life.

KEY WORDS: existentialism, postmodernism, postcolonialism, authentic being, deconstruction, dialogism, monologism, polyphony.

SŁOWA KLUCZOWE: egzystencjalizm, postmodernizm, postkolonializm, dekonstrukcja, byt autentyczny, dialogowość, monologowość, polifoniczność.

Gauta 2012 03 30
Priimta publikuoti 2012 07 20

Michał Łuczyński*Uniwersytet Jagielloński**Wydział Filologiczny**ul. Gołębia 24, 31-007 Kraków, Polska**E-mail: michal.luczynski@uj.edu.pl**Zainteresowania naukowe: leksykologia słowiańska, etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, historia*

**CZESKO-POLSKIE STOSUNKI JĘZYKOWE
W ZAKRESIE SŁOWNICTWA KULTURY DUCHOWEJ
(PRZESZŁOŚĆ I STAN OBECNY)**

Dynamiczne przemiany w zakresie leksyki kulturowej zachodziły zarówno w dialektach w obrębie prasłowiańszczyzny, jak i starszych kontaktów wewnątrzsłowiańskich już na gruncie poszczególnych języków narodowych. Przykładem drugiego typu są niejednokrotnie złożone drogi wędrówki nazw mitologicznych, jakich obraz wylania się z badań wewnątrzsłowiańskich zapożyczeń. Tematem artykułu jest rola języka czeskiego w kształtowaniu się polskiego słownictwa religijnego i demonologicznego. Autor omawia to zagadnienie na podstawie analizy leksyki z grupy tematycznej ‘wierzenia i religia’, zaklasyfikowanej jako bohemizmy, w tym: staropolskich – anioł, diabeł; oraz polskich dialektalnych: antyjasz, cwerg, czechman, dias, fajermon, jaroszek, korfanty, raraszek, sotona, waserman i zazrak. Zapożyczenia te dotyczą przede wszystkim nazw istot demonicznych niższego rzędu i stanowią na ogół eufemistyczne określenia ‘złego ducha’. Ich analiza pod kątem geografii lingwistycznej wskazuje na głównie południowo-zachodni zasięg występowania zapożyczeń z czeskiego w obrębie nazw demonicznych (powiaty katowicki, opolski, nowosądecki) oraz ich niejednokrotnie ściśle regionalny (czasami nawet jednostkowy) charakter. Język czeski pełnił tu rolę języka-pośrednika w adaptowaniu zapożyczeń z innych języków (w tym z niemieckiego, greki i łaciny), przez co znacząco wpływał na współczesne zróżnicowanie polskiej ludowej leksyki mitologicznej. Tematyka referatu wiąże się z etniczną klasyfikacją słowiańskiego słownictwa mitologicznego oraz z problematyką wzajemnych wpływów słowiańsko-słowiańskich w obrębie tej samej grupy językowej.

SŁOWA KLUCZOWE: leksykologia, zapożyczenia, słownictwo religijne, język polski.

Wyrazy zapożyczone stanowią niezwykle ciekawy rozdział historii języka jako wynik wpływów postronnych na dany język, pozostają w ścisłej zależności od pozostawania etnosu w relacjach z kulturami innych narodów. Wymianie dóbr duchowych i materialnych towarzyszy między nimi przesiąkanie do języka elementów obcych, co w szczególności odnosi się do wielowieko-

wych kontaktów czesko-polskich, w tym zwłaszcza dotyczących kultury duchowej i wierzeń. Badając zapożyczenia leksykalne, odkrywamy właściwie historię wzajemnych kontaktów kulturowych, jakie powodowały transmisję niektórych treści z jednej kultury do drugiej, i – co za tym idzie – poszerzanie się zasobu słownictwa języka-odbiorcy w toku wielowiekowego rozwoju.

Dynamiczne przemiany w zakresie leksyki kulturowej zachodziły oczywiście zarówno już w dialektach w obrębie prasłowiańszczyzny, jak i starszych kontaktów wewnątrzsłowiańskich, na gruncie poszczególnych języków narodowych. Przykładem drugiego typu zapożyczeń leksykalnych są wzajemne (wewnątrzsłowiańskich) zapożyczenia nazw pojęć z zakresu kultury duchowej, w tym zwłaszcza terminologia religijna oraz nazwy własne i potoczne postaci mitologicznych (głównie demonicznych i półdemonicznych).

Właściwe dla tego drugiego typu zapożyczeń są wpływy czeskie¹ na słownictwo i terminologię polską, dotyczącą w szczególności wierzeń religijnych i demonologicznych. Ponieważ rola czeszczyzny w kształtowaniu się polskiego słownictwa religijnego i mitologicznego (por. Dźwigoł 2004; Заїцева 1975; Санникова 1986) nie stała się, jak dotąd, przedmiotem osobnego opracowania – tematyka ta pojawia się na marginesie istniejących prac na temat historii języka polskiego czy leksyki mitologicznej języka czeskiego lub polskiego – niniejszy rekonesans tej problematyki ma na celu wypełnienie luki w literaturze naukowej na ten temat.

Do najstarszych zapożyczeń w języku polskim należy terminologia chrześcijańska, która przedostaje się do języka staropolskiego po chrzcie Polski właśnie z czeszczyzny, choć wpływy kulturowe chrześcijaństwa – zdaniem niektórych badaczy – mogły zachodzić już pod koniec IX wieku na Śląsku i na ziemi Wiślan, chociaż niewątpliwie wpływy datują się na

przełom X i XI wieku². Zapożyczenia te przenikały do staropolszczyzny w okresie po wprowadzeniu chrześcijaństwa oraz w XVI wieku i były to wpływy okresowo bardzo intensywne. Pierwsza faza zapożyczeń z czeskiego, która dotarła do Polski po chrystianizacji (a zapewne na krótko przed nią), przyniosła nową terminologię religijną (taką jak nazewnictwo obrzędów, instytucji kościelnych i in.).

Wzajemne czesko-polskie wpływy językowe od najdawniejszych czasów uzależnione były od warunków politycznych i kulturalnych. W średniowieczu czeski był dla polskiego jednym z głównych źródeł zapożyczeń językowych głównie ze względu na polityczne, prozachodnie aspiracje Polski. Na tym wczesnym etapie wpływ czeszczyzny na polszczyznę wyrażał się przede wszystkim w pośrednictwie w przyjmowaniu wyrazów łacińskich – terminologii chrześcijańskiej; w ten sposób wczesnopolskie słownictwo religijne wzbogacało się w drodze zapożyczeń leksykalnych³, a także przez przejmowanie neologizmów semantycznych⁴. Rodowód większości tych terminów sięga genezą greki, tłumaczonej na łacinę. Do Polski zasadniczą część owego słownictwa docierała za pośrednictwem Czech, gdzie krzyżowały się wcześniej wpływy zachodnioeuropej-

² Stieber 1956, s. 113. Również Jarosław Malicki (2006, s. 281) uważa X–XI w. za okres intensyfikacji wzajemnych kontaktów, szczególnie obecnych na ziemiach pogranicza, gdzie docierać mogły, obok innowacji prapolskich, również językowe innowacje praczeskie.

³ Np. *kościół*, z łac. *castellum*, za pośrednictwem czeskiego *kostel*; *opat*, z łac. *abbate*, za pośrednictwem czes. *opat*; czy *poganin*, z łac. *paganus*, za pośrednictwem czeskiego *pohan*; i in.

⁴ Np. rozszerzenie znaczeń słownictwa rodzimego o znaczenia chrześcijańskie: psł. **svęťь* > szces. *svaty* > spol. *święty*, pod wpływem semantyki łac. *sanctus* ‘święty’ (pierwotne znaczenie: ‘silny, mocny’).

¹ Wpływem języka czeskiego na literacką polszczyznę poświęconych jest wiele prac, m.in. Dunaj 1977; Malicki 2006; Orłoś 1980; Reczek 1968; Siatkowski 1996; Urbańczyk 1946.

skie i słowiańskie. Dużą rolę odgrywała tu także niemieczyzna jako język-nośnik pożyczek łacińskich. Czeszczyzna z kolei odgrywała ważną rolę jako język-pośrednik w przekazywaniu nie tylko łacińskich, ale też niemieckich elementów językowych.

Jednym z zapożyczeń datujących się na tę fazę jest leksem anioł. Słownik staropolski notuje formy: *anjol*, *anjel*, plur. *anjeli*⁵. Uważa się, że staropolskie *anjol* pochodzi ze staroczeskiego *anjel*, *anjel* (jeszcze sprzed przejściem *j* w *d* w nowoczesnym), ponieważ w staropolszczyźnie wskutek szkolnej wymowy łaciny *-ge-* wymawiano jak *-je-*, a *-gi-* jako *-ji-*; zatem w staropolskim notujemy również formy: *angiol* (XV w.), *angieli* (XIV/XV w.), *angiel* (XIV w.), *angolowi*, *angele boży* (XVI w.; Bańkowski 2000, s. 12). Źródłem ostatecznym zapożyczenia było łac. *angelus* (co z gr. *angelos* ‘posłanek, poseł’). Znaczenie leksykalne gr. *angelos* to ‘zwiastun’, od *angellen* ‘zwiastować/ogłaszać’ (w Biblii ‘posłaniec Boży’). Podobnie spol. *diabeł* zostało zapożyczone ze staroczeskiego: *Słownik staropolski* rejestruje warianty: *dyjabeł*, *dyjaboł*, plur. *diabli*, *dyjabli*; SGP (V 503) notuje formę *diabeł* na całym obszarze Polski w znaczeniu ‘złego ducha’. Jest to zapożyczenie grecko-łacińskie; ostatecznym źródłem wyrazu jest greckie *diabolos* ‘oszczerca, potwarca’, wtórnie ‘uosobienie zła; przeciwnik Boga’ (Dźwigoł 2004, s. 89nn.).

Ponowny wzrost roli wpływu czeskiego na język polski następuje w 2. połowie XIV w., w okresie wielkiego rozkwitu kultury czeskiej i początków rozkwitu kultury polskiej⁶. Wtedy też rozpoczyna się szeroko

zakrojona akcja sprowadzania rękopisów czeskich do Polski przez organizację kościelną, a ich tłumaczenie intensyfikuje wpływ czeskiego w Polsce drogą pisma, przez co ilość bohemizmów wzrasta, po czym nasilenie tych wpływów nieco spada w epoce Renesansu. Z tej fazy notuje się kilka zapożyczonych nazw należących do sfery demonologii chrześcijańskiej. Jedną z nich jest leksem *korfanty* – jest to nazwa eufemistyczna diabła, zapożyczona w XVI wieku z czeskiego *kornifel*, *kornyfel*, *kontrfel* ‘diabeł rogaty’ (co z łac. *cornifer* ‘rogaty’; Dźwigoł 2004, s. 100). Drugą – *tatrman*. Dla staropolskiego *tat(a)rman*, plur. *tetrmani* ‘diabły, demony’ (XV w.), a także gwarowego śląskiego (notowanego na Zaolziu) *tatermaczek* jako nazwy ‘demonia wodnego, topielca’, źródłem zapożyczenia było staroczeskie *tatrman* (z XIV w.) ‘bożek, demon’, ‘idol’ (XV–XVI w.), co z kolei wywodzi się prawdopodobnie od niemieckiego *Tattermann* ‘zły duch, diabeł’. W *Słowniku staropolskim* znajdujemy jeszcze inną eufemistyczną nazwę ‘złego ducha’: *dyjas*, *dias*; SGP V 532 ma formy: *dias*, *djos*, plur. *djasi/diasi* w znaczeniu ‘zły duch, szatan, diabeł’.

Współcześnie wzajemne wpływy językowe można obserwować na dwu płaszczyznach: 1) w gwarach na pograniczach, gdzie bezpośrednio stykają się ze sobą gwary polskie i czeskie; 2) w języku literackim, przechowujących pamięć wpływów historycznych, datujących się nieraz ze średniowiecza. Mówiąc o geograficznym rozmieszczeniu zapożyczeń czeskich w polskich dialektach, Janusz Siatkowski

⁵ Cytowany materiał leksykalny pochodzi z ISiStp i SGP.

⁶ Na aspekt geograficzny tego procesu zwracał uwagę m.in. Stanisław Rospond (1959), pisząc, że do-

piero na przełomie XIV i XV w., a zwłaszcza od XV w. zaistniały odpowiednie warunki kulturowe i piśmiennicze, które umożliwiły szeroki dostęp do czechizmów w piśmiennictwie staropolskim i również starośląskim.

zwraca uwagę, iż „czesko-polskie kontakty językowe, bardzo bogate w przeszłości, współcześnie ograniczają się do bezpośredniej interferencji językowej w gwarach czeskich na terenie Polski” (Siatkowski 1996, s. 185). Ma to duże znaczenie dla stratyfikacji geograficznej omawianych w dalszej części pracy zapożyczeń czeskich w dialektach polskich (w tym w dialektach przejściowych), z których część ma izolowany charakter bądź występuje jednostkowo.

Znaczna część analizowanych bohemizmów gwarowych dotyczy eufemistycznych określeń ‘złego ducha’. Jedną z takich nazw jest *antyjasz*. SGP notuje formę dialektalną: *antyjasz*, *ancyjos* z powiatu limanowskiego. Jest to najprawdopodobniej zapożyczenie z czeskiego dialektalnego (morawskiego) *anciáš* (euf.) ‘określenie antychrysta, diabła’ (wywodzące się z czes. *ancikrist*; SGP I 140; Dźwigoł 2004, s. 98). Podobnie polskie gwarowe *czechman* – formy *czechmón*, *čehmún* ‘diabeł, zły duch, skarbnik’ – występują w gwarach przede wszystkim powiatu cieszyńskiego, ale też rybnickiego i głubczewskiego. Jest to pożyczka z czeskiego *čechman* ‘zły duch’ (SGP V 48; Dźwigoł 2004, s. 132). Inną odnotowaną nazwą odnoszącą się do świata demonów jest polskie dialektalne *sotona* ‘rodzaj zmory, złego ducha’, odnotowana w gwarach Śląska opolskiego. Jest to pożyczka z czes. *sotona* ‘t.s.’ (kontynuującego szcz. *sotona*, co z kolei ze scs. *sotona* < gr. *satanās* < aram. *sātānā*; Dźwigoł 2004, s. 62; por. Moszyński 1991, s. 169; 1996, s. 248). O ile wymienione leksemy funkcjonują jako eufemizmy, chroniące tabuizowaną nazwę *diabeł*, zwłaszcza we frazeologizmach, czy jako ekspresywi-

zmy, kilka innych wiąże się bezpośrednio z wierzeniami demonologicznymi: należy do nich *zazrak* – gwarowa nazwa ‘złego ducha’, notowana w powiecie cieszyńskim, zapożyczona z czeskiego *zázrak* (Dźwigoł 2004, s. 133); oraz prawdopodobnie polskie dialektalne *b'inek*. Polską nazwę *binek* (*b'inek*) ‘zły duch na usługach czarownic’ rejestruje jedynie słownik gwary Kociewia (SGP II 221). Renata Dźwigoł (2004, s. 136) uważa ten wyraz za etymologicznie niejasny. Tymczasem wydaje się, iż prawdopodobnym źródłem zapożyczenia jest tu czeskie (morawskie) dialektalne *kubínek* ‘nazwa skrzata; kubiček’ (Kott 1910, s. 46), w którym nastąpił zanik początkowego *ku-*, co być może miało motywację w postaci tabu językowego. Zagadkowe jest jednak izolowane występowanie tego wyrazu w gwarze oddalonej od kręgu bezpośrednich oddziaływań dialektów czeskich – zatem prawdopodobnie możliwe jest jeszcze inne rozwiązanie etymologii tej nazwy, bez nawiązań do czeszczyzny.

Osobną grupę bohemizmów stanowią nazwy odnoszące się do demonologii domowej. Polskie gwarowe *cwerg*, *cferk* (plur. *cfergi*, *sfergi*) ‘krasnoludek’ występowały w gwarach powiatów strzeleckiego, opolskiego, cieszyńskiego i lubelskiego. Jest to pożyczka z czeskiego *cvergl* (por. też pol. dial. *cwergiel*, *cwerglik*), które z kolei pochodzi od niemieckiego *zwerg* ‘krasnoludek, karzełek’ (SGP IV 560; SGŚ V 169–170). Innymi nazwami należącymi do tej grupy tematycznej są: *jaroszek* – jako nazwę diabła domowego formę *jaroszek*, plur. *jaroszki* notują gwary śląskie z powiatu cieszyńskiego; jest to pożyczka z czes. *jarášek*. Podobnie *raraszek*, spieszczona nazwa diabła, notowana na Śląsku, a za-

pożyczona z czes. *rarach, raroch, rarášek, radášek* (Dźwigoł 2004, s. 27, 132).

Inne nazwy, będące w analizowanej grupie słownictwa bohemizmami, stanowią kolejno określenia związane z ludową demonologią wodną. Nazwy: *haserman, hasterman, hastrman* wraz z wariantami notują gwary śląskie w powiecie cieszyńskim; formę *hasermonk* zanotowano w powiecie raciborskim. Jest to pożyczka z czeskiego lub z wprost niemieckiego *wassermann* ‘demon wodny, wodnik’. Inna nazwa – *mužik* (w złożeniu *červony mužik*) w znaczeniu ‘topielec, demon wodny’ – zanotowana została jednostkowo na Zaolziu. Źródłem zapożyczenia było tu czeskie *mužik*, wchodzące w skład nazwań demonów różnego typu, jak wodnik, krasnoludek itd. (Dźwigoł 2004, s. 169, 175).

W mniejszym stopniu reprezentowane były nazwy odnoszące się do demonologii podziemnej: *fontana* – dla tej nazwy ducha kopalni/skarbnika, notowanej na Śląsku (Podgórcy 2000, s. 159; Зайцева 1975, s. 12), źródłem zapożyczenia było czeskie dialektalne *fontana* ‘podziemny duch, pomagający górnikom’, zanotowane w regionie ostrawsko-karwińskim. Inną nazwę ducha kopalni, skarbnika – *Pustecki, Pustacki* – notowaną w gwarach śląskich, zapożyczono z czeskiego *Pustecký* ‘t.s.’ (Podgórcy 2000, s. 319–230; Зайцева, op. cit.). W badanym materiale leksykalnym stwierdzono również występowanie formy: *fajermon* – notuje ją w znaczeniu ‘demon, duch pokutujący w postaci zjawy’ tylko SGP w powiecie cieszyńskim i na Śląsku (SGP VII 395); a także *kužlak/kuzliř* (od czeskiego dial. *kouzelňik* ‘przepowiadacz, wróż’, co z czes. literackiego *kouzelník* ‘t.s.’ – por. Bachmannová 1998, s. 150) oraz *wiestnica* – odnoszące się do mitologizowa-

nych przedstawicieli instytucji związanych z czarownictwem, uprawianiem magii itd.⁷

Podsumowując można więc stwierdzić, że omawiane zapożyczenia dotyczą przede wszystkim nazw istot demonicznych niższego rzędu i stanowią na ogół eufemistyczne określenia ‘złego ducha’ (*antyjasz, b'inek, czechman, diabeł, dias, jaroszek, korfanty, raraszek, tatrman, zazrak*), w mniejszym zaś stopniu nazwy zapożyczone wchodzą w skład istot innego rodzaju – duchów domowych (*cwerg*), wodnych (*hastrman, mužik*) czy podziemnych (*Fontana, Pustecki*) i in.

Analiza tych zapożyczeń z czeskiego wskazuje głównie na południowo-zachodni zasięg ich występowania w obrębie gwarowych nazw demonicznych (powiaty katowicki, opolski, nowosądecki) oraz niejednokrotnie ich ściśle regionalny (czasami nawet jednostkowy) charakter. Są wśród nich nazwy, których źródłem był język czeski, jak te, w przekazywaniu których czeszczyzna pełniła jedynie rolę języka-pośrednika – dotyczy to wszelkich zapożyczeń z niemieckiego, greki i łaciny. Można więc powiedzieć, że rola czeskiego w adaptowaniu zapożyczeń z innych języków była znacząca, przez co istotnie wpływała na współczesne zróżnicowanie i bogactwo polskiej leksyki mitologicznej.

Podsumowując można w tej grupie leksyki wyróżnić zarówno zapożyczenia stare, o charakterze „książkowym”, datujące się na okres wczesnego średniowiecza (*anjoł, diabeł*), zapożyczenia okresu „średniego”, odzwierciedlające rosnący wpływ kulturalny czeszczyzny w dobie renesansu (*korfanty, tatrman, dias*), a także zapożyczenia stosunkowo nowe, obserwowane w mate-

⁷ Formy te cytują Зайцева 1975; Санникова 1986, c. 10.

riale gwarowym dopiero w XX wieku (tu należą: *antyjasz*, *haserman* i szereg innych). Należy podkreślić, że niektóre z najwcześniejszych pożyczek funkcjonują w gwarach do dziś, są też produktywne we frazeologii lub występują jako ekspresywizmy (por. np. zwroty typu „do diaska/diabła” itd.). Można powiedzieć, że czeszczyzna w dużej mierze uformowała nie tylko zasób słownictwa tej grupy tematycznej, ale również typowe zwroty i frazeologizmy, funkcjonujące w polszczyźnie (także tej literackiej) do dziś, choć niewiele użytkowników języka zdaje sobie na co dzień sprawę z ich pochodzenia.

To nie tylko objaw wzajemnych wpływów językowych czesko-polskich, ale także zapis wspólnej, kilkusetletniej historii wzajemnych kontaktów kulturowych. Wydaje się, że problematyka zapożyczeń czeskich w polskim ludowym słownictwie mitologicznym wiąże się nie tylko ze stratyfikacją słowiańskiego słownictwa gwarowego oraz z wzajemnymi wpływami leksykalnymi w obrębie tej samej grupy językowej, ale również z badaniami polskiego językowego obrazu świata, którego istotny fragment współtworzą nazwy i pojęcia przejęte od czeskich sąsiadów.

Wykaz skrótów

ISiStp – *Indeksy do Słownika staropolskiego*. 2007. Red. M. EDER, W. TWARDZIK. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

SGP – *Słownik gwar polskich*. Wrocław–Kraków 1982–.

SGŚ – *Słownik gwar śląskich*. 2004. Red. B. WYDERKA. Opole. T. V.

Bibliografia

BACHMANNOVÁ, J., 1998. *Podkrkonošský slovník*. Praha.

BAŃKOWSKI, A., 2000. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. I. Warszawa.

DUNAJ, B., 1977. Zapożyczenia czeskie w polszczyźnie XII–XIII wieku. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 52, 27–38;

DŹWIGOŁ, R., 2004. *Polskie ludowe słownictwo mitologiczne*. Kraków.

Indeksy do Słownika staropolskiego. 2007. Red. M. EDER, W. TWARDZIK. Kraków.

KOTT, F. Š., 1910. *Dodatky k Bartošovu Dialektickemu Slovníku Moravskému*. Praha.

MALICKI, J., 2006. Język polski i język czeski na południowej rubieży Dolnego Śląska w wiekach średnich. *Rozprawy Komisji Językowej WTN*, nr 33, 281–287.

MOSZYŃSKI, L., 1991. Prasłowiańskie duchy w oczach slawisty-filologa. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia polska XXXVI – Nauki Humanistyczno-Społeczne*, z. 230, 149–170.

MOSZYŃSKI, L., 1996. Terminologia religijna Zabytków Fryzyjskich – najstarsza znana terminologia religijna Słowian. *In: Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana, 245–251.

ORŁOŚ, T. Z., 1980. *Polsko-czeskie związki językowe*. Wrocław.

PODGÓRSCY, B. i A., 2000. *Encyklopedia demonów*. Warszawa.

RECZEK, J., 1968. *Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV wieku: wybrane zagadnienia*. Wrocław.

ROSPOND, S., 1959. *Dzieje polszczyzny śląskiej*. Katowice.

SIATKOWSKI, J., 1996. *Czesko-polskie kontakty językowe*. Warszawa.

Słownik gwar polskich. 1982–. T. I–, Wrocław–Kraków.

Słownik gwar śląskich. 2004. Red. B. WYDERKA. T. V. Opole.

STIEBER, Z., 1956. *Z dziejów powstawania języków narodowych i literackich*. Warszawa.

URBAŃCZYK, S., 1946. *Z dawnych stosunków językowych polsko-czeskich*. Kraków.

ЗАЙЦЕВА, Н. И., 1975. *Мифологическая лексика в чешском и словацком языках*. Минск.

САННИКОВА, О. В., 1986. *Польская демонологическая лексика в этнолингвистическом и сравнительно-историческом освещении*. Москва.

Michał Luczynski

Jagiellonian University in Krakow, Poland

Research interests: Slavic lexicology, ethnolinguistics, history

CZECH AND POLISH LINGUISTIC RELATIONS IN THE VOCABULARY OF SPIRITUAL CULTURE (PAST AND PRESENT)

Summary

This paper discusses the role of the Czech language in forming Polish vocabulary. The question is presented on the basis of one of the thematic groups of vocabulary, *beliefs and religion*, classified as Bohemianisms, including such words as Old Polish *aniol*, *diabel*, and *tatman*, as well as the Polish dialectal *antyjasz*, *b'inek*, *cwerg*, *czechman*, *dias*, *fajermon*, *Fontana*, *hastrman*, *jaroszek*, *korfanty*, *kuźlak*, *mużik*, *Pustecki*, *raraszek*, *sotona*, *szatan*, *waserman*, *wiestnica* and *zazrak*.

The classification of Czech borrowings in Polish includes three groups. The main groups are: borrowings from Old Czech, borrowings from literary Czech from the 14th to the beginning of the 16th centuries, and borrowings from common Czech dialects (especially from a transitional group of dialects). The first and second group contains many international words (borrowings from Greek, Latin and German), while the third appear chiefly in the Polish dialects of Silesia and the Małopolska province. The author notes that the early Old Czech brought Latin borrowings from Christian terminology and demonological nomenclature. The 14th and 15th and also 20th centuries brought words related to witchcraft and traditional *demonology*, such as the names of wizards and witches, the devil, ghosts, etc. The author ascertains that, first of all, such loan names concern beings of the lowest demonic ranks and, in general euphemistic determination, present “evil ghosts.” Linguistic geographical analysis indicates that Czech loans of demoniac names occur mainly in the south-west and repeatedly exhibit a strictly regional (sometimes individual) character. The Czech language has also fulfilled an intermediary role in adapting borrowings from other languages (German, Greek and Latin); it has thus had a significant effect on modern disparity and Polish mythological vocabulary. This article aims at the ethnic and chronological classification of fragments of Slavic mythological vocabulary, and analyzes the problem of language influence between Czech and Polish.

KEY WORDS: lexicology, loanwords, religious vocabulary, Polish language.

Michał Luczyński

Jogailaičių universitetas, Krokuvą, Lenkija

Moksliniai interesai: slavų leksikologija, etnolingvistika, istorija

LINGVISTINIAI ČEKŲ IR LENKŲ KALBŲ SANTYKIAI DVASINĖS KULTŪROS (PRAEITIES IR DABARTIES) ŽODYNE

Santrauka

Straipsnyje aptariamas čekų kalbos vaidmuo lenkų kalbos žodyne. Autorius šį klausimą analizuoja per „įsitikinimų ir religijos“ teminę žodyno grupę, įvardijamą kaip bohemizmai. Taip pat nagrinėjami senosios lenkų kalbos žodžiai *aniol*, *diabel*, *tatman*, lenkų dialektizmai *antyjasz*, *b'inek*, *cwerg*, *czechman*, *dias*, *fajermon*, *Fontana*, *hastrman*, *jaroszek*, *korfanty*, *kuźlak*, *mużik*, *Pustecki*, *raraszek*, *sotona*, *szatan*, *waserman*, *wiestnica*, *zazrak*.

Lenkų kalbos skoliniai čekų kalboje klasifikuojami į tris grupes. Tai skoliniai iš: senosios čekų kalbos, literatūrinės kalbos nuo XIV iki XVI a. pr., iš bendrų Čekijos dialektų (ypač iš tarpinių dialektų grupės). Pirmoje ir antroje grupėje yra daug tarptautinių žodžių (skolinių iš graikų, lotynų ir vokiečių), trečioji gausiausia Lenkijos Silezijos ir Małopolskos provincijų tarmėse.

Autorius pažymi, kad ankstyvoji senoji čekų kalba iš lotynų kalbos perėmė krikščioniškosios terminijos ir demonologijos terminologijos skoliniai; XIV ir XV, taip pat XX amžių žodžiai susiję su raganavimu ir tradicine demonologija (burtininkų ir raganų, velnių, vaiduoklių vardai ir pan.). Nustatyta, kad, visu pirma, tai susiję su žemiausiojo sluoksniu demoniškų būtybių skolinių vardais ir bendrais šiuolaikiniais eufemistiniais „blogio šmėklų“ apibūdinimais.

Analizė parodė, kad atsižvelgus į lingvistinę geografiją, pietvakarių srityje daugiausia demoninių skolinių pavadinimų atsirado iš čekų kalbos, jie pasižymi regioniniu (kartais individualiu) pobūdžiu. Čekų kalba atliko kalbos-tarpininkės vaidmenį pritaikant lenkų kalboje skoliniai iš kitų kalbų (vokiečių, graikų ir lotynų). Tai nulėmė šiuolaikinius lenkų kalbos mitologinio žodyno bruožus ir išteklius. Straipsnio tikslas – pateikti etninę ir chronologinę slavų mitologinio žodyno fragmento klasifikaciją ir išanalizuoti čekų ir lenkų kalbų santykio problematiką.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: onomastika, skoliniai, religinis žodynas, lenkų kalba.

Gauta 2012 05 02

Priimta publikuoti 2012 07 20

Anna Korycka

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Polskiej

ul. Leśna 16, 25–509 Kielce, Polska

Tel.: +48 41 349 71 20, +48 69 663 38 97

E-mail: annakorycka@onet.pl

Zainteresowania naukowe: polszczyzna kresowa, etnolingwistyka, folklor

ANALIZA WYBRANYCH CECH FONETYCZNYCH I MORFOLOGICZNYCH WYSTĘPUJĄCYCH W POLSKICH PIEŚNIACH LUDOWYCH Z WILEŃSZCZYZNY

Artykuł jest poświęcony analizie wybranych cech fonetycznych i morfologicznych, które występują w materiale polskiego folkloru pieśniowego Wileńszczyzny. Ekscerpcja pieśni prowadzona była pod kątem zawartości materiału kresowego. Przykłady wyekscerpowano z tekstów „Pieśni Wileńszczyzny” wydanych przez Jana Mincewicza, materiałów pozyskanych z Archiwum Instytutu Literatury Litewskiej i Folkloru w Wilnie oraz z nagrań własnych autorki. W oparciu o publikacje dialektologiczne (Turska, Kurzowa, Grek-Pabisowa, Sawaniewska-Mochowa, Rieger i inne) zbadano występowanie cech specyficznych dla polszczyzny północnokresowej w polskich pieśniach ludowych Wileńszczyzny.

W pierwszej części poddano analizie cechy fonetyczne z zakresu wokalizmu (akanie, pochylenie nieakcentowanego e, tj. jego podwyższenie i zwężenie do samogłoski i/y, odnosowanie a w wygłosie, zjawisko labializacji o w wygłosie) i konsonantyzmu, m.in. s'liedzikowanie i mieszanie spółgłosek szumiących (š, ž, č), szumiących palatalnych (š', ž', č'), ciszących (ś, ź, ć) i syczących (s, z, c).

Natomiast druga część artykułu zawiera analizę zjawisk morfologicznych (fleksyjnych i słowotwórczych) występujących w polskich pieśniach ludowych, znanych i śpiewanych na Wileńszczyźnie. Omówione zostało zjawisko zmiany rodzaju gramatycznego rzeczownika, osobliwości występujące w odmianie czasownika oraz występowanie sufiksu -uk.

Konkludując – na podstawie analizy fonetyki i morfologii można stwierdzić, że język polskich pieśni ludowych, znanych i śpiewanych na Wileńszczyźnie, zachował wiele cech gwarowych, właściwych dla dialektu północnokresowego.

SŁOWA KLUCZOWE: pieśń ludowa, fonetyka, fleksja, słowotwórstwo, dialekt kresowy, Wileńszczyzna.

Język Kresów Północno-Wschodnich doczekał się już wielu opracowań, szczególnie w ciągu ostatnich kilkunastu lat. Świadczyć o tym może chociażby obszerna bibliografia dotycząca tematu, sporządzona przez Zofię Sawaniewską-Mochową (Sawaniewska-Mochowa 1991, s. 223–254; 1995, s. 265–282).

Nie oznacza to jednak, że nie istnieje już potrzeba prowadzenia dalszych badań, wprost przeciwnie. Istnieją bowiem obszary słabo zbadane lub niezbadane w ogóle. „Mimo że problematykę kresową podejmuje się raz po raz w różnych ośrodkach naukowych, daleko jeszcze do całościowego obrazu dialektu, jak również uchwycenia jego

geograficznych zróżnicowań. Wiele postulatów formułowanych w ciągu ostatnich dziesięcioleci nadal czeka na realizację” (Kurzowa 1993, s. 13). Do takich obszarów należy język polskich pieśni ludowych z okolic Wileńszczyzny (tu i dalej używam tej nazwy na oznaczenie południowo-wschodniej części dzisiejszej Republiki Litewskiej z centrum w Wilnie, która do 1939 roku należała do państwa polskiego). Przedmiot badań stanowią teksty zamieszczone w zbiorze Jana Mincewicza „Pieśni Wileńszczyzny” (Mincewicz 1992), teksty pozyskane z Archiwum Literatury Litewskiej i Folkloru w Wilnie (*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*) oraz własne nagrania autorki, sporządzone podczas eksploracji terenowej (październik – grudzień 2011).

Pieśń ludowa na Wileńszczyźnie ma wyjątkowy charakter. Przez wielu traktowana jest jak skarb narodowy, cenna własność, która służy za lingwistyczny środek wyrazu, za pomocą którego lud werbalizuje swoje doświadczenia.

Występowanie określonych cech fonetycznych i morfologicznych zostanie zobrazowane jedynie kilkoma przykładami, ponieważ przywołanie wszystkich byłoby zbyt obszerne (materiał egzemplifikacyjny liczy ponad 300 tekstów). Pierwsza część artykułu zostanie poświęcona analizie najważniejszych cech fonetycznych, które odbiegają od norm języka ogólnopolskiego, natomiast w części drugiej zajmę się analizą na poziomie morfologii (fleksji i słowotwórstwa).

1. Cechy fonetyczne

1.1. Cechy fonetyczne w zakresie wokalizmu

Cechą najczęściej występującą w tekstach pieśni (biorąc pod uwagę wokalizm) jest

akanie, czyli przejście nie akcentowanego *e*, *o* i odnoszowanego *ę*, *ą* w samogłoskę *a* (Rieger 2006, s. 387–396, Czekman 1975, s. 283–305). Zjawisko akania ma długą tradycję w dialekcie północnokresowym. Dość licznie reprezentowane jest już w dokumentach z XVII i XVIII stulecia (Kurzowa 1993, ss. 86–87). Zachodzi najczęściej w wygłosie, chociaż odnalazłam również nieliczne przykłady akania w nagłosie i śródgłosie (*astygnie; dalarami; sakuole; skawronek; swabodzie*). Występowanie akania pociąga za sobą konsekwencje w systemie fleksyjnym (rozwińnięcie tematu w drugiej części artykułu). Najczęściej w pieśniach spotykane jest w wygłosie w bierniku liczby pojedynczej rzeczowników żeńskich i ich określeń: *w ta strona; w suknia ładna ubrałam sia; ma ładna córeczka; druga sobie pieści; w ta pora; jasna słońca; w szara godzina; tamta rzeka*; oraz w 1. osobie liczby pojedynczej czasu teraźniejszego: *moga; robia; patrza; prosza; myśla; widza; mówia; pojmują; wchodzi; ida; dziękują; biora; chca* i przyszłego – *benda; spojrze; wyjda; stana; siąda*. Akanie obejmuje również partykułę *nie – nia* oraz zaimki: zwrotny *się – (udała) sia*; wskazujący *tę – ta*. Natomiast redukcję *o > u*, czyli tak zwane ukanie, poświadczają tylko dwa przykłady: formy *subota* oraz *tylku*.

Kolejną charakterystyczną osobliwością wymowy Polaków z Wileńszczyzny jest pochYLENIE nieakcentowanego *e*, to jest jego podwyższenie i zwężenie do samogłoski *i/y*. Zauważalne jest to zwłaszcza w kilku pozycjach morfologicznych, szczególnie w 2. i 3. osobie liczby pojedynczej oraz w 1. osobie liczby mnogiej czasu teraźniejszego czasowników koniugacji *-ę, -esz*, np. *pójdzisz; pojedzisz; idzim*. Zgromadzony materiał ilustruje również występowanie

tej cechy w mianowniku i bierniku liczby mnogiej rzeczowników miękkotematowych męskich: *te rubli; ludzi pracowali; miała pieniędzy*. Właściwość ta obecna jest także w partykule i przedrostku nie-: *ni ma; ni można*.

Szeroko rozpowszechnionym w pieśniach zjawiskiem kresowego wokalizmu jest tendencja do odnosowania *q* w wygłosie, np. *dadzo; płaco; mówio; z mamó*. Samogłoska tylna *q*, ulegając denazalizacji w wygłosie, przechodzi w *o*, a samogłoska *ę* – w *e*. Proces ten zachodzi najczęściej w 1. osobie liczby pojedynczej i w 3. osobie liczby mnogiej czasowników czasu teraźniejszego oraz w afiksie *się*. Obocznie pojawiają się też – choć rzadko – formy z zaznaczoną nosowością w wygłosie, np. *rozumieją; uczą się/uczą sia; liczą się*. Obok pozycji przed spółgłoskami zwartymi i zwartoszczelinowymi, asynchroniczna wymowa nosówek występowała również przed szczelinowymi, co różnicowało polszczyzną północnokresową od polszczyzny ogólnej. Zdaniem Z. Kurzowej sytuacja taka była spowodowana kontaktami polszczyzny północnokresowej z językami ruskimi, w których nosówki nie występują (Kurzowa 1993, s. 81).

W tekstach wielu pieśni mamy do czynienia z dyftongiczną, labializowaną wymową głoski *o*: *puo; sakuole; uobejrzawysz; uoczki; uojca; uokienka*. Turska zauważa w tym zjawisku wpływy języka litewskiego (Turska 1982, s. 112–113). Nie można jednak wykluczyć oddziaływania innych dialektów polskich, ponieważ jest to cecha dość rozpowszechniona na terenie kraju. Jak zauważa B. Greszczuk, występuje na przykład na Podkarpaciu w gwarze wsi Osobnica (Greszczuk 1997, s. 53–56)

oraz w dialektach: śląskim, małopolskim i wielkopolskim.

1.2. Cechy fonetyczne w zakresie konsonantyzmu.

Najczęściej spotykaną cechą (występującą w ponad 90% poddanych analizie tekstów) jest tak zwane s'iedzikowanie. Omawiana cecha gwarowa polega na specyficznej formie artykulacji palatalizowanych głosek *s, z, c, dz*. „Głoski te są wymawiane od środkowojęzykowych *ś, ź, ż, dź* do przedniojęzykowych *s', z', c', dz'*. H. Turska nazwała je głoskami zwartoszczelinowymi przedniojęzykowozębowymi uśredniojęzykowionymi” (Grek-Pabisowa 2002, s. 88–89). W pieśniach występuje wiele egzemplifikacji, m.in. *s'piewali; chc'eli; z'emia; mamus'a, znal'ez'li*.

Powszechnym zjawiskiem obserwowanym w badanym materiale jest specyficzna artykulacja spółgłoski *l*. Głoska ta niezależnie od pozycji fonetycznej jest wymawiana (wyśpiewywana) z pełną lub lekko zaznaczoną miękkością. Zmiękczenie *l'* dokonuje się nie tylko przed samogłoską *i*, ale również przed samogłoską *e, a, o, u*: *l'istki; fol'warku; l'ipa; b'iel'utki; kapel'usz; chl'eba; wiel'e; l'udzi, ml'eka; zemdl'ala*. Często występującą cechą (powstałą zapewne pod wpływem fonetyki białoruskiej) jest substytucja *u:w*, pojawiająca się najczęściej w śródgłosie, np. *dziauczyny*. W pieśniach śpiewanych na obszarze Wileńszczyzny spotkałam również przedniojęzykowo-zębowe *ł* oraz dysymilację grupy *-kt-*: *chto; chtoź; chtóry; nicht*. W gwarach Wileńszczyzny występuje również mieszanie szeregu spółgłosek szumiących (*š, ž, č*), szumiących palatalnych (*š', ž', č'*), ciszących (*ś, ź, ć*) i syczących (*s, z, c*).

Wahania w zakresie dystrybucji spółgłosek twardych i miękkich *Z*. Kurzowa postrzega jako „kresowe dialektyzmy uzależnione od białoruskiego podłoża” (Kurzowa 1993, s. 95). Najbardziej reprezentatywne są wahania *ś* i *sz* – *szlub* (również formy *szlubna* oraz *szlubowaci*); *wisznia*. Zdaniem I. Bajerowej mieszanie spółgłosek występowało zarówno w dawnej polszczyźnie ogólnej, jak i kresowej. Źródła tej osobliwości upatruje w ruskiej proveniencji głoski *sz* (Bajerowa 1986, s. 124). J. Rieger jednak nie uznaje tej cechy za osobliwość kresową, nazywając to zjawisko „rzekomą cechą fonetyczną gwar północnokresowych” (Rieger 2006, s. 26). Jest to całkiem prawdopodobne, skoro cecha występuje w gwarach lubawsko-ostródzkich i malborskich (por. Dejna 1994: mapa 11; Urbańczyk 1968, s. 217). H. Górniewicz dostrzega ponadto istnienie omawianych cech na Mazurach, w Wieleńskim i na północnym Śląsku, głównie w wyrazach zapożyczonych z języka niemieckiego (Górniewicz 1963, s. 16–31).

Warto również zwrócić uwagę na zjawisko zaniku spółgłosek nagłosowych i wygłosowych, licznie poświadczone w badanym materiale. Brak nagłosowego *h* – *arbata*; *istorija*; brak nagłosowego *n* w zaimkach – *jej*; *ich*; *im*; brak *ł* w wygłosie czasowników i w końcówce imiesłowów na *-łszy*: *odrzek*; *umar*; *uszed*; *jadszy*; *przywiozszy*. Jest to cecha języka mówionego, w którym głoski półotwarte (sonorne) tracą dźwięczność w wygłosie i często zanikają. W analizowanym materiale odnaleźć można również kontynuanty *é* pochylonego. Zjawisko to ma charakter zleksykalizowany, dotyczy tylko nielicznych przypadków: *dyszcz*; *czyrwoy*; *tyż*; *szyroki*.

2. Cechy morfologiczne

2.1. Cechy fleksyjne

2.1.1. Odmiana rzeczowników

Akanie w pozycjach morfologicznych wywołuje konsekwencje w pewnych kategoriach fleksyjnych, co powoduje między innymi zmiany w klasyfikującej kategorii rodzaju.

Egzemplifikacje wyekscerpowane z badanego materiału potwierdzają zmianę rodzaju gramatycznego rzeczownika (najczęściej rzeczowniki rodzaju nijakiego przechodzą do kategorii rodzaju żeńskiego, rzadziej do rodzaju męskiego; natomiast rzeczowniki rodzaju żeńskiego przechodzą do kategorii rodzaju męskiego; tylko niekiedy rzeczowniki męskie przechodzą w żeńskie). Istotny wpływ na zmianę rodzaju ma również zachowanie na Wileńszczyźnie dawnych postaci wyrazów o innym niż we współczesnej polszczyźnie ogólnej rodzaju gramatycznym (Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska 2007, s. 70). Przykłady: *nasza miasteczka*; *moja życ'a ni s'aka ni taka*; *moja serca płacza*; *ta ptaszka*; *moja wesela*.

Kolejnym zjawiskiem o znaczącej frekwencji występowania w paradygmacie rzeczowników w pieśniach z Wileńszczyzny jest synkretyzm form biernika i mianownika rodzaju żeńskiego liczby pojedynczej, np. *w ta strona*; *w ta pora*; *w ta minuta ida*; *mam sukienka taka*; *szkatułka otwiera*. *Z*. Kurzowa stwierdza występowanie tej cechy już w pierwszej połowie XVII wieku i upatruje jej genezę w akaniu, które zostało spowodowane denazalizacją wygłosowego *ę*, w konsekwencji czego biernik zrównał się z mianownikiem (Kurzowa 1992, s. 264–265). W odmianie rzeczowników męskich natomiast zwracają uwagę

charakterystyczne dla języka północnokresowej formy mianownika liczby mnogiej rzeczowników męskich miękkotematowych z końcówką *-i/-y*, powstała w wyniku redukcji i prawdopodobnie w wyniku jednoczesnego wpływu języka białoruskiego, gdzie końcówka ta jest powszechna w tej pozycji: *moje pieniądze; te rubli zmarnowali sia; bardzo byli dobre l'udzi*. Jak już zaznaczyłam, regionalne procesy fonetyczne (akanie, denazalizacja samogłoski nosowej w wygłosie, zwężenia samogłosek nieakcentowanych) znajdują odzwierciedlenie na poziomie morfologicznym. Następstwem tych procesów jest występowanie obocznie w tym samym paradygmacie dwóch lub więcej końcówek wariantywnych: *-am* zamiast ogólnopolskiej *-em*: *ostatnim czasam; moim koniam; drzewam; gościam*; *-im* zamiast ogólnopolskiej *-em*: *brzegim Wilji; bielutkim mlekim*; oraz występowanie *-e* zamiast ogólnopolskiej *-ę*: *głowe; niedziele; góre; kure*.

Z innych zjawisk z zakresu deklinacji rzeczowników warto wymienić uogólnianie końcówki *-ów* w dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowników wszystkich rodzajów (a nie tylko w rodzaju męskim rzeczowników twar-dotematowych; Masojć 2001, s. 67–68), np. w rodzaju męskim: *dniów; koniów*; w rodzaju żeńskim: *babów*; w rodzaju nijakim: *dzieciów*.

Interesujące są również formy rzeczowników rodzaju nijakiego *jajki; zioly* wynikające z faktu, iż w mianowniku liczby mnogiej rzeczowników tego rodzaju występuje niekiedy uogólniona końcówka *-y (-i)*, pochodząca z deklinacji męskiej i żeńskiej. H. Karaś jest zdania, że „to specyficznie kresowe zjawisko morfologiczne ma swe źródło w procesach wyrównań analogicz-

nych (do twar-dotematowych masculinów i feminów)” (Karaś 2002, s. 195).

2.1.2. Odmiana czasowników

Procesy fonetyczne zachodzące w polszczyźnie północnokresowej sprawiły, że w 1. osobie liczby pojedynczej czasu terażniejszego i przyszłego prostego występują takie osobliwe końcówki, jak *-a*, *-e*, *-am*, *-em*:

-a pojawia się zamiast ogólnopolskiej końcówki *-ę*: *ida; żyja; mówia; myśla; patrza; siedza; wezma; rozpuszcza; benda; chodza; dziwuja; daruja; dołoża; dostana; prosza; przyjada; wynajda; zobacza; przyjda; pójda; chwyca; usłysza; napisza; powróca*;

-e występuje zamiast ogólnopolskiej końcówki *-ę*: *robie; prosze; mówie; daje; kupie; mogie*;

-em zamiast ogólnopolskiej *-ę*: *chcem; trzensem sia*;

-am pojawia się zamiast ogólnopolskiej końcówki *-ę*: *czujam; budzam; mylam; myślam; patrzam; chciam; życzam; brzydzam sia*.

Kończówka *-a* jest więc wynikiem morfologizacji akania, któremu uległa nieakcentowana samogłoska *-e*, powstała na skutek denazalizacji wygłosowej końcówki.

W 1. osobie liczby mnogiej czasu terażniejszego i przyszłego prostego (oprócz czasowników koniugacji *-em*, *-esz*; *-am*, *-asz*) występuje końcówka *-m*, np. *zdaim; chodzim; pójdzim; siedzim; ruszycim sia; dostaim; idzim; zaniesim; prosim*. H. Karaś uważa, że powstanie tej końcówki może być wynikiem „wyrównań analogicznych do paradygmatu III i IV koniugacji” (Karaś 2002, s. 213). Wiele egzemplifikacji znajduje występowanie osobowej formy

czasownika w funkcji przysłówka – mam tu na myśli formę 3. osoby czasu teraźniejszego czasownika *musieć* – *musi*, która jest używana w funkcji przysłówka w znaczeniu ‘pewnie’, ‘zapewne’.

2.1.3. Słowotwórstwo

Sufiksem o największej frekwencji w pieśniach ludowych jest sufix *-ek* oraz jego rozszerzone warianty: *-uszek*, *-aczek*, *-alek*, *-aszek*, *-ączek*, *-eczek*, *-iczek*, *-oszek*, *-uczek*. Za ich pomocą tworzone są formacje deminutywne o silnym zabarwieniu emocjonalnym. Mają one duże znaczenie w pieśniach ludowych, ponieważ zdrobnienia są jednym z głównych środków słowotwórczych w folklorze pieśniowym. Podstawowa funkcja to deminutywno-hipokorystyczna (komunikowanie małości przedmiotu i pozytywnego stosunku do niego). Stosowanie zdrobnień jest jednym z elementów poetyki tekstów folkloru, w tym również pieśni ludowych. Nie dziwi więc fakt ogromnej ilości przykładów odnalezionych w tekstach. Najczęściej zdrobnieniu ulegają elementy ubioru: *fartuszek* (wariantywnie: *fartuszeczek*); *czepeczek* i detale świata przyrody: *kamuszek* (*kamuszeczek*); *krzaczek*; *grzybeczek*; *gaiczek*; *koniczek*. Nierzadkimi deminutiwami są również formy: *wianeczek*; *pierścioneczek*; *kumoczek*; *panoczek*; *kawaleczek*; *darunczek* czy *kijaszek*.

Omawiając pieśni Wileńszczyzny nie można pominąć form słowotwórczych, tworzonych za pomocą formantu *-uk* (*-czuk*). Formant ten używany jest głównie do tworzenia zdrobniałych form imion męskich – w tekstach można spotkać formy: *Kaziuk* oraz *Wacuk*. Badacze nie są zgodni co do genezy tego sufiksu. Z. Kurzowa dopatruje

się jego ruskiej proveniencji, ponieważ „w języku ukraińskim i białoruskim odznacza się dużą produktywnością w tworzeniu deminutywów pospolitych i własnych oraz w nazwach mieszkańców” (Kurkowa 1993, s. 122). H. Karaś twierdzi, że jest on pochodzenia litewsko-ruskiego (Karaś 2002, s. 26), natomiast B. Lindert rozpatruje możliwość ich turecko-tatarskiego pochodzenia, gdzie pełniły funkcje strukturalną i deminutywną (Lindert 1972, s. 83).

Konkludując – na podstawie analizy fonetyki i morfologii można stwierdzić, że język polskich pieśni ludowych, znanych i śpiewanych na Wileńszczyźnie, zachował wiele cech gwarowych, właściwych dla dialektu północnokresowego. Do charakterystycznych cech języka należy chwiejność dystrybucji końcówek równoległych, rozszerzenie podtypu odmiany na *-a*, a także zachowanie końcówek archaicznych, w wielu wypadkach podtrzymywanych oddziaływaniem języka białoruskiego i rosyjskiego. Jak zaznacza Z. Kurkowa, dialekt ów „nie ma tak żywego kontaktu z polskim językiem macierzystym, jak dialekty etniczne. Geograficzne oddalenie sprawia, że dialekt północny nie utrzymuje tempa rozwoju języka macierzystego, przejawia tempo wolniejsze, zachowuje właściwości, które polszczyzna ogólna dawno zmieniła, a gwary rdzennie polskie wygasają. To stanowi o jego archaicznych cechach. Oddalenie od języka macierzystego powoduje jednak z drugiej strony, że dialekt zaczyna żyć własnym życiem, przeprowadzać zmiany jakby na własną rękę, nie znane polszczyźnie ogólnej. To stanowi o innowacyjnych cechach tego dialektu” (Kurkowa 1992, s. 12–13). Analiza tekstów polskich pieśni ludowych śpiewanych na Wileńszczyźnie wykazała obecność zarówno cech archa-

icznych, jak i innowacyjnych. Do cech archaicznych należy między innymi mieszanie szeregów: syczącego, szumiącego i ciszącego, utrzymanie się miękkości *l* przed samogłoskami tylnymi i spółgłoskami oraz zmiany w końcówkach deklinacyjnych

rzeczowników. Natomiast do cech innowacyjnych należą między innymi następujące zjawiska: akanie, ukanie, s'ledzikowanie, zmiana rodzaju gramatycznego rzeczowników, występowanie osobowej formy czasownika w funkcji przysłówka.

Bibliografia

BAJEROWA, I., 1986. *Polski język ogólny XIX w. Stan i ewolucja*. T. I. *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*. Katowice: Uniwersytet Śląski.

CZEKMAN, W., 1975. Akanie. Istota zjawiska i jego pochodzenie. *Slavia Orientalis*, XXIV, z. 3, 283–305.

DEJNA, K., 1994. *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Warszawa–Łódź: Wydawnictwo Naukowe PWN.

GREK-PABISOWA, I., 2002. *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy Instytutu Slawistyki PAN.

GREK-PABISOWA, I., OSTRÓWKA, M., BIESIADOWSKA, B., 2007. Osobliwości rodzaju gramatycznego polszczyzny północnokresowej. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, LXIII, 61–72.

GÓRNOWICZ H., 1963. O gwarach mazurzących, które realizują szereg ciszący jak szumiący palatalny. In: Red. K. DEJNA, S. HRABEC, W. ŚMIECH. *Rozprawy Komisji Językowej*. T. IX. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 15–32.

GRESZCZUK, B., 1997. Uwagi o gwarze, nazewnictwie i historii wsi Osobnica w gminie Jasło (część 1). In: Red. T. AMPEL. *Z polszczyzny historycznej i współczesnej*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 51–62.

KARAŚ, H., 2002. *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa–Puńsk: Auśra.

KURZOWA, Z., 1992. O istocie dialektu północnokresowego. In: Red. E. FELIKSIĄK. *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur*. T. IV. Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, 9–18.

KURZOWA, Z., 1993. *Język polski Wileńszczyzny i Kresów Północno-Wschodnich XVI–XX w.*

Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.

LINDERT, B., 1972. Formanty -(i)uk, čuk w językach wschodniosłowiańskich. *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 4: Językoznawstwo, 81–87.

MASOJĆ, I., 2001. *Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie*. Warszawa: Elipsa.

MINCEWICZ, J., 1992. *Pieśni Wileńszczyzny*. Olsztyn: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej.

RIEGER, J., 2006. O tak zwanym akaniu w gwarach polskich na Białorusi i Litwie. In: Red. K. RYMUT. *Munuscula lingvistica in honorem Alexandrae Cieślíkowa oblata*. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich OSSOLINEUM, 387–396.

RIEGER, J., MASOJĆ, I., RUTKOWSKA, K., 2006. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa: Wydawnictwo „DiG”.

SAWANIEWSKA-MOCHOWA, Z., 1991. Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej. In: Red. J. RIEGER, M. WERENICZ. *Studia nad polszczyzną kresową*. T. VI. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 223–254.

SAWANIEWSKA-MOCHOWA, Z., 1995. Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej za lata 1989–1993 (z uzupełnieniem do roku 1988). In: Red. J. RIEGER. *Studia nad polszczyzną kresową*. T. VII. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 265–282.

URBAŃCZYK, S., 1968. Gwary polskie na substracie staropruskim i geneza mazurzenia. In: Eadem *Szkice z dziejów języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 208–222.

Anna Korycka

Jan Kochanowski University in Kielce, Poland

Research interests: borderland Polish language, ethnolinguistics, folklore

ANALYSIS OF CHOSEN PHONETIC AND MORPHOLOGICAL FEATURES PRESENT IN POLISH FOLK SONGS IN THE VILNIUS REGION

Summary

This article is devoted to an analysis of certain phonetic and morphological features that occur in the material of Polish folk music in the Vilnius region. Excerpts were chosen with respect to the dominant linguistic elements (both phonetic and morphological) of the region in question. Examples were taken from *Songs of Vilnius Region (Pieśni Wileńszczyzny)* by Jan Mincewicz, materials gained from the Archive of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore in Vilnius, and the author's own recordings. Based on dialectological publications (Kurzowa, Grek-Pabisowa, Sawaniewska-Mochowa, Rieger and others), an investigation into the occurrence of specific features of Northern Borderlands Polish in the Polish folk songs of the Vilnius region was undertaken. The Polish community is a dynamic group, the vast majority nurturing their own culture, language and customs.

The first section of the article analyzes the phonetic features connected with the system of vowels and consonants. The second section contains an analysis of morphological phenomena (inflectional and word formative) present in the Polish folk songs known and sung in the Vilnius region. It was found that certain nouns change their grammatical gender; such singularities occur in the presence of the verb and the suffix *-uk*. The structure of the dialect in the researched area has been preserved quite well, which can be confirmed by the frequency with which the features typical of this region occur.

In conclusion, on the basis of phonetics and morphology, it can be stated that the language of the Polish folk songs known and sung in Vilnius has retained many features of the dialect specific to the Northern Polish Borderlands.

KEY WORDS: folk song, phonetics, inflection, word formation, borderlands dialect, Vilnius region.

Ana Korycka

Jano Kochanovskio universitetas Kielcuose, Lenkija

Moksliniai interesai: pasienio lenkų kalba, etnolingvistika, tautosaka

VILNIAUS KRAŠTO LENKŲ LIAUDIES DAINŲ PASIRINKTINŲ FONETINIŲ IR MORFOLOGINIŲ SAVYBIŲ ANALIZĖ

Santrauka

Straipsnyje analizuojamos pasirinktos fonetinės ir morfologinės savybės, aptinkamos Vilniaus regiono lenkų liaudies dainų tekstuose. Pavyzdžiai paimti iš Jano Mincewicziaus knygos „Vilniaus krašto dainos“ („Pieśni Wileńszczyzny“) tekstų. Medžiaga gauta iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Vilniuje archyvo, panaudoti pačios autorės įrašai. Remiantis dialektologijos publikacijomis (Z. Kurzowa, I. Grek-Pabisowa, Z. Sawaniewska-Mochowa, J. Rieger ir kitomis) buvo tiriami specifiniai šiaurinio Lietuvos pasienio lenkų kalbos ypatumai Vilniaus krašto lenkų liaudies dainose. Lenkų bendruomenė yra dinamiška grupė, puoselėjanti savo kultūrą, kalbą ir papročius.

Pirmoje straipsnio dalyje analizuojamos fonetinės garsų ypatybės, susijusios su balsių ir priebalsių sistema. Antroji dalis skirta morfologiniams bruožams (kaitybai ir darybai), aptinkamiems Vilniaus regiono lenkų liaudies dainose. Aptariama daiktavardžio giminės kaita, veiksmažodžio vienaskaitos ypatumai, priesaga *-uk*. Tiriamosios srities dialektų struktūra puikiai išsaugota. Tai patvirtina tipiškų bruožų dažnumas Vilniaus srityje.

Apibendrinant galima teigti, kad remiantis fonetika ir morfologija, lenkų liaudies dainose (žinomose ir dainuojamose Vilniuje) išlaikyta daug dialekto bruožų, tipiškų šiauriniams pasieniui.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: liaudies dainos, fonetika, kaityba, žodžių daryba, pasienio ruožo dialektas, Vilniaus regionas.

Gauta 2012 03 31

Priimta publikuoti 2012 07 20

III. NUOMONĖ / OPINIE I POGLĄDY

Jacek Szajewski

Jan Kochanowski University in Kielce

Department of Foreign Languages

ul. Kościuszki 13, 25-310 Kielce, Poland

E-mail: jacszej@wp.pl

Research interests: discourse analysis, cross-cultural politeness, pragmatics, corpus linguistics

ON “POLITENESS” AND “POLITE LIES” IN EVERYDAY DISCOURSE

This article primarily contains a threefold presentation of the notion of politeness. The universality of the phenomenon of politeness and its wide recognisability inspired the choice of methodology adopted herein. The article aims to produce some observations with regard to both similarities and possible divergences amongst the following angles of the concept in question:

- a) dictionary definitions,*
- b) definitions proposed by linguists, and*
- c) the perception of this concept by members of society.*

The paper further aims to shape an initial vision of the category of “politeness” in order to classify it and specify its means of verbalization, with a special focus on the territory of polite lies. The article begins by presenting the dictionary definitions of the concept in question and attempts to show the complexity of the phenomenon, which directly results from the definitions under scrutiny. These are then contrasted with some common definitions proposed by linguists; the key concepts, the operationalization of politeness, and the author’s comments can be found in this section. Subsequently, these definitions are contrasted with the ways lay members of society perceive the concept of politeness. Afterwards, the paper briefly outlines the two fundamental theories of linguistic politeness, namely Brown and Levinson’s Theory of Politeness and Leech’s Politeness Principle. This is done especially with a view to settling the notion of the polite lie within the frames of the aforementioned theories. Consequently, the phenomenon of the polite lie is defined and the ways in which it typically operates are shown. This is done by means of Brown and Levinson’s positive politeness theory and Leech’s maxims of politeness. Ultimately, the article attempts to contrast language users’ perceptions of polite lies with the two theories of politeness.

The dictionary database was collected from the OED2 dictionary and the Merriam-Webster Online Dictionary, as well as from two questionnaires presented to eight informants of different ages and occupations.

The paper includes summing-up definitions of linguistic politeness and polite lies, as well as a table with the final results of the questionnaire studies.

KEY WORDS: *politeness, face, polite lies, discourse analysis.*

Towards a definition of politeness: a dictionary study

In order to arrive at an adequate definition of the term **politeness** (which is, undoubtedly, a difficult endeavour) one has to make a distinction between “politeness” which is seen as “**polite behaviour in general**” and politeness as “**polite language use.**” This natural dichotomy seems to be supported by the very dictionary definitions of the word in question, e.g.:

The Oxford English Dictionary (OED2 on CD-ROM) gives the following definitions and diachronic usage of the word “politeness.”

1. lit. Polish, smoothness of surface.
 2. Mental or intellectual culture; polish, refinement, elegance, good taste (of writings, authors, etc.). Now rare.
 3. Polished manners, courtesy.
- 1702 Eng. Theophrast. *Politeness may be defined a dextrous management of our Words and Actions whereby we make other people have better Opinion of us and themselves.*
- 1802 M. Edgeworth Moral T. (1816) I. vii. 45 *Real politeness only teaches us to save others from unnecessary pain.*
- 1856 Emerson Eng. Traits, Aristocr. Wks. (Bohn) II. 83 *Politeness is the ritual of society, as prayers are of the church.*

The Merriam-Webster Online Dictionary provides the following definitions:

- 1 **a** : of, relating to, or having the characteristics of advanced culture
 b : marked by refined cultural interests and pursuits especially in arts and belles lettres
- 2 **a** : showing or characterized by correct social usage
 b : marked by an appearance of consideration, tact, deference, or courtesy
 c : marked by a lack of roughness or crudities <polite literature>

Thus, according to the above dictionary definitions, the perception of politeness appears to be at least threefold:

- 1) **Behavioural dimension** (*polished manners, dextrous management of words and actions*)
- 2) **Cultural dimension** (*the ritual of society; marked by a lack of roughness or crudities*)
- 3) **Social dimension** (*saving others from unnecessary pain; showing or characterized by correct social usage; an appearance of consideration, tact, deference, or courtesy*)

The above-quoted dictionary definitions directly cast some light on the complexity and heterogeneity of this phenomenon.

Let us narrow down the examination of the phenomenon to its **linguistic dimension** exclusively. Thus, so called “linguistic politeness” will be our main concern. As a matter of fact, to some people the term “linguistic politeness” appears tautologous, since most of the behaviour which is considered “polite” is rendered through language (Lakoff 2005). Seen from this perspective, there is very little “politeness” which can be described as “non-linguistic.”

Towards a definition of politeness: the linguists’ perspective

Now let us examine some of the perspectives that linguists adopt while talking about the phenomenon of linguistic politeness.

Watts (2003) approaches polite language usage from the following angle:

To characterise polite language usage, we might resort to expressions like “the language a person uses to avoid being too direct,” or “language which displays respect towards or consideration for others....” [W] e might give examples such as “language which con-

tains respectful forms of address like *sir* or *madam*," "language that displays certain 'polite' formulaic utterances like *please*, *thank you*, *excuse me* or *sorry*..." And again we would encounter people who consider the polite use of language as "hypocritical," "dishonest," "distant," "unfeeling," etc.

As can be seen from Watts's definition, there is a certain amount of hesitancy and uncertainty in establishing this concept within a clear-cut frame. This seems to be due to the fact that the concept of politeness pervades various aspects of human activity, both verbal and non-. Its nature appears to be multi-layered, and heavily dependent on the pragmatic context of an utterance.

In the literature, there have been some other attempts to define politeness. Let me present and comment upon the most fundamental ones.

1. Lakoff (1975, p. 64): "...politeness is developed by societies in order to reduce friction in personal interaction." Such friction is undesirable, and societies develop strategies, politeness being one of them, to reduce that friction (Watts 2003).
2. Leech (1980, p. 19) defines it as "strategic conflict avoidance," which "can be measured in terms of the degree of effort put into the avoidance of a conflict situation," and the establishment and maintenance of comity. The avoidance of conflict is viewed as an intentional effort, as it is "strategic." What is more, if politeness is behaviour whose aim is to establish and maintain comity, this must mean that people evaluate other forms of behaviour as undermining those aims.
3. Brown and Levinson (1978) "view politeness as a complex system for softening face-threatening acts."¹

¹ Brown and Levinson's politeness theory will be discussed below. Face-threatening acts (FTAs) are acts

4. Kasper (1990, p. 194) builds her work on Brown and Levinson's approach to politeness and claims that "communication is seen as a fundamentally dangerous and antagonistic endeavor." "Politeness is therefore a term to refer to the strategies available to interactants to defuse the danger and to minimise the antagonism" (Watts 2003, p. 51).
5. Hill et al. (1986, p. 349) characterize politeness as "one of the constraints on human interaction, whose purpose is to consider others' feelings, establish levels of mutual comfort, and promote rapport."
6. Ide (1989, p. 225) sees it as "language usage associated with smooth communication." As Sifianou (1992, pp. 82–3) puts it, this "is achieved through the speaker's use of intentional strategies and of expressions conforming to prescribed norms."
7. Sifianou (1992, p. 86) defines it as "the set of social values which instructs interactants to consider each other by satisfying shared expectations." This definition seems to be normative and prescriptive in nature, as the idea of harmony in interaction and the idea of instructing language users are prevalent.

The above definitions can be summarized in Tables 1–3.

either verbal or non-verbal, which threaten "the way in which an individual sees her/himself or would like to be seen by others (taken from the metaphorical expression 'face', as in 'to lose face,' 'face-saving,' etc.)" (Watts 2003, p. 274).

Table 1. Summary of linguists' definitions of politeness.

No.	Source	Key concepts	Comments	Operationalization of politeness
1.	Lakoff (1975)	friction reduction in personal interaction	politeness is viewed as a set of norms for cooperative behaviour; certain types of behaviour are socially undesirable	Behavioural, evaluative
2.	Leech (1980)	avoidance of a conflict situation; maintenance of comity	some forms of behaviour threaten comity and those should be avoided strategically	Behavioural (strategic), attitudinal
3.	Brown and Levinson (1978)	softening face-threatening acts	the notion of the hearer's "face" is emphasized	Behavioural, attitudinal
4.	Kasper (1990)	fundamentally dangerous and antagonistic endeavour, defusing danger and minimalizing antagonism	Brown and Levinson's negative politeness is emphasized	Behavioural, attitudinal
5.	Hill et al. (1986)	consideration for others' feelings establishing levels of mutual comfort and promoting rapport	the notion of positive politeness is emphasized	Behavioural, attitudinal
6.	Ide (1989)	smooth communication conforming to prescribed norms	politeness is normative	Behavioural, attitudinal
7.	Sifianou (1992)	social values consideration for each other	politeness is normative	Evaluative

Table 2. Approaches to politeness

Categories	Lakoff	Leech	Brown and Levinson	Kasper
SOCIAL DIMENSION	politeness is developed by society	some forms of behaviour threaten comity and should be avoided	the notion of the hearer's "face" is emphasized	-
INTERPERSONAL LEVEL	reduces friction in personal interaction	-	softening of face-threatening acts (Negative Politeness)	softening of face-threatening acts (Negative Politeness)
STRATEGIC BEHAVIOUR	-	strategic conflict avoidance, intentional effort	complex system	strategic behaviour to minimize antagonism between interactants

Table 3. Approaches to politeness (cont'd)

Categories	Hill <i>et al.</i>	Ide	Sifianou
SOCIAL DIMENSION	mutual comfort and rapport (Positive Politeness)	smooth communication	pursuing shared expectations
INTERPERSONAL LEVEL	consideration for others' feelings	smooth communication	consideration for others
STRATEGIC BEHAVIOUR	one of the constraints on human interaction	intentional strategies conforming to prescribed norms	set of social values

Towards a definition of politeness: as viewed by language users

For some linguists, an investigation of the ways in which polite or impolite behaviour is evaluated and commented upon by lay members of a social group is "the only valid means of developing a social theory of politeness" (Watts 2003, p. 9). Indeed, the conceptualisation of this term by language users may constitute some solid ground for the presentation of what some people call Politeness Theory, that is, a theoretical concept of our polite (or impolite) linguistic behaviour. Hence, the methodology which has been employed in this paper.

For this reason, I thought it useful to have a rough idea of what polite or impolite behaviour denotes in our society. What is more, I was truly curious about the way people around me perceive this social phenomenon. I intended to discover whether it is true or not that "lay conceptualisations of politeness are frequently rather vague, since we tend to take forms of politeness for granted" (Watts 2003, p. 30). On the other hand, I anticipated that speakers can tell intuitively whether an utterance is polite, rude, or in between, so I expected them to bring their intuitive rule-governed politeness competence² into consciousness

and present their understanding of this phenomenon.

Hence, a simple questionnaire was constructed in which my informants were asked the following question:

What does the word "politeness" mean to you?

The data gathered are presented in Table 4.

As can be seen from the above lay definitions, there exists a certain amount of overlap between those definitions and the ones proposed by the linguists studying the field.

Let us compare the two types of definitions in Table 5.

Interestingly, *mutual comfort and promotion of rapport* in the linguists' definition can be matched with *kindness, well-bred manners* and *tactful behaviour* in the informants' definitions. Similarly, *consideration for others* has its rough counterpart in the form of *respect towards others*. The notion of a *situational context* is prevalent in both categories of the definitions.

Sifianou (1992) conducted a similar experiment among the English and Greek members of society. Her observations of the English conceptualization of the word politeness included: *consideration for others, formality, discrete maintenance of distance*, but also expressions of "altruism, generosity, morality and self-abnegation" (Sifianou 1992, p. 88).

² Lakoff (2006, p. 9) argues that the system of politeness is systematically rule-governed.

Table 4. Summary of lay responses to the politeness survey.

The perception of politeness by MALE POLISH INFORMANTS of different ages and occupations.				
	No.1	No.2	No.3	No.4
Informant's occupation	school manager	regular soldier	teacher of biology	porter/janitor
	Showing respect towards others. Ability to listen to and understand others . It can make life easier.	Behaving towards other people in a cultured way .	Ability to behave properly (i.e., in a way which is not troublesome to anybody or hurting anybody's feelings , habits or traditions) in any situation, including unexpected ones.	Respect for other people and also a sign of our good manners and kindness.
The perception of politeness by FEMALE POLISH INFORMANTS of different ages and occupations				
	No.1	No.2	No.3	No.4
Informant's occupation	client consultant	teacher of Russian	consultant	teacher of arts
	Kindness; one's ability to do somebody a favour if needed.	A particular kind of interpersonal behaviour characterized by using words and expressions which agree with specific situations or people .	Kindliness, being nice, a smile on one's face, well-bred manners, tactful behaviour in a particular situation.	A well-bred gesture towards another person.

Table 5. Comparison of linguists' and lay speakers' definitions of politeness.

	LINGUISTS' DEFINITION	SPEAKERS' DEFINITION
SOCIAL DIMENSION	mutual comfort and promotion of rapport	kindness, well-bred manners, tactful behaviour
INTERPERSONAL LEVEL	consideration for others' feelings	respect towards others; ability to understand others
STRATEGIC BEHAVIOUR	intentional strategies conforming to prescribed norms; set of social values	expressions which agree with specific situations or people

A polite lie and its definition

Not only politeness itself, but also the territory of a lie are within my field of attention and study. In this part of the paper I will attempt to examine some areas of linguistic behaviour in which a lie fulfils the criteria of "polite linguistic behaviour," and therefore can be referred to as a *polite lie*.

At the very onset, I will very briefly present the two fundamental theories of politeness, namely Brown and Levinson's Theory of Politeness and Leech's Politeness Principle. Subsequently, I will illustrate how the notion of a lie operates within these two theories.

One of the crucial concepts in politeness theory is the idea of *face*. Its sense

is closely related to the common phrase *to lose face* meaning "to be humiliated" or "to lose credit/reputation."³ Brown and Levinson (1987) claim that every human being possesses "face," something that is threatened in most encounters. They say that *face* exists in two varieties: *positive face* and *negative face*.

A person's positive face is "a *person's* desire to be well thought of," accepted and understood by others, even liked, treated as a friend and confidant, as a member of the same group, to be appreciated and approved of. Positive face involves the need to be connected. Thus, a complaint about the quality of someone's work threatens his/her positive face.

A person's negative face can be defined as "a wish not to be imposed on by others and be allowed to go about our business unimpeded with our rights to free and self-determined action" (Grundy 1995, p. 133). Negative face involves the need to be independent. In other words, it can be viewed as freedom from imposition and freedom of action.

An utterance may be oriented either to the positive or to the negative face of the interactants. Hence, one can distinguish so-called *face-threatening acts*, which are those acts that endanger the hearer's *negative face*, since they frequently impose some action on the hearer, intrude on the addressee's territory, and limit his or her freedom of action (Sifianou 1992). On the other hand, an example of reference (and threat) to the addressee's positive face can be our dissatisfaction with the quality of their service or work.

What Brown and Levinson (1987) call *positive politeness* and *negative politeness* is an action of *redress* (an indication that no "face threat is intended or desired" (ibid, p. 70)) which is oriented either to the hearer's positive or negative face respectively. What is more, they formulate superordinate strategies from which we can choose when we have a face-threatening act to perform:

1. To do the act *on-record* (explicitly, without attempting to hide what we are conveying).

The on-record strategy can be further subdivided into three subordinate strategies:

- a. to do the act on-record baldly *without redress*
- b. to do the act on-record with *positive politeness*
- c. to do the act on-record with *negative politeness*
2. To do the act *off-record* (implicitly, attempting to hide what we are conveying).
3. Not to do the act at all.

Which strategy we choose is a question of how polite we wish to be. The strategies presented above rank from the least polite (1), in which there is no compensation for the face-threat, to (3) where "the face threat is too great to be compensated for by any language formula so that the most appropriate politeness strategy is not to do the act" (Grundy 1995, p. 135).

How does a verbal lie function within Brown and Levinson's Theory of Politeness? I deliberately avoided using the term *act* since a lie cannot be treated as a speech act in the sense Austin (1965) understood it.

Let me, by way of digression, explain the "non-performative" nature of a lie. A

³ According to the *Oxford Advanced Learner's Dictionary*.

lie does not possess any direct (explicit) or indirect (implicit) formula that would be capable of rendering such an act. Drawing on Austin's Speech Act Theory, a lie is not a performative act of the following form:

I hereby + V_{gp}

We cannot say: *I hereby lie to you*. Similarly, we cannot say *I hereby threaten you*. As Sebeok (1978, p. 126) phrased it: "Nothing is a lie in itself, but any utterance can be a lie."

Lies and Positive Politeness

To Brown and Levinson, a lie operates within the Theory of Politeness in the latter's positive domain (Positive Politeness) exclusively. The need to be polite frequently leads us to resort to the strategy of lying, particularly when there is a risk of threatening our own or the interlocutor's positive face.

Brown and Levinson (1987, p. 115) treat "white lies" as examples of *positive politeness*, that is, a strategy that we frequently employ when we wish to avoid threatening the hearer's *positive face*. White lies can be treated as conventional, habitual and automatically fabricated excuses exploited in situations involving an awkward request or an awkward question (Antas 2008). *False excuses* are, thus, a fairly common strategy within a polite lie, e.g.:

I can't lend you my iPod as the batteries are run-down.

I'd love to go out with you tonight, but I have to stay longer at work.

Leech's Politeness Principle

Leech (1983) puts forward his own theory of politeness, chiefly by introducing the Politeness Principle which maintains "the social equilibrium and the friendly relations which enable us to assure that our interlocutors are being cooperative in the first place" (1983, p. 82). The Principle works in two ways: it can "minimize (other things being equal) the expression of impolite beliefs," which is its *negative form*. In its *positive form* it can "maximize (other things being equal) the expression of polite beliefs." Polite and impolite beliefs are the ones which are favourable or unfavourable to the hearer.

- TACT MAXIM

- a) Minimize cost to *other*
- b) (Maximize benefit to *other*)

Leech considers the Tact Maxim as "perhaps the most important kind of politeness in English-speaking society."

There are two sides to the Tact Maxim: a NEGATIVE one (a), and a POSITIVE one (b), the second being less important, but still "a natural corollary of the first."

The degree of tact can be measured by means of THE COST-BENEFIT SCALE. It estimates the *cost* or *benefit* to the speaker or to the hearer of a certain action *A*. Leech (1983, p. 107) gives the following example:

1. Peel these potatoes.	<i>cost to hearer</i>	<i>less polite</i>
2. Hand me the newspaper.	↑	↑
3. Sit down.	↓	↓
4. Look at that.		
5. Enjoy your holiday.		
6. Have another sandwich.	<i>benefit to hearer</i>	<i>more polite</i>

Antas (2008) considers a lie to be a tactful, desirable and strategic behaviour in a particular pragmatic situation. Utterances like *Enjoy your holiday* or *Have another sandwich* can be examples of lies with the speaker not necessarily **genuinely meaning** what he or she conveys, instead simply obeying the Tact Maxim.

- **GENEROSITY MAXIM**

- a) Minimize benefit to *self*
- b) (Maximize cost to *self*)

For example, when we consider the following sentences: *Could I have some more X?* and *Is there any more X?*, Leech notices that greater politeness is achieved in the second one, because reference to the speaker as beneficiary is omitted (minimization of benefit to *self*).

We very often employ this strategy while producing conventional **false assurances** of the following sort:

Doesn't really matter. (Pol.: *nie ma sprawy*)

That's OK. (Pol.: *nic się nie stało*)

No problem. (Pol.: *to nic*)

Clearly, in the above examples the speaker is "generous" towards the hearer in order to save his/her **positive** face in an awkward situation.

Let us consider two more examples:

I can lend you my car, no problem. (cost to self)

You must come and visit us. (cost to self)

In these examples the speaker (whether genuinely or not) commits to performing

some action which could imply benefit to the hearer and cost to the speaker.

- **APPROBATION MAXIM**

- a) Minimize dispraise of *other*
- b) (Maximize praise of *other*)

"In its more important negative aspect, this maxim says 'avoid saying unpleasant things about others, and more particularly, about *h*'" (1983, p. 135). Leech exemplifies: the compliment *What a wonderful meal you cooked!* is highly valued, whereas *What an awful meal you cooked!* is not. As dispraise of *h* or of a third party is impolite, various strategies of indirectness can be applied to diminish the effect of criticism, for instance "institutionalized forms of understatement" or, as Leech puts it, lack of praise which implicates dispraise:

You could be more careful.

Her performance was not as good as it might have been.

A: Do you like these plums? B: I've tasted better.

Interestingly, Leech initially suggests, but eventually abandons, as he puts it, an unflattering subtitle for the Approbation Maxim, namely "the Flattery Maxim." He observes that "the term 'flattery' is generally reserved for *insincere* approbation" (1983, p. 135). Here we encounter the word *insincere*, which is vital for our understanding of the polite lie strategy operating within this maxim. We do, in fact, often praise others in a hyperbolic way or alternatively use **litotes** or **understatement** in order to minimize our dispraise of others. Let us consider the following examples:

<i>I'm very happy to see you!</i>	<i>hyperbole</i>
<i>That's a great present!</i>	
<i>I'm infinitely grateful!</i>	
<i>It's not quite like that.</i>	<i>litotes/understatement</i>
<i>You could have been more thoughtful.</i>	
<i>Your work leaves a lot to be desired.</i>	

• **MODESTY MAXIM**

- a) Minimize praise of *self*
- b) (Maximize dispraise of *self*)

Leech (1983) gives the following examples (the dagger † indicates that the utterance is less acceptable in terms of absolute politeness):

How stupid of me! † *How clever of me!*
Please accept this small gift as a token
of our esteem.
 † *Please accept this large gift as a token*
of our esteem.

The above examples show that self-dispraise is considered to be quite modest, even when exaggerated for some comic effect. Similarly, the understatement of one's generosity or **false disagreement** is normal and conventional, in contrast to the exaggeration of one's generosity. "To break the first submaxim of Modesty is to commit the social transgression of boasting" (1983, p. 136). Hence, we often resort to **lying** and produce utterances of the following kind:

My contribution was really small. (in fact it wasn't, mine was the lion's share)

No, you're exaggerating. (false disagreement)

In my humble opinion...

If I could say something...

• **AGREEMENT MAXIM**

- a) Minimize disagreement between *self* and *other*
- b) (Maximize agreement between *self* and *other*)

Leech notes that "there is a tendency to exaggerate agreement with other people, and to mitigate disagreement by expressing regret, partial agreement, etc." (1983, p. 138). He gives the following examples:

A: It was an interesting exhibition, wasn't it?

B: †No, it was very uninteresting. [Maxim of Agreement disobeyed]

A: English is a difficult language to learn.

B: True, but the grammar is quite easy.

The latter example shows that partial disagreement is more preferable to complete disagreement.

Some more examples of conventional lies include:

It's not quite like that. (Pol.: *To niezupełnie tak.*)

I don't fully agree. (Pol.: *Nie całkiem się zgadzam*)

It doesn't suit me very well. (Pol.: *Nie bardzo mi to odpowiada*) – in the case when we completely disagree with something.

I'll have to consider this. (Pol.: *Muszę*

się jeszcze nad tym zastanowić) – in the case when we know that something does not satisfy us.

- SYMPATHY MAXIM

- a) Minimize antipathy between *self* and *other*
- b) (Maximize sympathy between *self* and *other*)

This maxim “explains why congratulations and condolences are courteous speech acts, even though... [they] express beliefs which are negative with regard to the hearer” (1983, p. 138). Example:

I'm terribly sorry to hear that your dog died.

in contrast to: †*I'm terribly pleased to hear that your dog died.*

Leech (1983) points out that condolences are usually expressed with some reticence since they convey an impolite belief which is unfavourable to *h*. Therefore it might be preferable to say:

I'm terribly sorry to hear about your dog.

The power of the Sympathy Maxim enables the hearer to interpret the above utterances as an expression of sympathy for misfortune.

Antas (2008) produces her own additional maxim to Leech's maxims, which she labels as *Maksyma Wspólnego Narzekania* (Maxim of Shared Complaining [translation mine]). The application of this maxim is prevalent among Polish language users. She regards complaining as a typically Polish verbal behaviour employed in a particular situation that can be fortunate or not for

the speaker. She compares this strategy to “picking holes in something” and finally treats it as a derivative of Leech's Modesty Maxim.

I think everyone is familiar with typically Polish responses to the question *How's life?* We are likely to say:

Pol.: Stara bieda. ≈ En: Same as ever.

Pol.: Jakoś leci. ≈ En: Can't complain.

Adhering to Leech's Modesty Maxim and seeking positive politeness between us and the third party is the main incentive for employing this strategy.

Polite lies from the perspective of language users

Curiosity as to how language users understand the phenomenon of *polite lies* inspired me to conduct yet another questionnaire. I asked my informants the following question:

What does “a polite lie” mean to you?

The answers are presented in Table 6.

It seems to me that for both male and female informants, the most important underlying reason for employing the strategy of a polite lie is his or her interlocutor's **positive face**. Indeed, Brown and Levinson's positive face notion seems to be prevailing in all the answers given. Consider the following:

- *he/she avoids hurting the addressee of the message*
- *in order not to hurt them*
- *avoidance of embarrassing situations in interpersonal relations*
- *one can avoid a clumsy situation or hurting somebody*

Table 6. Lay speakers' understanding of "polite lies."

The perception of politeness by MALE POLISH INFORMANTS of different ages and occupations				
	No.1	No.2	No.3	No.4
Informant's occupation	school manager	regular soldier	teacher of biology	porter/janitor
	The least harmful of all lies, frequently resulting in the better mental state of the "perpetrator" as he/she avoids hurting the addressee of the message.	Saying something which is not true to somebody in order not to hurt them.	Concealment of something or a harmless lie over an unimportant matter, thanks to which one can avoid a clumsy situation or hurting somebody.	The choice of a "lesser evil;" a sign of our kindness and reluctance to distress others.
The perception of politeness by FEMALE POLISH INFORMANTS of different ages and occupations				
	No.1	No.2	No.3	No.4
Informant's occupation	client consultant	teacher of Russian	consultant	teacher of arts
	It is like saying to somebody: "You look nice today," without really meaning it.	Avoidance of embarrassing situations in interpersonal relations. A situation in which it is more advisable to say an untruth or a half-truth in order not to undermine social relations.	A lie for somebody's own good; concealment of truth/ understatement in order to convey unpleasant information more subtly.	It is a way of saving somebody (our interlocutor) from distress, sadness, etc.

- *not to undermine social relations*
- *convey unpleasant information more subtly*

Conclusions

To sum up, the primary purpose of this paper was to present, compare and contrast the notion of politeness from a threefold perspective:

- the dictionary definitions

- linguists' descriptions
- language users' conceptualizations

What is more, I have attempted to locate the concept of a polite lie within the two fundamental theories of "politeness," i.e., Brown and Levinson's Theory of Politeness and Leech's Politeness Principle. In addition, I have endeavoured to contrast the perception of polite lies by language users with the two theories mentioned above.

References

- ANTAS, J., 2008. *O kłamstwie i kłamaniu*. Kraków: Universitas.
- AUSTIN, J. L., 1965. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
- BROWN, P.; LEVINSON, S., 1978. Universals in language usage: politeness phenomena. In: E. GOODY, ed. *Questions and Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press, 56–289.
- BROWN, P.; LEVINSON, S., 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GRUNDY, P., 1995. *Doing Pragmatics*. London: Edward Arnold.
- HILL, B.; IDE, S.; IKUTA, S.; KAWASAKI, A.; OGINO, T., 1986. Universals of linguistic politeness: quantitative evidence from Japanese and American English. *Journal of Pragmatics*, 10(3), 347–71.
- IDE, S., 1989. Formal forms and discernment: two neglected aspects of linguistic politeness. *Multilingua*, 8(2/3), 223–48.
- KASPER, G., 1990. Linguistic politeness: current research issues. *Journal of Pragmatics*, 14(2), 193–218.
- LAKOFF, R., 1975. *Language and Women's Place*. New York: Harper.
- LAKOFF, R.; IDE, S. (Eds.), 2006. *Broadening the Horizon of Linguistic Politeness*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- LEECH, G., 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- SEBEOK, T. A., 1978. Uwagi o kłamstwie i mijaniu się z prawdą. *Studia Semiotyczne*, VIII, 125–129.
- SIFIANOU, M., 1992. *Politeness Phenomena in England and Greece*. Oxford: Clarendon.
- WATTS, R., 2003. *Politeness*. New York: Cambridge University Press.

Dictionaries

- Merriam-Webster, 2009. "politeness" Available from: <<http://www.merriam-webster.com/dictionary/politeness>> [November 2009]
- SIMPSON, H.; WEINER, E. (Eds.), 1989. *Oxford English Dictionary*, 2nd Ed. Oxford: Clarendon Press.

Jacek Szajewski

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Polska

Zainteresowania naukowe: analiza dyskursu, grzeczność międzykulturowa, pragmatyka językowa, językoznawstwo korpusowe

KILKA SŁÓW O GRZECZNOŚCI I KŁAMSTWACH GRZECZNOŚCIOWYCH W CODZIENNYM DYSKURSIE

Streszczenie

Niniejszy artykuł ukazuje zjawisko grzeczności językowej z trzech perspektyw: definicji słownikowych, definicji zaproponowanych przez językoznawców oraz sposobów pojmowania tego zjawiska przez użytkowników języka. Podstawowym celem artykułu było ukazanie zbieżności i różnic występujących pomiędzy wyżej wymienionymi sposobami definiowania tego zjawiska, jak również określenie jego występowania w obszarze kłamstwa grzecznościowego. Przedstawiono definicje słownikowe grzeczności i ukazano złożoność

Jacek Szajewski

Jano Kochanovskio universitetas Kielcuose, Lenkija

Moksliniai interesai: diskurso analizė, tarpkultūrinis mandagumas, pragmatika, tekstynų lingvistika

ŠIS TAS APIE „MANDAGUMĄ“ IR „MANDAGŲ MELĄ“ KASDIENIAME DISKURSE

Santrauka

Straipsnyje kalbama apie trejopą mandagumo sąvoką. Šio straipsnio metodologijos pasirinkimą lemė mandagumo reiškinių universalumas ir jo platus pripažinimas. Straipsnyje siekiama pateikti keletą pastebėjimų apie panašumus ir galimus skirtumus, kurie atsiranda nagrinėjant sąvokas šiais aspektais: žodyno apibrėžimų, kalbininkų siūlomų apibrėžimų, visuomenės narių supratimas. Be to, siekiama suformuluoti pradinę „mandagumo“ kategorijos viziją, kad būtų galima ją klasifikuoti ir detalizuoti jos verbalizavimą kreipiant ypatingą dėmesį mandagiam melui. Straipsnio pradžioje

tego zjawiska. Następnie przedstawiono główne definicje zjawiska grzeczności, zaproponowane przez językoznawców. Omówiono także kluczowe pojęcia i obszary występowania zjawiska grzeczności, dodano komentarze autorskie. Następnie dokonano analizy porównawczej definicji uzyskanych od użytkowników języka i skonstruowano je z definicjami podanymi przez badaczy języka. W dalszej części artykułu pokrótce scharakteryzowano dwie fundamentalne teorie dotyczące grzeczności językowej: teorię grzeczności Penelope Brown i Stephena Levinsona oraz zasadę grzeczności Geoffreya Leecha. Dokonano próby osadzenia zjawiska kłamstwa grzecznościowego w ramach wyżej wymienionych teorii. Pomocne okazały się kategorie grzeczności pozytywnej, jak też Leechowskie maksymy grzeczności. W zakończeniu autor skonfrontował sposób postrzegania zjawiska kłamstwa grzecznościowego przez użytkowników języka z teoriami grzeczności zaproponowanymi przez Brown i Levinsona oraz Leecha.

SŁOWA KLUCZOWE: grzeczność, grzeczność językowa, twarz, kłamstwo grzecznościowe, analiza dyskursu.

pateikiama sąvokos definicija, aptariamas reiškinių sudėtingumas, pastebėtas kruopščiai išanalizavus sąvokos apibrėžimus. Toliau pristatomi bendrieji lingvistų apibrėžimai ir gretinamoji analizė. Pateikiamos pagrindinės mandagumo ir autoriaus komentarų sąvokos. Vėliau šie apibrėžimai lyginami su visuomenės narių mandagumo sąvokos supratimo būdais.

Siekiant tiksliai apibrėžti mandagaus melo sąvoką, straipsnyje trumpai apibūdinamos dvi fundamentalios lingvistinio mandagumo teorijos. Pasitelkus Brown'o ir Levinson'o teigiamo mandagumo teoriją bei Leecho mandagumo maksimas, apibrėžiamas mandagaus melo reiškinytis, parodomi jo veikos būdai. Stengiamasi palyginti kalbos vartotojų mandagaus melo suvokimą su dviem mandagumo teorijomis.

Žodyno duomenų bazė buvo surinkta iš OED2 žodyno, Merriam-Webster *Online Dictionary*; taip pat dviejų klausimynų, pateiktų aštuoniems įvairaus amžiaus ir profesijų informantams.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: mandagumas, veidas, mandagus melas, diskurso analizė.

Gauta 2012 05 01

Priimta publikuoti 2012 07 20

IV. KONFERENCIJŲ MEDŽIAGA / MATERIAŁY KONFERENCYJNE

Vilija Ragaišienė

Lietuvių kalbos institutas

P. Višinskio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

El. paštas vilija.ragaišiene@vlkk.lt

Moksliniai interesai: akcentologija, dialektologija, leksikografija

DAIKTAVARDŽIŲ KIRČIAVIMO POLINKIAI XX A. 6–7 DEŠIMTMEČIO PIETŲ AUKŠTAIČIŲ ŠNEKTŲ RANKRAŠTINIUOSE ŠALTINIUOSE

Šiame straipsnyje nagrinėjami Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus Tarmių archyve saugomuose XX amžiaus 6–7 dešimtmečio pietų aukštaičių šnektų rankraštiniuose šaltiniuose rasti keleriopai kirčiuojami daiktavardžiai. Straipsniu siekiama nustatyti šių daiktavardžių kirčiavimo tendencijas, parodyti jų geografinį paplitimą ir reiškinio intensyvumą.

Rankraštiniuose šaltiniuose rastų variantų gausa (užrašyta daugiau nei du šimtai žodžių) rodo, kad pietų aukštaičių plote kirčiavimo variantiškumo XX a. 6–7 dešimtmetyje būta gana intensyvaus. Dauguma įvairiai kirčiuojamų žodžių formų aptariamuose šaltiniuose paliudytos kelis ar net keliolika kartų. Daiktavardžių akcentinių gretybų išplitimas būdingas visam pietų aukštaičių plotui, tačiau jų dažnumas nevienodas. Dvejopai kirčiuojamų formų, pvz.: raīstai, raīstų / raīstai, raīstų, daugiau rasta pietvakarinėje ir pietinėje ploto dalyje, akūtinio kamieno vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galinininko oksitoninio kirčiavimo gretybės, pvz.: žīedas (3), žīedū, žīedūs, dažniau aptinkamos pietinėse ir rytinėse šnektose. Išsami duomenų analizė rodo, kad daiktavardžiai pietų aukštaičių šnektose kirčiuojami ne pramaišiu, o pagal vieną kurią akcentinę paradigmą. Iš toje pačioje šnektose ar visame plote vartojamų dviejų kirčiavimo variantų vienas yra pagrindinis, kitas – gretiminis.

Rankraštinių šaltinių medžiaga remia kalbininkų prielaidas, kad pietų aukštaičių šnektose dvejopai kirčiuojamų daiktavardžių formų atsiradimas ir polinkis į oksitonežę pirmiausia sietinas su rekonstruojamu su dviejų daugiskaitų – paprastosios ir kuopinės – akcentiniu ir semantiniu modeliu, pvz.: peīlis, dgs. peīliai / kuop. dgs. peīliai. Taip pat sukaupti duomenys pagrindžia nuostatą, kad daiktavardžių akcentuaciją galėjo veikti ir kamienų sąveikos veiksniai – homoniminių formų egzistavimas, morfo(no)loginis paradigmos išlyginimas, sistemos atitikties ir kt.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: akcentinis variantas, kirčiavimo variantiškumas, oksitonežė, paprastoji ir kuopinė daugiskaita, kamienas.

Renkant medžiagą *Lietuvių kalbos atlasui*¹, XX a. 6 dešimtmetyje tarmių tyrėjams kelias uždavinys fonetine transkripcija užrašyti

ir sukirčiuoti „kiek galint daugiau tekstų [...] iš kasdienės kalbos ir tautosakos“ (žr. plačiau *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programą*, p. 9). Taigi XX amžiaus 6–7 dešimtmetyje Lietuvių kalbos institute iš pietų aukštaičių ploto buvo sukaupta nemažai tarminių rankraštinių tekstų, kurie iki šiol mažai tirti.

¹ *Lietuvių kalbos atlasas* 1, 1971. Leksika. Vilnius: Mokslas. *Lietuvių kalbos atlasas* 2, 1982. Fonetika. Vilnius: Mokslas. *Lietuvių kalbos atlasas* 3, 1991. Morfologija. Vilnius: Mokslas.

Daiktavardžių keleriopo kirčiavimo tendencijų tyrimui atlikti Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus Tarmių archyve saugomi XX a. 6–7 dešimtmečio rankraščiai pasirinkti neatsitiktinai. Visų pirma domino senesniuose šaltiniuose užfiksuota medžiaga, nes pastarųjų dvidešimt metų garsiniai įrašai išanalizuoti ir aprašyti straipsnio autorės 2010 m. apgintoje daktaro disertacijoje (žr. plačiau Ragaišienė 2010). Be to, siekta patikrinti, kuriuo laikotarpiu galėjo rasti kirčiavimo įvairavimo tendencijos, nes

ankstesni tyrėjai savo darbuose į tai, galima sakyti, neatkreipę dėmesio. Taip pat norėta pasižiūrėti, ar rankraštinį šaltinių medžiaga remia kalbininkų nustatytas akcentinių variantų egzistavimo pietų aukštaičių šnekose prielaidas.

Peržiūrėjus archyve esančius rankraščius nustatyta, kad per aptariamus du dešimtmečius medžiagos sukaupta iš daugumos pietų aukštaičių gyvenamųjų vietų (punktų)². Archyve rasti 57 rankraštiniai šaltiniai (apie 22 00 psl.) iš 55 gyvenamųjų punktų (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Tarmių archyvo rankraštiniai šaltiniai

Vietovės sutrumpinimas (punkto numeris)	Vietovės pavadinimas*	Metai, užrašytojas, šaltinio registracijos numeris	Vietovės sutrumpinimas (punkto numeris)	Vietovės pavadinimas	Metai, užrašytojas, šaltinio registracijos numeris
Al (644)	Venciūnai, Alytaus r.	1964, Ž. Urbanavičiūtė, Rg. Nr. 819	Mrc (697)	Marcinkonys, Druskininkų r.	1953, J. Jašinskaitė, R. Jėčiūtė, K. Morkūnas, J. Kazlauskas, Rg. Nr. 157
Alv (645)	Alovė, Daugų r.	1953, J. Paulauskas, M. Sapijanskaitė, Rg. Nr. 86	Mrk (688)	Merkinė, Druskininkų r.	1953, J. Jašinskaitė, R. Jėčiūtė, J. Morkūnas, J. Kazlauskas, Rg. Nr. 159
Avž (673)	Avižieniai, Veisiejų r.	1954, B. Savukynas, Rg. Nr. 190	Mšk (683)	Miškiniai, Lazdijų r.	1953, O. Stankevičiūtė, Rg. Nr. 175
Brč (656)	Barčiai, Lazdijų r.	1959, V. Labutis, Rg. Nr. 535	Mšk (683)	Miškiniai, Lazdijų r.	1960, J. Valuckas, Rg. Nr. 663
Bržl (596)	Bražuolos apyl., Trakų r.	1967, A. Jonaitytė, Rg. Nr. 877	Mšn (695)	Mašnyčia, Druskininkų r.	1953, J. Pilypaitis, M. Svirskas, Rg. Nr. 160
Čbt (663)	Čebatoriai, Eišiškių r.	1955, V. Ambrazas, Rg. Nr. 251	Mtl (657)	Meteliai, Lazdijų r.	1953, A. Gudonytė, Rg. Nr. 174
Čvn (684a)	Čivonys, Veisiejų r.	1951, B. Savukynas, Rg. Nr. 62	Nč (VII)	Nočia, Rodūnios r.	1959, A. Jonaitytė, Rg. Nr. 500
Dbč (699)	Dubičiai, Varėnos r.	1952, J. Dovydaitis, Rg. Nr. 74	Nmn (659)	Nemunaitis, Alytaus r.	1953, J. Paulauskas, M. Sapijanskaitė, Rg. Nr. 85
Dč (650)	Didžiosios Sėlos, Eišiškių r.	1964, J. Lipskienė, Rg. Nr. 816	Pčk (648)	Pučkornė, Eišiškių r.	1955, N. Grigas, Rg. Nr. 252

* Vietovės pavadinimas nurodytas toks, koks teikiamas šaltinių registracijos žurnale.

² Tirtinos gyvenamosios vietos (punktų pavadinimai ir numeriai) nustatyti *Lietuvių kalbos atlaso* rengėjų.

I lentelės tęsinys

Dgr (575)	Daugirdiškės, Trakų r.	1965, K. Vosylytė, Rg. Nr. 836	Plkn (616)	Paluknio apyl., Trakų r.	1966, A. Jonaitytė, Rg. Nr. 858
Dgn (691)	Daugidonys, Eišiškių r.	1955, J. Dovydaitis, Rg. Nr. 253	Pls (IX)	Pelesa, Rodūnios r.	1955, J. Paulauskas, Rg. Nr. 503
Dlg (686a)	Dulgininkai, Lazdijų r.	D. Jarmuševičiūtė, V. Leščinskas, Rg. Nr. 864	Pls (IX)	Pelesa, Rodūnios r.	1959, D. Gargasaitė, Rg. Nr. 503
Drž (696)	Darželiai, Varėnos r.	1964, Ž. Urbanavičiūtė, Rg. Nr. 821	Pvč (689)	Puvočiai, Druskininkų r.	1953, J. Jašinskaitė, R. Jėčiūtė, K. Morkūnas, J. Kazlauskas, Rg. Nr. 156
Eiš (681)	Eišiškės, Eišiškių r.	1957, A. Vidugiris, Rg. Nr. 766	Ram (VI)	Ramaškonys, Varanavo r.	1959, J. Šukys, Rg. Nr. 501
Ilgm (660)	Ilgininkai, Druskininkų r.	1953, J. Jašinskaitė, R. Jėčiūtė, J. Morkūnas, J. Kazlauskas, Rg. Nr. 158	Rč (674)	Ročkiai, Lazdijų r.	1954, A. Stučkaitė, Rg. Nr. 165
Jk (662)	Jakėnai, Varėnos r.	1952, M. Kindurytė, M. Sapijanskaitė, Rg. Nr. 73	Rtn (702)	Ratnyčia, Druskininkų r.	1953, E. Širvinskaitė, Rg. Nr. 161
Jkn (647a)	Jakėnų apyl., Varėnos r.	B. Cieškienė, Rg. Nr. 103	Rud (698)	Rudnia, Varėnos r.	1952, J. Dovydaitis, Rg. Nr. 76
Kb (704)	Kabeliai, Varėnos r.	1965, Ž. Urbanavičiūtė, Rg. Nr. 840	Rūd (634)	Rūdinkai, Eišiškių r.	1967, M. Razmukaitė, 876
Kbš (687)	Kibyšiai, Druskininkų r.	1953, B. Savukynas, V. Valunta, Rg. Nr. 155	Sel (658)	Seiliūnai, Lazdijų r.	1953, N. Milinavičiūtė, Rg. Nr. 164
Knk (665)	Kaniūkai, Eišiškių r.	1963, K. Vosylytė, Rg. Nr. 764	Spg (692)	Sapiegiškiai, Veisiejų r.	1954, B. Savukynas, Rg. Nr. 220
Knv (690)	Kaniava, Varėnos r.	1952, M. Svirskas, Rg. Nr. 77	Svl (675)	Savilionys, Alytaus r.	1957, V. Ambrazas, Rg. Nr. 335
Kpč (693)	Kapčiamiestis, Lazdijų r.	1953–1954, J. Dovydaitis, Rg. Nr. 191	Škl (615)	Šklėriai, Trakų r.	1957, K. Morkūnas, Rg. Nr. 367
Kpč (693)	Kapčiamiestis, Lazdijų r.	1960, Z. Dzemonaitė, Rg. Nr. 626	Šlčn (666)	Šalčininkai, Šalčininkų r.	1963, A. Vidugiris, Rg. Nr. 776
Kurš (664)	Kuršiai, Varėnos r.	1965, K. Vosylytė, Rg. Nr. 835	Šlčnk (651)	Šalčininkėliai, Eišiškių r.	1967, A. Vidugiris, Rg. Nr. 875
Kvn (VIIIa)	Kivonys, Varanavo r.	1963, A. Vidugiris, Rg. Nr. 767	Švnd (694a)	Švendubrė, Druskininkų r.	1953, B. Švenčionytė, Rg. Nr. 232
Lpln (701)	Lipliūnai, Veisiejų r.	1953, E. Grinavėkienė, Rg. Nr. 152	Vėž (680)	Vėžionys, Eišiškių r.	1955, A. Vidugiris, Rg. Nr. 249
Mcl (633)	Maceliai, Trakų r. (Eišiškių r.)	1957, K. Eigminas, V. Vitkauskas, Rg. Nr. 369	Vng (671)	Vingrėnai, Lazdijų r.	1953, E. Mikalauskaitė, Rg. Nr. 167
Mcv (700)	Macevičiai, Veisiejų r.	1954, J. Dovydaitis, Rg. Nr. 192	Vrn (678)	Varėna, Varėnos r.	1952, M. Kindurytė, M. Sapijanskaitė, Rg. Nr. 72
Mr (593)	Mergiškės, Vievio r.	1953, J. Dovydaitis, Rg. Nr. 151			

Taigi iš beveik viso tiriamojo ploto kalbininkų surinktų duomenų pakanka įvertinti ir nustatyti pietų aukštaičių daiktavardžių ir jų formų kirčiavimo polinkius. Juolab kad aptariamai šaltiniai palyginti gerai atspindi pietų aukštaičių šnektų ypatybes. Juose pateikta medžiaga yra ypač vertinga ir patikima, nes dauguma rankraščių parengti patyrusių dialektologų (žr. 1 lentelę).

Tiriamuose šaltiniuose rasta daugiau nei du šimtai daiktavardžių ir jų formų, turinčių tą pačią leksinę ir gramatinę reikšmę, tą pačią morfologinę sandarą, besiskiriančių tik įvairiais akcentinio variavimosi požymiais: kirčio vieta ir (ar) priegaide, pvz.: *derlius*³ Sel, Pvč, Lpln / *deřlius* Mr, *kąsnis* (1) Mtl, Sel, Vng, Kbš, Mšn / *kąsnys*⁴ Jkn, Mšn, Nč ir kt. Šie skirtumai, kaip žinoma, ir lemia žodžių priklausymą skirtingoms akcentinėms paradigmoms, kitaip sakant, to paties žodžio ir (ar) jo formų kirčiavimo variantiškumą, pvz.: *kaimynas* (3) Škl, Kbš, Knv, Kpč, Mrc / *kaimynas* (1) Ddž, Rud, *laumė* (4) Alv, Al, *laumės* Švnd, Pls, Mšn / *laūmė* (2) Lpln, *laūmė*, *laūmės* Mtl, Vng, *žmonà* (3), (*su*) *žmóna* Mcl, Knv, Rud / (*su*) *žmonà* Pvč, Kpč ir kt. (plačiau žr. Mičiūnaitė 2009, p. 141–143, 174; Ragaišienė 2010, p. 9).

Matyti, kad pietų aukštaičių plote dažniausiai dvejopai kirčiuojami to paties kamieno daiktavardžiai. Rankraštiniuose šaltiniuose daugiausia rasta *o* ir *i*jo kamienų žodžių, pvz.: *kařklas* (2) Kpč, Rod / *kařklas* (4) Jkn, *žvirblys*⁵ Dgr, Pvč, Mšn / *žvirblis* (1) Rtn ir kt., gerokai mažiau aptikta *ā* ir *ē*

kamienų dvejopai kirčiuojamų daiktavardžių, pvz.: *šatrà* (4) Dgr, Nmn / *šatrà* (2) Rod, *žagrė* (2) Mcl, Šlčnk, Ilgn, Šlčn, Vng, Eiš, Pvč, Mrc, Ram / *žagrė* (4) Pčk ir kt., *iā*, *i*, *iu* ir *u* kamienų iš viso užrašyta tik keliolika tokios vartosenos atvejų, pvz.: *audėjà*⁶ Mtl, Sel, Vng, Mrk / *audėja* (1) Rč, *buitis* (2) Šlčnk, Šlčn / *buitis* (4) Rūd, *kirmius*⁷ (2) Mtl, Vng, Avž, Švnd, Mcv, Rtn, Škl, Kb / *kirmiùs* (4) Kbš, Pvč, Čvn, *žmogùs* (4) Nmn, Jk, Kpč, Rud, Dbč, Rtn, Ram / *žmōgus* (2) Šlčn, Nmn, Jk, Rud, Dbč, Rtn ir kt. (žr. dar 2 lentelę).

Nagrinėjamų daiktavardžių akcentinių variantų atsiradimas gali būti susijęs ir su kamienų sąveika – tos pačios leksinės reikšmės žodis gali būti visai kito kamieno, pvz.: *kándis* (1) Mtl / *kañdas*⁸ Vng, Mrk / *kandė* (4) Vng, *ugnìs* (4) Rūd, Al, Dč, Mtl, Vng / *ùgnis* (2) Dbč, Lpln / *ùgnė* (2) Bržl, Plkn, Rūd, Sel, Kurš, Vrn, Pls ir kt., arba tik kai kurie linksniai gali perimti kito kamieno galūnes, pvz.: *vagìs* (4), *vagiēs* Vng, Lpln / *vāgio* Plkn, Ilgn, Mšn, *vāgys* Vng, Rtn / *vagiāi* Rūd, Čbt, Jk, Eiš, Vng, Mšn, Pls ir kt. (Ragaišienė 2010, p. 9).

Neproduktyviųjų *i*, *u*, *iu* ir priebalsinių kamienų žodžiai gali turėti ir paskirų kitų kamienų formų gretybų, pvz.: *debesìs* (3^b), *debesiēs* Plkn / *dėbesio* Vng, *dėbesys* Mtl / *debesiāi* Škl, Mcl, Eiš, *liētūs* (3), *liētūs* Vng, Brč / *lietai* Knk, Vng, Kpč, *spiečiūs* (4), *spiečiaūs* Brč, Sel, Knk, / *spiečio* Pls, *spiečiūs* (2) Mtl, Rtn, Jkn / *spietys*⁹ Kurš, Vėž, *šuō(j)*, *šuvà* (4), *šuiñs* Čvn / *šunès* Plkn, Al, Vrn, Eiš, Drž / *šuniēs* Pčk, Nmn / *šinio*

³ Kirčiuotė nenurodoma, nes iš šaltiniuose pateiktų formų nėra galimybės jos nustatyti.

⁴ Šaltiniuose nurodytos tik vienaskaitos vardininko formos.

⁵ Iš rastų vienaskaitos ir daugiskaitos formų kirčiuotė neaiški.

⁶ Šaltiniuose nurodytos tik vienaskaitos vardininko formos.

⁷ Šio daiktavardžio rankraštiniuose šaltiniuose rasta tik vienaskaitos formų.

⁸ Užrašytos tik vienaskaitos vardininko formos, kirčiuotė nenurodyta.

⁹ Nurodyta tik vienaskaitos vardininko forma.

Bržl, Rūd, Nmn, Kbš, Švnd, Nč ir kt. (žr. dar 2 lentelę).

Taigi sukaupti duomenys rodo tuos pačius daiktavardžių akcentuacijos polinkius kaip ir vėlesnių garsinių šaltinių medžiaga (plačiau žr. Ragaišienė 2010, p. 138). Pirma, labiausiai įvairuoja produktyviųjų kamienų, ypač *o* ir *ijo*, žodžių akcentuacija. Antra, dažniausiai daiktavardžiai turi du akcentinius variantus, t. y. kirčiuojami dvejopai – pagal šakninio ir kilnojamojo kirčiavimo paradigmas.

Gana nedidelės apimties rankraštiniuose šaltiniuose rastų variantų gausa rodo, kad

pietų aukštaičių plote kirčiavimo variantiškumo 6–7 dešimtmetyje būta gana intensyvaus. Šią prielaidą remia du dalykai. Pirma, dauguma įvairiai kirčiuojamų žodžių formų aptariamuose šaltiniuose paliudytos kelis ar net keliolika kartų, pvz.: *kálnas* (3) Šlčn, Brč, Mtl, Knv, Sel, Nč / *kálnas* (1) Mcl, Rtn, Kbš, *sūnūs* (3), *sūnai* Mcl, Rūd, Jkn, Pčk, Šlčnk, Brč, Ilgn, Knk, Šlčn, Vng, Eiš, Kbš, Knv, Švnd, Mšn, Mcv, Kb, Pls, Nč, Ram / *sūnūs* Dg, Skvn, Vng, Vrn, Mrk, *varlė* (4) Vng, Pvč, Švnd, Mšn / *varlė* (2) Kbš, Mcv, Lpln ir kt. Antra, nemažai šių daiktavardžių formų aptikta toje pačioje šnektoje, pvz.:

2 lentelė. Toje pačioje šnektoje rasti daiktavardžių formų kirčiavimo variantai*

Kamienas	Daiktavardis	Pietų aukštaičių šnekta (punkto numeris)
<i>o</i> kamienas	<i>cigōnas, cigōnai / cigonai,</i>	Plkn (616)
	<i>lėnkas, lenkū / lėnkais</i>	Škl (615)
	<i>pėdas, pėdus / pėdus</i>	Plkn (616), Rud (698)
	<i>raīstai, raīstų / raīstai, raīstų</i>	Knv (690)
<i>ijo</i> kamienas	<i>griķis, griķių / griķių</i>	Vėž (680)
	<i>dagys / dāgis</i>	Vng (671)
	<i>kąsnis / kąsnys</i>	Mšn (695)
	<i>kiŗvis, kiŗviai / kiŗviais</i>	Sel (658)
	<i>kvietis / kviečiai</i>	Mtl (657)
<i>peilis, peiliai, peiltais / peiliai, peiliais</i>	Vng (671), Rtn (702)	
<i>ē</i> kamienas	<i>būozė / buozė</i>	Vng (671)
<i>ju</i> kamienas	<i>sōdzius / sodzius</i>	Vng (671), Mrk (688), Pls (IX)
	<i>skerđzius / skerđzius</i>	Rč (674)
	<i>vaisiūs / vaīsiai</i>	Jkn (647a)
	<i>žvyriaūs / žvyrīaus</i>	Brč (656)
<i>u</i> kamienas	<i>tuŗgus / turgaūs</i>	Rtn (702)
	<i>žmogūs / žmōgus</i>	Nmn (659), Jk (662), Rud (698), Dbč (699), Rtn (702)
<i>u/o</i> kamienai	<i>sūnūs, sūnūs / sūnai</i>	Vng (671), Vrn (678), Mrk (688)
	<i>lietūs, liētūs / lietai</i>	Vng (671)
	<i>piētūs / pietai</i>	Vng (671)
	<i>tuŗgus, tuŗgai / turgai</i>	Rtn (702)
	<i>tuŗgus / turgai</i>	Švnd (694 a)
<i>i / ijo</i> kamienai	<i>gailēstis** / gailēstis</i>	Rč (674)
	<i>vagīs, vāgys / vagiai</i>	Vng (671)
<i>Cm / ijo</i> kamienai	<i>šuō, šuniēs / šunio</i>	Nmn (659)
<i>Cm / o</i> kamienai	<i>akmuō, akmenys / akmenai</i>	Sel (658), Rč (674)
	<i>piemuō, piēmenys / piemenai</i>	Plkn (616)
	<i>vanduō, vāndenys / vandenai</i>	Sel (658), Rč (674)

* Lentelėje nurodyti visi rankraštiniuose šaltiniuose rasti atvejai.

** Giminė nenurodyta.

gāilestis / gāilestis Rč, *kvietis / kviečiai* Mtl ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. 2 lentelėje).

Analizuojant arealinį kirčiavimo variantų paplitimą, pavyko nustatyti du svarbius dalykus. Pirma, daiktavardžiai pietų aukštaičių šnektose kirčiuojami ne pramaišiu, o pagal vieną kurią akcentinę paradigmą, pvz.: *bróliai* Dgr, Mr, Rūd, Al, Dg, Čbt, Šlčn, Knv, Mcv, Rod, Ram / *broliai* Nmn, *sodžiūs* (4) Mcl, Mtl, Sel, Rč, Ilgn, Avž, Vng, Mrk, Pvč, Švnd, Mšn, Rtn, Kb, Pls / *sōdžiūs* (2) Vng, Mrk, Rud, Pls ir kt. Antra, iš toje pačioje šnektose ar visame plote vartojamų dviejų kirčiavimo variantų vienas yra pagrindinis, kitas – gretiminis, pavyzdžiui, Vingrėnų ir Ratnyčios šnektose daiktavardžio *peilis* šaknyje kirčiuojamos daugiskaitos formos *peiliai*, *peilių*, *peiliais* užrašytos kelis kartus, galūninio kirčiavimo formos *peiliai* ir *peiliais* paliudytos tik po vieną kartą.

Lingvistinėje literatūroje vyriškosios giminės daiktavardžių akcentinių paradigmų įvairavimas, plg. *árklais* Eiš / *arklais* Dbč, visų pirma siejamas su kuopine daugiskaita (Mikulėnienė 1996, p. 148–153, 2005, p. 164–166; Lazauskaitė–Ragaišienė 2000, p. 162, 2008, p. 46; Tuomienė 2001, p. 103–114, 2005, p. 59–72; Leskauskaitė 2006, p. 38–39; Ragaišienė 2010, p. 44). Šią prielaidą remia ir rankraštinių šaltinių medžiaga. Juose aptikta keliolika kuopine reikšme pavartotų daugiskaitos formų su *-(i)ai*, pvz.: *grikiāi be grūdų, sausra nudėgino* Pčk; *mirė moma seniai, jau ir kaulai papuvo* Šlčnk; *turtū svetimų man nereikia* Ddž; *paskui užlipę an to kūgio su kirviais tuos pėdus iškapojo* Sel; *traktoriai plėšia raistus* Mšn ir kt. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad galūnėje kirčiuojamoms formoms būdinga specifinė semantika, t. y. jos žymi

neskaidomą visumą, įvardija daiktų kuopą, reiškia jų sankaupą.

Kuopinė daugiskaita, ko gero, lėmusi ir oksitoninį daiktavardžių, įvardijančių asmenis pagal tautybę, daugiskaitos formų kirtį, pvz.: *anglai* Mcl, *gudai* Dgr, Rūd, Mtl, Knv, Mšn, Drž, Kb, Pls, Ram, *lenkai* Mcl, *lenkū* Ddž, Pls, *lenkais* Mtl, *rusai* Mcl, Pls, *švedai* Rod, taip pat *latviai* Brč, Vrn, *lietuviai* Šlčn, Eiš, *vok(i)ėčiai* Mtl, Rod ir kt. (žr. plačiau Ragaišienė 2010, p. 45). Šių žodžių pastovaus kirčiavimo formos tiriamuose šaltiniuose aptiktos tik kelios, pvz.: *lėnkai* Šlčn, Spg, *rūsai* Ddž, Pls. Iš sukauptos medžiagos matyti, kad nurodytų daiktavardžių galūninio ir šakninio kirčiavimo formos įvardija ne tik tautas, bet ir atskirus jų narius. Pabrėžtina, kad rankraštiniuose šaltiniuose ne tik šių, bet ir kitų žodžių iš viso neaptikta pavyzdžių, liudijančių semantinę daugiskaitos formų skirtumą. Šaknyje ir galūnėje kirčiuojamos formos gali būti vartojamos ir kuopine reikšme, ir įvardyti atskirus daiktus ar asmenis, pvz.: *arė žmonės árklais mediniais* Eiš / *kadaise arėm mes mediniais arklais* Dbč, *tam kaime gyveno vieni lėnkai* Spg / *atjojo trys lenkai* Mcl, *žvirbliai lesa uogas, reikia vaikyt* Dgr / *žvirbliai užpuolė vyšnias, baigia nuryt* Rtn ir kt. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad pietų aukštaičių plote paprastosios ir kuopinės daugiskaitos priešprieša neišlaikyta.

Taigi buvus dviejų daugiskaitų – paprastosios ir kuopinės – akcentinį ir semantinį modelį dabar gali liudyti tik toje pačioje šnektose dvejopai – kamiene ir galūnėje – kirčiuojamos daiktavardžių formos su *-(i)ai*, pvz.: *cigōnai / cigonai* Plkn, *peilis, peiliai / peiliai* Vng, Rtn, *tuřgus, tuřgai / turgai* Rtn ir kt. Tačiau tokios vartosenos atvejai nėra labai dažni. Paprastai šnektose vartojamas

vienas iš variantų, pvz.: *grikiāi* Kurš, *grikiū* Pčk / *grīkiai* Knv, *grīkiū* Mcl, Rūd, Kb, *kāulai* Rūd, Nmn, *kāulū* Jk / *kaulai*, *kaulū* Ram, *raktaī* Čbt, *raktū* Dbč, *raktaīs* Dgr / *rāktai* Brč, *turgai* Jkn, Mtl, Ilgn, Kbš, Pvč, Švnd, Mšn, Rud, Dbč, Nč / *tuḡgai* Sel, Vng, Rč ir kt. Tokios vartosenos pavyzdžiai remia prielaidą, kad išnykus semantiniam dviejų daugiskaitos variantų skirtumui akcentinė jų priešprieša ilgainiui buvo apibendrinta vieno arba kito nario naudai (žr. plačiau Stundžia 1981, p. 192; Lazauskaitė–Ragaišienė 2009, p. 172; Ragaišienė 2010, p. 45).

Kuopinė daugiskaita galėjo lemti ir nagrinėjamų daiktavardžių polinkį į oksitonezę – daugiskaitos galūninio kirčiavimo modelio kai kuriose šnektose apibendrinimą, pvz.: *bebrai*, *gudai*, *kluonai*, *raktaī*, *žvirbliai*, *žvirbliū* Dgr, *anglai*, *lenkaī*, *botagai*, *lydekaī* Mcl, *grikiāi*, *rusai*, *turgai*, *vaistaīs*, *valgymai* Kurš, *jaunumū*, *gražumū*, *karklai*, *raktaī*, *švedaī* Mžn ir kt. Iš sukauptos medžiagos matyti, kad visame pietų aukštaičių plote labiau paplitusios oksitoninio kirčiavimo formos, t. y. jos sudaro beveik du trečdalius visų užrašytų atvejų. Priesagų *-ėja*, *-ynas*, *-tuvas* ir kt. vedinių, pvz.: *audėjà* (3), *beržynas* (3), *šautuvas* (3^a) ir kt., galima sakyti, apibendrinta kilnojamojo kirčiavimo paradigma.

Ne tik produktyviųjų kamienų (homoniminių formų egzistavimo ir morfo(no)-loginio paradigmos išlyginimo), bet ir kuopinės daugiskaitos, ko gero, nulemtas *i*, *u*, *ju* ir priebalsinių kamienų daiktavardžių daugiskaitos formų su *-(i)ai* atsiradimas ir vyraujantis oksitoninis kirtis, pvz.: *akmenai* Dg, Sel, Šlčn, Vėž, Kbš, Ram, *piemenai* Škl, Mcl, Jkn, Ilgn, Kurš, Knk, Vng, Rč, Vėž, Ddž, Mrk, Mšn, Rud, Dbč, Nč, Ram, *pusniai* Rč, Mtl, *pietai* Jkn, Brč, Sel, Ilgn, Kurš, Šlčn,

Vng, Kbš, Mrk, Pvč, Mšn ir kt. Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad aptariamų daiktavardžių daugiskaitai būdinga linksniavimo ir akcentinių paradigmų neutralizacija, plg. dar *tuḡgus* (2), *turgai* Jkn, Mtl, Ilgn, Kbš, Pvč, Švnd, Mšn, Rud, Dbč, Nč ir kt. (Ragaišienė 2010, p. 107, 119). Taigi nemažą poveikį šiuo atveju turėjo ir produktyviųjų kamienų kirčiavimo analogija.

Iš kuopinės daugiskaitos formų (Mikulėnienė 2005, p. 156, 165) ar net oksitoninio kirčiavimo (Kuzavinis, Girdenis 1997, p. 76–77) gali būti kilusios ir galūnėje kirčiuojamos akūtinės šaknies vienaskaitos įnagininko ir (ar) daugiskaitos galininko formos, pvz.: *langūs* Dč, *ožiū* Alv, Kpč / *ožiūs* Kpč ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. 3 lentelėje). Bent dalis nagrinėjamų atvejų gali būti gana seni (Kazlauskas 1968, p. 35–36; Markevičienė 1999, p. 32; Mikulėnienė 2005, p. 166; Ragaišienė 2010, p. 54). Juolab kad daugumai daiktavardžių su įvairuojančia vienaskaitos įnagininko ir (ar) daugiskaitos galininko akcentuacija nuo seno būdinga kilnojamojo kirčiavimo paradigma, pvz.: *grūdas* (plg. la. *grūds*, *graūds* „grūdas“)¹⁰, *lāngas* (plg. la. *luōgs*)¹¹, *ožys* (plg. la. *āzīs*)¹², *pėdas* (la. *pēda* „glėbys, gabana, sauja“)¹³, *vėžys* (plg. la. *vēzīs*)¹⁴,

¹⁰ Žr. (ME I 639; Skardžius 1935, p. 15). Lie. *grūdas* laikytinas galūnės *-as* vediniu ir sietinas su veiksmazodžiu *grūsti*, *grūda*, *grūdo* (Pokorny 1959, p. 406; Fraenkel 1962, p. 173; Ambrazas 1993, p. 104; Smoczyński 2007, p. 205).

¹¹ Plg. dar pr. *lanxto* (Trautmann 1910, p. 368; Fraenkel 1962, p. 339; Toporov 1990, p. 75).

¹² Plg. dar pr. nosux „ožys“, pr. wosel „ožka“, skr. *ajāh* „ožys“, *ajā* „ožka“, vid. pers. *azak* „ožka“ kt. (Fraenkel 1962, p. 519; Pokorny 1959, p. 6–7; Ambrazas 2000, p. 73; Smoczyński 2007, p. 434).

¹³ Žr. (ME III 206; Fraenkel 1962, p. 521, 561–563; Pokorny 1959, p. 790–792).

¹⁴ Žr. (ME IV 574; Skardžius 1935, p. 15; Fraenkel 1965, p. 1235–1236; Smoczyński 2007, p. 746).

3 lentelė. Akūtinio kamieno daiktavardžių galūnėje kirčiuojamos vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formos

Daiktavardis	Vienaskaitos įnagininko formos	Daugiskaitos galininko formos
1 kirčiuotė		
<i>brólis</i>		<i>broliūs</i> Kbš (687)
<i>píenas</i>	<i>pienù</i> Pls (IX)	
<i>púodas</i>		<i>puodùs</i> Kurš (664)
<i>výras</i>	<i>ovyrù</i> Dgr (575)	<i>ovyrùs</i> Mr (593)
3 kirčiuotė		
<i>beržynas</i>		<i>beržynùs</i> Rūd (634)
<i>grúdas</i>		<i>grūdùs</i> Pls (IX)
<i>lángas</i>		<i>langùs</i> Dč (650)
<i>lénkas</i>		<i>lenkùs</i> Knk (665)
<i>mėšlas</i>	<i>mėšlù</i> Dgr (575), Škl (615)	
<i>pėdas</i>		<i>pėdùs</i> Plkn (616), Sel (658), Rud (698)
<i>stógas</i>		<i>stogùs</i> Pls (IX)
<i>súolas</i>		<i>suolùs</i> Nč (VII)
<i>tévas</i>	<i>tévù</i> Vrn (678)	
<i>žiedas</i>	<i>žiedù</i> Kpč (693)	<i>žiedùs</i> Dbč (699), Kb (704)
<i>arklỹs</i>		<i>arkliùs</i> Šlčn (666), Kbš (687)
<i>grėblỹs</i>	<i>grėbliù</i> Šlčn (666)	
<i>ožỹs</i>	<i>ožiù</i> Alv (645)*, Kpč (693)	<i>ožiùs</i> Kpč (693)
<i>vėžỹs</i>		<i>vėžiùs</i> Dgr (575)
<i>sūniūs</i>		<i>sūniùs</i> Škl (615)
<i>ožkà</i>	<i>ožkà</i> Alv (645), Kpč (693)	<i>ožkàs</i> Rtn (702)
<i>žmonà</i>	<i>žmonà</i> Pvč (689), Kpč (693), Rud (698)	<i>žmonàs</i> Pls (IX)
<i>giesmė</i>		<i>giesmès</i> Jk (662), Knk (665), Nč (VII)

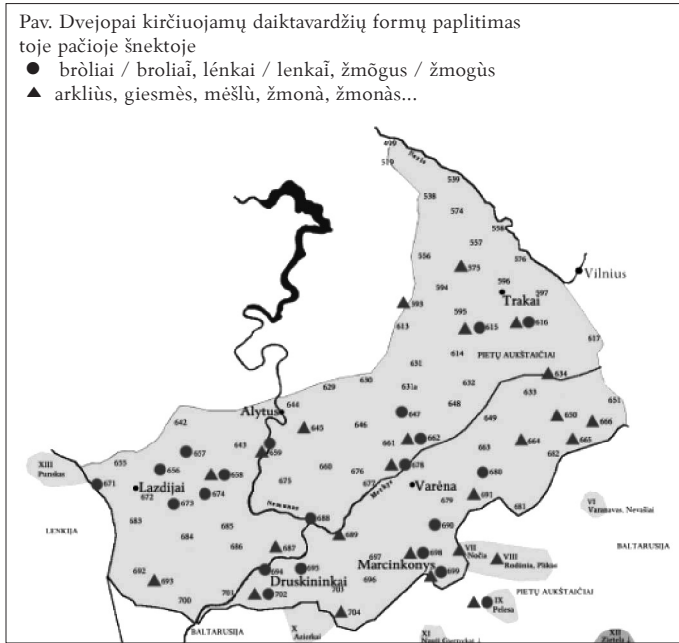
* Forma Alovės šnektos rankraštyje paliudyta tris kartus.

žaltỹs (plg. la. *zalktis*)¹⁵ ir kt. Sinchroniniu požiūriu šie galūninio kirčiavimo atvejai gali būti laikomi ir akcentiniu paradigmos išlyginimu, plg. *žiedù*, *žiedùs* ir *žiedaĩ* (Mikulėnienė 1996, p. 152, 2005, p. 165, 196; Lazauskaitė-Ragaišienė 2008, p. 47, 2009, p. 174; Ragaišienė 2010, p. 54). Dauguma žodžių, turintys aptariamų linksnių oksitoninių formų, yra trečiosios kirčiuotės (žr. 3 lentelę). Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad galūnėje kirčiuojamų nurodytų linksnių formų daugiausia rasta daiktavardžių, kurių kamieno pagrindą sudaro ilgieji balsiai y,

ū, o, é ir dvibalsiai *ie*, *uo* (žr. 3 lentelę). Tikėtina, kad vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko formų galūninis kirtis gali būti nulemtas ir morfo(no)loginių veiksnių (Mikulėnienė 1996–1997, p. 60–61).

Iš pateiktų duomenų matyti, kad daugumos daiktavardžių galūninio kirčiavimo formos aptinkamos retai – daugeliu atvejų užrašytos tik vienoje šnektose vieną arba du kartus (žr. 3 lentelę). Jos dažniausiai vartojamos kaip gretiminės šalia vyraujančių kamieninio kirčiavimo variantų, pavyzdžiui, Šalčininkų ir Kibysių šnektose forma *árkliūs* aptikta kelis kartus, o gretybė *arkliūs* paliudyta tik po vieną kartą.

¹⁵ Žr. (ME IV 685; Skardžius 1935, p. 15; Fraenkel 1965, p. 1288; Smoczyński 2007, p. 773).

1 pav. Keleriopai kirčiuojamų formų paplitimas pietų aukštaičių plote

Rankraštinių šaltinių medžiaga rodo dar vieną anksčiau kalbininkų nepastebėtą dalyką – keleriopai kirčiuojamų formų paplitimo pietų aukštaičių plote arealines skirtības. Akivaizdu, kad dvejopai kirčiuojamų formų, pvz.: *žmogùs / žmogùs* Nmn, Jk, Rud, Dbč, Rtn ir kt., toje pačioje šnektejo daugiausia rasta pietvakarinėje ir pietinėje ploto dalyje (žr. 2 lentelę ir 1 pav.)¹⁶. Iš žemėlapyje pateiktų duomenų matyti, kad pietvakarinis arealas yra gana vientisas. Jį sudaro vienas greta kito esantys septyni gyvenamieji punktai – Vingrėnai, Barčiai, Meteliai, Ročkiai, Avižieniai, Seiliūnai ir Nemunaitis. Pastebėtina, kad dalis šio arealo (Vingrėnų, Avižienių ir Ročkių šnektos) priklauso pietų aukštaičių variantiškumo centru laikomam plotui (žr. Ragaišienė

2010, p. 139). Pietinis arealas aptariamo reiškinio tokio vientiso ploto nesudaro, bet vienas netoli kito esantys du šnektų telkiniai (Švendubrė, Mašnyčia, Ratnyčia ir Dubičiai, Rudnia, Kaniava) rodo galėjus jį būti (žr. 1 pav.).

Nevienodai tiriamų šnektų plote paplitusios ir galūnėje kirčiuojamos vienaskaitos įnagininko bei daugiskaitos galininko formos (žr. 1 pav.). Šių linksnių oksitoninio kirčiavimo gretybės dažniau aptinkamos pietinėse ir rytinėse šnektose. Jos koncentruojasi palyginti nedideliame plote, apytikriai keturkampyje Ratnyčia, Kabeliai, Šalčininkai ir Rūdinkai.

Kas kita – variantiškumo, kaip reiškinio, intensyvumas. Akivaizdu, kad aptariamų variantų toje pačioje šnektejo daugiausia užrašyta iš pietvakarinės ploto dalies, t. y. Vingrėnų, Metelių ir Seiliūnų šnektų, tačiau

¹⁶ Pietų aukštaičių gyvenamųjų punktų žemėlapyje teikiami tik numeriai.

jų gausu ir, pavyzdžiui, Paluknio šnekteje, kuri priklauso tiriamo ploto šiaurrytiniam arealui (žr. 2 lentelę ir 1 pav.). Vis dėlto nereikėtų daryti apibendrinančių išvadų, nes sukauptos medžiagos nepakanka (kaip minėta, duomenys surinkti ne iš visų tiriamojo ploto šnektų, rankraštiniai šaltiniai palyginti nedidelės apimties) variantiškumo intensyvumui nustatyti.

Regis, rankraštinųjų šaltinių autoriai buvo atkreipę dėmesį į pietų aukštaičių šnektose keleriopai kirčiuojamus žodžius ir jų formas. Pirmiausia tai rodo tyrėjų pateiktos pastabos dėl kirčiuotų ilgųjų balsių *y*, *ū*, *o*, *é* ir dvibalsių *ie*, *uo* priegaidės. Rankraštiniuose šaltiniuose nurodyta, kad išvardytų ilgųjų kirčiuotų balsių ir dvibalsių skiemens priegaidė ne visada aiški. Tai aiškinta pačių šnektos tyrėjų prastu priegaidžių skyrimu, taip pat sieta su tarmės atstovų greitu kalbėjimo būdu (žr. Šklėrių šnektos rankraštį).

Rankraštiniuose šaltiniuose aptariamais atvejais vietoj tvirtapradės (rečiau – tvirtagalės) priegaidės žymima vidurinė, pvz.: *bróliu* Škl, *kąsnis* Mtl, *kuólai* Sel, *móteré* Škl, *rąstai* Sel, *žiédus* Škl ir kt. Tokiam duomenų pateikimui nemažai įtakos, ko gero, turėjo ir požiūris kirčiuočių mišinį laikyti priegaidžių niveliacijos rezultatu (Kazlauskas 1968, p. 14), ne tik šnektų medžiagos rinkėjų nesugebėjimas skirti ilgųjų balsių *y*, *ū*, *o*, *é* ir dvibalsių *ie*, *uo* priegaidės (Zinkevičius 1974, p. 93). Taigi, galima sakyti, kad XX a. 6–7 dešimtmetyje susiformavo vidurinės priegaidės aptariamais atvejais

žymėjimo tradicija, kurios neatsisakyta iki šiol.

Baigiamosios pastabos

Atliktas pietų aukštaičių šnektų rankraštinųjų šaltinių medžiagos tyrimas patvirtina, kad keleriopai kirčiuojamų daiktavardžių ir jų formų egzistavimas kalbininkų pagrįstai siejamas su kuopine daugiskaita, tiksliau, akcentiniu ir semantiniu dviejų daugiskaitų – paprastosios ir kuopinės – modeliu. Neabejotina ir tai, kad kai kuriais atvejais nemažą įtaką gali turėti kamienų sąveikos veiksniai (homoniminių formų egzistavimas, morfo(no)loginis paradigmos išlyginimas, sistemos atitikties ir kt.) ir produktyviųjų kamienų kirčiavimo analogija.

Susiejus akcentinius variantus su jų paplitimu, susidarė tikslesnis vaizdas apie daiktavardžių kirčiavimo polinkius pietų aukštaičių plote XX a. 6–7 dešimtmetyje, paaiškėjo žodžių vartosenos ypatumai paskirose šnektose. Tiriamoji medžiaga patvirtino prielaidas, kad daiktavardžių kirčiavimo paradigmų įvairavimas ir keleriopai kirčiuojamų formų egzistavimas pietų aukštaičių plote nėra naujas reiškinys ar tarmės akcentinės sistemos nykimo požymis.

Nustatytas keleriopai kirčiuojamų daiktavardžių formų koncentratas pietvakarinėje ir pietinėje ploto dalyje skatina ir toliau gilintis į šio reiškinio priežastis bei ieškoti naujų jo atsiradimo motyvų.

Literatūra

- AMBRAZAS, S., 1993. *Daiktavardžių darybos raida*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- FRAENKEL, E., 1962–1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, 1–2. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- KAZLAUSKAS, J., 1968. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika (Kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis)*. Vilnius: Mintis.
- KUZAVINIS, K., GIRDENIS, A., 1997. Kelios mintys dėl baltų vardažodžio kirčiavimo paradigų ir jų raidos. In: *VIII tarptautinis baltų kongresas „Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje“*. Vilnius, 76–78.
- LAZAUSKAITĖ-RAGAIŠIENĖ, V., 2000. Dviskiemių *u* kamieno daiktavardžių kirčiavimo raida pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose. *Baltistica*, 35(2), 159–169.
- LAZAUSKAITĖ-RAGAIŠIENĖ, V., 2008. Dviskiemių *ijo* kamieno daiktavardžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose. *Lituanistica*, 54 3(75), 37–50.
- LAZAUSKAITĖ-RAGAIŠIENĖ, V., 2009. Dviskiemių *o* ir *ijo* kamienų daiktavardžių kirčiavimo variantų paplitimas pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose. In: *Garsas ir jo tyrimo aspektai: metodologija ir praktika*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 161–181.
- LESKAUSKAITĖ, A., 2006. Šnektos plotas ir svarbiausios ypatybės. In: *Kučiūnų krašto šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 26–67.
- Lietuvių kalbos atlasas* 1, 1971. Leksika. Vilnius: Mokslas.
- Lietuvių kalbos atlasas* 2, 1982. Fonetika. Vilnius: Mokslas.
- Lietuvių kalbos atlasas* 3, 1991. Morfologija. Vilnius: Mokslas.
- Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, 1958. 2-asis leidimas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- MARKEVIČIENĖ, Ž., 1999. Įvadas. In: *Aukštaičių tarmių tekstai*, 1. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 11–34.
- ME, 1923–1932. I, III–IV. MÜLENBACHA, K. *Latviešu valodas vārdnīca*, 1, 3–4. Rediģējis papildinājis, turpinājis J[ānis] Endzelīns. Rīgā: Izglītības ministrija.
- MIKULĒNIENĖ, D., 1996. Dėl linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantų pietinėse aukštaičių tarmėse. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 36, 148–155.
- MIKULĒNIENĖ, D., 1996–1997. Einwicklung der slawischen Sprachen auf die Lautstruktur der peripheren litauischen Mundarten. *Linguistica Baltica*, 5–6, 57–67.
- MIKULĒNIENĖ, D., 2005. *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- MILIŪNAITĖ, R., 2009. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- POKORNY, J., 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern und München: Francke Verlag.
- RAGAIŠIENĖ, V., 2010. *Linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.
- SKARDŽIUS, P., 1935. *Daukšos akcentologija*. Kaunas: V.D.U. Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidinys.
- SMOCZYŃSKI, W., 2007. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego.
- STUNDŽIA, B., 1981. Daugiskaitiniai asmenvardiniai oikonimai ir jų reikšmė linksniavimo bei kirčiavimo sistemų rekonstrukcijai. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 21, 185–198.
- ТОПОРОВ, 1975–1990 – ТОПОРОВ, В. Н., *Прусский язык: Словарь*. Москва: Наука.
- TRAUTMANN, R., 1910. *Die altpreußischen Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- TUOMIENĖ, N., 2001. Ramaškonių šnektos *o* ir (*i*)*io* kamienų daiktavardžių kirčiavimo ypatybės. *Baltistica*, 36 (1), 103–114.
- TUOMIENĖ, N., 2005. *Ramaškonių šnektos daiktavardžio kaitya: sociolingvistinis tyrimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.
- ZINKEVIČIUS, Z., 1974. Dėl akūto ir cirkumfleksio skyrimo rytų Lietuvos tarmėse. *Baltistica*, 10 (1), 93–94.

Vilija Ragaišienė

Institute of the Lithuanian Language, Lithuania
 Research interests: accentology, dialectology,
 lexicography

TENDENCIES IN NOUN STRESS IN THE
 SOUTHERN AUKŠTAITIAN SUBDIALECTS
 IN HANDWRITTEN SOURCES OF THE
 1950s AND 1960s

Summary

The article deals with variously stressed nouns that were discovered in the 1950s and 1960s in handwritten sources of the southern Aukštaitian subdialects in the archive of dialects of the Language History and Dialectology Department of the Institute of the Lithuanian Language. Data on the nouns and noun forms of the southern Aukštaitians, collected from almost the entire area under study, i.e., fifty-five inhabited settlements, demonstrate two tendencies: stress variance and oxytonogenesis.

Summarising the collected data, it was established that nouns with the same stem (*o*, *i̯o*, *ā*, *ē*, *i̯ā*, *i*, *i̯u* and *u*) are most often stressed in two ways in the southern Aukštaitian area, e.g., *kaĩklas* (2/4), *žmogùs* (4) / *žmõgus* (2), and others. Words with non-productive *i*, *u*, *i̯u* and consonant stems can also have separate parallels with other stems, or parallel forms of other separate stems, e.g.: *vagiš* (4), sing. gen. *vagišs* / *vāgio*, cf. nom. *vāgys* / *vagiāĩ*, *šuvà* (4), sing. gen. *šunš* / *šunès* / *šunišs* / *šunio*, etc.

The abundance of the variants discovered in these handwritten sources of rather small volume demonstrates the intensity of stress variance in the southern Aukštaitian area in the 1950s and 1960s, which is corroborated by two facts. First, most of the forms of the words with variable stress in the sources under study appear several or even many times. Second, quite a few forms of such nouns were discovered within the same subdialect. Despite all this, nouns in the southern Aukštaitian subdialects are not stressed interchangeably, but according to one accentual paradigm. From two stress variants used in the subdialects, one is

Vilija Ragaišienė

Instytut Języka Litewskiego, Litwa
 Zainteresowania naukowe: akcentologia, dialek-
 tologia, leksykografia

AKCENTOWANIE RZECZOWNIKÓW W
 RĘKOPIŚMIENNYCH ŹRÓDŁACH GWA-
 ROWYCH Z OBSZARU POŁUDNIOWEJ
 AUKSZTOTY Z LAT 50.–60. XX WIEKU

Streszczenie

Niniejszy artykuł omawia rzeczowniki występujące w kilku wariantach akcentowych, odnotowane w rękopiśmiennych źródłach gwarowych z obszaru południowej Aukstoty z lat 50.–60. XX wieku. Źródła te są przechowywane w Archiwum Gwar Zakładu Historii Języka i Dialektologii Instytutu Języka Litewskiego. Artykuł ma na celu określenie tendencji w akcentowaniu tych rzeczowników, ustalenie ich zasięgu geograficznego oraz skali zjawiska.

Mnogość wariantów odnotowanych w źródłach rękopiśmiennych (ponad dwieście wyrazów) dowodzi, że w latach 50.–60. XX wieku na obszarze południowej Aukstoty istniała dość duża wariantowość akcentowa. Większość akcentowanych na różne sposoby form wyrazowych występuje w omawianych źródłach po kilka czy nawet kilkanaście razy. Rozprzestrzenienie się oboczności fonetycznych rzeczowników jest charakterystyczne dla całego obszaru południowej Aukstoty, jednak częstotliwość ich występowania nie jest jednakowa. W południowo-zachodniej i południowej części obszaru stwierdzono więcej form akcentowanych na dwa sposoby, np. *raĩštai*, *raĩstų* / *raistaĩ*, *raistų*, natomiast w gwarach południowych i wschodnich częściej występują oboczności rdzenia akutowego w narzędniku liczby pojedynczej i akcentu oksytonicznego w bierniku liczby mnogiej, np. *žiedas* (3), *žiedù*, *žiedùs*. Szczegółowa analiza danych wskazuje, że w gwarach południowoaukstońskich rzeczowniki są akcentowane nie wymiennie, a według któregoś jednego paradygmatu akcentuacyjnego. Z dwóch wariantów akcentowych stosowanych w tej samej gwarze lub na całym obszarze jeden jest główny, inny zaś – poboczny.

main, the other a parallel variant. The nouns in the handwritten sources are stressed in two ways, most often according to the paradigms of stem and mobile accentuation, e.g., *bróliai* / *broliaĩ*, *sōdžiūs* (2) / *sodžiūs* (4), etc.

The appearance of nouns with dual stress in the southern Aukštaitian subdialects and the tendency towards oxytogenesis are primarily related to the accentual and semantic models of two plurals, simple and collective, which are being reconstructed, e.g., *peĩlis*, pl. *peĩliai* / collect. pl. *peiliaĩ*.

The stress on the singular instrumental endings and/or of the plural accusative forms of nouns with acute stems might also be related to the collective plural. The existence of such forms can be determined by the levelling of the accentual paradigm, cf., *pėdaĩ*, *pėdũ*, *pėdám(s)*, *pėdũs*, *pėdaĩs*. The possibility that the discussed forms could have been inherited, i.e., could have originated from the oxytonic paradigm, should not be discounted.

Undoubtedly, noun accentuation might have been influenced by the factors of stem interaction: the existence of homonymous forms, levelling of the morpho(no)logic paradigm, the conformity of the system, etc. There is also no doubt that the accentuation analogue had an influence as well (especially that of productive stems on unproductive ones).

KEY WORDS: accentual variant, stress variance, oxytogenesis, simple and collective plural, stem.

Materiały pochodzące ze źródeł rękopiśmiennych potwierdzają przesłanki językoznawców, że pojawienie się w gwarach południowej Aukštoty form rzeczownikowych akcentowanych na dwa sposoby oraz skłonność do oksytonezy należy przede wszystkich wiązać z rekonstruowanym modelem akcentuacyjnym i semantycznym dwóch liczb mnogich – prostej i zbiorowej, np. *peĩlis*, lmn. *peĩliai* / zbior. lmn. *peiliaĩ*. Zgromadzone dane potwierdzają także tezę, że o sposobie akcentowania rzeczowników mogło decydować wzajemne oddziaływanie rdzeni – istnienie form homonimicznych, wyrównanie paradygmatu morfo(no)logicznego, zgodności systemowej i in.

SŁOWA KLUCZOWE: wariant akcentowy, akcentowanie wariantywne, oksytoneza, liczba mnoga prosta i zbiorowa, rdzeń.

Gauta 2012 01 09

Priimta publikuoti 2012 07 20

Dalia Sviderskienė

Lietuvių kalbos institutas

Vardyno skyrius

P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

Tel. +370 5 26 38 171

El. paštas dalia_sviderskiene@lki.lt;

daliasviderskiene@gmail.com

Moksliniai interesai: onomastika, tikrinių žodžių darybos, kilmės tyrimai

TARPUKARIU UŽRAŠYTŲ MARIJAMPOLĖS APSKRITIES VIETOVARDŽIŲ TYRIMO PRADINIAI REZULTATAI IR PERSPEKTYVOS

Straipsnio tikslas – pristatyti kelerius metus nuosekliai vykdomus pietinio lietuvių kalbos ploto – Marijampolės apskrities – tarpukariu užrašytų vietovardžių tyrimus darybos ir kilmės požiūriu. Be to, skelbiama keletas šios medžiagos tyrimo rezultatų vandenvardžių, kitų (asmenvardinės kilmės) vietovardžių klasėse ir kt. Tai leidžia pastebėti, kad išlikusios anketos, jų autentiški duomenys, yra ne tik kaip atskiras svarbus tarpukario palikimo vienetas, jos vertingos ir kaip šaltinis, kuriame pasitaiko užfiksuotų faktų, dabartinėse sancaupuose jau neišlikusių arba gerokai pakitusių.

Siekiant susidaryti išsamų vaizdą apie Marijampolės apskrities vietovardžių darybos ir kilmės ypatumus, arealinį tyrimą būtina tęsti. Manoma, kad vykdomi darbai ne tik skatins regioninę toponimiką, darybos, kilmės analizę, išliks svarbūs tolesniems lietuvių toponimikos tyrimams, bet bus įdomūs ir etnologams ar kitų sričių tyrėjams. Jie padės geriau pažinti šiame areale gyvenusių žmonių mentalitetą, pasaulėjautą. Tiriamame lietuvių kalbos plote tarpukariu užrašyti vietovardžiai galėtų suteikti informacijos ir apie išnykusios baltų genties – jotvingių – oniminio substrato pėdsakus.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: arealiniai tyrimai, tarpukario laikotarpis, bendrinis žodis (apeliatyvas), tikrinis žodis (onimas), vietovardis (toponimas), asmenvardis (antroponimas), pamatinis žodis (etimonas), tikrinių žodžių daryba, kilmė.

Įvadas

Lietuvių kalbos institute (toliau – LKI) saugomi unikalūs tarpukario Lietuvoje ir po karo sukaupti vietovardžių išteklių. Viena vertingiausių mokslinių požiūriu medžiaga – ketvirtajame praėjusio šimtmečio dešimtmetyje užrašyti vietovardžiai. Tai Švietimo ministerijos Valstybės archeologijos komisijos iniciatyva surinkti vietų vardai. Šiam darbui buvo parengta

*Instrukcija Lietuvos žemės vardynui surašyti*¹ (toliau – *Instrukcija*), kurios nuostatos bei reikalavimai vietovardžių rinkėjams nepasikeitė iki mūsų dienų. Visos Lietuvos pradinių mokyklų mokytojams bei girininkams (manant, kad kaip tik šių profesijų asmenys geriausiai galės atlikti numatytą

¹ Joje yra apibūdinta vietovardžių svarba, aiškina, kokių vietų vardus užrašyti, teigiama, kas tai turėtų daryti, ir mokoma, kaip rinkti ir užrašyti vietovardžius (Alminauskis 1934).

darbą) buvo išsiuntinėti specialiai šiam reikalui parengti ir išspausdinti žinių lapai „Žemės vardai“ ir *Instrukcija*.

Mokytojai ir girininkai kelerius metus (ypač 1935–1937 m.) užrašinėjo vietovardžius iš gyvosios kalbos. Užpildytus „Žemės vardų“ lapus grąžino Valstybės archeologijos komisijai. Šie yra išlikę iki mūsų dienų ir saugomi LKI Vardyno skyriaus fonduose.

Manant, kad tarpukariu surinkta medžiaga yra viena vertingiausių mokslinių požiūriu, nepaliesta išorinių veiksnių (melioracijos, kolektyvizacijos, rusinimo, trėmimų) ir gali suteikti vertingos informacijos apie bet kurio Lietuvos regiono vietų vardus, buvo pasirinkta tam tikra lietuvių kalbos ploto dalis², pradėti vertinti ir skirstyti čia užrašyti vietovardžiai.

Pirmiausiai visi apskrities vietovardžiai pagal įvardijamų objektų rūšį autorės buvo suskirstyti į tris stambias grupes: vandenvardžius, gyvenamųjų vietų vardus ir žemėvardžius. Vandenvardžių grupėje šalia upių, upelių, ežerų vardų buvo nagrinėjami ir kiti tekančių hidroobjektų (griovių) bei telkšančių, užpelkėjusių ar kitų šlapių vietų (balų, raistų) vardai. Į antrąją grupę pateko tiek oficialūs (fiksiuoti norminiame oficialiajai vartosenai skirtame *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinyne*, 2 d. (toliau – ATŠŽ II)), tiek neoficialūs (dvarų, palivarkų, kaimo dalių, sodybų ir kt.) gyvenamųjų vietų vardai. Į trečiąją, gausiausią grupę, buvo suburti įvairių kitų žemės paviršiaus objektų (arimų, dirbamų

žemių, dirvų, ganyklų, kalnų, kelių, laukų, miškų, pievų ir kt.) vardai. Jie sąlygiškai vadinami žemėvardžiais³, manant, kad šis terminas geriausiai apibūdina žemės reljefo tikrinius vardus – tiek stambesnius (drimonimus, oronimus ir kt.), tiek smulkesnius (agronimus, dromonimus ir kt.). Pastariesiems vietovardžiams pavadinti tradiciškai kuriami lietuviški ir tarptautiniai terminai. Taip išlaikoma terminų sistema, išvengiama geografinių vietų, kurioms suteikiamas terminas, išvardijimo. Pavyzdžiui, aptariant vieno vietovardžių poklasio, įvardijančio tam tikrus panašius žemės paviršiaus objektus (miškus, šilus, girias, jų dalis ar pan.; aukštumas, kalvas, piliakalnius ir kitus reljefo pakilesnių formų objektų vardus), nuosekliai vartojami terminai *drimonimas* (*drimonimai*), *oronimas* (*oronimai*); prireikus sinonimiškai vartojami terminai *miškų vardai*, *kalnų vardai*, *vietovardžiai*, *toponimai*.

Darybiškai tiriant visų toponimų klasių (poklasių) vienetus, pritaikoma Aleksandro Vanago vandenvardžių darybai tirti sudaryta struktūrinė–gramatinė klasifikacija⁴. Pagal ją pirmiausia aptariami pirminiai ir daugiskaitiniai vietovardžiai, po jų – visi antriniai galūnių, priesagų, priešdėlių vediniai, sudurtiniai ir sudėtiniai vietovardžiai. Kilmės požiūriu visi vietovardžiai buvo skiriami į kilusius iš bendrinių žodžių (apeliatyvų), asmenvardžių (antroponimų) ir kitų vietovardžių (toponimų). Tokiu būdu buvo siekta išsiaiškinti tarpukario laikotarpiu iš gyvosios kalbos užrašytų vietovardžių darybos ir kilmės polinkius.

Šiame straipsnyje, parengtame tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Regio-

² Buvo pasirinkti Marijampolės apskrities vietovardžiai, užrašyti trylikoje valsčių: Balbieriškio, Gudelių, Iglirkėlių, Kalvarijos, Kazlų Rūdos, Krosnos, Liubavo, Liudvinavo, Marijampolės, Prienų, Sasnavos, Šilavoto ir Veiverių. Kiekvienos valsčiaus gyvenamosios vietos vietovardžiams skirta po anketą.

³ Dėl termino žr. Jonikas 1990, p. 563.

⁴ Žr. Vanagas 1970, p. 21–27.

ninė onomastika: ką sužinome iš vardyno“ (Kaunas, 2011 m. lapkričio 10–11 d.) skaityto pranešimo pagrindu, pristatomi kelerius metus vykdomi Marijampolės apskrities tarpukariu „Žemės vardų“ anketose užrašytų vietovardžių tyrimai. Pirmojoje straipsnio dalyje skelbiami svarbiausi atliekamo tyrimo rezultatai; antrojoje dalyje – numatomi ateities darbai.

Tyrimo rezultatai

Vykdamt pradėtus darbus, nustatyti atskirų klasių (miškų⁵, kalnų vardų⁶) darybos bruožai, kilmės tendencijos, atlikti kai kurių klasių dalies toponimų tyrimai (neoficialių gyvenamųjų vietų vardų⁷, apeliatyvinės kilmės žemėvardžių⁸), ištirti dviejų vals-

⁵ Dėl jų plačiau žr. Dalia Sviderskienė 2006, p. 49–62. Gauti rezultatai buvo palyginti su kito arealo – šiaurės vidurio Lietuvos (Telšių rajono) – miškų vardų tyrimo išvadamis; taip išryškėjo arealiniai drimonimų darybos skirtumai.

⁶ Kilmės požiūriu tarpukario Lietuvos Marijampolės apskrities vieno darybos būdo kalnų vardai (dūriniai) autorės ištirti ir aprašyti (plačiau žr. Sviderskienė 2006a, p. 47–59). Kiti šių vietovardžių tyrimo duomenys bei analizės rezultatai artimiausiu metu bus skelbiami mokslo straipsniais leidinyje *Lituanistica*.

⁷ Dėl neoficialių gyvenamųjų vietų vardų analizės darybos ir kilmės aspektu žr. Sviderskienė 2007, p. 99–122.

⁸ Iki šiol atlikti kitų lietuvių kalbos plotų vietovardžių tyrimai nėra paliudiję tokios gausios priesagos *-in-* vartosenos padarant agronimų vedinius iš apeliatyvų. Buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad tiriamame plote šie vediniai sudaro apie pusę visų apeliatyvinės kilmės priesaginių vedinių. Agronimų tyrimo duomenys bei analizės rezultatai artimiausiu metu bus paskelbti atskiru straipsniu leidinyje *Acta Linguistica Lithuanica*. Čia ir svarstoma, kas lemia šių onimų polinkį plėstis priesagos *-in-* vedinių naudai. Be to, straipsnyje pastebima, kad kalbami vietovardžiai Marijampolės apskrityje gana dažnai padaromi iš gretiminių formų, pvz.: su *asiūkl-* ir *siūkl-*, rodančių ryšį su *asiūklis* ir *siūklė*, *siūklis* (*Asiūklinė* pv. Klvr, Ldvn, Prn ir *Siūklinė* pv. Lbv), su *lapūk-* ir *lapūg-*, rodančių ryšį su *lapūgas* ir *lapūkas* (*Lapūginė* pv. Klvr ir *Lapūkinė* pv. Krsn), su *lendr-* ir *nendr-*, rodančių ryšį su *lėndrė* ir *nėndrė* (*Lėndrinė* pv. Lbv ir *Nėndrinė* pv. Gdl, Krsn, Lbv, Ldvn), su

čių – Marijampolės ir Balbieriškio – visi vietovardžiai⁹. Be dabar egzistuojančių gyvenamųjų vietų, upių, ežerų vardų, buvo ištirti ir išnykę šių klasių onimai, taip pat iki šiol lingvistiškai neanalizuoti iš vietos gyventojų tarpukariu užrašyti abiejų valsčių žemėvardžiai. Buvo paskelbtos autentiškos jų lytys, gyvosios kalbos variantai, daugelis vietų vardų sukirciuota.

Atlikus minėtų valsčių visų vietovardžių klasių – vandenvardžių, gyvenamųjų vietų vardų, žemėvardžių – darybos ir kilmės analizę, pastebėta, kad šios klasės yra gana savitos, nors turi ir panašumų. Siekiant pagrįsti pastarąjį teiginį, toliau pateikiamos diagramos, iliustruojančios dviejų valsčių vietovardžių darybinės analizės rezultatus¹⁰ ir suteikiančios galimybę juos palyginti (žr. 1, 2, 3 diagramas).

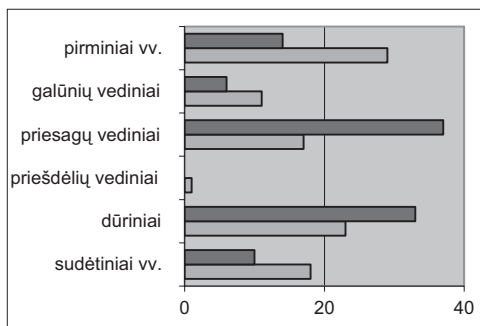
Išnagrinėjus dviejų valsčių vietų vardus darybiškai, pastebėta, kad daugiau yra ant-rinių vietovardžių: jų kiekis Balbieriškio valsčiuje svyruoja nuo 47 % gyvenamųjų vietų vardų iki 71 % vandenvardžių klasėse ir atitinkamai tose pačiose klasėse Marijampolės valsčiuje nuo 66 % iki 86 %.

Pirminiai vietovardžiai būdingesni gyvenamųjų vietų vardams Balbieriškio

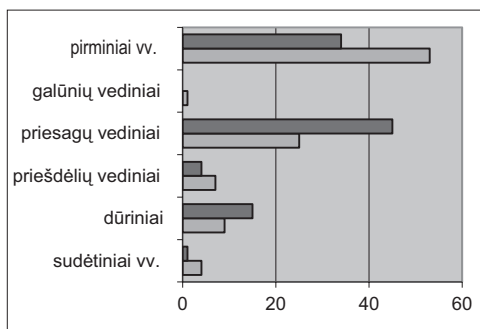
skrobl- ir *skruobl-*, rodančių ryšį su *skrōblas* ir *skrūoblas* (*Skroblinis* l. Lbv ir *Skrūoblinis* pv. Gdl). Iki šiol atliktuose kituose lietuvių arealinės toponimijos tyrimuose į šį reiškinį (gretiminių formų vartoseną padarant tos pačios priesagos vedinius) dėmesys nebuvo atkreiptas.

⁹ Dėl Marijampolės valsčiaus visų vietovardžių klasių analizės žr. Sviderskienė 2005, p. 91–118. Straipsnis „Balbieriškio valsčiaus vietovardžių darybos ir kilmės polinkiai“ bus spausdinamas „Lietuvos valsčių“ serijos monografijos *Balbieriškis* kalbos skyriuje ir skelbiamas internetinėje svetainėje „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ www.llt.lt.

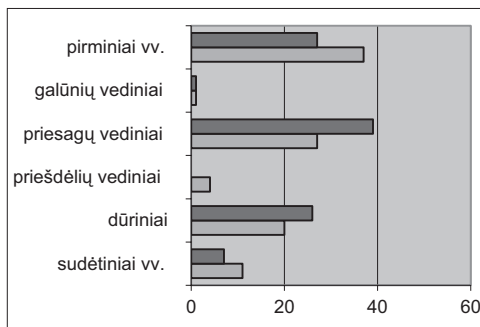
¹⁰ Siekiant apibendrinti, tarpusavyje palyginti jau atliktus dviejų valsčių vietovardžių tyrimo duomenis bei analizės rezultatus, diagramose pateikiama tik procentinė jų išraiška. Jau minėtuose autorės straipsniuose (žr. 9 išnašą) kalbamų toponimų analizės rezultatai skelbiami ir kiekybine, ir procentine išraiška.

1 pav. Vandenvardžių darybos polinkiai

2 pav. Gyvenamųjų vietų vardų darybos polinkiai

3 pav. Žemėvardžių darybos polinkiai

- ◆ Balbieriškio valsčiaus vietovardžiai
- ◆ Marijampolės valsčiaus vietovardžiai

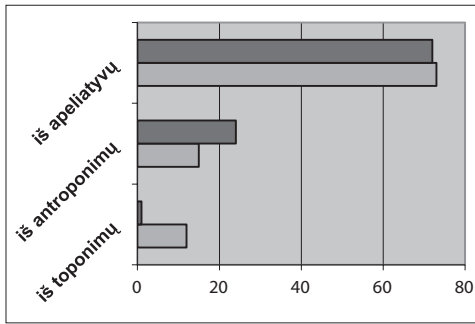
valsčiuje – čia jie sudaro apie pusę (53 %) šių vietovardžių. Net 75 % iš jų – *pluralia tantum* formos, priklausančios gana vėlyvam oikonimijos formavimosi etapui. Pirminių žemėvardžių yra 37 %, vandenvardžių – 29 %. O Marijampolės valsčiuje *pluralia tantum* formos sudaro apie trečdalį gyvenamųjų vietų vardų (34 %). Šio valsčiaus pirminių žemėvardžių yra 27 %, vandenvardžių – 14 %.

Pastebėta, kad priesaginiai vietovardžiai – tai pati gausiausia vedinių grupė abiejuose tirtuose valsčiuose.¹¹ Apylygiai priesaginių žemėvardžių (27 %) ir gyvenamųjų vietų vardų (25 %) užrašyta Balbieriškio valsčiuje. Marijampolės valsčiaus gyvenamųjų vietų vardų priesagų vediniai sudaro net 45 %. Šiuo būdu čia gana dažnai padaromi ir kiti vietovardžiai: priesagų vediniai sudaro daugiau nei trečdalį vandenvardžių (37 %), žemėvardžių (39 %). Mažiausiai (17 %) užrašyta priesaginių Balbieriškio valsčiaus vandenvardžių.

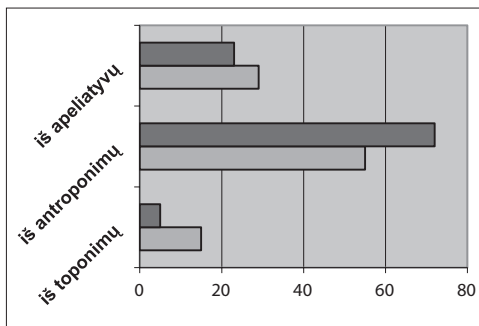
Sudūrimo būdu padaryti vietovardžiai ištirtuose valsčiuose yra būdingesni vandenvardžiams (Balbieriškio valsčiuje 23 %, Marijampolės – 33 %) ir žemėvardžiams (Balbieriškio valsčiuje 20 %, Marijampolės – 26 %). Gyvenamųjų vietų vardai sudūrimo būdu tiek viename, tiek kitame valsčiuje padaromi rečiau (Balbieriškio – 9 %, Marijampolės – 15 %).

Nustatyta, kad sudėjimo būdu žemėvardžiai ir gyvenamųjų vietų vardai Balbieriškio valsčiuje padaromi nedažnai (11 % ir 4 %), kiek daugiau (18 %) šiame valsčiuje užrašyta sudėtinių vandenvardžių. Marijampolės valsčiuje kalbamas darybos

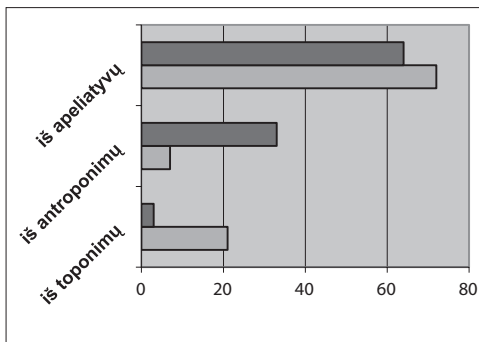
¹¹ Priesaginę derivaciją Vanagas laiko vienu iš pačių archajiškiausių toponimų atsiradimo būdų (plg. Vanagas 1970, p. 278–279).

4 pav. Vandenvardžių kilmės polinkiai

5 pav. Gyvenamųjų vietų vardų kilmės polinkiai

6 pav. Žemėvardžių kilmės polinkiai

- ◆ Balbieriškio valsčiaus vietovardžiai
- ◆ Marijampolės valsčiaus vietovardžiai

būdas gana neproduktyvus: vandenvardžių padaryta 10 %, žemėvardžių – 7 %, gyvenamųjų vietų vardų – 1 %.

Pastebėta, kad priešdėlių ir galūnių vedinių abiejuose tirtuose valsčiuose padaryta mažiausiai. Balbieriškio valsčiuje gyvenamųjų vietų vardų ir žemėvardžių klasėse priešdėlių vediniai gana neproduktyvūs (7 % ir 4 %), o vandenvardžiams – jie beveik nebūdingi (1 %). Galūnių vediniai čia būdingi tik vandenvardžiams (11 %); kitiems vietovardžiams – jie beveik nebūdingi (po 1 %). Marijampolės valsčiuje užfiksuota 6 % galūnių vedinių vandenvardžių klasėje; žemėvardžių daryboje šie vediniai neproduktyvūs (1 %). Čia 4 % gyvenamųjų vietų vardų padaroma su priešdėliais.

4, 5 ir 6 diagramos parodo Balbieriškio ir Marijampolės valsčių visų klasių vietovardžių kilmės ypatumus.

Akivaizdu, kad pagal kilmę abiejuose valsčiuose daugiausia vietovardžių, kilusių iš apeliatyvų (bendrinių žodžių)¹²: 73 % vandenvardžių ir 72 % žemėvardžių Balbieriškio apylinkėse bei 71 % vandenvardžių ir 61 % žemėvardžių Marijampolės apylinkėse.

Iš bendrinių žodžių kilusių gyvenamųjų vietų vardų Balbieriškio valsčiuje užrašyta apie trečdali (29 %), čia dažnesni iš asmenvardžių kilę vietovardžiai – 55 %. Asmenvardinė kilmė šiame valsčiuje būdinga ir žemėvardžiams (21 %), ir vandenvardžiams (15 %).

Nustatyta, kad Marijampolės valsčiaus gyvenamųjų vietų vardų klasėje vyrauja (70 %) iš asmenvardžių padaryti vietovardžiai. Šis kilmės pamatas būdingas ir

¹² Pasak ukrainiečių toponimiko D. Bučko, apeliatyvinių vedinių gausumas lemia vienos ar kitos sistemos senumą (Bučko 1981, p. 265).

valsčiaus žemėvardžiams (30 %), ir vandenvardžiams (23 %).

Iš kitų vietovardžių kilusių vietų vardų negausiai užfiksuota Marijampolės valsčiuje: nedažni (5 %) vietovardinės kilmės gyvenamųjų vietų vardai, dar retesni (3 %) žemėvardžiai ir vandenvardžiai (1 %). Kiek dažniau iš kitų toponimų padaromi vietų vardai Balbieriškio valsčiuje: 21 % žemėvardžių, 15 % gyvenamųjų vietų vardų ir 12 % vandenvardžių.

Kaip matome, dalis tarpukariu užrašytų vietų vardų išnagrinėta labai detalai. Tai leidžia pasekti dviejų valsčių vietovardžių, kaip apskrities sudedamųjų dalių, darybos, kilmės panašumus ir skirtumus, tačiau pateikta ir aptarta medžiaga neleidžia daryti išvadų apie viso tiriamo ploto toponimijos darybos ir kilmės polinkius.

Ypač vertingi pasirodė tarpukario medžiagos tyrimo rezultatai vandenvardžių ir kitų vietovardžių, kilusių iš asmenvardžių, sluoksniuose.

Pasinaudojus papildoma informacija, teikiama anketose (lokalizacijos, upių, upelių, ištakų, žiočių vietos nuorodomis bei pastabų skilties užrašymais), pastebėta, kad 40 vandenvardžių, tarpukario laikotarpiu iš gyvosios kalbos užrašytų Marijampolės apskrityje, iki šiol nepublikuoti ir netirti, nes neužfiksuoti oficialiuose upių ir ežerų vardų sąrašuose (*Lietuvos TSR upių ir ežerų vadyne*, toliau – LUEV; Vanago *Lietuvių hidronimų etimologiniame žodyne*, toliau – LHEŽ). Manant, kad šie vandenvardžių vardai galėtų būti svarbūs tolesniems lietuvių toponimikos tyrimams, papildytų jau žinomas lietuviškų hidronimų bendrąsias grupes, suteiktų daugiau duomenų vandenvardžių lyčių raidos klausimais, šių vietovardžių analizė buvo paskelbta at-

skiru straipsniu¹³. Jame buvo aptarta visų kalbamų vandenvardžių daryba ir kilmė. Štai keletas jų¹⁴: *Kapanicà* grv., upl. Brb, *Kriokl̃ys* up. KzR, *Lazd̃ynkalnio up̃elis* up. Ss, *Lókauša* upl. KzR, *Marack̃ių up̃elis* up. KzR, *Miškupelis* up. Lbv, *Razg̃irė* up. KzR, *Rynà* up. Ss, *Skriod̃ė* up. Brb, *Šak̃ýčia* up. Klvr, *Šveñtupė* up. Prn, *Ubagiñė* ež. Krsn ir kt. Taip pat buvo publikuoti ir komentuojami kai kuriems žinomiems upių ir ežerų vardams rasti nauji variantai: *Aguõñinis* ež. Lbv, *Kermušiñė* up. Mrj, *Lapup̃elė* up. Prn, *Nipriukas* up. Vv, *Õšventis* up. Prn, *Peršáika* up. Brb, *Raišupka* up. Ss, *Raud̃ėniškių ežeras* ež. Klvr, *Rùdė* up. Vv, *Rūd̃up̃elis* up. Prn, *Ut̃elinka* up. Ss ir *Vyžup̃ys* up. Klvr.

Remiantis Vanago išdėstytomis nuostatomis dėl hidroobjektų atsiradimo laiko¹⁵, manoma, kad aptartų Marijampolės apskrities tarpukariu užrašytų vandenvardžių grupė priklauso vėlyvajam lietuvių hidronimų sluoksniui. Pirminiam, archajiškajam klodui galėtų priklausyti nebent priesagos *-auša* vedinys – upėvardis *Lókauša* KzR.

Toliau keletas pastabų dėl vietovardžių, kilusių iš asmenvardžių, tyrimo rezultatų.

Pamatiniai žodžiai (etimonai), iš kurių kildinami, su kuriais siejami darybos, kilmės požiūriu, tiriami vietovardžiai, kaip jau ir buvo minėta, gali būti bendriniai ir tikriniai žodžiai. Pastarieji galimi dvejopi – asmenvardžiai ir kiti vietų vardai. Vietovardžių, kilusių iš asmenvardžių, atitikmenų pamatiniam žodžiui pagrįsti

¹³ Plačiau žr. Sviderskienė 2010, p. 341–353.

¹⁴ Prie visų aptariamų vietovardžių užrašomi tam tikri duomenys: vietovardžiais įvardijamų objektų, lokalizacijos nuorodos valsčiaus tikslumu. Remtasi jau sudarytais LKI Vardyno skyriuje rašomo *Lietuvos vietovardžių žodyno* t. 1 (toliau – LVŽ I) sutrumpinimų sąrašais.

¹⁵ Plačiau žr. Vanagas 1977, p. 149.

pirmiausiai ieškoma vieninteliame dabartinių pavardžių sąrašė *Lietuvių pavardžių žodyne* (toliau – LPŽ). Dažniausiai randa ma, tačiau dalis asmenvardžių mūsų dienų nepasiekė, jie išliko vietovardžiuose, o juos buvus paliudyti galėjo abėcėlinė istorinių asmenvardžių kartoteka, saugoma Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus fonduose (toliau – IAK). Kartoteką sudaro apie 300 000 vnt. iš įvairių XVI–XIX a. istorijos dokumentų (bažnyčių metrikų knygų, dvarų inventorių, miesto aktų knygų ir kt.) surinkti ir į lapelius išrašyti asmenvardžiai. Būtent šia asmenvardžių san kaupa ir naudotasi tais atvejais, kada tarpukariu iš gyvosios kalbos užrašytų Marijampolės apskrities vietovardžių pamatiniam žodžiui pagrįsti LPŽ pateikiamų duomenų nepakako, tiriamuose vietovardžiuose išlikusių asmenvardžių vartoseną paliudijo minėto šaltinio antroponimija. Keletas pavyzdžių¹⁶: **Andžion-iškė** pv. Ldvn: avd. **Andžionis*, plg. avd. *Christophorus Andzionis* 1679 m. (iki mūsų dienų asmenvardis su patronimie mine priesaga *-onis* neatėjo, dabartinės bendrašaknės pavardės – *Andželis*, *Andžis*, *Andžiūlis*, *Añdžius* (LPŽ I 106)); **Bautr-iškė** pv. Klvr: avd. **Bautrus* ar pan., plg. avd. *Catharinam Bawtrucia* 1691–1672 m. (šiuo atveju mūsų dienų nepasiekė asmen vardis **Bautrus*, dabartinės bendrašaknės pavardės LPŽ duomenimis – su patronimi nėmis priesagomis *-ėnas* ir *-onis*: *Bautrėnas*, *Bautrónis* (LPŽ I 215)); **Irš-a-balė** pv. Krsn: avd. **Irša* ar pan., plg. avd. *Joannes Iršza* 1671 m. (dabartinė pavardė – su patroni-

¹⁶ Tarpukario anketų duomenimis, nesukirčiuoti arba nurodyti su neaiškia, nepatikima kirčio vieta ar priegaide vietovardžiai nekirčiuojami. Vietovardžių darybos afiksai (priesagos, galūnės) brūkšneliu atskiriami nuo pamatinės šaknies. Taip pat brūkšneliais atskiriami ir sudurtinių vietovardžių (dūrinų) sandai.

mine priesaga *-ėnas*: *Iršėnas* (LPŽ I 773))¹⁷; **Kėz-a-balė** pv. Gdl: avd. **Kėzas* ar pan., plg. avd. *Staniślawowi Kiezjifz* 1565 m., *Zophiam Kiezaicia* 1650 m. (iki mūsų dienų antroponimas be priesagos neatėjo, dabartinė bendrašaknė pavardė – *Kėzelis* (LPŽ I 982)); **Meln-iškiai** k. Brb: avd. **Melnys* ar pan., plg. avd. *Szcefan Melnis* 1598 m. (dabartinių pavardžių sąrašė randa me pavardes *Mėlnikas*, *Mėlnickas* (LPŽ II 207)); **Ruodžių Krantas** dr. Brb: avd. **Ruodys* ar pan., plg. avd. *Petrelis Ruodaitys* 1662 m. (LPŽ duomenų apie bendrašaknį asmenvardį nerasta); **Slankiaus kalnas** kln. Prn: avd. **Slankius* ar pan., plg. avd. *Anna Slankaicia* 1670 m. (iki mūsų dienų atėjo bendrašakniai asmenvardžiai su slaviškos kilmės priesagomis *Slankáuskas*, *Slankėvičius* (LPŽ II 759, 760)) ir kt.

Be jau minėtų atvejų¹⁸, svarbūs ir kiti, kai rekonstruotą etimoną buvo galima pagrįsti tik turėtais istorinės antroponimijos duomenimis. Analizuojant tarpukario laikotarpiu iš gyvosios kalbos užrašytų asmenvardinės kilmės vieno vietovardžių poklasio – agronimų – darybą¹⁹, buvo išskirta galimos dvejopos kilmės kalbamų

¹⁷ Straipsnyje antrųjų vietovardžių sandų ir dėme nų kilmė neaiškinama.

¹⁸ Tyrimo rezultatus, paremtus gausne medžiaga, planuojama paskelbti atskiru straipsniu.

¹⁹ Plačiau žr. Sviderskienė 2010a, p. 97–127. Tyrimo metu nustatyti arealo asmenvardinės kilmės agronimų darybos būdų ypatumai, kokios priesagos vartojamos padarant priesaginius vedinius, koks jų darumas, išryškinta sandūros ir sudėjimo būdu padarytų agronimų darybos specifika ir pan. Šio arealo agronimų pamatiniams žodžiams (etimonams) pagrįsti asmenvardžiai randami ne tik lietuvių antroponimijos šaltiniuose, tarp kurių svarbų vaidmenį atlieka istorinių asmenvardžių kartoteka, bet ir lenkų, pavieniais atvejais vokiečių asmenvardžių šaltiniuose. Tiriamoji medžiaga patvirtino pastebėjimą dėl tam tikro lietuvių toponimų sluoksniu, liudijančio apie glaudžias lietuvių (baltų) ir lenkų (slavų) (plg. Maciejauskienė 2006, p. 234) ar net vokiečių onimijos sąsajas.

onimų grupė. Manoma, kad šie agronimai sietini arba su asmenvardžiu, atsiradusiu iš apeliatyvinio asmens pavadinimo, arba su apeliatyviniu asmens pavadinimu, pvz.: **Kálv-iškė** pv. Lbv, **Kálv-iškiai** 2 pv. Ldvn, **Kalv-iškis** pv. Ldvn, **Kálv-ia-raistis** pv. Gdl: avd. **Kalvis* ar pan., plg. avd. *Tomas Kalwis* 1630 m., *Annam Kalwienie* 1654 m. (IAK), kita vertus, galima kilmė iš lie. *kálvis* „kas verčiasi metalo kalimo amatu“ (LKŽe)²⁰; **Rimor-iškė** pv. Krsn: avd. **Rimorius* ar pan., plg. avd. *Sebefthian Rymarz* 1552 m. (IAK), kita vertus, galima kilmė iš lie. *rimorius* „kas siuva pakinktus“ (LKŽe); **Riogl-iškis** pv. Igl: avd. **Rioglys* ar pan., plg. avd. *Valentinum Roglis* 1639 m. (IAK), kita vertus, galima kilmė iš lie. *rioglỹs*, -ė „kas nevikrus, nerangus, griozdas, kerėpla“ (LKŽe); **Šlub-iškė** dr. Šil: avd. **Šlubis* ar pan., plg. avd. *Jasius Szlubis* 1637 m. (IAK), kita vertus, galima kilmė iš lie. *šlubis*, -ė „kas šlubas, raišas“ (LKŽe) ir kt. Minėto tyrimo metu nustatyta, kad pastarųjų vietovardžių darybos polinkiai artimesni iš asmenvardžių, nei iš apeliatyvinių asmenų pavadinimų, kilusių agronimų grupės darybiniais polinkiams. Todėl spėjama, kad asmenvardis, atsiradęs iš apeliatyvinio asmens pavadinimo, matyt, ir buvo dažnesnis jų kilmės šaltinis²¹. Šiuos asmenvardžius, funkcionavusius tiriamame plote ar netoli nuo jo esančiose apylinkėse, patvirtino turėti istorinės antroponimijos duomenys.

Taip pat šiame vietovardžių poklasyje buvo atkreiptas dėmesys ir į kelis gana

savitos darybos galūnės -ė(s) vedinius: **Baranausk-ė** pv. Klvr: pvd. *Baranauskas* (LPŽ I 190) ar pan.; **Delnick-ė** pv. Prn: pvd. *Delnickas* (LPŽ I 482); **Šmarlak-ės** pv. Prn: avd. **Šmarlakas* ar pan., plg. avd. *Jurgis Szmorlak* 1629 m. (IAK); **Šeškausk-ė** pv. Klvr: pvd. *Šeškauskas* (LPŽ II 917) ar pan. Tai galėtų būti naujas, pietinio lietuvių kalbos ploto toponimų tyrimų rezultatus papildantis, pastebėjimas.

Visi tyrimo rezultatai dar kartą patvirtina atliekamo darbo aktualumą bei publikuojamos medžiagos vertę. Be to, neišleistina iš akių ir tai, kad daugelis išaiškintų ir aprašytų asmenvardinės kilmės atvejų buvo paskelbta pirmą kartą.

Numatomi darbai

Ateityje bus siekiama turėti tarpukariu Marijampolės apskrityje užrašytų vietovardžių visumos analizės duomenis. Tam prireiks darybos ir kilmės požiūriais ištirti dar netirtų vietovardžių klasių (subklasių) vienetus bei sujungti jau atliktus kai kurių vietovardžių analizės duomenis su naujais, turimas išvadas konkretinti, pildyti, tikslinti ar net koreguoti.

Nevertintų svarbiausiais tikrinių žodžių tyrimo požiūriais toponimų grupių liko visose Marijampolės apskrities vietovardžių klasėse (poklasiuose): netirti šio lietuvių kalbos ploto helonimai, priklausantys vandenvardžių klasei, oficialieji oikonimai, skiriami gyvenamųjų vietų vardų klasei, bei keletas žemėvardžių klasės smulkiųjų vietovardžių grupių. Manoma, kad pastaruosius vietovardžius tirti bei publikuoti yra ypač svarbu, nes smulkiausi žemės paviršiaus vardai – specifinė, labiausiai kintanti leksikos dalis. Daugelis žemėvardžių jau išnyko, juos buvus paliudyti galėjo tik „Žemės

²⁰ LPŽ duomenimis, pvd. *Kálvis* užrašyta Klaipėdos, Kartenos, Pagėgių, Palangos ir Šilutės apylinkėse (dar žr. LPŽ I 902). Turimi istorinės antroponimijos užrašymai paliudijo, kad tiriamame plote XVII a. šis asmenvardis dar funkcionavo.

²¹ Dar žr. Sviderskienė 2010a, p. 120, 121.

vardų“ anketos, kuriose šie toponimai iš vietos gyventojų užrašyti tarpukariu. Todėl ateityje bus siekiama išanalizuoti visus dar netirtus (tiek apeliatyvinės, tiek oniminės kilmės) žemėvardžius, kad būtų gautas kalbamos klasės, pasižyminčios reprezentantų kiekiu bei įvairove, vietovardžių darybos ir kilmės polinkių visumos vaizdas.

Taip pat numatoma sujungti vandenvardžių tyrėjų (Vanago, Bronio Savukyno) įvairiaspektes (darybos, kilmės, semantikos) Marijampolės apylinkių vandenvardžių aiškinimo versijas ir straipsnio autorės tarpukario anketose pastebėtų, identifikuočių, suburtų ir aprašytų iki šiol nežinotų, t. y. į oficialius vandenvardžių sąrašus neįtrauktų, tiriamos apskrities vandenvardžių analizės duomenis, kad paaiškėtų bendrieji arealo upių ir ežerų vardų darybos bei kilmės polinkiai. Taigi viena svarbiausių Marijampolės apskrities vandenvardžių darybos ir kilmės nagrinėjimo išvadų ir turėtų būti arealo vandenvardžių struktūrinio-gramatinio modelio, kilmės polinkių specifikos išryškėjimas. Juk pietinio lietuvių kalbos ploto vandenvardžiai yra lietuvių vandenvardžių dalis, o pastarieji – baltų hidronimijos.

Išvados

Straipsnyje pateikti kelerius metus nuosekliai vykdomi Marijampolės apskrities tarpukariu iš gyvosios kalbos užrašytų vietovardžių tyrimai darybos ir kilmės požiūriais. Svarbiausi pirminiai rezultatai: tarpukario anketų medžiaga ne tik patvirtino, bet ir papildė turėtus duomenis apie tiriamojo ploto vandenvardžius. Be to, gretinant publikuotus šaltinius bei anketose teikiamą papildomą informaciją, buvo rasti ir susieti su jau žinomais keletas

vandenvardžių variantų. Visų naujai surastų hidroobjektų lingvistinė vertė apibrėžta bei aprašyta. Nustatyta, kad didžioji dalis šių vandenvardžių priklauso vėlyvajam lietuvių hidronimų sluoksniui.

Ištirus dalį asmenvardinės kilmės Marijampolės apskrities vietovardžių, buvo gauti rezultatai, aktualūs ne tik toponimikai, bet ir antroponomikos mokslui. Tikimasi, kad asmenvardžių tyrėjai turės galimybę formos, struktūros (darybos) požiūriu palyginti ir įvertinti vietovardžiuose išlikusius, mūsų dienų nepasiekusius asmenvardžius su dabartinėmis pavardėmis. Galbūt unikali ir savaime vertinga antroponiminė medžiaga leis pastebėti ir kai kuriuos naujus bei savitus šio Lietuvos regiono antroponimijos bruožus.

Taigi išlikusios anketos, jų autentiška medžiaga, yra ne tik kaip atskiras svarbus tarpukario palikimo vienetas, jos vertingos ir kaip šaltinis, kuriame pasitaiko užfiksuotų faktų, kurių dabartinėse sancaupuose jau nėra arba jie gerokai pakitę.

Ateityje bus siekiama analizuoti ir publikuoti visus dar netirtus Marijampolės apskrities vietovardžius bei skelbti jų analizės rezultatus. Sujungus jau atliktus vietovardžių analizės duomenis su naujais, turimas išvadas tektų konkretinti, pildyti, tikslinti ar net koreguoti. Tikimasi, kad bus pastebėtas dar ne vienas pietinio Lietuvos ploto toponimų tyrimus papildantis faktas.

Manoma, kad šiame lietuvių kalbos plote tarpukariu užrašyti vietovardžiai galėtų suteikti informacijos ir apie išnykusios baltų genties – jotvingių – oniminio substrato pėdsakus.

Vykdomi tyrimai galėtų būti vertingi ne tik kalbos mokslui, bet įdomūs ir etnologams ar kitų sričių tyrėjams. Jie padėtų geriau pažinti čia gyvenusių žmonių mentalitetą, pasaulėjautą. Be to, turint omenyje

Savukyno keltą, ir šiandien onomastikoje aktualią, mintį paisyti onimų ryšių su viso lingvistinio arealo toponiminiu kontekstu (Savukynas 1966, p. 172), tokio pobūdžio

tyrimai skatintų regioninę toponimiką, darybos, kilmės analizę, praverstų rengiant sintetinį lietuvių toponimikos darbą *Lietuvos vietovardžių žodyną*.

Objektų nuorodų sutrumpinimai

dr. – dirva
ež. – ežeras
grv. – griovys
k. – kaimas
kln. – kalnas
l. – laukas
pv. – pieva
up. – upė
upl. – upelis

Lokalizacijos nuorodų sutrumpinimai

Brb – Balbiėriškis (Priėnų r.)
Gdl – Gudėliai (Marijampolės sav. t.)
Igl – Iglėškėliai (Marijampolės sav. t.)
Klvr – Kalvarijà (Marijampolės sav. t.)
Krsn – Krosnà (Lazdijų r.)
KzR – Kazlų Rūdà
Lbv – Liubàvas (Kalvarijos sav. t.)
Ldvn – Liudvinàvas (Marijampolės sav. t.)
Mrj – Marijampolė
Prn – Priėnai
Ss – Sasnavà (Marijampolės sav. t.)
Šil – Šilavótas (Priėnų r.)
Vv – Veiveriai (Priėnų r.)

Literatūra

ALMINAUSKIS, K., 1934. *Instrukcija Lietuvos žemės vardynui surašyti*. Švietimo ministerija, Valstybės archeologijos komisija. Klaipėda: Rytas.
BUČKO, D., 1981. Отапеллятивные топонимы Верхнего Поднепровья. In: *Proc of the thirteenth Internat. Congress of Onomastic Sciences*. Wrocław etc., t. 1, 259–265.
JONIKAS, P., 1990. Asmenvardžiai ir vietovardžiai. In: *Lietuvių enciklopedija*, t. 15. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 555–571.
MACIEJAUSKIENĖ, V., 2006. Lenkų asmenvardžiai Lietuvos vietovardžių žodyne. In: *Gwary i onomastyka pogranicza polsko-wschodnio-*

Kiti sutrumpinimai

avd. – asmenvardis
pvd. – pavardė

Šaltiniai

ATSŽ – NOREIKA, Z., STRAVINSKAS, V., 1976. *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, 2 d. Vilnius: Mintis.
IAK – *Istorinių asmenvardžių kartoteka*, Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus fondas.
LHEŽ – VANAGAS, A., 1981. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas.
LKŽe – NAKTINIENĖ, G. (vyr. red.), PAULAUSKAS, J., PETROKIENĖ, R., VITKAUSKAS, V., ZABARSKAITĖ, J., 2008. *Lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis variantas www.lkz.lt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
LPŽ – MACIEJAUSKIENĖ, V., RAZMUKAITĖ, M., VANAGAS, A., 1985–1989. *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 1–2. Vilnius: Mokslas.
LUEV – GRINAVECKIENĖ, E. (atsak. red.), 1963. *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
LVŽ – BILKIS, L., MACIEJAUSKIENĖ, V., RAZMUKAITĖ, M., 2008. *Lietuvos vietovardžių žodynas*, t. 1. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

słowiańskiego i słowiańsko-baltyckiego. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 218–236.

SAVUKYNAS, B., 1966. К проблеме западнобалтийского субстрата в югозападной Литве. *Baltistica*, 1(2), 165–176.

SVIDERSKIENĖ, D., 2005. Marijampolės apskrities Marijampolės valsčiaus vietovardžių darybos ir kilmės polinkiai. *Acta Linguistica Lithuanica*, 52, 91–118.

SVIDERSKIENĖ, D., 2006. Marijampolės apskrities drimonimų darybos ir kilmės polinkiai. *Acta Linguistica Lithuanica*, 54, 49–62.

SVIDERSKIENĖ, D., 2006a. Marijampolės apskrities sudurtiniai oronimai. *Lituanistica*, 4 (68), 47–59.

SVIDERSKIENĖ, D., 2007. Marijampolės apskrities gyvenamųjų vietų vardai. *Acta Linguistica Lithuanica*, 57, 99–122.

SVIDERSKIENĖ, D., 2010. Dėl kelių Marijampolės apskrities vandenvardžių, papildžiusių ir patikslinusių esamus hidronimijos duomenis. *Baltistica*, 45 (2), 341–353.

Dalia Sviderskienė

Institute of the Lithuanian Language, Lithuania
Research interests: onomastics, derivation and origin of proper words

MARIJAMPOLĖ COUNTY PLACE-NAMES RECORDED DURING THE INTERWAR PERIOD: INITIAL SURVEY RESULTS AND PROSPECTS

Summary

The aim of this article is to present research that has been consistently implemented for several years about the place-names recorded in the “Land Names” questionnaires in Marijampolė County during the interwar period, to discuss their initial findings and to provide for future work.

The study is based on the material that was selected as being among the most valuable from a scientific point of view. The unique place-names of Marijampolė County were recorded in thirteen districts during the interwar period from the living language. This authentic material, untouched by external factors such as land melioration, collectivization, Russification, deportation, etc., has been little explored. According to the types of named objects, the database was divided into hydronyms, names of dwelling-places, and toponyms, and evaluated from the point of view of word formation and word origin. The research includes identifying the formation of separate classes and certain trends of origin, studying some classes of toponyms, and investigating the placenames of two districts (Marijampolė and Balbieriškis). The results are interesting, valuable, and relevant. They complement the existing multidimensional habitat list of research and make this almost unpublished lexical resource available to public and scientific

SVIDERSKIENĖ, D., 2010a. Marijampolės apskrities asmenvardinės kilmės agronimų darybos bruožai. *Acta Linguistica Lithuanica*, 2010a, 62–63, 97–127.

VANAGAS, A., 1970. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. Vilnius: Mintis.

VANAGAS, A., 1977. *Dėl požiūrio į senuosius lietuvių hidronimus*. Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija 3 (60), 141–150.

Dalia Sviderskienė

Instytut Języka Litewskiego, Litwa

Zainteresowania naukowe: onomastyka, badania nad słowotwórstwem i pochodzeniem nazw własnych

WSTĘPNE WYNIKI I PERSPEKTYWY BADAŃ NAD NAZWAMI MIEJSCOWYMI POWIATU MARIAMPOLSKIEGO Z OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie wyników kilkuletnich, konsekwentnie prowadzonych badań nad nazwami miejscowymi południowej części litewskiego obszaru językowego (a konkretnie – powiatu mariampolskiego), zanotowanymi w okresie międzywojennym, w aspekcie słowotwórczym i etymologicznym. W artykule przedstawiono ponadto niektóre wyniki badań tego materiału w klasach hydronimów, innych nazw miejscowych (pochodzących od nazw osobowych) i in. Pozwala to stwierdzić, że zachowane kwestionariusze i zarejestrowane w nich prawdziwe dane są nie tylko ważnym elementem dziedzictwa okresu międzywojennego, ale też cennym źródłem zawierającym fakty, niezachowane w obecnych zasobach lub znacznie zmienione.

W celu uzyskania pełnego obrazu specyficznych cech słowotwórczych i etymologicznych nazw miejscowych powiatu mariampolskiego, badanie obszaru językowego należy kontynuować. Uważa się, że prowadzone prace nie tylko przyczynią się do rozwoju toponimii regionalnej, analizy słowotwórstwa i etymologii nazw miejscowych oraz dalszych badań w zakresie toponomastyki na Litwie, ale też zainteresują etnologów czy badaczy innych dziedzin. Pomogą lepiej poznać mentalność

society; they also highlight the uniqueness of the toponyms of this habitat and encourage studies of other regions. The research results of interwar material about hydronyms and other place-names derived from personal names in classes (subclasses) are of particular interest and value.

The article demonstrates that the extant questionnaires and their authentic material are not only an important separate unit of the interwar legacy, but also a valuable source with recorded facts which have not been preserved in the current collections or significantly changed.

The future aim is to collect a complete database of Marijampolė County's place-names recorded during the interwar period. This will require studying the formation and origin of unstudied place-name units of separate classes (subclasses) and joining the available data with the newly collected. The results will be concretized, supplemented, revised and/or corrected. It is believed that the place-names recorded in this area during the interwar period could provide information about the traces of the onymic substratum of the extinct Baltic tribe of Jatvians.

KEY WORDS: areal research, interwar period, appellative, proper word, toponym, anthroponym, etymon, derivation and origin of proper words.

i sposób postrzegania świata ludzi żyjących na danym obszarze. Nazwy miejscowe zanotowane w okresie międzywojennym na badanym obszarze litewskiego obszaru językowego mogą również dostarczyć informacji o śladach substratu onimicznego wymarłego ludu bałtyckiego – Jaćwingów.

SŁOWA KLUCZOWE: badania obszaru językowego, okres międzywojenny, wyraz pospolity (apelatyw), nazwa własna (onim), nazwa miejscowa (toponim), nazwa osobowa (antroponim), wyraz uważany za podstawę etymologiczną (etymon), słowotwórstwo i pochodzenie nazw własnych.

Gauta 2012 01 30

Priimta publikuoti 2012 07 20

V. MŪSŲ VERTIMAI / NASZE PRZEKŁADY

Patrick Sériot

Centrinės ir Rytų Europos istorinės ir lyginamosios epistemologinės kalbotyros mokslinių tyrimų centras (CRECLECO), Lozanos universitetas, Šveicarija¹

KALBA, VALDŽIA IR KŪNAS²

II dalis³

2.1. Meilė

Daugeliu citatų galima paliudyti, kad „didžioji rusų kalba“ sovietiniuose paralingvistiniuose Brežnevo eros raštuose traktuojama kaip meilės objektas. Tačiau TSRS gyveno ne tik rusofonai, tad toji meilė gali slėpti visiškai priešingą jausmą.

2.1.1. Rusų kalba, rusakalbių gimtoji kalba

Meilė gimtajai kalbai gali gimti beskaitant gramatikos vadovėlį, nes skaitymas sujungia meilės jausmą ir studijuojamo objekto žinias: „Ši knyga skatina susidomėjimą rusų kalba, meilę rusų kalbai“ (Prokopovic *et al.* 1972, p. 6).⁴ [243] Tačiau norint užbaigti

gramatikos studijas, būtina sąlyga yra meilė kalbai: „Tam, kad įsisavintume šias lingvistines žinias, kad gebėtume pasinaudoti šiomis rusų kalbos galimybėmis, reikia nuolat studijuoti rusų kalbą, bandyti suprasti jos dėsnių esmę, juos suvokti, ir, svarbiausia, – mylėti šią kalbą.“ (Šermuxamedov 1980, p. 210). Pagaliau meilę – žinių priežastį ir pasekmę – maitina ir išlaiko objekto, kalbos, studijos. „Atminkite, kad tikroji meilė rusų kalbai neįmanoma be gilių ir išsamių šios kalbos žinių, be nuolatinio ir atkaklaus gilinimosi į jos raiškos ir prasių lobyną.“ (Ljustrova *et al.* 1982, p. 154).

Langue maternelle, rusų kalba *rodnoj jazyk* būtų galima išversti „gimtoji kalba“ (*langue natale*). (*Langue natale* (*gimtoji kalba*) ir *langue maternelle* (pažodžiui „*motininė kalba*“) prancūzų kalboje yra sinonimai – vert. pastaba). Žodis *rodnoj*, iš tiesų, yra susijęs su *rod*, „giminė“, „rasė“, „gentis“, „klanas“, „kilmė“ (plg. su lotynų

¹ Centre de recherches en histoire et épistémologie comparée de la linguistique d'Europe centrale et orientale (CRECLECO).

² SERIOT, P., 2004. La langue, le pouvoir et le corps. In: Éd. P. SERIOT, A. TABOURET-KELLER. *Le discours sur la langue sous les pouvoirs autoritaires*. Cahiers de l'ILSL, 17. Univ. de Lausanne, 231–259. Prieiga: <http://www2.unil.ch/slav/ling/recherche/biblio/04Dict-txt/04Dicttxt.html>

³ I dalis: SERIOT, P., 2012. Kalba, valdžia ir kūnas. *Respectus Philologicus*, 21(26), 226–234.

⁴ Iki begalybės būtų galima vardyti reikalavimus mylėti kalbą daugelyje kitų šalių, ir ypač (bet ne tik) „autoritariniais“ laikotarpiais. Andrée Tabouret-Kelleris (1996, p. 331) pažymi, kad Bismarko Vokietijoje kiekvieną mėnesį buvo mokama 40 markių premija

už puikų straipsnį, nagrinėjantį vokiečių kalbos dėstymą mokykloje. 1893 m. pirmą kartą buvo nemažai sumokėta už straipsnį «Was hat der Lehrer an der zweisprachigen Schule zu tun, damit seine Schüler die deutsche Sprache liebgewinnen und gern gebrauchen?» („Ką privalo daryti dvikalbės mokyklos mokytojas, kad jo mokiniai pamėgtų ir vartotų vokiečių kalbą?“). Kaip ir mūsų sovietiniuose tekstuose, matyti, kad ta meilė nėra duota iš anksto, jos reikia nuolat siekti.

kalbos *gens*, graikų *genos*), darybinis šių žodžių kamienas yra bendras daugeliui žodžių, kurie dažnai vartojami sentimentaliose ir patriotinėse kalbose: *roždenie* „gimimas“, *roditeli* „tėvai“, *rodina* „tėvynė“, *narod* „tauta“ bei žodžių junginiuose, suformuotuose iš būdvardžio *rodnoj*: *rodnaja reč* „gimtoji šneka“, *rodnoe slovo* „gimtas žodis“, *rodnaja strana* „gimtoji šalis“, *rodnoj kraj* „gimtas kraštas“, *rodnaja literatura* „gimtoji, nacionalinė literatūra“ ir pan. Yra ir išimčių: *rodnoj narod* „savi žmonės“. Posakyje *rodnoj sintaksis* „gimtosios kalbos sintaksė“ galima išvelgti ir nacionalistinį atspalvį. Būdvardis *rodnoj* yra glaudžiai susijęs su kraujo giminytės idėja: *rodnoj brat* „tikras brolis, kraujo brolis“, *dvojurodnyj brat* „pusbrolis“ (antrosios eilės kraujo brolis). Taigi *rodnoj jazyk*, būdama gimtoji kalba, t. y. įgyta nuo gimimo, gali būti ir klando, ir grupės kalba.⁵ [244] Akivaizdus *kalbos / tėvynės* ekvivalentas pagrįstas žodžio šaknimi *rod*, kuri yra bendra žodžiams *rodnoj jazyk* ir *rodina*. Kadangi mylėti rusų kalbą tuo pat metu reiškia (*ir tai atsispindi* mūsų tekstuose) ir mylėti *Tėvynę*, tą, kurioje kalbama rusiškai, kurioje gimė rusų kalba:

⁵ Būtų galima surizikuoti neologizmu *langue native* (gimimo, gimtoji kalba), sukonstruotu pagal modelį *locuteur natif* (kalbantysis gimtąja kalba), kuris, savo ruožtu, yra kalkė iš anglų kalbos *native speaker*, plg. *native tongue*. Bet ar taip būtų galima priėti ir iki „vietinės kalbos“ *langue indigène*, nes žodis *native* turi taip pat prasmę „vietinis“ *indigène*? Andre Tabouret-Kelleris siūlo „pirmoji, pradinė kalba“ *langue initiale*, kad būtų išvengta bet kokio natūralizmo. Tačiau čia svarbus būtent natūralus šaltinis, kuriam reikėtų teikti pirmenybę: *langue initiale* („pirmoji, pradinė kalba“) galėtų daryti užuominą į tai, kad vėliau ją būtų galima pakeisti tuo, ko *rodnoj jazyk* terminija visai nepripažįsta: čia kalbama apie *fiksuotą* arba *fatališką* perspektyvą, dėl kurios jau nebegalima pakeisti savo gimtosios kalbos *native, natale* taip pat, kaip ir jos gimimo vietos ar datos: absurdiška manyti, kad galima pakeisti savo motiną...

„Rusų kalbos bičiulius vienija meilė gimtajam žodžiui, gimtajai šaliai, domėjimasis jos herojine praeitimi, šlovinga dabartimi ir šviesia ateitimi.“ (Ljustrova *et al.* 1982, p. 154). Taigi meilę gimtajai kalbai gali paskatinti įsakymai paklusti, pilietinė pareiga, taip pat ir meilė Tėvynei: „Meilė rusų kalbai yra sudėtinė to jausmo, kurį mes vadiname meile tėvynei, dalis. Kiekvienas sovietinis žmogus, kiekvienas rusas privalo mokėti ir mylėti savo kalbą. [...] Reikia mylėti ir nuolat mokytis rusų kalbos.“ (Paustovskij 1953, cit. Šermuxamedov 1980, p. 52). Nes toji meilė taip pat yra ir pareiga: „Pirmiausia reikia mylėti savo sovietinę tėvynę.“ (Iš maršalo K. K. Rokosovskio asmeninių archyvų, *Literaturnaja gazeta*, 1982 balandis). Tačiau gimtoji žemė (*rodnaja zemlja*) arba gimtoji kalba (*rodnoj jazyk*) yra du tos pačios sąvokos aspektai: Tėvynė (*Rodina*), kuri Tarybų Sąjungoje nuolat rėmėsi aukščiausiojo lygio Motinos įvaizdžiu: Motina-Tėvynė (*Mat'-Rodina*). Taigi ar įsakymas mylėti gimtąją kalbą arba Motiną-Tėvynę nereiškia simboliškos meilės, kurios negalime suvokti ir apie kurią visada nutylima: motinos (kūniškoji) meilė yra uždrausta, bet taip pat jai priskiriamas aukščiausias laipsnis? Ši kalbos įtvirtinimo aspektą M. Pierssenas pavadino logofilija – „kalbos pamišėlių“ meile kalbai. Svarbu paklausti, ar sovietinių Brežnevo laikų mokslo populiarinimo literatūroje galime aptikti „naujojo tipo logofiliją“, ar galime sužinoti, kokie specifiniai meilės Didžiajai rusų kalbai Sovietų Sąjungoje broūžai.

2.1.2. Kalbos gynimas

Viena iš logofilijos pasekmių sovietiniuose tekstuose apie kalbą yra poreikis ginti ir saugoti gimtąją kalbą bei jos vientisumą. Ir

vėl – tai neišsenkama švarumo ir dėmių, nuo kurių turi būti apsaugota kalba, metafora: [245] „Sovietai privalo nuolat nenuilstamai rūpintis rusų kalba, jos grynumu, išraiškos priemonių išsaugojimu ir plėtra, žodyno turtingumu, jos jėga.“ (Šermuxamedov 1980, p. 204). Blogio apraiškos, pavojingos ir kenksmingos kalbos grynumui, aiškiai nustatytos, tai – užsienio įtaka ir vulgarioji kalba: „Turime užtikrinti, kad [...] rusų kalba nebūtų užteršta žargonu, nereikalingomis svetimybėmis, vulgarybėmis.“ (Ten pat, p. 205). Aukščiausias kalbos gynybos garantija bus moralinis diskursas, priminsiantis „Stalino stilių“ kalbotyroje: „Abejingumas kalbai, nekorektiškas kalbos vartojimas, nerūpestingas požiūris į ją, jos skurdinimas, prastėjimas yra visiškai nepriimtina.“ (Paustovskij 1953, cit. Šermuxamedov 1980, p. 52).

Kalbos gynyba gali turėti ir politiška motyvuotą tikslą: formuoti veiksmingą priemonę „paveikti mases“. Bet koku atveju tokia yra Lenino pozicija, kurią atkartoja 1979 m. *Rusų kalbos enciklopedija*: „APIE RUSŲ KALBOS GRYNINIMĄ (Apmąstymai laisvu laiku, t. y. klausantis pasisakymų susirinkime). Mes iškraipome rusų kalbą. Be reikalo vartojame užsienietiškus žodžius. Mes juos vartojame neteisingai. [...] Mūsų laikraščių kalba pradeda degraduoti. [...] Turiu pripažinti, kad jei be reikalo vartojami svetimi žodžiai, švelniai tariant, erzina mane (nes tai komplikuoja mūsų poveikį masėms), tai kai kurių į laikraščius rašančiųjų klaidos gali mane visiškai įsiutinti. [...] Ar ne laikas paskelbti karą rusų kalbos išsigimimui?“ (parašyta 1919 m. arba 1920 m., pirmą kartą paskelbta 1924 m. gruodžio 3 d. *Pravdoje* Nr. 275). (straipsnis «Langue russe» cituojamas *Encyclopédie du russe* 1979).

Ši utilitarinė, Leninui būdinga aiškios kalbos koncepcija, tiesiogiai pritaikoma socialinei profilaktikai (kovai su „parazitais“), Brežnevo laikotarpiu buvo taikoma ir kalbai: „Dabar visiškai naujai suskamba pranašiški M. Gorkio žodžiai, raginę kovoti už rusų kalbos grynumą. Prisiminkime šiuos žodžius: [246] „Tarp grandiozinių naujos, socialistinės kultūros kūrimo uždavinių yra užduotis, kurios esmė – kalbos tvarkymas, jos valymas nuo kalbos šiukšlių ir parazitų. [...] Kova dėl kalbos grynumo, semantinio tikslumo, kalbos aiškumo yra kova už kultūros instrumentą. Kuo šis instrumentas aštresnis, tuo jis produktyvesnis.“ (GORKIJ, M., *Œuvres complètes*, t. 27, p. 169–170, cit. Šermuxamedov 1980, p. 204).

Socialinės profilaktikos tikslas – organizmo, kūno gynyba, nes jam daroma žala pripažinta kaip patologinė: B. S. Fivarcopfas (straipsnyje «Bureaucratismes dans la langue» („Biurokratizmas kalboje“), *Encyclopédie du russe* 1979) kalbos *degradaciją* pavadino *liga*. Kokia tai kalba, jei jos vienybei, vientisumui, panašiai kaip tėvynei, gali grėsti pavojus? Kokia tai visuma, apie kurią galime pasakyti, kad ją mylime? Šis „nesurandamas“⁶ objektas, kurį griebiamasi ginti ir puoselėti nuolat jį „konstruojant“ ir nurodant gaires to, kas draudžiama? Visi šie pareiškimai, kuriuos išdėstėme daugeliu punktų, primena Prancūzijos Trečiosios Respublikos⁷ ideologinę prancūzų kalbos viziją. Tačiau, regis, esminis skirtumas glūdi pripažinime, kad SSRS yra daugianacionalinė, taigi ir daugiakalbė valstybė.

⁶ Plg. F. Gadet ir M. Pêcheux knygos pavadinimą: *La langue introuvable (Nesurandama kalba)* (1981).

⁷ Plg. Mainguenau 1979 ir 1982.

2.2. Alofonai ir „antroji gimtoji kalba“

Iš tikrųjų visiškai kitokia yra nerusakalbių meilės rusų kalbai problema, nes meilės santykiai čia *a priori* yra neišvengiamai kitokio pobūdžio, kadangi jie nebesusiję su gimtąja kalba. Tačiau aistra čia kunkuliuoja arba bent jau pavaizduota. Štai Šermuxamedovo knyga mums pateikia ištisus SSRS literatūros antologijos puslapius, kuriuose nerusų tautybės poetai ir rašytojai vienu balsu rusiškai apdainuoja savo meilę rusų kalbai. Pavyzdžiui, „šiuolaikinis sovietinis Uzbekistano poetas Mirmuksinas“ rašo:

„Motinos kalba tapo poeto kalba.
Subrendęs aš išmokau kitą gimtąją kalbą,
Tai buvo rusų kalba, artima mano širdžiai kalba.
Tai rusų kalba skambėjo išdidus šaukimas į
laisvę,
Tai rusų kalba kreipėsi į liaudį mūsų Iljyčius.
[247]

Mylėk ją, mano drauge, kaip liaudis ją myli,
Tai – tiltas tarp žmonių, tai – vienybė ir sąjunga.“
(Cit. Šermuxamedov 1980, p. 107)

Kiekvienoje sąjunginėje respublikoje galima rasti rusų kalbą garbinantį poetą – kaip šį į Vakarus besikreipiantį kirgizą: „Garsus kirgizų poetas Kubaničius Akaevas poetine forma išreiškė rusų liaudies ir rusų kalbos didžiosios misijos idėją:

„Tad žinokite, Londonai, Paryžiau, Vašingtone,
Kad aš esu įsimylėjęs Maskvą, Rusiją.
Klausyk, o pasauli: aš myliu šią kalbą
Rusų kalbą, kuri yra galinga ir didinga.
Kaip aš galėčiau nežinoti Puškino eilių?
Būtent rusų kalba aš mokiausi marksizmo,
Mano brolis rusas man davė vėliavą.
Su mūsų Leninu širdyje gyvena
Visa ši dviejų šimtų milijoninė žmonių tauta.
Prieš visą pasaulį aš didžiuojuosi
Tavąja kalba, o šlovingoji Rusija!“

(Cit. Šermuxamedov 1980, p. 65)

Paradoksalu, bet poetų nerusų ryšis su rusų kalba atrodo daug glaudesnis, nes pati

tema iš esmės dažniausiai gvildinama nerusų pareiškimuose apie rusų kalbą. Juose tvirtinama, kad ši kalba tapo jų „antrąja gimtąja kalba“ (*vtoroj rodnoj jazyk*): „Būtina paaiškinti, dėl kokių socialinių priežasčių rusų kalba tapo antrąja gimtąja kalba visoms Dagestano tautoms.“ (Gamzatov 1980, p. 247)

Žymus turkmėnų rašytojas, socialistinio darbo didvyris Berdy Muradovičius Kerbajevas (1894–1974), reikšmingų darbų, tapusių neatsiejama sovietų literatūros lobyno dalimi, autorius rašė: „Rusų kalba tapo mums, kitų tautybių atstovams, antrąja gimtąja kalba. Nors rusų kalbos gramatika labai sudėtinga. Todėl būtina mokytis rusų kalbos nuo ankstyvos vaikystės.“ (Cit. Šermuxamedov 1980, p. 91). Šis teiginys, nuolat cituojamas skaitytoje literatūroje, sulaukė tam tikro užsienio kalbininkų skepticizmo: [248] „Nepaisant kai kurių pareiškimų, šiek tiek per anksti teigti, kad rusų kalba tapo visų sovietinių tautų „antrąja gimtąja kalba“. (Creissels 1977, p. 28).

Tačiau diskusijos tikslas yra kitas. Kalbama ne apie tai, *ar tai tiesa*, kad rusų kalba tapo antrąja kalba nerusiškoms tautoms, o apie tai, kokios tų nuvalkiotų teiginių priežastys oficialioje propagandoje. Nesiimsime kaltinti sovietų lingvistikos „melu“ lygindami pareiškimus su „faktais“, bet pasistengsime išanalizuoti šio oficialiojo diskurso vidinį nuoseklumą, jo politines ir ideologines nuostatas, ir tikrai jo netraktuosime kaip lingvistinio darbo, galinčio nušviesti „realią“ rusų kalbos padėtį Sovietų Sąjungoje.⁸ Tad ir toliau sekime metaforą. Jei rusų kalba tapo antrąja gimtąja kalba

⁸ Priešingai Legrandui (1978), kuris, pavyzdžiui, pažodžiui perima Deserijevo, Budagovo ir t. t. formuluotes.

nerusams, vadinasi, Rusija yra jų antroji „motina“:

„Mums buvo leista suprasti rusų kalba
Brolystės įstatymus,
Nes draugystė – tai Rusija,
Tai mūsų motina, mus jos moko.“

(Murzo Tursin-zade: „Brolybės įstatymai“,
cit. Šermuxamedov 1980, p. 138)

Taigi įsivaizduojamas gimtosios kalbos dubliavimas, meilė rusų kalbai veda prie kraštutinės jos pasekmės – *prašymo būti įvaikintam*: „Dagestano tautos kiekviena akimirka jaučia prisirišimą prie šios kalbos, apie kurią rašytojas Effendis Kapijevas ištarė šiuos reikšmingus žodžius: „O didžioji rusų kalba! Aš klaupiuosi prieš tave ant kelių: įsivaikink ir palaimink mane!“ Tai ne tik spalvinga frazė: šiame sakinyje atsispindi visa dagestaniečių meilė didžiai rusų kalbai, kuri juos suvienija tiek su savomis, tiek ir su kitomis mūsų plačiosios šalies tautomis.“ (Gamzatov 1983, p. 247).

Tačiau būtų labai įdomu pasistengti suprasti, kodėl ir kaip įmanoma mylėti kito motiną kaip savąją. Svarbu pažymėti, kad nerusų meilės rusų kalbai formos, atrodo, niekuo nesiskiria nuo rusų meilės gimtajai kalbai formų, nebent išskyrus aistros kraštutinumus. Ir nors žodžio prasmės žymekliai *mat* „motina“ [249] ir *more* „jūra“ rusų kalboje susiję ne taip, kaip prancūzų kalboje (*mère* ir *mer*), vis dėlto negalima likti abejingu skaitant balkarų poeto Maksimo Getujevo eilėraštį, pavadintą „Rusų kalba“, kuriame meilė motinai lyginama su susižavėjimu beribe ir gilia vandens mase, svetingu ir skleidžiančiu ramybę okeanu, malšinančiu troškulį ir uždegančiu norą veikti vandeniui, – vaizdiniais, kokių apstu Edipo komplekso psichoanalizės istorijų pasakojimuose:

„Kas yra panašus į jūrą? paklaus manęs
– Rusų kalba, atsakysiu aš nedvejodamas.
Kaip jūra ji šildo žemę,
Vasaros sausrų metu ji atgaivina.

Jos beribiai vandenys,
Švyti nuo neužgesinamos saulės šviesos;
Link tolimųjų kraštų gerųjų žmonių
Plūsta jos vandenys, nešdami šiltą
pasveikinimą.

Rusų kalba yra beribė jūra!
Jos gelmėse aš radau tai, ko tikėjaisi:
Aš sužvejojau raktą, kuris moko džiaugtis,
Tas raktas buvo rusiškas žodis. [...]

Rusiški žodžiai, aš juos geriu be atvangos,
Tarsi čiurlenantį šaltinio vandenį;
Kuo daugiau šio gyvojo gėrimo išgeriu,
Tuo stipriau jaučiu jo troškulį, ir taip kasmet.

Rusų kalba! Joje, kaip beribėse jūros gelmėse,
Aš semiuosi jėgų drąsiems sprendimams,
Ji įkvepia pasiaukojančiam darbui,
Puikių ateities laimėjimų vardan.“

(Cit. Šermuxamedov 1980, p. 111)

Šis maudymasis kalboje, primenantis tradicinę „kalbos vonios“ metaforą, gali atskleisti labai įdomų reiškinių, kurių galėtume formuluoti kaip klausimą: gal tai Edipo kompleksas, kuris jaučiamas įvaikinusiai motinai? Kaip galima *mylėti* kalbą, kuri nėra gimtoji, taip, tarsi tai būtų gimtoji kalba? Šis diskursas apie „antrąją gimtąją kalbą“ pagrįstas metaforiška šeiminių ryšių serija:

- vieninga visų Sovietų Sąjungos tautų šeima
- didysis brolis
- tautos-broliai [250]
- respublikos-sesės
- motina Rusija
- motina – Tėvynė.

Būtent šeimos metafora leidžia įsivaizduoti daug mažų kūnų dideliame kūne, toks ir yra Sovietų Sąjunga, tikra asimetriška piramidė, kurioje, greta kaimynų kalbų, viena kalba aprėpia ir pranoksta visas kitas, tai kalba, kuri tuo pat metu yra ir visuma, ir dalis, „lygi tarp lygių“ (Šermuxamedov

1980): „Didžioji rusų kalba. Būtent šeimos ryšys padaro neprieštariniais tokius prieštarinčius dalykus: visuomenės be vidaus padalinių sąvoką ir įvairių „tautybių“ pripažinimą; didžiosios rusų, kaip visų Sovietų Sąjungos tautų, gimtosios kalbos (pirmosios ar „antrosios“) pripažinimą ir įvairių kalbų sugyvenimą tarpusavyje; lygiai taip, kaip ir socialinės profilaktikos praktika leidžia suderinti rusų kalbos, kaip gyvo kūno, vientisumo idealą su to kūno valymu nuo jo „parazitų“. Visiškai neįmanoma vienos šeimos narius vienijančios didžiosios rusų kalbos pakeisti kita ar kitomis kalbomis, nes ji yra iš esmės kitokios prigimties, vienintelė⁹, homogenišką visuomenę galinti padaryti skaidria, galinti užtikrinti „vienos liaudies“ tarpusavio bendravimą, liaudies, kurią vienija meilė bendravimo priemonei (plg. Claude'o Leforto žodžius straipsnyje «L'image du corps et le totalitarisme») („Kūno įvaizdis ir totalitarizmas“) (Lefort 1981).

2.3. Tapatybė, narystė ir tai, kas nustatoma

Šeimos metaforoje dalių santykiai su visuma sukuria ne mažiau problemų, kaip ir tų dalių tarpusavio santykiai arba atskiros dalies su kokia nors vidaus problema. Taigi iškyla identiško vieneto, Vieno ir Visumos problema. Jeigu mes galime kalbėti apie „Tarybų Sąjungos tautų“ kalbas, tai todėl, kad Sovietų Sąjungoje yra „tautos“. Bet tada iškyla klausimas, kas yra tos „tautos“ daugiskaitoje? Ar tai realus dalykas, ar diskusijos objektas? „Tauta“ Sovietų Sąjungoje yra atskiras subjektas, Taip arba

Ne, o ne daugiau ar mažiau. Tačiau tauta kaip tokia juk gali išnykti tam, kad po daugelio metų pasirodytų vėl.¹⁰ Tauta kaip visuma turi priešintis kitoms tautoms: pasak A. V. Lunačiarškio, „žmogiškojoje simfonijoje“, sukurtoje Spalio revoliucijos metu, ateities komunistinės visuomenės kultūra, Centrinės Azijos ir Kazachstano tautų kultūros išreikštos garsais, kurie, susimaišę su kitų tautų-sesių kultūromis, sukuria „laisvą ir turtingą harmoniją“. (Šermuxamedov 1980, p. 113).

Tautybė yra eilutė, kuri privalo būti užpildyta *pase*, tai – formuliaro eilutė atsakant į klausimą (plg., pavyzdžiui, gyventojų surašymą): mes visada priklausome kokiai nors tautai, esame kokios nors pilietybės.¹¹ Taigi tautos egzistuoja. Jos *skiriasi* vienos nuo kitų. Tačiau jų skirtumų ribos yra labai banguotos. Todėl ir matome „mažų tautų“, apsisprendusių įsilieti į kitos, didesnės, tautos kūną, metamorfozę, kurioje susipina meilė, dvilypumas, nerimas¹² ir administracinis griežtumas, nes absorbcijos proceso pabaigoje atsiranda nauja tapatybė, kuri nors ir skirsis nuo buvusios, bet visada bus tik vienas atsakymas klausimyne, tik vienu, suteiktu naujai narystei, pavadinimu, kuris

¹⁰ Plg. Krymo totoriai, 1921 m. pripažinti kaip „tautybė“, 1944 m. masiškai deportuoti į Sibirą. Jie matė, kaip buvo sunaikinta jų respublika, paneigtas jų nacionalinis identitetas, kaip buvo viešai paskelbta, kad jų gimtoji kalba – „neturinti rašto kalba“. 1967 m. reabilituoti kaip „rezidavusi Kryme totorių tauta“, vis dėlto jie neprardo savo ryšių su teritorija (plg. Carrère d'Encausse 1978, p. 236–245).

¹¹ Terminija itin nestabili. Žinoma, vilkas *Volk* nėra tauta *Nation*, tačiau dvi sąvokos „liaudis“ *peuple* (*narod*) ir „tautybė“ *nationalité* (*nacional'nost'*) Sovietų Sąjungoje dažnai suplakamos. Romantiškos emocionalių kategorijos susipina ir susipainioja su administracine.

¹² J. Lacanas čia bus įžiūrėjęs įmanomus lytinius santykius: vieno kūnas tampa kito kūnu, susigeria vienas į kitą totalioje absorbcijoje.

⁹ Dėl vidinių priežasčių, kurios, kaip manoma, leido tik vienai rusų kalbai atlikti šį vaidmenį Sovietų Sąjungoje (plg. Sériot 1984).

niekuo nesiskirs nuo ją absorbavusios tautos pavadinimo: „Tam tikros tautybės ar negausios etninės grupelės po ilgus metus trukusių draugiškų santykių su reikšmingesnėmis nacijomis pareiškė norą visiškai susilieti su jomis. Taip, pavyzdžiui, nuo 1926 iki 1939 m. pomorai, gyvenantys šiauriniame Archangelsko regione, o kamčadalai, kerdžakai, kurie gyvena Altaiaus krašte, ir kiti liovėsi save laikę atskira tautybe ir prisijungė prie rusų. [...] Šiems kalbų konsolidavimosi procesams mūsų šalyje būdinga tai, kad kalbantieji šiomis mažumų kalbomis savanoriškai prisijungė prie kitų tautų, nes tai puikiai atitiko jų interesus, skatino jų ekonominį ir kultūrinį vystymąsi.“ (Šermuxamedov 1980, p. 35).

Tas pat, ką galima pasakyti apie tautas, pasakytina ir apie kalbas: „Priešrevoliuciniu laikotarpiu arba iki 1950-ųjų sovietmečiu specialiose publikacijose minimos kajtagų [252] ir kubačių kalbos. Vėliau jos jau pripažįstamos tik kaip dargių kalbos tarmės, o jomis kalbantieji, valstybinio gyventojų surašymo duomenimis, jau prisiskyrė dargiams.“ (Gamzatov 1980, p. 125).

Tad kur tada glūdi kalbos „išskirtinumas“ (plg. Milner 1978)? Kas yra tauta, kas yra kalba, jei jų ribos gali būti keičiamos suinteresuotųjų noru ar administraciniu sprendimu? Jeigu yra kalbų, tai todėl, kad taip nori „Vienetas“ (Ten pat), bet to „Vieneto“ ribos mūsų sovietiniuose tekstuose gali tapti keistai neryškios, panašiai kaip nepaprastas inkliuzų hierarchijos elastingumas: jeigu „Vienetą“ patalpinsime į kitą „didesnį „Vienetą“, tai kalbos po šios įtraukties greitai bus pavadintos „dialektais“. Taigi kalbos išskirtinumo problema, lingvistikai būdinga epistemologinė problema, yra labai glaudžiai susijusi su

politika. Pavyzdžiui, moldavų kalba: kas ji? rumunų kalba ar jos atmaina, ar atskiras dialektas? o gal visiškai skirtinga kalba? Arba karelių kalba: ar tai suomių ar nesuomių kalba, o azerbaidžianiečių kalba: ar tai turkų kalba, ar dvi skirtingos kalbos? Ar tokie klausimai turi prasmę? Matyt, turi, bent jau administraciniu požiūriu, nes mes negalime tuo pačiu vardu įvardyti skirtingų dalykų.¹³ Todėl reikia pasirinkti savo kalbos pavadinimą,¹⁴ panašiai kaip pasirenkama priklausomybė vienai tautai pagal iš anksto numatytą administracinę sistemą: totorių ir baškirų kalbos yra tokios artimos, kad iš tikrųjų galėtų būti viena kalba, tačiau tarp jų buvo dirbtinai didinami skirtumai, taip pat ir rašybos; padarytos dvi alternatyvos, iš kurių reikėjo būtinai rinktis (žr. Creissels 1977, p. 4). Tas pat pasakytina ir apie tautybes (estų, kirgizų) bei (Sovietų Sąjungos) pilietybę: tai sovietinių emigrantų (tų, kurie emigravę prarado savo tėvynę – reneгатų (*otšepency*)) likimas, kuris reiškė turėto pripažinto statuso, vietos, kuri buvo numatyta sovietinėje topologijoje, praradimą. Jie tapo nenaudingais nariais, atskirtais nuo savo tautos kūno. Bet jeigu jie jau nebėra liaudies (pavyzdžiui, rusų) nariai, tada kyla klausimas: kokia kalba jie kalba? Šia tema Sovietų Sąjungoje visiškai nekalbėta, bet iššūkis buvo mestas pačiai kalbai: pavyzdžiui, prisiminkime Solženicyną, atkuriantį pamirštų žodžių žodyną ir siekiantį tikslo – kuo skrupulingiau atkurti „tikrąją“ rusų kalbą, autentiškesnę nei toji,

¹³ Plg., pavyzdžiui, makedoniečių ir bulgarų kalbų problemą koministiniu laikotarpiu. Makedoniečių kalba buvo oficiali Jugoslavijos kalba, bet Bulgarijoje ji buvo laikoma bulgarų kalba, šis faktas leido bulgarų vyriausybei nesuteikti juridinio nacionalinių mažumų statuso Bulgarijos makedoniečiams (apie tai plg. Sériot 1997).

¹⁴ Plg. Tabouret-Keller 1997.

kuria kalbama Sovietų Sąjungoje. Kur yra kalba? Kaip ją pasiekti? [253]

3. Iš kraštutinių suartėjimo: kur yra kairė, kur dešinė / atgautas (sveikas) protas

3.1. Vienos liaudies viena kalba

Jei demokratija yra nevykęs visuomenės sutapatinimas su kūnu, tai totalitarizmo apibrėžti nusakysime kaip socialinių skirtumų ženklų ištrynimą, kaip visų neapibrėžtumų pašalinimą. „Viena liaudis“¹⁵ yra skaidri visuomenė, bet šis skaidrumo idealas atskleidžia pasibaisėtina skaidrumo trūkumą. Vienas iš Brežnevo laikotarpio režimui pataikavusių kalbininkų, Budagovas, taip puola „kelių kalbų toje pačioje kalboje“ idėją: „Tokie skirtumai, patys savaime svarbūs ir įdomūs, tikrovėje niekada nepanaikina bendros, turinčios seną tradiciją, nacionalinės kalbos vienybės (*obščenačional'nyj jazyk*). Tokiais atvejais, žinoma, reikia kalbėti ne apie skirtingas kalbas, esančias vienoje kalboje (*contradictio in adjecto*), o apie tos pačios vienos kalbos variantus, apie jos funkcines stratifikacijas, formas ir įvairius aspektus. Priešingu atveju kalbantieji ta pačia kalba nesuprastų vieni kitų ir žmonės nesusikalbėtų. Taigi mokslo ir technologijų revoliucijos epochoje, kaip ir anksčiau, ta pačia kalba kalbantys žmonės, apskritai, puikiai supranta vieni kitus, nepaisant pačios kalbos sudėtingumo ir vis augančių bei didėjančių jos aspektų įvairovės.“ (Budagov 1975, p. 11).

Tai, kas buvo pasakyta, tikrai dar neišreikšia, kad kalba turėtų būti asimiliuota ideologijos. Kalbos dėka žmonėms pavyksta suprasti vieniems kitus (būtent „pavyksta“,

dažnai įveikiant sunkumus), taip pat ir skirtingų ideologijų atstovus. Jie garsiąją frazę „revoliucija atveria žmonėms kelią į žinių pasaulį“ gali interpretuoti skirtingai. Tačiau apie ką kalbama, visiems yra aišku. Ir priešingai, tokia kalbos konstrukcija, kaip „*šis apvalus stalas yra stačiakampio formos*“, yra neaiški, nes ji neatlieka jokios kalbinės funkcijos (komunikacinės, nominatyvinės, minčių ar jausmų ekspresinės), taigi ji nieko neturi bendro su kalba. (Ten pat, p. 20) [254]

3.2. Tautos kūnai, kalbančiųjų kūnai

Sovietinė rasinė penktojo–šeštojo dešimtmečių antropologija yra stebėtinai mažai studijuota sritis.¹⁶ Aš tik paminėsiu, kad Rusų tautos rasinė genėzė *racio-Genesis* (*rasogenez*) buvo labai dažna mokslinių tyrimų tema tokiose prestižinėse SSRS mokslinėse institucijose, kaip Mokslų akademijos etnografijos institutas ar Maskvos universiteto antropologijos katedra, kurios, 1955–1959 m. ėmėsi vykdyti „Antropologinę Rusijos ekspediciją“, kurios esmė – atlikti antropometrinius „17 000 suaugusiųjų Rusijos vyrų ir moterų, kilusių iš 107 skirtingų RSFSR rajonų“ matavimus (Bunak 1965, p. 3). Kaukolės matavimai, plaukų ar akies rainelės spalvos palyginamosios lentelės savo obsesine, maniakiška „antropologinių tipų“ paieška primena Vichy režimo kolaborantų Prancūzijoje rasistinės antropologijos darbus.¹⁷

¹⁶ Apie sovietinę antropologiją 1920–1930 plg. Bertrand 2002; Apie posovietinę antropologiją plg. Laruelle 2000. Apie sovietinės brežnevinio periodo antropologijos ir Pietų Afrikos apartheido teoretikų ryšius plg. Sériot, tuoj pasirodys.

¹⁷ Plg. Montandon 1935, ir žurnalas *L'Ethnie française (Etninė prancūzų grupė)*, red. G. Montandon, spausdintas vokiečių okupacijos metu Prancūzijoje.

¹⁵ Claude'o Leforto posakis (1981).

Ši mokslinių tyrimų tema atveria įdomias galimybes koncepcijoms apie somatinę antropologiją ir antropometriją Sovietų Sąjungoje bei Europos šalyse, lyginamiesiems moksliniams tyrimams. Bet svarbiausia yra tai, kad mokslinių *tipų* tyrimas Bunako knygoje prasideda nuo to, ko buvo tikėtasi: nuo *atitikimo* tarp „regioninių antropologinių tipų“ ir „dialektinių provincijų“ teorijos (Bunak 1965, p. 274).

3.3. Konservatyvus diskursas apie visuomenę?

Top of FoTrumpai pastebėsime tai, ką būtų galima išdėstyti atskiroje knygoje: idėja apie totalų visuomenės vyravimą individų atžvilgiu, taip išliaupsinta diskurse apie kalbą Sovietų Sąjungoje per visą jos istoriją, šaknijas tiek konservatyvioje XIX a. vidurio slavofilų ideologijoje, tiek „ultra“ prancūzų (didžiųjų mąstytojų reakcionierių ir kontrevoliucionierių, tokių kaip *Josephas de Maistre 'as* (1753–1821) ar *Louis de Bonaldas* (1754–1840)) socialinėje filosofijoje. Sociologijos ir XIX a. konserva-

tyvios minties giminystė – Roberto Nisbeto [235] disertacijos *Tradicinė sociologija* tema (Nisbet 1984). Tik priminsime, kad, pasak L. Bonaldo, „žmogus egzistuoja tik visuomenėje ir visuomenė jį suformuoja tik sau“ (Bonald 1818, p. 3, cit. iš Koyré 1971, p. 132).

Išvados

Tiesą sakant, oponentai sako tą patį: ar kiekvienai klasei, ar kiekvienai tautai – sava kalba, abiem atvejais mes susiduriame su esencialistų koncepcija, kuri puikiai sutapatina uždarą grupę su kalba. Tad naudinga priminti visus aspektus, kurie išnyko arba kurių atsisako ši totalitarinė kalbančiųjų vizija. Pirmasis aspektas būtų *diskursas*, nes nepripažįstama, kad gali būti keli diskursai apie tą pačią kalbą. Antrasis aspektas – *tema*, konkrečiai noro ir stygiaus temos. Trečiasis – *prasmės* aspektas: galiausiai – prasmės nesutapimas su gerai parengtu konsensu. Blika iširti santykių su kalba transformacijas akademinuose ir viešuose posovietinės Rusijos erdvės diskursuose.

Bet tai – kitam kartui...

Literatūra

BERTRAND, F., 2002. *L'anthropologie soviétique des années 20–30*. Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux. BUDAGOV, R., 1975. Čto takoe obščestvennaja priroda jazyka? *Voprosy jazykoznanija*, 3.

BONALD, L., 1818. Théorie du pouvoir politique et religieux, Préface. In: BONALD, L. *Œuvres*, vol. XIII.

BUNAK, V., 1965. *Proisxoždenie i etničeskaja istorija russkogo naroda*. Moskva: Nauka.

CARRERE D'ENCAUSSE, H., 1978. *L'Empire éclaté*. Livre de poche.

CREISSELS, D., 1977. *Les langues d'URSS (Aspects linguistiques et sociolinguistiques)*. Paris: Institut d'Etudes Slaves.

Encyclopédie du russe, 1979. Ouvrage édité sous la direction de Filin, Moscou.

GADET, F.; PECHEUX, M., 1981. *La langue introuvable*. Paris: Maspero.

GAMZATOV, P., 1980. Razvitie jazykovoj žizni Dagestana v uslovijax zrelogo socialističeskogo obščestva. *Voprosy jazykoznanija*, 3, 123–128.

KOYRE, A., 1971. *Etudes d'histoire de la pensée philosophique*. Paris: Gallimard.

LARUELLE, M., 2000. Lev Goumilev (1912–1992). Biologisme et eurasisme en Russie. *Revue des Etudes Slaves*. Fasc. 1–2, 163–190.

LEFORT, C., 1981. L'image du corps et le totalitarisme. In: *L'invention démocratique*. Paris: Fayard.

- LEGRAND, J., 1978. La sociolinguistique en URSS. In: J. B. Marcellesi, B. Gardin, éd. *Actes du colloque de sociolinguistique de Rouen*. Lille: P.U.L.
- LJUSTROVA, Z.; SKVORCOV, L.; DERJAGIN, V., 1982. *Druz'jam russkogo jazyka*. Moskva.
- MAINGUENAU, D., 1979. *Les livres d'école de la République, 1870–1914 (Discours et idéologie)*. Paris: Le Sycomore.
- MAINGUENAU, D., 1982. La Droite et la Gauche face à la clarté de la langue française, un consensus illusoire sous la IIIe République. *Archives et documents de la S.H.E.S.L.*, 2.
- MILNER, J.-C., 1978. *L'amour de la langue*. Paris: Seuil.
- MONTANDON, G., 1935. *L'ethnie française*. Paris: Payot.
- NISBET, R., 1984. *La tradition sociologique*. Paris: P.U.F.
- PAUSTOVSKIJ, K., 1953. Article dans *Pionerskaja Pravda*. 23 février.
- PROKOPOVIČ, N.; BELOŠAPKOVA, V., 1972. Préface au livre de V. Vinogradov. In: *Russkij jazyk*. Moskva.
- SERIOT, P., 1984. Pourquoi la langue russe est-elle grande? (matériaux pour une recherche). In: *Essais sur le discours soviétique*, 4. Univ. de Grenoble-III, 57–92.
- SERIOT, P., 1997. Faut-il que les langues aient un nom? Le cas du macédonien. In: A. Tabouret-Keller, éd. *Le nom des langues. Les enjeux de la nomination des langues*. Louvain: Peeters, 167–190.
- ŠERMUXAMEDOV, S., 1980. *Russkij jazyk – velikoe i mogučee sredstvo obščeniija sovetskogo naroda*. Moskva.
- TABOURET-KELLER, A., 1996. Le mot *Volk* dans la presse à destination des maîtres d'écoles primaires des populations allemandes à l'étranger (*Auslandsdeutsche Volksschule*) entre 1890 et 1939. In: P. Sériot, éd. *Langue et nation en Europe centrale et orientale du XVIIIème siècle à nos jours*. Cahiers de l'ILSL (Lausanne), 8, 329–348.

*Iš prancūzų kalbos vertė
Vilhelmina Vitkauskienė*

V. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO

Konferencijų apžvalgos / Konferencje

TRANSDISCIPLINARY DIALOGUE ABOUT THE WIDER EUROPE: EUROPEANIZATION, MULTICULTURALISM, PLURILINGUALISM AND OTHER ISSUES

Tatiana Larina

(Rusija / Rosja)

We live in the time of globalization, which, whether viewed positively or negatively, is our reality and should be not only accepted but also studied. It is an exciting and challenging time for researchers in the humanities, as it is difficult to define any sphere of life as purely national; there is an important European and global dimension to most contemporary economic, social, political, cultural, and language matters. In this respect, the conference “Towards a European Society? Transgressing Disciplinary Boundaries in European Studies Research,” organized by the Centre for European and International Studies Research of the University of Portsmouth and held there from 28–30 June, was of great interest and importance.

As the call for papers said, recent research has moved past the original narrow focus on politics and policy-making in “Brussels” to explore the manifold dimensions of the emerging European society. At the same time, researchers with an interest in the EU and the wider Europe need to cooperate even more closely across disciplinary divides to better understand what

is now frequently but loosely referred to as the “Europeanization” of Europe. To this end, the conference was aimed at fostering transdisciplinary dialogue and defining new agendas for research on the EU and the wider Europe, bringing together researchers from political science, sociology, linguistics, history, cultural studies and other fields.

The conference was a great opportunity to exchange opinions and learn new ideas, as well as an educational event of great importance, for among the participants were many outstanding scholars in different fields from different countries: Professor of Political Science Tanja A. Börzel and Professor of International Relations Thomas Risse from the Free University of Berlin; Professor of Political Science Didier Georgakakis from the Institute of Political Studies (IEP), University of Strasbourg; Professor of European Integration and Transatlantic History Kiran Klaus Patel (University of Maastricht); Professor of Politics Martin Schain (New York University); Dr. Nikolai Vukov, Associate Professor of Anthropology and Folklore Studies (Bulgarian Academy of Sciences); and many others.

There were six parallel sessions wherein the problems of political discourse and media culture, international organizations and the Europeanization of cultural policy and practice, European integration, linguistic and cultural identities, and other issues were discussed. I will concentrate on the panel called “Linguistic and cultural identities of the wider Europe: within and across borders, disciplines and practices,” in which I participated.

The panel was organized by the European Network for Intercultural Education Activities (ENIEDA) and was devoted to some key issues in the area of linguistics and intercultural studies. It was focused on approaches to understanding the emerging cultural and linguistic situation in Europe. The problems of intercultural communicative competence, overcoming ethnic stereotypes, and efficient intercultural communication, as well as globalization, mobility and migration and their impact on language and its use, were all in the centre of discussion.

On the whole there were six presentations in this panel, started by Dr. Svetlana Kurtes (University of Portsmouth), vice-president of ENIEDA and one of the panel’s conveners. In her substantial talk (*Linguistic and (inter)cultural education across European curricula: state of affairs and future perspectives*), she revisited some theoretical and practical issues in the field of linguistic and intercultural education. Focusing on the impact that linguistic and intercultural skills can potentially have on the individual and his/her academic and professional achievements, she drew attention to the recommendations proposed by relevant European institutions, particularly

the Council of Europe, for dealing with the promotion of multilingualism and multiculturalism in the member states. Putting a particular emphasis on key competences in linguistic and intercultural education, she named and characterized the main intercultural skills which should be in the focus of language teachers:

- the ability to bring the culture of origin and the foreign culture into relation with each other,
- cultural sensitivity and the ability to identify and use a variety of strategies for contact with those from other cultures,
- the capacity to fulfil the role of cultural intermediary between one’s own culture and the foreign culture and to deal effectively with intercultural misunderstandings and conflict situations, and
- the ability to overcome stereotyped relationships.

Based on her personal teaching experience, she outlined the ways such skills could be developed.

Dr. Igor Lakic from the University of Montenegro talked about language policy in Montenegro—its practices, challenges and directions. Starting with the European Charter for Regional and Minority Languages and the recommendations made therein, he characterized the linguistic situation in Montenegro, which in many respects is specific and is currently under scrutiny, given the country’s status as an EU candidate. Apart from two obviously distinctive languages—Albanian and Romani—that are protected under the Charter, some new languages arising from the former Serbo-Croatian have acquired the status of languages in official use (Serbian, Bosnian, and Croatian, in addition to Alba-

nian), with Montenegrin being the official language. Romani, on the other hand, is not specifically listed in the Constitution of Montenegro, although it is protected by the authorities as a minority language. In his conclusions he discussed some recent challenges and possible future directions in the light of the new realities.

The role of media practices and products in the process of European integration and identity formation was discussed by Dr. Monika Kopytowska (University of Lodz, Poland). Treating media discourse as both socially and culturally constituted and constitutive, she examined the media's representation of immigrants and immigration (with a special emphasis on the so-called new national minorities) in Poland. Data from the mainstream nationwide printed news media were examined in terms of lexical, grammatical, stylistic, and pragmatic choices.

Dr. Monica Mosca from the University of Eastern Piedmont (Vercelli, Italy) devoted her presentation to the linguistic integra-

tion of immigrants in Italy. She pointed out that an extended notion of Europe does not simply imply an increase in the number of languages to be taken into account and the corresponding problems of mutual understanding and integration, but also the need to receive and integrate the ever-growing wave of immigrants. Analysing the problem of migrants' adoption and integration in Italy, where the official language coexists often with vital dialects, she stated the fact that migrants in Italy tend in many cases to learn the dialect first, and only then the national language, with different motivations and different degrees of success.

Dr. Alcina Sousa from the University of Madeira (Portugal) considered mobility and migration issues in the scope of their impact on language use—common patterns—and language changes in communicative practices. She gave a comprehensive account of a number of communicative situations in European Portuguese, drawing on data collected from respondents' answers to

questionnaires in Portuguese-speaking settings in which there is a strong influence of the English language upon Portuguese. She focused on lexical, syntactic and pragmatic choices.

In my presentation (*Culture-specific communicative styles and language pedagogy: with reference to Russian speakers of English as a foreign language*), I highlighted the importance of intercultural awareness in language learning and teaching and suggested some practical solutions. I argued that nowadays, anthropological and interdisciplinary approaches should be implemented not only in the study of language, but also in language teaching, as language learners should be provided with a wide scope of knowledge from all humanitarian areas including culture studies, sociology, axiology, ethnopsychology, communication theory, etc. Starting with some pragmatic failures which often occur in English/Russian dialogue and a short discussion of how culture-specific norms and values influence

communicative behaviour, I demonstrated how differences in the British and Russian mentalities impact on the culture-specific communicative styles of their speakers, and showed that knowledge of the main stylistic features might be an efficient guideline in intercultural communication. Taking into account previous studies on language and culture (e.g., Clyne 1994, Wierzbicka 2002, 2006a, 2006b, and others), cross-cultural pragmatics (Thomas 1983, 1995; Wierzbicka 1991/2003), communicative styles (Gudykunst and Ting-Toomey 1990), and the phenomenon of (im)politeness (Brown and Levinson 1987; Leech 1983; Watts 2003; Culpeper, Bousfield and Wichmann 2003; Bousfield and Locher 2008), and based on the results of an empirical study, I tried to outline the main characteristics of English vs. Russian communicative styles by explaining them through differences in cultures, communicative values and understanding of politeness. This allowed me to suggest a set of “rules” (recommendations)

for a “grammar of behaviour” for Russian students of English. (For more details about the differences in English and Russian communicative styles, see Larina 2008, 2009, 2012). The pedagogical implications of these rules were illustrated with examples from my own professional experience teaching English to university students in Russia and developing their ability to understand “what is meant by what is said”—a necessary prerequisite for successful communication in intercultural settings, whether professional, academic or general.

The panel concluded with a discussion led by Prof. Giacomo Ferrari (University of Eastern Piedmont “Amedeo Avogadro,” Vercelli, Italy), president of ENIEDA, highlighting the main points raised in the presentations and suggesting further avenues for research and development. It was followed by a keen discussion initiated by members of the audience.

In conclusion, I would like to say a few words about ENIEDA (the European Network for Intercultural Education Activities) and its aims. The Network was launched on the occasion of the First International Conference on Linguistic and Intercultural Education (CLIE1), convened and hosted by the University of Alba Iulia, Romania, 27–29 November 2008. Its anchoring standpoint derives from the Preamble of the

1982 Recommendations of the Council of Europe’s Committee of Ministers, in which they acknowledge the fact “that the rich heritage of diverse languages and cultures in Europe is a valuable common resource to be protected and developed, and that a major educational effort is needed to convert that diversity from a barrier to communication into a source of mutual enrichment and understanding; [and...] that it is only through a better knowledge of European modern languages that it will be possible to facilitate communication and interaction among Europeans of different mother tongues in order to promote European mobility, mutual understanding and co-operation, and overcome prejudice and discrimination” (Recommendations R (82) 18).

The members of the network share the values of plurilingualism and multiculturalism and are fully committed to promoting them within and across geographical and disciplinary borders through their pedagogical and professional interests and activities. They assume that linguistic and cultural education is instrumental in creating a competent communicator able to function effectively in intercultural settings. More information about the network and its activities can be found at <<http://www.enieda.eu>>.

ENIEDA welcomes new members who share the same interests and values.

References

- BROWN, P.; LEVINSON, S. D., 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BOUSFIELD, D.; LOCHER, M. A., 2008 (Eds.). *Impoliteness in Language. Studies on its interplay with Power in Theory and Practice*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- CULPEPER, J.; BOUSFIELD, D.; WICHMANN, A., 2003. Impoliteness revisited: With special reference to dynamic and prosodic aspects. *Journal of Pragmatics*, 35, 1545–1579.
- GUDYKUNST, W.; TING-TOOMEY, S., 1990. *Culture and Interpersonal Communication*. Sage Series. *Interpersonal communication* 8. Sage Publications.
- CLYNE, M., 1994. *Inter-cultural communication*.

tion at work: cultural values in discourse. Cambridge: Cambridge University Press.

LARINA, T., 2008. Directness, Imposition and Politeness in English and Russian. *Cambridge ESOL: Research Notes*, 33, 33–38. Available from: http://www.cambridgeesol.org/rs_notes/rs_nts33.pdf [March 2012]

LEECH, G. N., 1983. *Principles of pragmatics*. London and New York: Longman.

THOMAS, J., 1983. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4, 91–112.

THOMAS, J., 1995. *Meaning in Interaction: an Introduction to Pragmatics*. London and New York: Longman.

WATTS, R., 2003. *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.

WIERZBICKA, A., 2002. Russian Cultural Scripts: The Theory of Cultural Scripts and its Applications. *Ethos*, Dec 2002, 30, 4. *ProQuest Psychology Journals*, 401–432.

WIERZBICKA, A., 1991/2003. *Cross-*

Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin: Mouton de Gruyter.

WIERZBICKA, A., 2006a. *English: Meaning and Culture*. Oxford: Oxford University Press.

WIERZBICKA, A., 2006b. Anglo scripts against “putting pressure” on other people and their linguistic manifestations. In: C. GODDARD, ed. *Ethnopr pragmatics: Understanding Discourse in Cultural Context*. Berlin: Mouton de Gruyter, 31–63.

Council of Europe Committee of Ministers (1982): Recommendation R (82) 10 of the committee of ministers to member states concerning modern languages. Available from: <https://wcd.coe.int/com> [April 2010].

ЛАРИНА, Т., 2009. *Категория вежливости и стиль коммуникации: сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций*. Москва: Языки славянских культур.

ЛАРИНА, Т., 2012. *Англичане и русские: язык, культура, коммуникация*. Москва: Языки славянских культур.

DISCUSSING THE ROLE AND FUTURE OF THE HUMANITIES EDUCATION WORLDWIDE

Anatoliy Kruglashov

(Ukraina, Lietuva / Ukraina, Litwa)

The situation with higher education all over the world needs comprehensive critical reconsideration and systematic reforms. Due to the increasing misbalance of changing market demands and universities' proposals, the lack of resources, the growing competition amongst leading models of education, and the conservative tendencies in educational management, universities have grown vulnerable and too inflexible vis-à-vis these and many other challenges. Special attention should be paid towards the humanities, as their popularity is repeatedly questioned by both academics and the general public, provoking ongoing debates on the future of institutions related to this branch of knowledge and education and even the discipline itself.

In an attempt to face the scope of the problems in humanities universities, the European Humanities University convoked an international conference under the title "The Mission of Humanities Universities in Eastern and Central Europe: Between Training and Bildung," which took place in Vilnius on 6–7 June 2012. The conference seemed to be very representative and gathered together participants from many countries, e.g., Albania, Belarus, Great Britain, Ireland, Lithuania, Moldavia, New Zealand, France, Russia, Slovakia, Ukraine, the USA and the Czech Republic. Researchers, professors and administrative

staff from these countries presented different points of view and put forward new ideas and proposals concerning the agenda of the conference. Cross-cultural and interdisciplinary dialogue contributed towards a better understanding of university education in the humanities, not only in the region of Central and Eastern Europe but from the standpoint of the global perspective as well.

Participants and guests of the conference listened to the greeting addresses of Anatoli Mikhailov (Rector of the European Humanities University, Vilnius, Lithuania), Dan Davidson (Acting Chair of the Governing Board of the European Humanities University) and Pavel Tereshkovich (Director of the Center for Advanced Studies and Education, European Humanities University). The presentations made later by the participants reflected a wide variety of topics. Some of them were discussed in panels, e.g., "The University in the Region—Is It an Autonomous Corporation?", "Models of Universities in Central and Eastern Europe" and "Types of Transmitted Knowledge, or Entrepreneurial Universities and University Management," etc. Others were concentrated into roundtables, for instance, "The Important Role of Values in European Humanities Education." One very positive outcome of the conference was the active participation of EHU students and graduates in some activities there.

The topics regarded by the speakers and disputants of the conference as being of the utmost importance were the following: university autonomy—its status, problems and prospects; academic freedom—its friends and enemies; values and the humanitarian education; the latest know-how and methods of education; and the quality and discrepancies of university management. The discussion on the Bologna process revealed many questions, doubts and expectations about the pros and cons of its implementation. These wide ranges of issues provoked vivid debates, grounded on fears about the consequences of the implementation of this process in the participating countries, such as accelerating centralization and resource consumption (including cost-burdening).

Another special event of the conference agenda worthy of mention here reflected

the presentation of the newest publication of the academic writings of professor Vladimir Furs. He worked at EHU for years and passed away in 2009. His colleagues and students warmly commemorated the scholarship and achievements of this distinguished philosopher.

Finally, the conference adopted the document, “The EHU 2012 Declaration Supporting the Mission of Liberal Arts Universities in Eastern Europe.” The conference was dedicated to the 20th anniversary of the founding of EHU in Minsk (although, since 2005, the university has opened its doors to Belarusian and international students in Vilnius). The organizers of the conference will be publishing the proceedings as a special volume. More information on the conference agenda and participants may easily be found at <http://conferences.ehu.lt/index.php/humanities/2012>.

К н ю г у р е ц е н з и ј о с / r e c e н з ј е к с и а ђ е к

Словарь-тезаурус прилагательных русского языка. Ред. Л. Г. Бабенко. 2012. Екатеринбург: Издательство Уральского университета. 836 с. ISBN 978-5-7996-0662-6

Дануте Балшаитите
(Lietuva / Litwa)

Идеографическая лексикография (как теоретическая, так и практическая) имеет достаточно долгую историю, однако первые идеографические словари русского языка издаются только в 80-е годы прошлого века. Созданная в 80-е годы в Уральском государственном университете им. А. М. Горького рабочая группа «Русский глагол» (сохранившая свое название до сих пор) начинает разработку концепции идеографических словарей, на основе которой авторский коллектив осуществляет идеографическое описание имен существительных (Большой толковый словарь русских существительных: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы. М., 2005) и глаголов русского языка («Большой толковый словарь русских глаголов: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы. Английские эквиваленты. М., 2007). В одном из интервью научный руководитель группы профессор Л. Г. Бабенко подчеркнула, что «Словарь-тезаурус прилагательных русского языка» завершает «идеографическое описание русских слов разной грамматической природы» (<http://www.svobodanews.ru/>

[content/transcript/397274.html](http://www.svobodanews.ru/content/transcript/397274.html)). Это первый словарь в системе русских словарей, в котором «осуществлено распределение прилагательных по смысловым лексическим группам разного уровня иерархии (сферам, классам, группам и подгруппам)» (с. 23). В словаре устанавливаются и отражаются системные семантические отношения русских прилагательных, что позволяет выявить специфическую категоризацию действительности.

Создателями первого словаря-тезауруса прилагательных проделана колоссальная работа: на основе методики идентификации определены общие компоненты в семантике прилагательных, позволяющие объединить их в смысловые иерархически организованные группы. В качестве идентификаторов прилагательных составители словаря используют словосочетания, которые определяют как аналитические. В словаре более 15 тысяч прилагательных в разных значениях распределяются по иерархически организованным лексико-тематическим классам («смысловым лексическим группам», с. 20): «по 15 семантическим сферам, 103 семанти-

ческим классам, 278 идеографическим группам и 358 подгруппам» (с. 20).

О макроструктуре словаря

Словарь характеризуется традиционной для тезаурусов структурой и состоит из двух частей: идеографической и алфавитной.

Первая часть «Идеографическое описание русских прилагательных» представляет собой перечень прилагательных, распределенных по смысловым группам, имеющим цифровые индексы. Структурную основу этой части словаря составляет иерархическая система понятий, которая обеспечивает поиск в направлении «понятие → лексическая единица». Верхний уровень иерархии составляют 15 денотативных сфер – максимальных по количеству классов слов, отображающих базовые категории бытия: неживая природа (1), вещества и материалы (2), живая природа (3), человек как живое существо (4), населенный пункт (5), нации (6), родственные и семейные отношения (7), человек и его внутренний мир (8), язык и речь (9), сверхъестественное (10), общественно-государственная сфера (11), конкретная физическая деятельность (12), социальная сфера жизни человека (13), восприятие окружающего мира (14), универсальные представления, смыслы и отношения (15). Самое общее понятие, образующее вершину иерархии, последовательно расчленяется на более конкретные понятия разного ранга. Например, представленную в оглавлении и структуре идеографической части словаря поуровневую структуру класса «Растительный мир», входящего в дено-

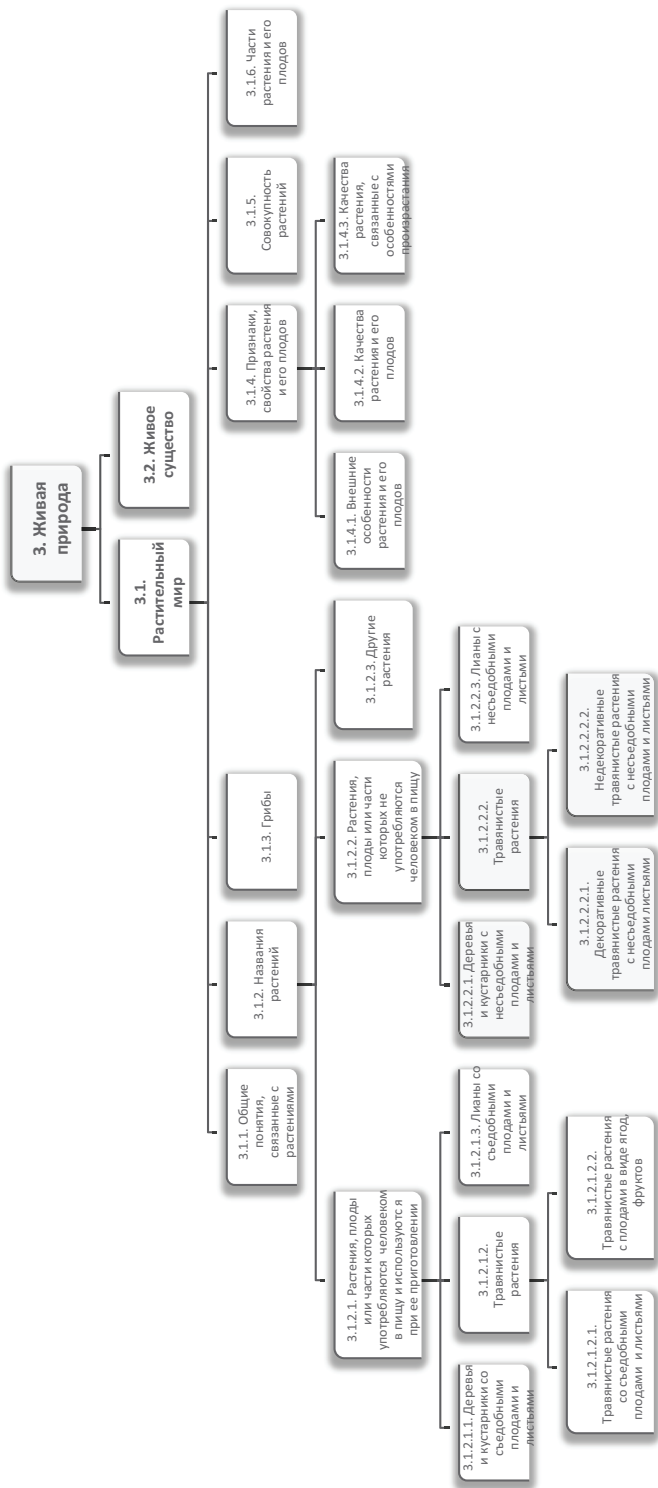
тативную сферу «Живая природа», можно представить в виде схемы (см. с. 264).

Подобным образом можно схематизировать все 15 денотативных сфер, выделенных авторами словаря, и получить графически представленную сеть понятий, отображаемых русскими прилагательными.

Различающиеся и по своей структуре, и по количеству образующих их идеографических классов, семантических групп и подгрупп, денотативные сферы отображают разную степень детализации действительности и ее фрагментов русскими именами прилагательными.

Структура каждой денотативной сферы отражает расчленение более общего понятия на более конкретные понятия разных рангов, отображаемые прилагательными, составляющими идеографические классы, группы и подгруппы. Принятая в словаре цифровая индексация понятий позволяет легко установить их уровень в иерархии. Единицей описания в словаре является прилагательное в одном из своих значений. Использование в словаре помет, характеризующих слово с точки зрения семантики (перен.), функционально-стилистической отнесенности (например: книжн., спец., разг., разг.-сниж., жарг.) или эмоционально-экспрессивной оценки (например: ласк., шутл., неодобр. и др.) позволяет выявить определенные стилистические приоритеты в лексикализации тех или иных понятий в русском языке.

Для осуществления поиска в направлении «слово → понятие» во второй части словаря «Алфавитный список русских прилагательных с указанием номера денотативно-идеографической группы

Схематическое изображение иерархической организации класса «3.1. Растительный мир» в составе денотативной сферы «3. Живая природа»

в идеографической части словаря» приводится алфавитный перечень всех приведенных в словаре прилагательных. Каждое прилагательное в алфавитном указателе снабжается цифровым индексом и названием группы.

О микроструктуре идеографической части словаря

Заголовочной единицей словарной статьи этой части словаря является название денотативной сферы, класса, группы или подгруппы (см. схему), основными компонентами статьи – расположенные в алфавитном порядке составляющие данную идеографическую группу прилагательные, например:

3.1.5. СОВОКУПНОСТЬ РАСТЕНИЙ

Боровой; буреломный; глухой; девственный; дремучий; дубравный; зарослевый; зеленый; ивняковый; куртинный; лесной; лесопарковый; лиственный; лозняковый; негустой; непролазный, разг.; огородный; непроходимый; опушечный; парковый; подлесочный; разнотравный; садовый; трущобный; цветниковый; чашобный.

О микроструктуре алфавитной части словаря

В словарной статье второй (алфавитной) части словаря 1) приводится прилагательное, 2) в круглых скобках указывается количество значений прилагательного в данном словаре, 3) приводятся авторские речения, 4) указывается наименование идеографической группы, к которой принадлежит прилагательное, и ее циф-

ровой индекс. Словарные статьи, посвященные многозначным прилагательным, отличаются сложной структурой – в разных значениях прилагательное может входить в разные группы. Так, например, прилагательное **зеленый** входит в состав 7 групп: **ЗЕЛЁНЫЙ** (7): 3. поляна – 3.1.4.1. Внешние особенности растения и его плодов; 3. плод – 3.1.4.2. Качества растения и его плодов; 3. насаждения – 3.1.5. Совокупность растений; 3. Лицо – 4.1.1.6. особенности кожного покрова человека; 3. сыр – 4.3.1.4. Свойство объекта еды или питья; 3. партия – 11.2.2. Политические партии и организации; 3. трава – 14.1.3. Цвет.

О содержащейся в словаре информации

С точки зрения пользователя словарем, к особенностям этого словаря следует отнести необходимость обращаться за информацией к другим источникам. Попытаемся показать основные вопросы, которыми задается читатель, раскрывая словарь прилагательных, на примере денотативного класса «Растительный мир» и входящей в него группы «Совокупность растений».

Прежде всего, обращает на себя внимание некоторая асимметричность как в структурировании иерархии понятий, так и в их наименованиях. Связанные между собой определенными отношениями, элементы любой системы образуют целостность, иерархическая система предполагает переход однородных элементов от низшего к высшему (или от высшего к низшему). Уже расчленение понятия «3. Живая природа» на два более конкретные понятия «3.1. Растительный

мир» и «3.2. Живое существо» обнаруживает отнесенность к одному уровню не вполне соотносимых понятий (мир и существо). Еще более разнородными оказываются номинации «3.1.1. Общие понятия», «3.1.2. Названия растений», «3.1.3. Грибы» и. т. д. (см. схему), образующие более низкий уровень иерархии относительно понятия более высокого ранга «Растительный мир». Так, учитывая, что гриб – это «низшее растение, лишенное хлорофилла, размножающееся гл. образом спорами» (МАС), описание группы «грибы» вне группы «Названия растений» и на одном с ней уровне называется трудно объяснимым.

Членение более общего понятия «3.1.2.1. Растения, плоды или части которых употребляются человеком в пищу и используются при ее приготовлении» производится следующим образом:

- 3.1.2.1.1. Деревья и кустарники со съедобными плодами и листьями.
- 3.1.2.1.2. Травянистые растения.
 - 3.1.2.1.2.1. Травянистые растения со съедобными плодами и листьями.
 - 3.1.2.1.2.2. Травянистые растения с плодами в виде ягод, фруктов.
 - 3.1.2.1.3. Лианы со съедобными плодами и листьями.

При попытке разобраться в принципах такой классификации возникает вопрос: почему деревья и кустарники определяются как имеющие съедобные только плоды и листья, тогда как среди травянистых растений выделяются еще имеющие и плоды в виде фруктов и ягод? Такое выделение двух подгрупп травя-

нистых растений представляется произвольным, поскольку, во-первых, плодами некоторых древесных и кустарниковых пород, например, калины, шелковицы, бузины, барбариса, черемухи, являются ягоды, во-вторых, фрукты не являются плодами травянистых растений, в-третьих, существительное «плод» является гиперонимом для существительного «ягода», существительное «плоды» – гиперонимом для существительного «фрукты» (**ПЛОД 1.** Орган растения, развивающийся из завязи цветка и содержащий семена. **ЯГОДА** Небольшой сочный плод кустарниковых или травянистых растений. **ФРУКТ 1.** *обычно мн. ч.* (ф р у к т ы , - о в), *ед. ч. прост.* Съедобный сочный плод некоторых деревьев и кустарниковых растений. – МАС).

Перечисляемые в составе группы «1.2.1.2.1. Травянистые растения со съедобными плодами и листьями» прилагательные «брюквенный», «морковный», «редечный», «редисочный», «хреновый», «свекольный» соотносятся с существительными, обозначающими растения со съедобными корнями, луковый, чесночный – со съедобными луковицами, картофельный – со съедобными подземными клубнями (см. МАС, напр., **МОРКОВЬ 1.** Огородное растение сем. зонтичных, овощ. **2. собир.** Съедобные утолщенные корни этого растения оранжевого цвета. **ЧЕСНОК 1.** Огородное растение сем. лилейных, овощ. **2. собир.** Луковицы этого растения, обладающие острым вкусом и резким запахом. **КАРТОФЕЛЬ 1.** Огородное растение сем. пасленовых, овощ. **2. собир.** Подземные клубни этого растения, употребляемые в пищу. – МАС). Обращение к толковому словарю

позволяет уточнить конкретизацию понятия «3.1.2.1.2. Травянистые растения» следующим образом:

- 3.1.2.1.2.1. Травянистые растения со съедобными плодами и листьями.
- 3.1.2.1.2.2. Травянистые растения со съедобными корнями.
- 3.1.2.1.2.3. Травянистые растения со съедобными луковичками.
- 3.1.2.1.2.4. Травянистые растения со съедобными клубнями.

Еще один существенный вопрос связан с принципами отбора прилагательных для описания понятий денотативных групп и, в частности, группы «Растительный мир». Так, например, непонятным оказывается отсутствие в составе группы «3.1.2.1.2.2. Травянистые растения с плодами в виде ягод, фруктов» прилагательного клюквенный, которое авторами словаря относится к группе «14.1.3. Цвет» и в алфавитной части словаря приводится только в одном этом значении.

Растения с несъедобными плодами и частями в словаре также делятся на «Деревья и кустарники» и «Травянистые растения», однако травянистые растения, части которых не употребляются в пищу, подразделяются на декоративные и недекоративные, тогда как «Деревья и кустарники» на декоративные/недекоративные не делятся. Отчасти отсутствие такого деления объяснимо тем, что по существу любое растение может использоваться для украшения (напр., **ГВОЗДИКА**¹ Дикорастущее и садовое растение с цветками красной, розовой, белой окраски. – МАС) и в этой ситу-

ации может называться декоративным (**ДЕКОРАТИВНЫЙ**, 1. Предназначенный, служащий для украшения чего-л. – МАС). Распределение же соотносимых с существительными, называющими травянистые растения, прилагательных по группам декоративные/недекоративные растения ставит перед пользователем словарем непростую задачу: ему предстоит разобраться, почему прилагательные васильковый (**ВАСИЛЁК** Травянистое растение сем. сложноцветных, с синими цветками, встречающееся преимущественно среди посевов озимых хлебов. – МАС), вьюнковый (**ВЬЮНОК** Вьющееся травянистое сорное растение. – МАС), лютиковый (**ЛЮТИК** Травянистое растение с ядовитым соком и, преимущественно, желтыми цветками. – МАС) относятся к группе «декоративные растения», а прилагательные туберозный (**ТУБЕРОЗА**, -ы, ж. Травянистое декоративное растение сем. амариллисовых, с душистыми белыми, собранными в кисть цветками (используется в парфюмерии для получения эфирного масла). – МАС) и резедовый (**РЕЗЕДА** Травянистое растение с колосообразными или кистеобразными соцветиями. – МАС) – к группе «недекоративные», прилагательное камышовый – к группе «недекоративные растения», а прилагательное тростниковый, осоковый – к группе «3.1.2.2.3 Другие растения» (ср.: **КАМЫШ** Высокое травянистое растение сем. осоковых, растущее по берегам рек, озер, на болотах. **ТРОСТНИК** Высокое травянистое растение сем. злаков, с пирамидальной метелкой, растущее по берегам водоемов и на болотах. **ОСОКА** Травянистое растение с узкими плот-

ными, нередко режущими длинными листьями, растущее обычно в сырых, болотистых местах. – МАС). Выбор номинации «декоративные/недекоративные растения» для идеографического описания прилагательных представляется произвольным, поскольку прилагательные, причисляемые авторами словаря к этим группам, содержат и другие общие компоненты значений, позволяющие иначе группировать прилагательные, соотносимые с названиями травянистых растений.

Выявление общего семантического компонента для прилагательных фуражных (**ФУРАЖ** Растительный корм для лошадей, скота и птицы. *Концентрированный фураж* (зерна злаковых и бобовых культур). *Грубый фураж* (сено, солома, мякина). – МАС), соломенный (**СОЛОМА** Сухие стебли злаковых растений, остающиеся после обмолота зерна. – МАС) и для остальных прилагательных, отнесенных к группе «3.1.2.2.2.2. Недекоративные травянистые растения с несъедобными плодами и листьями», представляется задачей неразрешимой. Необъяснимо включение прилагательного «гортензиевый» в группу «3.1.2.2.1. Деревья и кустарники с несъедобными плодами и листьями», а прилагательного «розовый» (соотносимого с существительным «роза») – в группу «3.1.2.2.2.1. Декоративные травянистые растения с несъедобными плодами и листьями». Примечательно, что существительное «гортензия», с которым соотносится прилагательное гортензиевый, является одним из очень немногих названий растений, которые словари определяют как декоративные (**ГОРТЕНЗИЯ** Травяни-

стое декоративное растение с крупными соцветиями. – МАС).

Создается впечатление, что в ряде случаев составители словаря, определяя основной критерий для вычленения общего компонента значения прилагательных, опираются на субъективные представления, не всегда отвечающие интуиции других носителей языка.

При знакомстве с конкретной словарной статьей идеографической части словаря читатель прежде всего задается вопросами о принципах и критериях отбора прилагательных, являющихся компонентами словарной статьи и составляющих одну идеографическую группу. Так, 26 имен прилагательных в словарной статье «3.1.5. СОВОКУПНОСТЬ РАСТЕНИЙ» (см. выше) по замыслу авторов составляют «список прилагательных одной денотативно-идеографической группы, соотносимых с одним понятием» (с. 27). Насколько полным является этот список, отражает ли он парадигматические отношения входящих в него прилагательных и на чем основывались авторы словаря, составляя его, читателю остается только догадываться. Вот только некоторые из вопросов. Почему в списке прилагательных есть слово «лиственный» («состоящий из деревьев, с листьями»), но отсутствует оппозиционное ему по семантическим признакам «состоящий из деревьев, имеющих листья в виде хвои» (см. МАС, хвойный во втором значении) прилагательное «хвойный»?; есть прилагательное негустой, но отсутствуют другие члены той же лексической парадигмы «густой», «редкий»? Для прилагательных «лесной», «парковый»,

«лесопарковый», приводимых в анализируемой словарной статье, общим элементом значения является «растущий в», но этот же компонент значения имеют прилагательные «полевой», «луговой», «степной», которые в данной статье отсутствуют. Не приводится в данной статье и прилагательное «тундровый», соотносимое с существительным тундра – «**ТУНДРА** Тип растительности субарктического и южной части арктического пояса Земли, характеризующийся развитием мохового и лишайникового покровов, наличием низкорослых кустарников и т. п., а также природная зона с таким типом растительности. – МАС). Прилагательные полевой, луговой, степной, тундровый включаются авторами словаря в словарную статью «1.4. Земная поверхность и ее признаки» в одном списке с такими прилагательными, как «езженный», «кремнистый», «колеблющийся», «левобережный», «неровный», «островной» и т. д., хотя у существительных поле, луг, степь и у существительного лес есть общие компоненты значения – «пространство» и «заросшее, покрытое растительностью» (см. *Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. М., 2000*).

Как известно, при описании значения прилагательного крайне важно учитывать его синтагматику, которая проявляется прежде всего в атрибутивных сочетаниях с существительными. Большим достоинством словаря является включение в каждую словарную статью его алфавитной части, посвященную отдельному прилагательному, составленным авторами словосочетаний,

«указывающих на типовую сочетаемость прилагательного» (с. 28) в каждом из его значений. К сожалению, при соотношении прилагательных, входящих, например, в класс «совокупность растений» с их репрезентацией в алфавитной части словаря, остается неясным, что авторы понимают под типовой сочетаемостью и каким образом определяют количество значений у приведенных в словаре прилагательных.

Так, у прилагательного девственный в алфавитной части словаря указывается иллюстрируемое словосочетанием девственный лес только одно это значение, в соответствии с которым оно относится только к одной группе «3.1.5. Совокупность растений» (ср.: **ДЕВСТВЕННЫЙ 1**. Не живший половой жизнью; целомудренный, невинный. || *перен.* отличающийся высокой нравственной чистотой, целомудрием; чистый, непорочный. **2**. Находящийся в первобытном состоянии, еще не подвергшийся человеческому воздействию; нетронутый, первобытный, первообразный. – МАС). Вызывает сомнение и отнесенность в одном из десяти выделяемых авторами словаря значений прилагательного «глухой» к группе «1.12. Погода климат и их признаки», поддерживаемая словосочетаниями глухая осень и глухая ночь (ср.: **ГЛУХОЙ 6**. *перен.* Такой, когда прекращается движение, замирает жизнь. *Была глухая осень. Солнце ходило низко, и в четвертом часу вечера уж смеркалось.* Л. Толстой, Корней Васильев. *Глухая полночь. Все молчит!* Тютчев, Олегов щит. *Ночь стояла поздняя, глухая, ни единой звезды не было над головой.* Паустовский, Далекие годы. – МАС).

Беглый анализ очень небольшого фрагмента словаря и некоторые размышления о возможности в некоторых случаях несколько иного подхода к идеографическому описанию русских прилагательных ни в коей мере не отрицают предложенных авторами принципов распределения прилагательных по денотативным группам. Затронутые проблемы лишь подтверждают сложность структуризации атрибутивных значений и категоризации прилагательных, для которых характерна «развитая

многозначность и сильная дискурсивная обусловленность их лексической семантики» (с. 23), а некоторые поставленные вопросы позволяют предположить, что метод идентификации оказывается недостаточно жестким или же не всегда применяется достаточно гибко.

Словарь содержит богатейший материал для дальнейших лексикологических и лексикографических исследований, его издание является этапом в развитии лексикографии и идеографического описания слов, принадлежащих к разным лексико-грамматическим классам.

PYŁAT, Joanna, 2012. *Friends of Poland 1982–2009*. London: Polish Society of Arts and Sciences Abroad, ss. 133.

Jolanta Chwastyk-Kowalczyk
(*Lenkija / Polska*)

Obecność naszych rodaków na Wyspach Brytyjskich oraz ich wielopłaszczyznowa działalność na różnych polach życia – na niwie społecznej, politycznej, naukowej, literackiej, artystycznej itp. – jest trwałym elementem szeroko pojętej kultury zachodnioeuropejskiej. Tradycje polskie na ziemi brytyjskiej są najbardziej widoczne od drugiej wojny światowej, kiedy to w Londynie ulokował swoją siedzibę Polski Rząd na Obczyźnie, budując struktury organizacyjne państwa na uchodźstwie, gdzie stacjonowali nasi żołnierze po przybyciu z Francji w 1940 roku, później – od 1946 roku żołnierze II Korpusu Armii Andersa, tworząc powojenną społeczność „pokolenia niezłomnych”. To właśnie oni zapoczątkowali tworzenie – w swoistym odruchu, z potrzeby serca – różnych organizacji i towarzystw, poszukiwali sposobów pomagania rodakom na całym świecie, szczególnie tym zniewolonym przez reżim komunistyczny.

Doktor Joanna Pyłat opisała znakomity i zarazem zdumiewający swoim zasięgiem oddziaływania przykład aktywności Polaków na obczyźnie, jakim było powstanie i funkcjonowanie fundacji „Friends of Poland” w latach 1982–2009 w Londynie. Jak ustaliła Autorka, ta charytatywna fundacja powstała 8 stycznia 1982 roku, krótko po ogłoszeniu stanu wojennego w Polsce.

Miała działać na rzecz Polaków w Kraju i poza jego granicami. Zwiastunem tej cennej publikacji były wcześniejsze artykuły Autorki, które ukazały się w londyńskim „Dzienniku Polskim i Dzienniku Żołnierza” oraz publikacji zwartej, będącej pokłosiem międzynarodowej konferencji pt. „Niepodległościowe uchodźstwo polskie w Europie i na świecie i jego rola w pomocy Krajowi po układzie jałtańskim 1945–1990”, która odbyła się na PUNO (*Polski Uniwersytet Na Obczyźnie w Londynie*) w dniach 23–24 października 2009 roku.

Książka Joanny Pyłat jest cenna z wielu powodów. Po pierwsze, dokumentuje obszerny i ważny fragment życia polskiego w Wielkiej Brytanii, pokazując, że oprócz dwudziestowiecznego, wszechobecnego konsumpcjonizmu można odnaleźć wartość w niesieniu pomocy drugiemu człowiekowi. Postawa taka zapewne mieści się w wyznawaniu głębokich wartości chrześcijańskich. A powszechnie wiadomo, że Kościół Katolicki odegrał w życiu naszych emigrantów niebagatelną rolę jednoczącą, wspierającą i utrzymującą poczucie przynależności narodowej. Po drugie – z naukowego punktu widzenia – jest to rzetelnie opracowana, oparta na dostępnych w Londynie bezcennych źródłach archiwalnych i bogatej literaturze przedmiotu publikacja, która poszerza naszą wiedzę w tym zakresie.

Po raz kolejny okazało się, że takie inicjatywy, jak utworzenie fundacji służącej dobru ogólnemu, są wynikiem pomysłu grupy przyjaciół i znajomych, w tym przypadku: Wojciecha Fudakowskiego, Andrzeja Jaraczewskiego, Piotra Chłapowskiego, Tadeusza Potworowskiego, Elli Krzysztoporskiej, Hanny Tokarskiej, Konrada Hykiela, Antoniego Darzewskiego i innych. Ci ludzie dobrej woli, działając równoległe do akcji podejmowanych przez „Solidarity with Solidarity” (organizowała wiece i demonstracje przed Ambasadą PRL w Londynie), pragnęli również przeciwstawić się „PRL-owskiej propagandzie w brytyjskiej TV i gazetach, które bezkrytycznie przyjmowały kłamstwa i oszczerstwa komunistyczne” (s. 10). Czynili to poprzez pisanie sprostowań, oświadczeń, odbywanie spotkań z przedstawicielami brytyjskiego establishmentu. Podstawową działalnością stowarzyszenia było jednak niesienie wsparcia internowanym i ich rodzinom. Od chwili powstania Fundusz współpracował z Komisją Charytatywną Episkopatu Polski, za pośrednictwem której rozprawdzano dary, oraz z innymi organizacjami polskimi i brytyjskimi, jak np. British Health Service.

Autorka pokazała trud zdobywania funduszy, sponsorów, napływ darów od osób indywidualnych i firm brytyjskich, promocję, przygotowanie transportów, ofiarną pracę wielu wolontariuszy, ochotników, harcerzy – np. 34. drużyny im. Andrzeja Małkowskiego, harcerek z drużyny „Narew” (z Wimbledon/Putney), z drużyny nr 3 „Błękitne” z Chiswick; organizacji polonijnych (Zjednoczenie Polskie w Wielkiej Brytanii, Zjednoczenie Polek), zbiorów witamin, konserw, lekarstw, obuwia i ubrań. Ciekawie prezentuje się lista darczyńców z

dokładnymi danymi. Tu wspomnieć należy o dobrej tradycji ujawniania wartości darów i publicznego rozliczania się z zebranych pieniędzy. Tak było np. w akcjach pomocowych przeprowadzonych wielokrotnie po zakończeniu wojny w „Dzienniku Polskim i Dzienniku Żołnierza”: np. pomoc marynarzom ze statku „Puszczyk”, którzy poprosili o azyl polityczny w Wielkiej Brytanii, pomoc walczącym z komunistami Węgrom w 1956 roku, akcje popowodziowe w Polsce czy akcje Polskiej Macierzy Szkolnej. Dla czytelnika krajowego takie transparentne działania są czymś niezwykłym i nowym. W Polsce bowiem do tej pory nie ma zwyczaju tłumaczenia się organizatorów zbiorów z rozdysponowania środków pochodzących z wszelkich akcji charytatywnych. To jest skutkiem komunistycznej deprawacji oraz braku zasad moralnych, niestety.

J. Pyłat usytuowała działalność fundacji „Friends of Poland” na tle kontekstu politycznego i społecznego w Zjednoczonym Królestwie, ukazując mapę innych organizacji wspierających opozycję w Polsce, takich jak: Polish Solidarity Campaign (PSC), Fundusz Pomocy Krajowi, Solidarity with Solidarity, Lejburzystowski Polish Solidarity Campaign, Medical Aid For Poland, the Polish Aid Committee in Cardiff (Komitet Pomocy Polsce), the Scottish-Polish Fund in West Barns and in Edinburgh i inne. Uważam, że Autorka powinna jeszcze wspomnieć o organizacji Polish Students Appeal Found. Organizacja ta pomogła polskim studentom, którzy po wybuchu stanu wojennego znaleźli się w Wielkiej Brytanii, w dokończeniu nauki na wyższych uczelniach na Wyspach.

Po przemianach ustrojowych w Polsce po 1989 roku „Friends of Poland”, po prze-

kazaniu ponad 600 000 funtów brytyjskich Funduszowi Tadeusza Mazowieckiego, skupiła się na niesieniu pomocy rodakom na przedwojennych polskich Kresach Wschodnich. Fundacja chciała „użyć w biedzie i chorobach obywatelom polskim mieszkającym w Rzeczypospolitej Polskiej oraz osobom pochodzenia polskiego mieszkającym poza jej obecną granicą wschodnią państwa polskiego” (s. 31). Popłynęła fala transportów pomocy ośrodkom w kraju, na Ukrainie, Litwie i Białorusi – pokazuje to szczegółowo Tabela 3 (s. 54–56). Zaznaczyć należy, że w okresie całej działalności Fundacji wszyscy pracowali jako wolontariusze, nigdy nie było w niej żadnych płatnych etatów. To oni zbierali fundusze na terenie Wielkiej Brytanii, Kanady i USA, organizując loterie, licytacje ofiarowanych na ten cel przedmiotów, sprzedaże kart okolicznościowych. Autorka publikacji, penetrując sprawozdania, raporty, zestawienia finansowe z działalności, dotarła do dokładnych wykazów darczyńców i ludzi oddanych sprawie oraz wysokości niesionej pomocy. Ponownie Kościół Katolicki, jako instytucja zaufania publicznego, był dysponentem setek ton żywności, lekarstw, środków czystości oraz odzieży, które rozdzielał w swoich parafiach rozsianych

na rubieżach. Pomógł również Fundacji w zorganizowaniu letniego wypoczynku w Kraju dzieci polskiego pochodzenia z Rosji, Mołdawii, Ukrainy, Białorusi.

Członkowie pokolenia „niezlomnych” naturalną koleją rzeczy tracą siły, odchodzą. Z tego prozaicznego powodu wiosną 2009 roku Fundacja „Friends of Poland” zawiesiła swoją długoletnią działalność, przekazując do depozytu Bibliotece Polskiej w Londynie materiały archiwalne w postaci filmów dokumentujących różne akcje pomocowe, transporty darów itp. Inne dokumenty, takie jak raporty, sprawozdania, korespondencję, ulotki etc. złożono w Instytucie i Muzeum gen. Władysława Sikorskiego w Londynie. 6 kwietnia 2009 roku zwieńczeniem działalności Fundacji była uroczystość wręczenia polskim i brytyjskim działaczom polskich odznaczeń w Ambasadzie RP w Londynie.

Książka *Friends of Poland 1982–2009* jest kolejną historyczną cegiełką, mozolnie budującą obraz polskich uchodźców w wolnym świecie. Pozycji tej nie można pominąć w badaniach nad polską emigracją. Ważna dla socjologów, polityków, historyków i medioznawców. Istotną jej częścią jest bogata dokumentacja w postaci zdjęć i skanów oryginalnych dokumentów Fundacji.

A n o n s a i / z a p o w i e d z i

2012 m. lapkričio mėn. 15–16 d. Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas kviečia dalyvauti tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Tradicijos ir modernumo dermė, priešprieša, raidos perspektyvos“. Konferencijos kalbos: lietuvių, anglų, rusų. Dalyvių anketas ir pranešimų santraukas (iki 800 spaudos ženklų) prašome siųsti iki **2012 m. spalio 15 d.** elektroninio pašto adresu bc.hmf@ku.lt. Konferencijos pranešimų pagrindu parengti ir mokslinio straipsnio reikalavimus atitinkantys straipsniai bus spausdinami KU moksliniame žurnale *RES HUMANITARIAE*.

Смоленский государственный университет приглашает принять участие в формировании 3-го выпуска международного межвузовского сборника научных трудов «Метафора и действительность. Границы выразительности». В сборнике планируется опубликовать статьи по следующим проблемам: метафора как элемент языковой игры, метафора и контекст, метафора и текст, метафора и ассоциативное мышление, семантическая неопределенность метафоры. Предварительные сроки публикации сборника – январь 2013 года. Статьи принимаются

до **1 ноября 2012 года**. Более подробная информация ответственного редактора сборника: nem-smolgu@yandex.ru.

3–5 May, 2013. The international conference “Semantics and Linguistics Theory 23” (SALT 23) will be held at UC Santa Cruz. Abstracts on any topic in natural language semantics are invited for oral presentations and posters. Details about the submission process will be posted soon on the SALT 23 webpage: <http://babel.ucsc.edu/salt/> Submission deadline **December 2, 2012, 11:59pm PST**.

8–11 July, 2013. The Languages and Linguistics Research Unit of the Athens Institute for Education and Research (ATINER) will hold its 6th Annual International Conference on Languages & Linguistics in Athens, Greece. The aim of the conference is to bring together scholars and students from all areas of languages, linguistics and other related disciplines. Please submit a 300-word abstract by email, atiner@atiner.gr, by **10 December 2012**. For further details, please go to the conference website: <http://www.atiner.gr/languages.htm>.

Уважаемые коллеги! Информацию о конференциях, семинарах и других научных событиях Вашего вуза для публикации в “Respectus Philologicus” присылайте нам по адресу <ala.diomidova@vukhf.lt>.

VII. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAM

„Respectus Philologicus“ yra tarptautinis regioninis filologijos mokslo srities leidinys, skirtas gramatikos, semantikos ir semiotikos krypties (H 352) tyrinėjimams.

Pagrindinės „Respectus Philologicus“ kalbos: lietuvių, lenkų, anglų, rusų.

Leidinyje „Respectus Philologicus“ skelbiami Centrinės ir Rytų Europos regiono mokslininkų probleminiai straipsniai, vertimai, recenzijos, diskusijos, mokslinės veiklos apžvalgos. Straipsnių apimtis – iki 30 000 spaudos ženklų (0,75 autorinio lanko), apžvalgos, recenzijos – iki 10 000 spaudos ženklų (0,25 autorinio lanko). Dėl didesnės apimties publikacijų būtina iš anksto susitarti su redakcija. Tekstai redakcijai pateikiami atspausdinti dviem egzemplioriais, 12 punktų Times New Roman šriftu, 1,5 eilutės intervalu. Prie atspausdinto teksto turi būti pridėta ir elektroninė teksto rinkmena (teksto redaktorius – „Microsoft Word“, „Office 2003“ arba naujesnė versija, rinkmeną galima atsiųsti elektroniniu paštu adresais <leonora.lassan@ff.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>. Tekstai turi būti parengti pagal toliau pateikiamus publikacijų struktūros reikalavimus. Straipsniai, parengti nesilaikant šių reikalavimų, redakcijos nesvarstomi. Redakcija pasilieka sau teisę, esant reikalui, redaguoti tekstą ir kartu nekeisti jo esmės.

Leidiniui „Respectus Philologicus“ teikiamus mokslo straipsnius vertina mažiausiai du redaktorių kolegijos paskirti recenzentai. Iš jų bent vienas yra ne redaktorių kolegijos narys. Recenzentų pavardės neskelbiamos. Straipsnio pabaigoje redakcija nurodo datas, kada jis gautas ir kada priimtas publikuoti. Leidinyje skelbiami tik straipsniai, neskelbti nei viena iš pagrindinių leidinio kalbų.

Redaktorių kolegija primena, kad pirmiausia priimami publikuoti straipsniai, atitinkantys žurnalo kryptį. Tai diskurso analizės tarpdisciplininiai tyrimai, kognityvinės lingvistikos, semiotikos, literatūros sociologijos, kultūrologijos tyrimai. Redaktorių kolegija publikuoti priima ribotą kiekį straipsnių, neatitinkančių žurnalo krypties, – ne daugiau kaip 2–3 straipsnius į vieną numerį. Priimti publikuoti straipsniai spausdinami atsižvelgiant į rankraščio gavimo eilę.

„Respectus Philologicus“ publikacijų struktūra

Leidiniui „Respectus Philologicus“ teikiami mokslo straipsniai turi atitikti tokius reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas bei metodologija, aptarta nagrinėjamos problemos tyrimų būklė, pateikti ir pagrįsti tyrimų rezultatai, padarytos išvados, nurodyta naudota literatūra. Prie lietuviškai skelbiamo mokslinio straipsnio turi būti pridėta ne mažiau kaip 1 000 spaudos ženklų santrauka lietuvių kalba, nurodyti reikšminiai žodžiai ir ne mažiau kaip 2 000 spaudos ženklų santrauka anglų, o prie skelbiamo nelietuviškai – ne mažiau kaip 1 000 spaudos ženklų anotacija ir reikšminiai žodžiai straipsnio kalba bei ne mažiau kaip 2 000 spaudos ženklų apimties santrauka anglų kalba.

Publikacijos pradžioje, kairėje puslapių pusėje, nurodomi autoriaus vardas ir pavardė, įstaiga, kuriai ji(s) atstovauja (straipsnio kalba), autoriaus įstaigos (autoriaus pageidavimu – namų) adresas (autoriaus atstovaujamos šalies kalba), telefonas, elektroninio pašto adresas, moksliniai interesai. Toliau puslapio centre spausdinama publikacijos antraštė. Straipsnio pavadinimas, autoriaus vardas ir pavardė, atstovaujama įstaiga kartojami prieš *Summary* straipsnio pabaigoje anglų kalba. Pabaigoje nurodomi autoriaus vardas ir pavardė, mokslinis, pedagoginis vardas (-ai), pareigos atstovaujamos institucijos padalinys.

Nuorodos pateikiamos pagal tarptautinę Harvardo nuorodų sistemą (išsamiau apie šią sistemą žr.: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Nuorodos pagrindiniame tekste pateikiamos pagal tokią schemą: skliausteliuose nurodoma šaltinio autoriaus pavardė, leidimo metai, puslapis ar puslapiai. Pvz.: Skaitytojas ar kalbėtojas „pasitelkia savo kultūrinę patirtį aiškindamasis kodus ir ženklus, kurie sudaro tekstą“ (Fiske 1998, p. 17). Autoriaus pavardės galima neminėti, jei iš konteksto visiškai aišku, kuriam autoriui priklauso nurodomas darbas. Jeigu šaltinis turi daugiau negu du autorius, nurodoma tik pirmojo autoriaus pavardė: (Kubilius *ir kt.* 1999, p. 131). Jei literatūros sąrašė du ar daugiau autorių yra bendrapavardžiai, autoriaus pavardė nuorodoje papildoma vardo inicialu: (Kubilius V. 1999, p. 15).

Paaiškinimai ir pastabos pateikiamos pagrindinio teksto puslapio apačioje 10 p. šriftu. Jų numeracija ištisinė.

Literatūros sąrašas pateikiamas po pagrindinio teksto (arba po paaiškinimų, jei jie yra). Šaltiniai sąrašė išdėstomi abėcėlės tvarka pagal autorių pavardes. Šaltiniai kirilica arba kitais nelotyniškais šriftais pateikiami sąrašo pabaigoje. Šaltiniai nurodomi pagal šiuos pavyzdžius:

Nurodant knygą:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. *Knygos pavadinimas*. Leidimo numeris (jei ne pirmasis). Leidimo vieta: Leidėjas.

Nurodant grožinį kūrinį, straipsnį ar kitą smulkesnį tekstą iš knygos:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. Grožinio kūrinio, straipsnio ar kito smulkesnio teksto pavadinimas. *In*: Knygos autoriaus ar sudarytojo (pastaruoju atveju prieš sudarytojo pavardę pridedama santrumpa Sud.) Vardo inicialai. PAVARDĖ. *Knygos pavadinimas*. Leidimo vieta: Leidėjas, puslapiai.

Nurodant straipsnį iš periodinio leidinio:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. Grožinio kūrinio, straipsnio ar kito teksto pavadinimas. *Periodinio leidinio pavadinimas*, numeris, puslapiai.

Nurodant straipsnį iš elektroninio leidinio:

AUTORIAUS PAVARDĖ, Vardo inicialai, leidimo metai. *Grožinio kūrinio, straipsnio ar kito smulkesnio teksto pavadinimas*. Prieiga: Interneto puslapio adresas [Žiūr. data].

Jei tas pats autorius tais pačiais metais paskelbė daugiau negu vieną nurodomą šaltinį, jie skiriami raidėmis a, b, c ir t. t., rašomomis prie leidimo metų. Literatūros sąrašė šaltiniai pateikiami chronologiškai pagal išleidimo datą.

Lietuviškame tekste senesni lietuviški asmenvardžiai rašomi pagal dabartinės rašybos normas, o nelietuviški asmenvardžiai – originalo forma pagal leidinio *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* (parengė SLIŽIENĖ, N.; VALECKIENĖ, A., 1992. Vilnius: Mokslas, 81–89) reikalavimus. Pirmą kartą tekste pateikiamas visas vardas (vardai) ir pavardė, o toliau galima rašyti tik to paties asmens pavardę. Nelietuviškame tekste asmenvardžiai rašomi pagal tos kalbos rašybos tradicijas. Nuorodose visi aprašai rašomi originalo forma.

Tekste minimus kitakalbius arba senesnius literatūros kūrinių, mokslo veikalų, periodinių leidinių pavadinimus rekomenduojama rašyti originalo forma. Jeigu jie verčiami arba trumpinami, skliaustuose arba išnašoje reikia nurodyti originalų pavadinimą. Nuorodose ir literatūros sąrašė visi pavadinimai rašomi originalo forma.

Knygų, žurnalų ir kitų atskirų leidinių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, o smulkesnių, atskiro leidinio nesudarančių, grožinės literatūros kūrinių, straipsnių ir kitų tekstų – kabutėse.

Grožinę literatūrą tekste rekomenduojama cituoti originalo kalba išlaikant autentišką rašybą ir skyrybą. Kitakalbės grožinės literatūros citatos gali būti išverstos išnašose. Kitakalbes mokslinės literatūros citatas rekomenduojama išversti.

ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI

„Respectus Philologicus” – to międzynarodowe regionalne czasopismo naukowe z dziedziny nauk humanistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem gramatyki, semiotyki i semantyki (H 352).

Podstawowymi językami „Respectus Philologicus” są języki polski, litewski, angielski i rosyjski.

W „Respectus Philologicus” publikowane są artykuły naukowe o charakterze problemowym, przeglądy, recenzje, dyskusje uczonych regionu i przeglądy działalności naukowej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Wielkość artykułu – do 30 000 znaków drukarskich (0,75 arkusza autorskiego); przeglądy, recenzje – do 10 000 znaków drukarskich (0,25 arkusza autorskiego). Przekroczenie dopuszczalnej wielkości publikacji wymaga wcześniejszego uzgodnienia z redakcją. Przesłane do publikacji materiały powinny być wydrukowane przy zastosowaniu 1,5 odstępu między wierszami, czcionka: 12 Times New Roman w 2 egzemplarzach. Jednocześnie powinna być przedłożona wersja elektroniczna (edytor tekstów – Microsoft Word, Office 2003 i późniejsze wersje; materiały można przysłać pocztą elektroniczną na adres: <leonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>). Teksty powinny odpowiadać wyszczególnionym poniżej wymogom odnośnie struktury publikacji. Prace nie spełniające wymogów stawianych przez redakcję nie będą przyjmowane. Redakcja zastrzega sobie prawo do dokonywania zmian redaktorskich w nadesłanych publikacjach bez zmiany istoty treści.

Każdemu artykulowi naukowemu, który otrzymuje redakcja, kolegium wyznacza dwóch recenzentów, z których jeden nie jest członkiem kolegium redakcyjnego. Recenzja jest przeprowadzana anonimowo. Na końcu artykułu redakcja wpisuje datę otrzymania i przyjęcia artykułu do druku. Publikowane są jedynie oryginalne prace naukowe, które nie były publikowane w żadnym z podstawowych języków czasopisma.

Kolegium redakcyjne przypomina, że w pierwszej kolejności przyjmuje do druku materiały odpowiadające kierunkowi czasopisma. Są to badania interdyscyplinarne w zakresie analizy dyskursu, prace z dziedziny językoznawstwa kognitywnego, semiotyki, socjologii literatury i kulturologii. Materiały nie odpowiadające profilowi czasopisma będą przyjmowane do publikacji w ograniczonej ilości – max. 2-3 artykuły w numerze. Prace przyjęte do druku publikowane są według kolejności ich złożenia w redakcji.

Struktura publikacji w „Respectus Philologicus”

Do „Respectus Philologicus” przyjmowane są artykuły naukowe, odpowiadające wymogom dotyczącym takiego rodzaju publikacji. W artykule koniecznym jest sformułowanie i określenie metodologii badania naukowego, przeanalizowanie istniejących badań dotyczących danego zagadnienia, przedstawienie i uzasadnienie rezultatów analizy materiału, wyszczególnienie wykorzystanej literatury. Artykuł naukowy w języku polskim powinien mieć dołączoną adnotację (nie mniej niż 1 000 znaków drukarskich) w języku polskim, słowa kluczowe w języku polskim i angielskim i streszczenie w języku angielskim (nie mniej niż 2 000 znaków drukarskich). Na początku artykułu, z lewej strony, podaje się imię i nazwisko autora, instytucję, którą reprezentuje autor, adres instytucji i adres domowy (wg życzenia autora), telefon i adres poczty elektronicznej, zainteresowania naukowe. Poniżej, pośrodku strony – tytuł artykułu. Tytuł artykułu, imię i nazwisko autora, instytucja, którą reprezentuje autor, należy powtórzyć w języku angielskim na końcu artykułu, przed *Summary*. Na końcu podaje się imię i nazwisko autora, tytuł/stopień naukowy, stanowisko zajmowane w jednostce reprezentowanej instytucji.

Odsyłacze bibliograficzne są cytowane według systemu harwardzkiego (więcej o systemie zob. http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Odsyłacze w tekście podstawowym zaznaczamy następująco: w nawiasie – nazwisko autora, rok wydania, po przecinku – strona lub strony.

Np. „Część ciała nie może występować w funkcji instrumentu” – pisał Grochowski (Grochowski 1974, s. 163).

Nazwisko autora można pominąć, jeżeli z kontekstu jednoznacznie wynika, że jest on autorem cytowanej pracy. Przy pracach zbiorowych podajemy nazwisko pierwszego autora (Kubilius *i in.* 1999, p. 131). Jeżeli w spisie wykorzystanych źródeł i opracowań dwóch lub więcej autorów ma to samo nazwisko, to w odsyłaczu przy nazwisku autora należy umieścić inicjał imienia (Kubilius *V.* 1999, p. 15).

Objaśnienia i uwagi należy umieszczać na dole strony i opracowań czcionką 10. Numeracja ciągła pozycji w całości spisu.

Spis wykorzystanych źródeł i opracowań umieszczamy po tekście podstawowym (lub po objaśnieniach, o ile takowe są). Źródła w spisie podajemy w układzie alfabetycznym według nazwisk autorów. Źródła zapisane cyrylicą lub innym, nie łacińskim alfabetem umieszczamy na końcu spisu. Źródła opisujemy następująco:

Dla monografii:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. *Nazwa książki*. Numer wydania (jeżeli nie pierwsze). Miejsce wydania: Wydawca.

Dla utworów literatury pięknej, artykułów lub innych, niedużych tekstów z książki:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu z książki. *In:* Inicjały. NAZWISKO autora lub red./oprac./ed. książki (w takim wypadku przed nazwiskiem należy umieścić skrót red./oprac./ed.). *Tytuł książki*. Miejsce wydania: Wydawca, strony.

Dla artykułów z wydań periodycznych:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu. *Tytuł wydania periodycznego*, numer, strony.

Dla artykułów z wydań internetowych:

NAZWISKO AUTORA, Inicjały, rok wydania. *Tytuł utworu literackiego, artykułu lub innego, niedużego tekstu z książki*. Dostępne na stronie: Tytuł strony internetowej [od data].

Jeżeli ten sam autor w tym samym roku ogłosił więcej niż jedno cytowane źródło, należy je opatrzyć literami a, b, c itd., umieszczając przy roku wydania. W spisie wykorzystanych źródeł i opracowań umieszczamy od najstarszego do najpóźniejszego.

Imiona własne pisze się zgodnie ze współczesnymi zasadami ortografii. W odsyłaczu, pojawiającym się w tekście po raz pierwszy, podaje się nazwisko i inicjały, dalej można ograniczyć się tylko do nazwiska tego autora.

Występujące w tekście zapożyczone i przestarzałe nazwy źródeł literackich, badań naukowych, wydań periodycznych zaleca się podawać zgodnie z oryginałem. W przypadku, kiedy są one tłumaczone lub skracane, w nawiasie lub w odsyłaczu trzeba koniecznie podać nazwę w oryginale. W odsyłaczach i spisie wykorzystanych źródeł i opracowań wszystkie nazwy i tytuły należy podawać w oryginale.

Tytuły książek i innych publikacji oddzielnych w tekście pisze się za pomocą kursywy, a tytuły niedużych utworów literackich, artykułów i innych tekstów nie będących publikacją samodzielą – w cudzysłowie.

Literaturę piękną zaleca się cytować w języku oryginału, zachowując zasady pisowni i interpunkcji źródła. Tłumaczenie cytatu z utworu literackiego w języku obcym można przytoczyć w przypisie. Cytaty z literatury naukowej w języku obcym zaleca się przytaczać w tłumaczeniu.

GENERAL REQUIREMENTS FOR PUBLICATIONS

Respectus Philologicus is a philological periodical dealing with the problems of grammar, semiotics and semantics (H 352).

The main languages of the journal are English, Lithuanian, Polish and Russian.

Respectus Philologicus publishes scholarly articles, translations, reviews, overviews, and discussions of the philological research in the region. The size of articles is up to 30 000 printed characters; the size of reviews and overviews is up to 10 000 printed characters. In case the paper exceeds the normal length the editors' consent for its publication is needed. Texts for publication should be submitted in two hard copies printed in Font 12 Times New Roman with 1,5 space between the lines. A copy on a floppy disc (Microsoft Word, Office 2003 or newer version) should be added to the hard copy. Contributions can also be sent by e-mail: the address is <eleonora.lassan@ff.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>. The authors of the manuscripts are expected to conform to the format and documentation requirements that are given below.

All articles submitted for publication in *Respectus Philologicus* are reviewed by at least two academics appointed by the Editors' Board: one of the reviewers is not a member of the Editorial Board. Reviewers stay anonymous. The dates of submission and acceptance for publication of the paper are indicated by the editors at the end of the manuscript.

The editorial board of *Respectus Philologicus* reminds, that priority to be published is given to the articles, that correspond to *Respectus Philologicus*'s main trend, which is: interdisciplinary researches in the field of the analysis of a discourse, researches in the field of cognitive linguistics, semiotics and sociology of literature, cultural science. Articles that do not conform with *Respectus Philologicus*'s profile, are accepted for the publication in a limited quantity – no more than 2 or 3 articles per issue. Accepted articles are published in accordance to an order of their arrival to the board.

Format and Documentation Requirements

Articles submitted for publication in *Respectus Philologicus* should include the aim(s) and methodology of the research, give an overview of the work previously done on the investigated problem, substantiate the achieved results of the research and have a list of references. The manuscript should also contain an abstract of at least 2 000 printed characters in volume in English, key words in English and Lithuanian, and a summary of at least 1 000 printed characters in Lithuanian.

The author's full name, academic affiliation, office (or home) address, telephone, e-mail address and research interests should be typed in the top left-hand corner of the first page, and the title of the article should be given below in the centre of the page. The author's full name, degree, position and academic affiliation are to be presented at the end of the article.

References should be presented according to the international Harvard System (comprehensive explanation in: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Citations in the text are referred to in the text by giving the author's surname, the year of publication and the page numbers.

e.g. As Harvey (1992, p. 21) said, "good practices must be taught" and so we...

The author's surname is not given in parentheses if it naturally occurs in the context. If there are more than two authors, the surname of the first author should be given followed by et al.

e.g. Office costs amount to 20% of total costs in most business (Wilson *et al.* 1997)

If there are several authors with the same surname, the author's name is supplemented with initials.

Explanations and notes should be given as footnotes and should be printed in Font 10. The numeration is continuous.

References to documents cited in the text should be listed at the end of a piece of work (or after the notes). They are arranged in alphabetical order by author's surnames. References in Cyrillic and other non Latin type should be given at the end of the list. They are referred according to the examples:

Reference to a book:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. *Title*. Edition (if not the first). Place of publication: Publisher.

Reference to a work of artistic literature, article or short texts from a book:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. Title of a fictional work, article or short texts. *In*: INITIALS. SURNAME, of author or editor of publication followed by ed. or eds. if relevant. *Title of book*. Place of publication: Publisher, Page number(s).

Reference to an article in a journal:

Author's SURNAME, INITIALS., Year of publication. Title of article. *Title of journal*, Volume number and (part number), Page numbers.

Reference to an article from web recourses:

Author's SURNAME, INITIALS., Year. *Title* [online]. (Edition). Place of publication, Publisher (if ascertainable). Available from: URL [Accessed date].

When an author has published more than one cited document in the same year, these are distinguished by adding lower case letters (a, b, c, etc.) after the year. In References they should be listed chronologically (earliest first).

Proper names should be spelt in accordance with the latest orthographical norms. When mentioned for the first time, a personal name should include both first and last names, but when repeated the family name is sufficient. If the work is written in another language, proper names should be written according to the spelling rules of that language.

When books or periodicals published in foreign languages are mentioned in the paper, their titles are to be put in the original language. If their titles are translated or abbreviated, their original title should be indicated in brackets or in footnotes. All titles in footnotes are to be written in their original language.

Titles of books, journals and other periodicals should be italicized. Titles of other works that are not separate publications are to be given in quotation marks.

Quotations from the fictions should be written in their original language and their original spelling and punctuation should be preserved. Citations from the fictions in foreign languages may be translated in footnotes, while quotations from scholarly works are expected to be translated.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

“Respectus Philologicus” – филологический журнал, посвященный исследованиям в области грамматики, семиотики и семантики (H 352).

Основные языки “Respectus Philologicus” – литовский, польский, английский, русский.

В журнале “Respectus Philologicus” публикуются проблемные научные статьи, переводы, рецензии, дискуссии ученых региона и обзоры научной деятельности в регионе. Объем статей – до 30 000 печатных знаков (0,75 авторского листа), обзоры, рецензии – до 10 000 печатных знаков (0,25 авторского листа). Превышение объема публикации следует заблаговременно оговаривать с редакцией. Присылаемые для публикации материалы должны быть отпечатаны через 1,5 интервала, шрифт 12 Times New Roman в 2 экземплярах. Одновременно должна быть представлена электронная версия (текстовый редактор – Microsoft Word Office 2003 и выше). Материалы можно присылать электронной почтой по адресам: <leonora.lassan@flf.vu.lt>, <respectus@gmail.com>, <makarovavv@gmail.com>.

Тексты должны соответствовать приводимым ниже требованиям к структуре и оформлению публикации. Статьи, оформленные с нарушением настоящих «Требований», редакция к рассмотрению не принимает. Редакция оставляет за собой право в случае необходимости вносить в текст редакционные изменения, не искажающие основное содержание статьи.

Для каждой поступающей в редакцию “Respectus Philologicus” научной статьи редакционная коллегия назначает двух рецензентов, один из которых не является членом редакционной коллегии. Рецензирование проводится анонимно. В конце статьи редакция указывает даты поступления и принятия статьи к печати.

“Respectus Philologicus” публикует только статьи, не выходявшие ранее на языках журнала.

Редколлегия журнала напоминает, что в первую очередь к публикации принимаются статьи, соответствующие направлению журнала. Это междисциплинарные исследования в области анализа дискурса, исследования в области когнитивной лингвистики, семиотики и социологии литературы, культурологии. Статьи, не соответствующие профилю журнала, принимаются к публикации в ограниченном количестве – не более 2-3 статей в номер. Статьи, принятые к публикации, печатаются в порядке поступления рукописи в журнал.

Структура публикаций в “Respectus Philologicus”

В “Respectus Philologicus” принимаются научные статьи, соответствующие требованиям, предъявляемым к публикациям такого рода. В статье необходимо сформулировать цель и определить методологию научного исследования, рассмотреть соответствующие исследования по данной проблеме, представить и обосновать результаты анализа материала, указать использованную литературу. Научная статья на русском языке должна быть снабжена аннотацией (не менее 1 000 печатных знаков) на русском языке, ключевыми словами на русском и английском языках и резюме на английском языке (не менее 2 000 печатных знаков).

В начале статьи, слева, указываются имя и фамилия автора, учреждение, представляемое автором (на языке статьи), адрес учреждения (на языке представляемой автором страны), контактный телефон, адрес электронной почты, область научных интересов автора. Ниже, в центре страницы, располагается название статьи. Название статьи, имя и фамилия автора, аффилиация повторяются перед *Summary* – на английском языке. В конце указываются имя и фамилия автора, ученая степень, звание и должность в представляемом автором учреждении.

Библиографические отсылки оформляются по международной гарвардской системе (подробнее см.: http://www.bournemouth.ac.uk/library/using/harvard_system.html).

Библиографические отсылки в тексте оформляются следующим образом: в круглых скобках указывается фамилия автора, год издания, страница (или страницы).

Напр.: В середине прошлого века прозвучал знаменитый призыв разобраться в сущности явления, называемого «разрушительным залпом словесной артиллерии по крепости рассудка» (Болинджер 1987, с. 24).

Фамилию автора можно не упоминать, если авторство указываемой работы понятно из контекста. Если отсылка дается на работу нескольких авторов, указывается фамилия первого автора, напр.: (Баранов *и др.* 2004, с. 15). Если в списке литературы есть однофамильцы, в таком случае фамилия автора в отсылке сопровождается инициалом, напр.: (Баранов А. 1990).

Пояснения и замечания располагаются в конце страницы в виде постраничных сносок (шрифт 10, нумерация сносок сплошная).

Список литературы располагается в конце текста. Источники приводятся в алфавитном порядке по фамилиям авторов. В начале списка указываются источники на латинице, затем – на кириллице и иных графических системах. Источники оформляются следующим образом:

Для книг:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. *Название книги*. Номер издания (если это не первое издание). Место издания: Издательство.

Для произведений художественной литературы, статей или других небольших текстов из книги:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста из книги. *In:* Инициалы автора или составителя. (В последнем случае перед инициалами составителя добавляется сокращение «Сост.».) ФАМИЛИЯ. *Название книги*. Место издания: Издательство, страницы.

Для текстов из периодических изданий:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста. *Название периодического издания*, номер, страницы.

Для текстов из электронных изданий:

ФАМИЛИЯ АВТОРА, Инициалы, год издания. *Название художественного произведения, статьи или другого небольшого текста*. Режим доступа: адрес страницы в Интернете [См. дата].

Если в тексте упоминаются опубликованные в том же году труды одного автора, в таком случае в библиографической отсылке и списке литературы год издания сопровождается буквой а, б, в и т. д. (в хронологическом порядке, если это возможно).

В тексте на литовском языке литовские **антропони́мы** пишутся в соответствии с современными нормами правописания, остальные антропони́мы – в оригинальной форме согласно правилам, изложенным в «Орфографии и пунктуации литовского языка» (Сост. SLIŽIENĖ, N.; VALECKIENĖ, A., 1992. *Lietuvių kalbos rašyba ir skryba*. Vilnius: Mokslas, 81–89). В тексте на других языках антропони́мы пишутся в соответствии с традициями правописания в тех языках. При первом упоминании в тексте указываются полностью имя и фамилия, в дальнейшем тексте можно указывать лишь фамилию того же лица.

Упоминаемые в тексте иностранные или старинные названия литературных произведений, научных трудов, периодических изданий рекомендуется писать в оригинальной форме. Если подобные названия даются в переводе, в скобках или сноске следует указать оригинальное название. В сносках, библиографических отсылках и списке литературы все названия пишутся в оригинальной форме.

Художественную литературу рекомендуется цитировать на языке оригинала, сохраняя правописание и пунктуацию источника. В сносках можно приводить перевод цитаты из художественной литературы на иностранном языке. Цитаты из научной литературы на иностранном языке рекомендуется давать в переводе.

VIII. MŪSŲ AUTORIAI / NASI AUTORZY / OUR AUTHORS

Altybayeva, Saulė

Kazachstano Nacionalinio pedagoginio universiteto Magistrantūros ir doktorantūros programų instituto docentė, filologinių mokslų daktarė; Kazachstanas

Doc., dr nauk filologicznych – Kazachski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny, Instytut Studiów Magisterskich i Doktoranckich; Kazachstan

Assoc. Prof., Dr. – Kazakh National Pedagogical University, Institute of Magistracy and Doctorate Programs, Department of Philological Specialities; Kazakhstan

Balšaitytė, Danutė

Vilniaus universiteto Užsienio kalbų instituto Romanų kalbų katedros profesorė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Prof., dr nauk humanistycznych – Uniwersytet Wileński, Instytut Języków Obcych, Katedra Języków Romańskich; Litwa

Prof., Dr. – Vilnius University, Institute of Foreign Languages, Department of Romance Languages; Lithuania

Biržietienė, Skirmantė

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Docent, dr nauk humanistycznych – Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie, Katedra Filologii Litewskiej; Litwa

Assoc. Prof., Dr. – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of Lithuanian Philology; Lithuania

Buividavičiūtė, Lina

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros doktorantė; Lietuva
Doktorantka – Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie, Katedra Filologii Litewskiej; Litwa

Doctoral student – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of Lithuanian Philology; Lithuania

Cechanovičius, Artūras

Vilniaus universiteto absolventas, magistras; Lietuva

Mgr – Uniwersytet Wileński; Litwa

MA – Vilnius University; Lithuania

Chwastyk-Kowalczyk, Jolanta

Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose profesorė, Bibliotekininkystės ir žurnalistikos instituto direktoriaus pavaduotoja, habilituota humanitarinių mokslų daktarė; Lenkija

Prof., dr hab. – Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, zastępcza Dyrektora Instytutu Bibliotekoznawstwa i Dziennikarstwa; Polska

Prof., Dr. Habil. – Jan Kochanowski University in Kielce; Assist. Director – Institute of Librarianship and Journalism; Poland

Cibulskienė, Jurga

Lietuvos edukologijos universiteto Filologijos fakulteto Anglų kalbos didaktikos katedros vedėja, docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych – Litewski Uniwersytet Edukologii, Wydział Filologiczny, kierownik Katedry Dydaktyki Języka Angielskiego; Litwa

Assoc. Prof., Dr. – Lithuanian University of Educational Sciences, Faculty of Philology, Head of Department of English Didactics; Lithuania

Grigaitis, Mindaugas

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros doktorantas; Lietuva

Doktorant – Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie, Katedra Filologii Litewskiej; Litwa

Doctoral student – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of Lithuanian Philology; Lithuania

Juzelėnienė, Saulė

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych – Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie, Katedra Filologii Litewskiej; Litwa

Assoc. Prof., Dr. – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of Lithuanian Philology; Lithuania

Kruglashov, Anatoliy

Černivcy'ų nacionalinio J. Fedkovičiaus universiteto Politologijos ir valstybinio valdymo katedros vedėjas, profesorius, politikos mokslų daktaras; Ukraina; Europos humanitarinio universiteto magistrų programos „Europos tyrimai“ vadovas; Lietuva

Prof., dr nauk politycznych – Czernowicki Narodowy Uniwersytet im. J. Fiedźkowicza, kierownik Katedry Politologii i Administracji Państwowej; Ukraina; Europejski Uniwersytet Humanistyczny, kierownik programu studiów magisterskich „Badania europejskie”; Litwa

Prof., Dr. – Yuriy Fedkovich Chernivitsi National University, Head of Department of Political Science and Governmental Management; Ukraine; European Humanities University, Supervisor of “European Investigations” MA; Lithuania

Krūminienė, Jadvyga

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Tarptautinių ryšių prodekanė, Germanų filologijos katedros profesorė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Prof., dr nauk humanistycznych – Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie, Katedra Filologii Germańskiej, Prodziekan ds. Współpracy z Zagranicą; Litwa

Prof., Dr. – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Vice-Dean for International Relations, Department of Germanic Philology; Lithuania

Korycka, Anna

Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose Lenkų filologijos instituto doktorantė (lingvistikos kryptis); Lenkija

Doktorantka (w zakresie językoznawstwa) – Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Filologii Polskiej; Polska

Doctoral student – Jan Kochanowski University in Kielce, Institute of Polish Studies; Poland

Kovtun, Natalia Vadimovna

Sibiro valstybinio universiteto Filologijos ir kalbinės komunikacijos instituto Rusų ir visuotinės literatūros katedros vedėja, profesorė, habilituota humanitarinių mokslų daktarė; Rusija

Prof. dr hab. – Syberyjski Uniwersytet Federalny, Instytut Filologii i Komunikacji Językowej, kierownik Katedry Literatury Rosyjskiej i Obcej; Rosja

Prof., Dr. Habil. – Siberian Federal University, Philology and Language Communication Institute, Head of Department of Russian and Foreign Literature; Russia

Larina, Tatiana Viktorovna

Rusijos Tautų draugystės universiteto, Maskvos valstybinio lingvistikos universiteto profesorė, habilituota humanitarinių mokslų daktarė; Rusija

Prof. dr hab. – Uniwersytet Przyjaźni Narodów w Rosji, Moskiewski Państwowy Uniwersytet Lingwistyczny; Rosja

Prof., Dr. Habil. – Peoples' Friendship University of Russia, Moscow State Linguistic University; Russia

Lassan, Eleonora Rufimovna

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Rusų filologijos katedros profesorė; Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Sociokultūrinių tyrimų centro vyriausioji mokslo darbuotoja; habilituota humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Prof. dr hab. – Uniwersytet Wileński, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Rosyjskiej; starszy pracownik naukowy w Centrum Badań Socjokulturowych Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie; Litwa

Prof., Dr. Habil. – Vilnius University, Faculty of Philology, Department of Russian Philology; Senior Researcher – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Sociocultural Research Centre; Lithuania

Łuczyński, Michał

Jogailaičių universiteto Krokovoje, Filologijos fakulteto Bendrosios ir indoeuropiečių kalbotyros katedros doktorantas, lenkų filologijos magistras; Lenkija

Mgr filologii polskiej, doktorant – Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filologiczny, Katedra Językoznawstwa Ogólnego i Indoeuropejskiego; Polska

Doctoral student, MA in Polish Philology – Jagiella University in Krakow, Faculty of Philology, Department of General and Indo-European Linguistics; Poland

Majka, Wojciech

Krokuvos pedagoginio universiteto Šiuolaikinių kalbų instituto adjunktas, humanitarinių mokslų daktaras; Lenkija

Adiunkt, dr nauk humanistycznych – Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Instytut Neofilologii; Polska
Adjunct Prof., Dr. – Pedagogical University of Krakow, Institute of Modern Languages; Poland

Mazurkiewicz, Michał

Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose adjunktas, humanitarinių mokslų daktaras; Lenkija

Adiunkt, dr nauk humanistycznych – Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach; Polska
Adjunct Prof., Dr. – Jan Kochanowski University in Kielce; Poland

Ozyumenko, Vladimir Ivanovich

Rusijos Tautų draugystės universiteto docentas, humanitarinių mokslų daktaras; Rusija

Doc., dr nauk humanistycznych – Uniwersytet Przyjaźni Narodów w Rosji; Rosja

Assoc. Prof., Dr. – Peoples' Friendship University of Russia; Russia

Piasta, Ewa Anna

Jano Kochanovskio universiteto Neofilologijos centro adjunktė, humanitarinių mokslų daktarė; Lenkija

Adiunkt, dr nauk humanistycznych – Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Samodzielny Zakład Neofilologii; Polska

Adjunct Prof., Dr. – Jan Kochanowski University in Kielce, Centre of Neophilology; Poland

Ragaišienė, Vilija

Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centro mokslo darbuotoja, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Programų skyriaus vadovė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Dr nauk humanistycznych – pracownik naukowy w Zakładzie Leksikografii Instytutu Języka Litewskiego, kierownik Działu Programów w Państwowej komisji Języka Litewskiego; Litwa

Research Fellow, Dr. – Institute of the Lithuanian Language, Centre for Lexicography; Head of Programme Department – Lithuanian State Language Commission; Lithuania

Seredžiūtė, Viktorija

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros absolventė, lietuvių literatūros magistrė; Lietuva

Mgr – Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie, Katedra Filologii Litewskiej; Litwa
MA in Lithuanian Literature – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of Lithuanian Philology; Lithuania

Sériot, Patrick

Lozanos universiteto Menų fakulteto Slavų kalbų katedros profesorius, habilituotas humanitarinių mokslų daktaras; Šveicarija

Prof. dr hab. – Uniwersytet w Lozannie, Wydział Sztuki, Katedra Języków Słowiańskich; Szwajcaria

Prof., Dr. Habil. – Lausanne University, Faculty of Arts, Department of Slavonic Languages; Switzerland

Sinelnikova, Lara Nikolaevna

Lugansko Taraso Ševčenkos nacionalinio universiteto profesorė, habilituota humanitarinių mokslų daktarė; Ukraina

Prof. dr hab. – Ługański Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki; Ukraina

Prof., Dr. Habil. – Luhansk Taras Shevchenko National University; Ukraine

Sviderskienė, Dalia

Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus jaunesnioji mokslo darbuotoja; Lietuva

Młodszy pracownik naukowy – Zakład Onomastyki, Instytut Języka Litewskiego; Litwa

Junior Researcher – Institute of the Lithuanian Language, Department of Onomastics; Lithuania

Szajewski, Jacek

Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose Užsienio kalbų instituto lektorius, magistras; Lenkija

Wykładowca, mgr – Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Międzywydziałowe Studium Języków Obcych; Polska

Lecturer, MA – Jan Kochanowski University in Kielce, Department of Foreign Languages; Poland

Šarkauskienė, Skirmantė

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros docentė, humanitarinių mokslų daktarė; Lietuva

Doc., dr nauk humanistycznych – Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie, Katedra Filologii Litewskiej; Litwa

Assoc. Prof., Dr. – Vilnius University, Kaunas Faculty of Humanities, Department of Lithuanian Philology; Lithuania

RESPECTUS PHILOLOGICUS 2012 Nr. 22 (27)

Leidžiamas nuo 1999 m.

2012 10 25. Tiražas 150 egz.

Leidžia VU Kauno humanitarinis fakultetas ir
Uniwersytet Jana Kochanowskiego –
Wydział Humanistyczny w Kielcach

Išleido Vilniaus universitetas,
Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 1, LT-01513 Vilnius

Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius

